

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Szkoła Doktorska
dyscyplina: historia

Tomasz Korban

**Problem restytucji złota monetarnego zagrabionego przez
III Rzeszę. Polska a Komisja Trójstronna (1946–1998)**

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
prof. dr. hab. Jana Rydla i dr hab. Cecylii Leszczyńskiej

Kraków 2024

University of the National Education Commission

Doctoral School
Discipline: history

Tomasz Korban

The Restitution of the Monetary Gold Looted by the Third Reich. Poland and the Tripartite Commission (1946–1998)

Doctoral dissertation written under the supervision of
prof. dr hab. Jan Rydel and dr hab. Cecylia Leszczyńska

Kraków 2024

Spis treści

Streszczenie	3
Summary	4
Wstęp.....	5
Wykaz skrótów.....	17
Rozdział 1. Odszkodowania wojenne, restytucja, reparacje w ujęciu prawno-historycznym .	20
1. 1. Definicja pojęć	20
1. 2. Doświadczenia epoki nowożytnej i konwencja haska z 1907 r.	22
1. 3. Reparacje w świetle traktatu wersalskiego i prawodawstwa międzywojennego	24
1. 4. Stanowisko aliantów wobec niemieckich wywłaszczeń w czasie II wojny światowej	28
1. 5. Paryski Układ Reparacyjny (1946)	34
Rozdział 2. Komisja Trójstronna ds. restytucji złota monetarnego – zadania i działalność (1946–1998).....	38
2. 1. Powstanie Komisji Trójstronnej.....	38
2. 2. Pula złota monetarnego	46
2. 3. Roszczenia państw	56
2. 4. Dystrybucje złota.....	62
2. 4. 1. Pierwsza faza (1947–1950)	62
2. 4. 2. Druga faza (1958–1996).....	66
2. 5. Londyńska konferencja ds. nazistowskiego złota (2–4 XII 1997) i rozwiązanie Komisji	72
Rozdział 3. Starania Polski o odzyskanie złota zagrabionego przez Niemcy a stanowisko Komisji Trójstronnej (1946–1958).....	86
3. 1. Dyskusje mocarstw zachodnich nad dopuszczeniem Polski do restytucji i oczekiwania polskich władz.....	86
3. 2. Struktura polskich roszczeń	97
3. 2. 1. Złoto z przymusowego skupu i konfiskat prowadzonych przez Niemcy.....	98
3. 2. 2. Złoto ze skrytek bankowych	103
3. 2. 3. Złoto z rejestracji strat wojennych	105
3. 2. 4. Złoto zagrabione od więźniów obozów koncentracyjnych	106
3. 2. 5. Złoto gdańskie	108
3. 3. Wstępna ocena polskich roszczeń	110

3. 4. Przystąpienie Polski do procesu restytucji (1949)	125
3. 5. Rozpatrywanie i odrzucenie roszczeń (1949–1958)	145
3. 6. Alternatywne próby odzyskania złota przez Polskę (1947–1949).....	181
Rozdział 4. „Złoto gdańskie wraca do Polski” (1969–1976) – wznowienie negocjacji	187
4. 1. Międzynarodowy kontekst wznowienia procesu restytucji	188
4. 2. Problem spłaty zobowiązań WMG jako element negocjacji w sprawie złota gdańskiego	192
4. 3. Przekazanie złota Polsce i reakcje międzynarodowe	227
4. 4. Sukces, porażka czy krzywda? Polski przypadek na tle innych krajów	243
Rozdział 5. Polska wobec powrotu sprawy nazistowskiego złota w latach 90. XX wieku ...	247
5. 1. Zainteresowanie opinii publicznej	247
5. 2. Udział Polski w Londyńskiej Konferencji ds. restytucji nazistowskiego złota	250
Podsumowanie	257
Aneks.....	268
Spis tabel, rysunków i fotografii	273
Bibliografia.....	274

Streszczenie

Tematem dysertacji są starania polskich władz po II wojnie światowej, jakie zostały podjęte w celu odzyskania złota zrabowanego przez III Rzeszę. Działania te obejmowały przede wszystkim negocjacje z Komisją Trójstronną ds. Restytucji Złota Monetarnego, utworzoną przez Wielką Brytanię, USA i Francję. Ramy chronologiczne pracy obejmują lata 1946-1998. W 1946 r. Polska, tak jak inne kraje, złożyła roszczenia do złota monetarnego, czyli zasobów banków centralnych.

Pierwszym celem badań było przedstawienie procesu restytucji i negocjacji toczonych pomiędzy Polską a Komisją Trójstronną i trzema rządami. Dominująca narracja w polskiej historiografii twierdzi, że Polska została potraktowana niesprawiedliwie, a odrzucenie roszczeń było niezgodne z prawem. Dlatego też drugim celem była weryfikacja tej tezy. Trzecim celem było zbadanie wszystkich czynników wpływających na restytucję, takich jak zimna wojna, czy stanowiska rządów brytyjskiego, amerykańskiego i francuskiego. Ostatnim celem było zbadanie działalności Komisji Trójstronnej. Podstawową metodą zastosowaną w badaniach była analiza jakościowa źródeł polskich i zagranicznych, ze szczególnym uwzględnieniem dokumentów wytworzonych przez Komisję. W proces restytucji było zaangażowano wielu aktorów relacji międzynarodowych.

Dysertacja składa się z pięciu rozdziałów. W pierwszym przedstawiono ewolucję pojęć związanych z odszkodowaniami wojennymi (reparacje, restytucja, odszkodowania indywidualne, kontrybucje) w perspektywie historycznej. Rozdział 2. prezentuje skróconą historię Komisji Trójstronnej, od momentu jej powstania aż do rozwiązania. W rozdziale 3. opisano starania polskich władz o pozyskanie złota. Ta część pracy zawiera kategoryzację polskich roszczeń i przedstawia żmudne negocjacje pomiędzy stroną polską a Komisją i trzema rządami. Po odrzuceniu większości polskich roszczeń w 1958 r., do sprawy powrócono w latach 70. XX w., co przedstawia rozdział 4. Rok 1976 przyniósł przekazanie Polsce tzw. złota gdańskiego. Z racji zakończenia zasadniczej części dyskusji, ta część pracy zawiera również omówienie polskiego przypadku na tle innych krajów składających roszczenia do Komisji. W ostatnim rozdziale przedstawiono stosunek polskich władz do powrotu tematu zrabowanego złota w latach 90. XX w. Z powodu likwidacji Komisji w 1998 r., Polska otrzymała również niewielką ilość złota.

Wyniki częściowo przeczą dotychczasowemu stanowi badań, co wynika m.in. z uwzględnienia niewykorzystywanych wcześniej źródeł. Stanowią również wkład w badania nad historią dyplomacji, stosunkami międzynarodowymi i zimną wojną.

Summary

This dissertation deals with the efforts made by the Polish authorities after WWII to recover gold looted by the Third Reich. This mainly involved negotiations with the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, which was established by the UK, the US and France. The dissertation's chronological framework covers the years 1946-1998. In 1946, Poland, like other countries, laid claim to monetary gold, that is, to the assets of central banks.

The first aim of the research was to set out the restitution process and the negotiations taking place between Poland and the Tripartite Commission and the three governments. The master narrative in Polish historiography argues that Poland was treated unjustly and that the rejection of its claims was unlawful. The second objective, therefore, was to verify this thesis. The third objective was to examine all the factors influencing restitution, such as the Cold War or the positions of the British, American and French governments. The final intention was to examine the activities of the Tripartite Commission. The principal method employed in the research was a qualitative analysis of Polish and foreign primary sources, with a particular focus on documents produced by the Commission.

The dissertation consists of five chapters. The first demonstrates the evolution of concepts related to war indemnifications (reparations, restitution, individual reparations, contributions) in historical perspective. The second takes the form of a brief history of the Tripartite Commission, from its inception to its dissolution. The third describes the measures taken by the Polish authorities to obtain the gold. This section categorises the Polish claims and presents the arduous negotiations between the Polish side and the Commission and the three governments. Chapter four gives an account of the rejection of the majority of the Polish claims in 1958 and of their re-examination in the 1970s. The transfer of what is known as the Danzig Gold took place in 1976. With the substantive discussion now concluded, this chapter also discusses the Polish case in the context of those of other countries that submitted claims to the Commission. The final chapter addresses the position of the Polish authorities in respect of the re-emergence of the subject of looted gold in the 1990s. It also notes that Poland received a small amount of gold owing to the dissolution of the Tripartite Commission in 1998.

The results partly contradict previous research, which is due, among other things, to the inclusion of hitherto unexploited primary sources. The findings also contribute to research into the history of diplomacy, international relations and the Cold War.

Wstęp

W komedii wojennej *Kelly's Heroes*, (w Polsce znanej pod tytułem *Złoto dla zuchwałych*, grupa znużonych i zdemoralizowanych żołnierzy amerykańskich walczących we Francji w 1944 r., przedziera się przez linię frontu aby pojąć złoto ewakuowane przez Niemców ze wschodniej części Rzeszy¹. Nie brak im przy tym kreatywności i tytułowej zuchwałości, aby łatwo się wzbogacić. Choć film pokazuje wojnę w krzywym zwierciadle, prezentując zapewne fikcyjne wydarzenia, to pośrednio dotyka prawdziwej historii, a mianowicie grabieży złota przez państwa Osi w trakcie II wojny światowej.

Dzieło to stanowi również pewne niedoskonałe zobrazowanie starań władz Polski Ludowej o pozyskanie zagrabionego w czasie wojny złota, do którego w istocie rzeczy nie miały prawa. Co więcej, były w pełni tego świadome. Mimo to, podjęły wielokrotne próby otrzymania złota za pośrednictwem międzynarodowej Komisji Trójstronnej ds. Restytucji Złota Monetarne, działającej w latach 1946–1998. Została ona utworzona przez rządy Wielkiej Brytanii, USA i Francji. Instytucja ta zajmowała się restytucją, czyli zwrotem złota monetarnego, będącego zasobem banków centralnych okupowanej Europy. Złoto to zostało zrabowane w trakcie II wojny światowej przez państwa Osi, w przeważającej części przez Niemcy. Już na początku istnienia Komisji wydawało się, że będzie to łatwy i szybki proces. Tymczasem okazało się, że stanęła ona przed bezprecedensowymi problemami o naturze politycznej, ekonomicznej i prawnej. Pokazuje to chociażby dyskusja o tak oczywistej kwestii, jak definicja złota monetarnego, czyli coś, co zdawało się być pewne i nienaruszalne. Co zrobić, gdy nie da się odzyskać całości zrabowanego złota? Restytucji nie ułatwiał charakter rabunku złota i konsekwencje wynikłe z rozpoczynającej się zimnej wojny. Problemy te, jak w soczewce, pokazuje przykład polskich roszczeń, z którymi musiała zmierzyć się Komisja. Czy Polska powinna otrzymać złoto państwa, które przestało istnieć? Od którego momentu złoto staje się monetarne? Na te pytania po wojnie musieli znaleźć odpowiedź eksperci.

Również w ostatnich latach, na marginesie dyskusji o reparacjach i odszkodowaniach od Niemiec dla Polski, wypłynęło zagadnienie „złota nazistów”². W przestrzeni publicznej

---

¹ *Kelly's Heroes*, 1970, reż. Brian G. Hutton, prod. USA, Jugosławia.

² Część wstępu dotycząca stanu badań i celów badawczych bazuje na publikacji przygotowanej w ramach XV Letniej Szkoły Historii Najnowszej IPN (2021) - T. Korban, *Problem restytucji złota monetarnego zagrabionego przez III Rzeszę. Polska a Komisja Trójstronna. Stan badań i perspektywy badawcze*, [w:] *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 4, red. R. Łatka, Warszawa 2022, s. 127–139.

pojawiły się pogłoski o rzekomych skarbach z czasów wojny, ukrytych na Dolnym Śląsku³. W 2019 r. w Sejmie RP pojawiła się nawet interpelacja poselska dotycząca wojennych losów zasobów Banku Polskiego S. A. Jej treść świadczy o powszechnym braku wiedzy na temat tego zagadnienia. Pojawił się również artykuł prasowy, w którym twierdzono, że Polska wciąż ma prawo do odzyskania złota monetarnego, zagarniętego w czasie wojny. W debacie publicznej zamiennie używano również takich określeń jak „reparacje”, „restytucja”, czy „odszkodowania indywidualne”.

Powyższe postulaty i słaba orientacja w uwarunkowaniach prawa międzynarodowego wynikają w znacznej mierze z braku prac naukowych dotyczących tego zagadnienia, zarówno w historiografii polskiej jak i powszechnej. O ile dzieje złota Banku Polskiego doczekały się solidnych opracowań⁴, o tyle restytucja złota monetarnego przez Polskę po II wojnie światowej via Komisja Trójstronna jest zagadnieniem praktycznie nieznanym. Autorzy poruszający kwestię zasobów Banku Polskiego nie wspominają o trwających 30 lat negocjacjach z Komisją. Jednocześnie należy zaznaczyć, że starania pojałtańskich władz Polski o przejęcie kontroli nad ewakuowanym we wrześniu 1939 r. złotem nie były restytucją, ponieważ, pomimo licznych niemieckich zakusów, nigdy nie zostało ono zrabowane. W niniejszej pracy temat ten jest poruszany tylko, jeśli bezpośrednio dotyczy przedmiotu badań.

Niniejsza rozprawa stanowi pierwszej ujęcie opisanych powyżej problemów w polskiej literaturze historycznej. Funkcjonowaniu samej Komisji i restytucji złota, dużo miejsca poświęca historiografia powszechna, która z kolei w wąskim zakresie przedstawiła problem restytucji złota przez Polskę. W pierwszej kolejności należy tu wymienić prace Arthura Smitha⁵. Amerykański badacz skupił się w głównej mierze na ukazaniu procesu grabieży złota przez III Rzeszę. Praca dotyczy również zagadnienia działalności Komisji Trójstronnej, w tym zgłoszenia polskich roszczeń, ich odrzucenia, a także wzmiankuje o restytucji złota w 1976 r. z perspektywy z Waszyngtonu. Autor w swoich badaniach wykorzystał archiwalia amerykańskie, które zawierają m.in. korespondencję dyplomatyczną między Departamentem Stanu USA a Ambasadą RP w Waszyngtonie. Smith pisze również, że podejmowane przez polskich dyplomatów próby nawiązania kontaktów z Foreign Office (FO) czy ambasadami

---

³ Np. *Poszukiwacze skarbów, Światowy Kongres Żydów i Rosja. Rośnie kolejka do "złotego pociągu"*, „tvn24.pl” [<https://tvn24.pl/polska/rosnie-kolejka-do-zlotego-pociagu-ra572627-ls3311518>]; *Czy uda się odnaleźć złoty pociąg*, „historia.rp.pl” [<https://historia.rp.pl/historia/art2824891-czy-uda-sie-odnalezc-zloty-pociag>].

⁴ A. Jeziński, C. Leszczyńska, *Bank Polski SA. 1924-1951*, Warszawa 1994; W. Rojek, *Odyseja skarbu Rzeczypospolitej. Losy złota Banku Polskiego 1939-1950*, Kraków 2000.

⁵ A. L. Smith, *Hitler's gold. The story of the Nazi war loot*, Oxford, New York, Munich 1989; tenże, *A Commentary on Europe's Looted Gold, 1938-45*, [w:] *The Plunder of Jewish Property during the Holocaust. Confronting European History*, red. A. Beker, New York 2001, s. 111–124.

francuską i amerykańską w Londynie miały na celu obejście Komisji. Spojrzenie autora wynika z braku pełnego dostępu do materiałów archiwalnych. Oba wydania książki – zarówno pierwsze (z 1989), jak i drugie (z 1996) ukazały się przed zakończeniem prac Komisji, dlatego nie uwzględniały jej raportu końcowego. Sam autor wielokrotnie w swoich pracach ubolewał nad tym, że odmówiono mu dostępu do archiwaliów Komisji⁶. Smith jako przyczynę odrzucenia polskich roszczeń oraz spowolnienia tempa restytucji złota dla krajów Europy Środkowo-Wschodniej wskazał jednoznacznie zimną wojnę i jej konsekwencje⁷.

Również Raymond Goy wskazuje na napięcie międzynarodowe jako czynnik spowalniający prace Komisji. Co więcej, francuski badacz wykazał, że Wielka Brytania i USA postanowiły połączyć kwestię restytucji złota monetarnego dla Albanii i Czechosłowacji z rozwiązaniem problemów w relacjach dwustronnych⁸. Goy argumentuje, że rządy tworzące Komisję miały zróżnicowane stanowiska w kwestii restytucji złota⁹.

Niezwykle pomocne w badaniach nad zagrabionym złotem są publikacje przygotowane przez brytyjskie i amerykańskie agendy rządowe. Historycy Foreign and Commonwealth Office (FCO) opublikowali broszurę, wprowadzającą w zagadnienie i zasoby brytyjskich archiwów dotyczących nazistowskiego złota. Wśród nich znajdują się również te, które dotyczą działalności Komisji Trójstronnej, a także stanowisko brytyjskiej dyplomacji w kwestii restytucji złota monetarnego. W publikacjach tych działalność Komisji podzielono na dwa okresy: przypadający na lata 1946–1958 wstępny podział złota (*preliminary distribution*), oraz drugi podział złota, w latach 1970–1998 (*semi-final distribution*)¹⁰. Podobny charakter ma seria opracowań przygotowanych przez amerykańskich historyków, administrację (National Archives and Records Administration) i CIA¹¹.

Niektórzy badacze wyciągają błędne wnioski co do działalności Komisji Trójstronnej. Slavomír Michálek, zajmujący się kwestią restytucji złota przez Czechosłowację¹², twierdzi, że Polsce nie udało się zaspokoić żadnych roszczeń¹³. Jednocześnie słowacki historyk potwierdził

---

⁶ Tenże, *Hitler's gold*, dz. cyt., ss. XIV (Wstęp), 161; tenże, *A Commentary on Europe's*, dz. cyt., s. 122.

⁷ Tenże, *Hitler's gold*, dz. cyt., ss. 130-131, 157.

⁸ R. Goy, *Le sort de l'or monétaire pillé par l'Allemagne pendant la deuxième guerre mondiale*, „Annuaire français de droit international”, 1995, t. 41, nr 1, s. 382–391; przypadek albański dokładnie wyjaśnia A. Roselli, *The Question of "The Albanian Gold"*, „Rivista di storia economica”, 2007, nr 2, s. 183–208.

⁹ R. Goy, dz. cyt., ss. 383, 386–387.

¹⁰ FCO Historians, *Nazi Gold. Information from the British Archives*, no. 11-12, London 1996–1997.

¹¹ W. Z. Slany, S. Eizenstat, *U.S. and Allied efforts to recover and restore gold and other assets stolen or hidden by Germany during World War II: preliminary study*, Washington, D.C. 1997; R. Lester, *Records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold 1946-1998. A guide to the microfilm edition*, Bethesda MD 2002.

¹² Najważniejsze prace: S. Michálek, *Československé menové zlato 1938-1982*, Bratislava 2021; tenże, *Nazi Germany and the role of the US in the fate of Czechoslovak monetary gold*, Cham 2023.

¹³ S. Michálek, *The Tripartite Commission and The Czechoslovak Monetary Gold*, „Historický časopis”, 2017, t. 65, nr 5, s. 591.

pogląd, że dla tempa restytucji przez poszczególne kraje kluczowe znaczenie miały ich bezpośrednie rokowania z rządami amerykańskim, brytyjskim i francuskim.

W polskiej literaturze temat restytucji złota monetarnego został po raz pierwszy podjęty na gruncie prawnym przez Manfreda Lachsa, który jako dyrektor Departamentu Prawno-Traktatowego MSZ uczestniczył w negocjacjach. W swoich publikacjach skrytykował on rozwiązania prawne przyjęte przez Komisję, które jego zdaniem niesprawiedliwie doprowadziły do odrzucenia większości żądań strony polskiej w 1958 r.¹⁴. Lachs nie przedstawił jednak samego procesu restytucji. Nie wspominał też, że przystępując w 1949 r. do procesu restytucji w tzw. protokole londyńskim, ówczesne władze Polski zgodziły się na przyjętą przez Komisję definicję złota monetarnego, która ściśle precyzowała, jakie złoto podlegało restytucji. Autor ustalił natomiast wysokość polskich roszczeń na 139 ton złota i wyszczególnił żądania.

Artykuły Lachsa, choć są kamieniami milowymi dla omawianej tematyki, ukazały się na przełomie lat 50. i 60. XX w., a więc na długo przed faktyczną finalizacją restytucji w 1976 r. Sam proces długich negocjacji z Komisją Trójstronną i trzema rządami jako pierwszy, choć w uproszczony sposób, opisał w swoich pracach Cezariusz Skuza. Wykorzystał przy tym tylko zasoby Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (AMSZ). Skuza w sprawie odrzucenia polskich roszczeń zajął takie samo stanowisko co Lachs. Wątpliwości budzi przy tym jednak warsztat autora¹⁵. Swoje stanowisko Skuza zmienił w nowszej publikacji z 2014 r., w której przyznał, że część polskich roszczeń była „wygórowana”. Autor głośno pytał również o dalsze losy złota przyznanego Polsce po 1976 r.¹⁶

Negocjacje z Komisją i trzema rządami były przedmiotem ograniczonego zainteresowania historyków dyplomacji. W kontekście relacji polsko-amerykańskich pierwszy etap negocjacji, od momentu powstania Komisji aż do jej negatywnej decyzji w 1958 r. dokładnie przedstawił Longin Pastusiak. Dużo miejsca poświęcił Poselstwu RP w Brukseli, które odpowiadało za kontakty z Komisją¹⁷. Krótkie wzmianki na temat starań polskich władz i drugiej fazy negocjacji, powiązanej ze spłatą przedwojennego zadłużenia Wolnego Miasta Gdańsk (WMG) zawiera monografia Jakuba Tyszkiewicza, poświęcona stosunkom polsko-

---

¹⁴ M. Lachs, *Problem prawny restytucji złota zagrabionego w okresie wojny*, „Państwo i Prawo”, 1960, nr 6, s. 909–910; tenże, *Le problème de la propriété dans la liquidation des suites de la seconde guerre mondiale*, „Annuaire français de droit international”, 1961, t. 7, nr 1, s. 43–66.

¹⁵ Autor powołując się na konkretne dokumenty nie podaje sygnatur jednostek archiwalnych. W przypadku AMSZ nawet jeśli zasób jest nieopracowany można posługiwać się oznaczeniami ze spisów zdawczo-odbiorczych. Ponadto autor bezkrytycznie przyjmuje obecną w polskich źródłach argumentację – C. Skuza, *Wojenne i powojenne losy polskich skarbów narodowych*, Toruń 1994, s. 150–163.

¹⁶ W tym wypadku autor również powiela błędy z poprzedniej publikacji, wielokrotnie identyfikując postacie zaangażowane w negocjacje z Komisją za pomocą Wikipedii – C. Skuza, *Walka o odzyskanie majątku polskiego utraconego w wyniku II wojny światowej*, Szczecin 2014, s. 348–351.

¹⁷ L. Pastusiak, *Stosunki polsko-amerykańskie 1945-1955*, Toruń 2004, s. 260–263.

amerykańskim. W odróżnieniu od poprzedników, autor oparł swoje ustalenia o wybrane źródła amerykańskie, m.in. edycję źródłową *Foreign Relations of the United States (FRUS)*¹⁸. Ta seria wydawnicza zawiera wzmianki o restytucji złota nie tylko przez Polskę, ale również przez inne kraje¹⁹.

Najważniejsza seria wydawnicza dla polskich historyków dyplomacji – *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne (PDD)* – również zawiera kilkanaście dokumentów dotyczących restytucji złota monetarnego przez Polskę. W rocznikach 1958, 1973, 1974, 1976, 1977 redaktorzy zamieścili źródła odnoszące się do rokowań władz PRL z rządami Wielkiej Brytanii, USA i Francji²⁰. Do materiałów tych należą m. in. aide-mémoires, notatki informacyjne przygotowywane przez ministerialnych urzędników czy korespondencja dyplomatyczna między MSZ a Ambasadą PRL w Londynie. Jest to przekrojowy wybór kilkunastu źródeł, które ukazują cały proces – od odrzucenia większości polskich roszczeń w 1958 r. aż po faktyczną restytucję złota w lipcu 1976 r.

Dariusz Jarosz i Maria Pasztor, redaktorzy rocznika 1958 PDD, a jednocześnie autorzy monografii poświęconych stosunkom polsko-francuskim, nie podjęli w swoich pracach zagadnienia restytucji złota monetarnego²¹. O ostatnim etapie restytucji – przekazaniu tzw. złota gdańskiego Polsce w 1976 r. wzmiankuje natomiast Jacek Tebinka²². To samo zagadnienie, jako jeden z wielu elementów stosunków polsko-brytyjskich stało się przedmiotem moich naukowych dociekań w trakcie przygotowania pracy magisterskiej²³.

W ich trakcie natrafiłem na dokumenty dotyczące ostatniego etapu negocjacji władz PRL z Komisją Trójstronną w latach 70. XX w. Moje ustalenia z pracy magisterskiej są oparte o wybrane źródła, zawarte w PDD. Stąd też nie stanowią kompletnego omówienia tematu. Niemniej jednak, stały się one motywacją do prowadzenia dalszych badań nad tym

---

¹⁸ J. Tyszkiewicz, *Rozbijanie monolitu. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Polski 1945-1988*, Warszawa 2015, ss. 84, 358.

¹⁹ *Foreign Relations of the United States* [dalej: FRUS], 1947, general editor: S. E. Gleason, Washington 1972, vol. III, doc. 484; FRUS, 1969–1976, vol. E-15, general editor: A. M. Howard, Washington 2014, doc. 8, 48, 63; FRUS, 1977–1980, vol. XX, general editor: A. M. Howard, Washington 2015, doc. 102

²⁰ *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne* [dalej: PDD] 1958, red. D. Jarosz, M. Pasztor, Warszawa 2011, dok. 192; PDD 1973, red. P.M. Majewski, Warszawa 2006, dok. 21, 76; PDD 1974, red. A. Kochański, Warszawa 2007, dok. 95, 99, 201; PDD 1975, red. P. Machcewicz, Warszawa 2008, dok. 129, 136, 138, 267; PDD 1976, red. P. Długołęcki, Warszawa 2008, dok. 54, 168, 201, 223, 237, 238, 251, 316; PDD 1977, red. P. M. Majewski, Warszawa 2010, dok. 304.

²¹ Por. D. Jarosz, M. Pasztor, *Stosunki polsko-francuskie 1944–1980*, Warszawa 2008; ciż, *Polska-Francja 1970–1980. Relacje wyjątkowe?*, Warszawa 2006.

²² J. Tebinka, *Gdańsk in British Diplomacy, 1945–1989*, „*Studia Historica Gedanensia*”, 2022, t. 13, s. 260.

²³ T. Korban, *Stosunki polsko-brytyjskie w latach 1971–1980 w świetle polskich źródeł dyplomatycznych*, Kraków 2020, niepublikowana praca magisterska.

zagadnieniem, co zaowocowało powstaniem niniejszej pracy i tekstami pośrednio dotyczącymi badanego zagadnienia: Banku Gdańskiego²⁴ oraz restytucji złota przez Jugosławię²⁵.

Analiza stanu badań nad restytucją złota monetarnego przez Polskę po II wojnie światowej nasuwa kilka wniosków. Po pierwsze, w żadnej z dotychczasowych prac nie przedstawiono pełnego procesu restytucji. Po drugie, żaden z dotychczasowych badaczy nie uwzględnił dokumentów z archiwum Komisji, których analiza mogła przynieść odpowiedzi na rodzące się pytania badawcze. Trzeba jednak uczciwie przyznać, że brak dostępu do dokumentacji Komisji wynikał z przyczyn niezależnych od badaczy. Po trzecie, obecny stan badań wskazuje, że w procesie restytucji większą rolę odegrały bezpośrednie rokowania dyplomatyczne z USA, Wielką Brytanią i Francją niż z samą Komisją, która była tworzona przez przedstawicieli tych państw.

Dlatego też cele badawcze niniejszej pracy zostały zdeterminowane przede wszystkim przez potrzeby historiografii. Pierwszym z nich było przedstawienie procesu restytucji, negocjacji prowadzonych przez Polskę z Komisją i trzema rządami²⁶ na poziomie faktograficznym. Wydaje się, że nie był to ambitny cel, ale ze względu na lukę badawczą, niezbędne było stworzenie w tym wypadku dosyć prostego katalogu pytań badawczych: jaki był okres trwania negocjacji? kto prowadził rozmowy po stronie polskiej a kto po stronie trzech rządów? czy można podzielić negocjacje na fazy, a jeśli tak, czym się różniły między sobą?

Drugim celem była weryfikacja dominującej w polskiej historiografii i źródłach tezy o niesprawiedliwym odrzuceniu polskich roszczeń. Jego realizacja była również motywowana potrzebą wyjaśnienia obecnych w przestrzeni publicznej pogłosek o możliwości otrzymania przez Polskę złota współcześnie. W tym wypadku należało zbadać argumentację polskich władz, a także porównać decyzje Komisji odnośnie innych krajów składających roszczenia, w szczególności innych państw z Europy Środkowo-Wschodniej (wówczas socjalistycznych).

Trzecim celem było zbadanie wszystkich czynników mających wpływ na restytucję złota, zarówno oficjalnych, jak i nieoficjalnych. W tym wypadku kluczowe było znalezienie odpowiedzi na takie pytania jak: kto odgrywał główną rolę w procesie restytucji: trzy rządy, Komisja, a może inni aktorzy relacji międzynarodowych? Jaka była rola poszczególnych rządów w procesie restytucji? Czy zmieniała się ona w czasie? Dlaczego większość polskich

---

²⁴ Tenże, *Bank von Danzig (1923-1939) i jego związki z Polską*, [w:] *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 5, red. S. Szybczyński, Warszawa 2023, s. 67–79.

²⁵ Tenże, *Yugoslavia and the Restitution of Monetary Gold After the Second World War*, „*Journal of Contemporary History*”, 2024, t. 59, nr 1, s. 140–160.

²⁶ Pisząc „trzy rządy” mam na myśli władze Wielkiej Brytanii, USA i Francji, podobnie w wypadku określeń „Brytyjczycy”, „Amerykanie”, „Francuzi”.

roszczeń została odrzucona? Czy faktycznie dużą rolę w restytucji odgrywała zimna wojna? W ramach realizacji tego celu postawiono pozornie mało prawdopodobną hipotezę pomocniczą o wpływie RFN na proces restytucji złota przez Polskę. Sformułowano ją na podstawie badań wstępnych i przeglądu inwentarzy archiwalnych.

Ostatnim, czwartym celem było zbadanie działalności samej Komisji, której nie poświęcono dotąd w literaturze należytej uwagi, w dodatku w dotychczasowych badaniach nie wykorzystywano jej archiwaliów. Z realizacją tego celu wiązały się następujące pytania: Jakie były reguły i procedury rządzące restytucją? Jaki był zakres kompetencji Komisji? Czy była ona niezależną instytucją, czy tylko wykonywała polecenia trzech rządów? Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że Komisja zasługuje na oddzielne opracowanie.

Podstawową metodą zastosowaną w badaniach była analiza jakościowa pozyskanych źródeł z zastosowaniem metody indukcyjnej. Łącznie, poszukiwania prowadzono w osiemnastu archiwach i bibliotekach. W przypadku Polski, do najważniejszych należało Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (AMSZ), gdzie najistotniejsze okazały się następujące zespoły: Departament Prawno-Traktatowy, Departament II za lata 1949–1960 (Europa Zachodnia - bez RFN), Zespół Depesz (Waszyngton, Londyn, Paryż), Departament Afryki, Azji, Australii i Oceanii. W zespołach tych znajdują się dokumenty wytworzone przez aparat dyplomatyczny: notatki, aide-mémoires, depesze, sprawozdania i wszelkie opracowania związane z kontaktami polskich władz z Komisją Trójstronną i trzema rządami. Z kolei z Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN) wykorzystano zespoły: Ministerstwa Finansów, Ministerstwa Skarbu, Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, KC PZPR, Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie. Źródła te, w znacznej części stanowią opracowania o charakterze ekonomicznym, przygotowywane w związku ze staraniami polskich władz o otrzymanie złota. Skuteczne poszukiwania przeprowadzono także w Archiwum Zakładowym Ministerstwa Finansów, skąd wykorzystano materiały wytworzone przez Departament Zagraniczny Ministerstwa. Udało się także pozyskać źródła z Muzeum Gdańska dotyczące losów złota, które trafiło do Polski w 1976 r.

Wymierne efekty przyniosła także kwerenda w Archiwum Rady Ministrów, która pozwoliła zbadać stanowisko rządów III RP wobec likwidacji Komisji pod koniec lat 90. XX w. Ten wątek został również wyjaśniony dzięki materiałom udostępnionym mi przez Eleonorę Bergman, które otrzymała je jako uczestniczka polskiej delegacji na Londyńską Konferencję ds. nazistowskiego złota w grudniu 1997 r.

Nie udało się natomiast odnaleźć źródeł w Archiwum Zakładowym Centrali NBP. Negatywny efekt miała również kwerenda w archiwach Instytutu Pamięi Narodowej,

ponieważ odnalezione źródła nie wnoszą nowych ustaleń lub nie potwierdzają dotychczasowych²⁷. Negatywne rezultaty przyniosła kwerenda w Archiwum Państwowym w Warszawie – Oddział w Milanówku, w zespole PLL LOT. Poszukiwania w tym zasobie zostały podjęte, ponieważ polski przewoźnik był zaangażowany w transport części pozyskanego złota do Polski.

Korzystanie tylko ze źródeł proveniencji polskiej skutkowałoby dojściem do podobnych wniosków, jak moi poprzednicy. Nie udało mi się też zrealizować przyjętych celów badawczych. Stworzenie jak najbardziej obiektywnego obrazu restytucji i zrozumienie, dlaczego Komisja podejmowała takie, a nie inne decyzje, było możliwe tylko dzięki zapoznaniu się z wytworzonymi przez nią materiałami. Dlatego za najistotniejszy korpus źródeł wykorzystany w pracy uważam zespół Komisji Trójstronnej (la Commission Tripartite pour la restitution de l'or monétaire), przechowywany w Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve koło Paryża (CAD). Zawiera on protokoły z posiedzeń Komisji, jej wewnętrzną korespondencję, dwa raporty Komisji prezentujące działalność Komisji (poufny z 1971 r. do trzech rządów i ostateczny z 1998 r.) a także dossier każdego z krajów, który złożył roszczenia do Komisji. Na tę serię z kolei składa się całość materiału dowodowego przedstawionego przez dany rząd, korespondencja i wszelkie inne materiały związane z rozpatrywaniem roszczeń (np. ekspertyzy). Jako uzupełnienie przeprowadzono również poszukiwania w CAD w zespole francuskiego komisarza i Ministerstwie Spraw Zagranicznych (Ministère des Affaires étrangères), w serii Dyrekcji Spraw ekonomicznych i finansowych (Direction des affaires économiques et financières). Z racji powiązań personalnych Komisji z Międzysojuszniczą Agencją Reparacyjną (Inter-Allied Reparation Agency), przeprowadzono również kwerendę w Archives nationales-Site de Pierrefitte-sur-Seine.

Kwerendy przeprowadzono również w archiwach brytyjskich. Najważniejsze w tym względzie było The National Archives w Kew (TNA), gdzie przeszukano zespoły FO/FCO i Treasury, które pozwoliły zbadać stanowisko brytyjskiego rządu w odniesieniu do polskich roszczeń. Owocna była również kwerenda w Bank of England Archive (BoE), dzięki której pozyskano dokumenty wytworzone przez sam bank, także organizacje pozarządowe, skupiające wierzycieli, które odegrały istotną rolę w negocjacjach z Polską w latach 70. XX w. Negatywne rezultaty przyniosły natomiast poszukiwania w London Metropolitan Archive

---

²⁷ Wynikiem kwerendy była jedna jednostka z zespołu Komisji do Opracowania Problemu Odszkodowań Niemieckich (KOPON) – AIPN GK 917/541, Notatka w sprawie złota monetarnego, walut zagranicznych i kosztowności skonfiskowanych przez Niemców ze schowków Akc. Banku Hipotecznego w Krakowie oraz oddanych, na rozkaz władz niemieckich, dewiz zagranicznych, będących w posiadaniu korespondentów Banku.

(LMA), w której znajdują się archiwalia brytyjskich organizacji pozarządowych uczestniczących w konferencji z 1997 r. Są one tożsame z materiałami przekazanymi przez Eleonorę Bergman. W konferencji po stronie brytyjskiej uczestniczył również historyk Cameron Watt, pracujący na London School of Economics and Political Science, którego spuścizna znajduje się w uczelnianym LSE Archive. W jego notatkach i materiałach próżno jednak szukać informacji na temat Polski.

W dużo węższym zakresie kwerenda dotyczyła archiwów niemieckich. Sprawdzenie hipotezy dotyczącej wpływu RFN na restytucję nie byłoby możliwe bez kwerend w archiwach niemieckich. W tym wypadku przeszukano zasoby Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Referat IIA2).

Oprócz Wielkiej Brytanii i Francji Komisję tworzyły też USA. Stąd też przeprowadzono kwerendę w National Archives w College Park (NA), koło Waszyngtonu. Ustalenie stanowiska amerykańskiego było możliwe dzięki poszukiwaniom w zespołach Departamentu Stanu i komisarza amerykańskiego. Niezbędne źródła pozyskano również w Library of Congress (LC), gdzie znajdują się zmikrofilmowane dokumenty Departamentu Stanu, pochodzące z NA. Paradoksalnie, dzięki lepszym pomocom archiwalnym, korzystanie z materiałów zmikrofilmowanych w Waszyngtonie było łatwiejsze niż kwerenda w College Park. Charakter pomocniczy miały natomiast kwerendy online w bibliotekach prezydenckich: Gerald R. Ford Library²⁸ i William J. Clinton Presidential Library & Museum²⁹. Owoce były również poszukiwania w Freedom of Information Act Electronic Reading Room, w odniesieniu do likwidacji Komisji w 1998 r.³⁰. Została również podjęta próba przeprowadzenia kwerendy w Federal Reserve Bank of New York Archives (FRB NY), który podobnie jak BoE, był zaangażowany w proces restytucji. Niestety archiwum z powodu obostrzeń pandemicznych pozostawało zamknięte w latach 2020–2023.

W badaniach wykorzystano również źródła wywołane. Pierwszą grupę stanowią rozmowy przeprowadzone z dwójgim członków polskiej delegacji na konferencję w Londynie w 1997 r.: Eleonorą Bergman i Wojciechem Kowalskim. Relacje zostały przeprowadzone na podstawie przygotowanego wcześniej kwestionariusza. Wykorzystano również korespondencję mailową, prowadzoną z jednym z amerykańskich komisarzy z lat 90. XX w.,

---

²⁸ Zespół National Security Adviser – w odniesieniu do lat 70. XX w.; [<https://www.fordlibrarymuseum.gov/collections-digital.aspx>]

²⁹ Zespół Presidential Advisory Commission on Holocaust Assets in the United States and Art & Cultural Property Theft – w odniesieniu do lat 90. XX w.; [<https://clinton.presidentiallibraries.us/>]

³⁰ [<https://www.cia.gov/readingroom/home/>]; możliwość wykorzystania tej bazy wskazał mi dr Pál Germuska z Nemzeti Emlékezet Bizottsága, za co mu serdecznie dziękuję.

Terry Breese. Nie uwzględniono natomiast znajdującego się w zbiorach British Library nagrania rozmowy z Ronaldem Wingate'm, jednym z brytyjskich komisarzy z lat 50. XX w³¹. W źródle tym nie poruszono w ogóle jego działalności w Komisji.

Krytyka źródła i weryfikacja tezy o pokrzywdzeniu strony polskiej w procesie restytucji złota wymagała również zastosowania prostych metod szacunkowych i obliczeniowych, opartych o dane zawarte w źródłach. Operowano w nich różnymi jednostkami wagowymi (uncje, kilogramy) i pieniężnymi (waluty narodowe i przeliczenia na dolary amerykańskie). Przeprowadzono też szacunek wartości złota we współczesnych cenach przy wykorzystaniu sprawdzonego kalkulatora MeasuringWorth.com³².

Efektom badań jest dysertacja składająca się pięciu rozdziałów i aneksu. Praca ma układ problemowo-chronologiczny. Na samym początku badań pewną trudnością było sformułowanie takiego tytułu dysertacji, który z jednej strony w pełni oddawałby przedmiot dociekań naukowych, a z drugiej strony będzie informatywny. Po rozważeniu różnych opcji zdecydowano się przyjąć obecny tytuł. Wskazuje on na to, że obiektem badań są starania polskich władz w Komisji Trójstronnej o odzyskanie, jak domniemano, złota monetarnego zagrabionego przez III Rzeszę. Tytuł ten oddaje też złożoność problematyki przedmiotu badań, który można wpisać w historię dyplomacji, historię gospodarczą, a nawet prawo.

Cezury czasowe pracy zasadniczo obejmują okres 1945–1998, z wyjątkiem rozdziału 1., w którym z racji jego charakteru sięgnięto aż do starożytności. Dyskusję o restytucji złota należało rozpocząć od wyjaśnienia różnic pomiędzy różnymi kategoriami prawnymi związanymi z odszkodowaniami wojennymi. Nie da się zrozumieć restytucji i sporów toczonych pomiędzy stroną polską a Komisją i trzema rządami bez wyjaśnienia pojęć, zwłaszcza, jeśli terminy te w ostatnich latach uległy one zatarciu w debacie publicznej. Dlatego też, rozdział 1. przedstawia definicję i historyczną ewolucję pojęć, które doprowadziły ostatecznie do przyjęcia rozwiązań prawnych, umożliwiających powojenny zwrot zagrabionego złota monetarnego.

Rozdział 2. przedstawia działalność Komisji Trójstronnej od momentu jej powstania 27 września 1946 r. aż do rozwiązania 9 września 1998 r. Ustalenie zasad jej funkcjonowania, etapów rozpatrywania roszczeń poszczególnych krajów i przydziałów złota pozwoliło na osadzenie polskiego przypadku w odpowiednim kontekście i porównanie z innymi państwami.

---

³¹ BL C63/213/01 S1-2.

³² L. H. Officer, S. H. Williamson, "The Price of Gold, 1257 - Present.," MeasuringWorth, 2024 [<http://www.measuringworth.com/gold/>].

Dzięki temu możliwa była weryfikacja zarzutów dotyczących dyskryminacji Warszawy przez Komisję i trzy stolice.

Rozdział 3. prezentuje historię starań polskich władz o pozyskanie złota od momentu pojawienia się pierwszych pogłosek o utworzeniu Komisji. W tej części pracy omówiono również polskie roszczenia i żmudne negocjacje pomiędzy trzema rządami a Warszawą nad zaakceptowaniem przez tą ostatnią zasad restytucji. Bez tego nie było możliwe rozpatrzenie roszczeń, co zostało omówione w dalszej części rozdziału, aż do wydania przez Komisję oficjalnej decyzji w 1958 r. Tę część pracy zamyka odniesienie się do alternatywnych prób odzyskania złota przez Polskę, co znalazło swoje odzwierciedlenie w przeanalizowanych źródłach. Pomimo tego, że ten wątek nie stanowi bezpośredniego przedmiotu badań, zdecydowano się go włączyć do rozdziału ze względu na dużą wartość poznawczą.

Do sprawy restytucji złota przez Polskę powrócono w latach 70. XX w. Temu zagadnieniu został poświęcony rozdział 4. Istotną rolę odegrały w tym wypadku dwa czynniki: kontekst międzynarodowy i powiązanie restytucji złota ze spłatą przedwojennych zobowiązań WMG. Ostatecznie, część złota, do którego prawa rościła sobie Polska, znalazła się pod kontrolą władz PRL w 1976 r. Ten rozdział odpowiada również na pytania Cezariusza Skuzy o dalsze losy tego złota. Zakończenie zasadniczej fazy rokowań z Komisją Trójstronną pozwoliło również na ocenę polskiego przypadku na tle innych krajów.

W rozdziale 5. przedstawiono stanowiska kolejnych rządów III RP i polskiej opinii publicznej wobec powrotu szeroko pojętej sprawy nazistowskiego złota, a także postawę strony polskiej wobec implikacji spowodowanych likwidacją Komisji. Ta część pracy dotyczy również polskich wątków, związanych z toczącą się w ówczesnym czasie debatą na arenie międzynarodowej.

Po podsumowaniu zamieszczono Aneks, w którym zamieszczono m.in. kalendarium procesu restytucji złota monetarnego przez Polskę, ułatwiające poruszanie się w skomplikowanych i rozciągniętych w czasie negocjacjach. Z kolei identyfikację poszczególnych komisarzy i ich zastępców umożliwią zestawienia z uwzględnieniem podziału na trzy kraje.

Przeprowadzenie kwerend w tak wielu archiwach polskich i zagranicznych wiązało się z wykorzystaniem źródeł o różnym charakterze, zapisie bibliograficznym i stopniu opracowania. W niniejszej pracy, w celu uniknięcia sztucznego rozbudowania przypisów, zdecydowano się skrócić zapis wykorzystanych źródeł wraz z ich kolejnym wykorzystaniem, z zachowaniem dwóch podstawowych zasad: możliwości pełnej identyfikacji danego źródła i poszanowania dla przyjętych przez poszczególne archiwa sposobu zapisu.

Na zakończenie chciałbym skierować kilka słów podziękowań. W pierwszej kolejności dziękuję moim promotorom: prof. dr. hab. Janowi Rydłowi z Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie i dr. hab. Cecylii Leszczyńskiej z Uniwersytetu Warszawskiego. Promotorzy zawsze byli gotowi udzielać mi wszelkich rad, dzielili się wiedzą i doświadczeniem, których próżno szukać w podręcznikach do metodologii. Cierpliwie korygowali moje błędy i wprowadzili mnie w arkana pracy naukowej. Za wszelkie niedociągnięcia ponoszę oczywiście ostateczną odpowiedzialność.

Praca mogła powstać również dzięki warunkom jakie stworzyła Szkoła Doktorska UKEN, w szczególności wsparciu finansowemu moich badań w ramach Planów Badawczych Szkoły Doktorskiej. Dzięki zaangażowaniu Szkoły, która pozyskała środki w ramach programu NAWA STER, mogłem prowadzić trzymiesięczne badania jako Visiting Research Student in International History na London School of Economics and Political Science. Przyczyniły się one do powstania niniejszej dysertacji. Moje podziękowania kieruję na ręce Dyrektora Szkoły Doktorskiej, dr. hab. Władysława Marka Kolasy, prof. UKEN. Dziękuję również Fundacji z Brzezia Lanckorońskich, której stypendium na miesięczny pobyt badawczy w Londynie w styczniu 2022 r. umożliwiło mi przeprowadzenie kwerend archiwalnych i bibliotecznych. Słowa uznania kieruję również do pracowników Instytut Historii i Archiwistyki UKEN, którzy niejednokrotnie udzielali mi wskazówek i służyli pomocą. Dziękuję również wszystkim uczestnikom trzech edycji (2021–2023) Letniej Szkoły Historii Najnowszej IPN, gdzie w gronie innych młodych badaczy pod okiem kadry naukowej mogłem szlifować swoje koncepcje. Praca nie powstałaby, gdyby nie zaangażowanie wielu życzliwych archiwistów, bibliotekarzy i wszystkich osób dzielących się swoją wiedzą, od Potomaku aż po Wisłę. W szczególności chciałbym podziękować Eleonorze Bergman i Wojciechowi Kowalskiemu za gotowość do rozmów na temat ich uczestnictwa w konferencji z 1997 r., a także Tomaszowi Olkowskiemu z Muzeum Gdańska za udostępnienie archiwaliów. Dziękuję również mojej rodzinie, w szczególności żonie Dominice, za wyrozumiałość i cierpliwość.

Wykaz skrótów

AA	Auswärtiges Amt (Federalne Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Federalnej Niemiec)
AAN	Archiwum Akt Nowych w Warszawie
AEB	Archiwum Eleonory Bergman
AMSZ	Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie
AN	Archives nationales à Pierrefitte-sur-Seine (Archiwum Narodowe Republiki Francuskiej w Pierrefitte-sur-Seine)
AWS	Akcja Wyborcza Solidarność
AZMF	Archiwum Zakładowe Ministerstwa Finansów
BdF	Bank de France (Bank Francji)
BE	Bank Emisyjny w Polsce
BoE	Bank of England/Bank of England Archive (Bank Anglii/Archiwum Banku Anglii)
BOW	Biuro Odszkodowań Wojennych
BRiOW	Biuro Rewindykacji i Odszkodowań Wojennych
BvD	Bank von Danzig (Bank Gdański)
CAD	Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (Archiwum Dyplomatyczne Republiki Francuskiej w La Courneuve)
CFB	Corporation/Council of Foreign Bondholders (Korporacja/Rada Posiadaczy Obligacji Zagranicznych)
CHF	frank szwajcarski
CIA	Central Intelligence Agency (Centralna Agencja Wywiadowcza)
DPT	Departament Prawno-Traktatowy Ministerstwa Spraw Zagranicznych
FBPC	Foreign Bondholders Protective Council (Rada Posiadaczy Obligacji Zagranicznych)
FO/FCO	Foreign Office/Foreign and Commonwealth Office (Biuro Spraw Zagranicznych/Biuro Spraw Zagranicznych i Wspólnoty Narodów)
FPNP	Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie”
FRB NY	Federal Reserve Bank of New York (Bank Rezerwy Federalnej w Nowym Jorku)
FRUS	Foreign Relations of the United States (Relacje Zagraniczne Stanów Zjednoczonych)

GBP	funt szterling
GG	Generalne Gubernatorstwo
GKBZNwP	Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce
IARA	Inter-Allied Reparation Agency (Międzysojusznicza Agencja Reparacyjna)
IRO	International Refugee Organization (Międzynarodowa Organizacja Uchodźców)
KC PZPR	Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej
KKR	Kasy Kredytowe Rzeszy
LC	Library of Congress (Biblioteka Kongresu)
LLC	League Loans Comitee (Komitet Pożyczek Ligii)
LN	Liga Narodów
MAE	Ministère des Affaires étrangères (Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Francuskiej)
MF	Ministerstwo Finansów
MS	Ministerstwo Skarbu
MSZ	Ministerstwo Spraw Zagranicznych
MTS	Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze
NA	National Archives at College Park (Archiwa Narodowe Stanów Zjednoczonych w College Park)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Organizacja Traktatu Północnoatlantyckiego)
NBP	Narodowy Bank Polski
ODNB	Oxford Dictionary of National Biography
OMGUS	Office of Military Government, United States (Biuro Zarządu Wojskowego Stanów Zjednoczonych)
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
PA AA	Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin (Archiwum Polityczne Federalnego Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Federalnej Niemiec)
PDD	Polskie Dokumenty Dyplomatyczne
PKO	Pocztowa Kasa Oszczędnościowa
PKWN	Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PLN	złoty polski

PMW	Polska Misja Wojskowa w Berlinie
PRL	Polska Rzeczpospolita Ludowa
PUR	Paryski Układ Reparacyjny
RFN	Republika Federalna Niemiec
RM	Reichsmark (marka Rzeszy)
SBN	Szwajcarski Bank Narodowy
SLD	Sojusz Lewicy Demokratycznej
SRK	Sojusznicza Rada Kontroli
SS	Schutzstaffel (oddział ochronny Narodowosocjalistycznej Partii Niemiec)
TGC	Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold/Tripartite Gold Commission (Komisja Trójstronna ds. Restytucji Złota Monetarnego)
TNA	The National Archives, Kew (Archiwa Narodowe Wielkiej Brytanii w Kew)
TRJN	Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej
UE	Unia Europejska
USA	Stany Zjednoczone
USD	dolar amerykański
UW	Unia Wolności
WMG	Wolne Miasto Gdańsk
ZSRR	Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Rozdział 1. Odszkodowania wojenne, restytucja, reparacje w ujęciu prawnohistorycznym

1. 1. Definicja pojęć

Dyskusję na temat restytucji złota monetarnego należy rozpocząć od wyjaśnienia następujących pojęć: odszkodowania wojenne, restytucja, reparacje, rewindykacje. Są one często używane zamiennie, choć ich znaczenie i sens nie są tożsame (zwłaszcza z punktu widzenia prawnego, w tym prawa międzynarodowego i krajowego³³. Dodatkowo ich interpretacje zmieniały się w czasie, na co wpływ miał historyczny kontekst ich powstania. Problem definicji i interpretacji stanowił także przedmiot sporów prawnych pomiędzy Komisją Trójstronną a stroną polską odnośnie do polskiego złota po II wojnie światowej. Na początek dokonam ogólnej charakterystyki wyżej wymienionych kategorii, a następnie opiszę ich historyczny rozwój.

Najszerszym terminem, używanym również potocznie, jest odszkodowanie. Oznacza ono naprawienia wyrządzonej szkody, jej zadośćuczynienie³⁴. W relacjach międzynarodowych zasady wyznaczania odszkodowania nie zostały jednoznacznie określone prawnie, pomimo licznych prób podejmowanych. Najdalej idące kroki poczyniła Komisja Prawa Międzynarodowego ONZ po II wojnie światowej. Skodyfikowała ona istniejące prawo zwyczajowe, określając zakres odpowiedzialności materialnej danego państwa za szkody wyrządzone w trakcie konfliktu i łącząc tę kwestię ze złamaniem prawa międzynarodowego³⁵.

Termin reparacje pochodzi z łaciny (*reparatio* – naprawa, *reparare* – odzyskiwać, odnawiać)³⁶. Oznacza on różnorodne formy odszkodowania, za szkody (materialne i niematerialne), poniesione w trakcie konfliktów zbrojnych. Reparacje polegają na ogólnym odszkodowaniu od państwa agresora za szkody wojenne wyrządzone na terytorium państwa poszkodowanego. Roszczenia reparacyjne są składane przez państwa, a nie pojedynczych obywateli. Ma to uzasadnienie praktyczne, trudno bowiem wyobrazić sobie wnoszenie roszczeń przez tysiące, a nawet miliony poszkodowanych przed sądami państwa agresora. Szkody wyrządzone w trakcie konfliktu zbrojnego mają najczęściej charakter majątkowy³⁷.

---

³³ W. Kowalski, *Restytucja dzieł sztuki. Studium z dziedziny prawa międzynarodowego*, Katowice 1993, s. 21–22.

³⁴ K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa. O trudnych przypadkach na granicy kultury i prawa*, Warszawa 2011, s. 60.

³⁵ W. Czaplinski, *Pojęcie reparacji wojennych w prawie międzynarodowym. Reparacje po drugiej wojnie światowej*, „Sprawy Międzynarodowe”, 2005, t. 58, nr 1, s. 67.

³⁶ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1991, s. 438.

³⁷ Tamże, s. 59-60; J. Barcz, J. Kranz, *Reparacje od Niemiec po drugiej wojnie światowej w świetle prawa międzynarodowego aspekty prawa i praktyki.*, Warszawa 2019, s. 26–27.

Reparacje były obecne w relacjach między państwami jako prawo zwyczajowe od starożytności, ich formę i wysokość ustalano w negocjacjach. Uregulowanie tej kwestii w prawie międzynarodowym przyniósł wiek XX. Cezurę stanowi tu traktat wersalski z 1919 r., który stał się punktem wyjścia dla współczesnego definiowania reparacji³⁸. Obowiązek reparacji stał się odtąd częścią traktatów pokojowych, a także warunkiem nawiązania normalnych relacji między dawnymi przeciwnikami w konflikcie zbrojnym³⁹.

Określenie restytucja pochodzi od łacińskiego słowa *restitutio* – przywrócenie. W starożytnym Rzymie funkcjonowała instytucja prawna *restitutio in integrum* – przywrócenia do stanu poprzedzającego dane zdarzenie. Był to pozaprocesowy środek ochrony, którego udzielał pretor, po dokładnym zbadaniu sprawy, uznając za niebyły fakt, z którym prawo łączyło niekorzystne dla kogoś skutki prawne, powstałe na drodze oszustwa. Do najczęstszych przyczyn zastosowania tej procedury należał przymus, podstęp, błąd lub niedojrzałość kontrahenta⁴⁰. Głównym założeniem tej instytucji prawnej było przywrócenie stanu poprzedzającego dane zdarzenie, które było negatywnie oceniane przez prawo. Restytucja jest szczególną formą naprawienia szkody. Oznacza zwrot zagrabionej własności, przywrócenie utraconych praw albo zwrot zastępczy (gdy nie jest możliwy zwrot tych samych obiektów), np. dóbr zagrabionych przez okupanta, dzieł sztuki, złota, archiwaliów. Zazwyczaj taki rabunek miał charakter planowy i systematyczny. Problem restytucji, podobnie jak wspomnianych reparacji, został rozwinięty w traktacie wersalskim z 1919 r.⁴¹

Określeniem bliskim restytucji jest rewindykacja, (łac. *revindicare* – znowu odbierać)⁴², oznaczająca odzyskanie utraconego mienia lub dochodzenie na drodze prawnej zwrotu zagarniętej własności⁴³. Zdaniem Henryka de Fiumela (1925–1986)⁴⁴ rewindykacja to zwrot mienia zabranego bezprawnie w okresie poprzedzającym wojnę, której skutki o odszkodowania reguluje dany traktat⁴⁵. Pogląd ten odbiega od większości znanych ustaleń, które nie odnoszą się do okoliczności wojny.

---

³⁸J. Barcz, J. Kranz, dz. cyt., s. 21; K. Kocot, *Problem pojęć - reparacje wojenne, restytucja, odszkodowania itp. w aspekcie Umowy Poczdamskiej, traktatów pokojowych, umów zawartych przez NRF, wyroków sądowych i doktryny prawa międzynarodowego*, Warszawa 1974, s. 1.

³⁹W. Czaplinski, *Pojęcie reparacji wojennych*, dz. cyt., s. 74.

⁴⁰K. Zeidler, *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa. O trudnych przypadkach na granicy kultury i prawa*, Warszawa 2011.

⁴¹J. Barcz, J. Kranz, dz. cyt. s. 21; K. Kocot, dz. cyt., s.1.

⁴²W. Kopaliński, dz. cyt., s. 441.

⁴³L. Karecka, *Akcja rewindykacyjna w latach 1945-1950: spór o terminologię czy o istotę rzeczy*, „Ochrona Zabytków”, 2002, t. 55, nr 3, s. 402.

⁴⁴Identyfikacja za: [<https://trybunal.gov.pl/o-trybunale/sedziowie-trybunalu-konstytucyjnego/art/2599-henryk-de-fiumel>].

⁴⁵H. Szczerbiński, *Restytucja mienia polskiego z zachodnich stref okupacyjnych Niemiec*, Warszawa 1983, s. 11.

Z pojęciem odszkodowań wojennych związany jest także termin kontrybucje wojenne (łac. *contributio* – zbieranie, składka). Jest on definiowany jako danina pieniężna nakładana przez zwycięzcę na państwo pokonane lub przez okupanta na ludność okupowanego terytorium. Kontrybucje nakładane na stronę pokonaną były formą zakamuflowanej kary, która objawiała się wygórowanych żądaniach zwycięzców⁴⁶.

1. 2. Doświadczenia epoki nowożytnej i konwencja haska z 1907 r.

Zagadnienie odpowiedzialności za szkody materialne powstałe w wyniku wojen było pochodną ewolucji norm prawa międzynarodowego, ona zaś wynikała ze stosunku do wojny jako takiej. Przez stulecia, począwszy od średniowiecza, obowiązywały dwie wykładnie wojny: sprawiedliwej i niesprawiedliwej. W wypadku tej pierwszej, strona atakująca miała pełne prawo do łupów i nie ponosiła odpowiedzialności za wyrządzone szkody; w przypadku drugiej strona ją wszczynająca odpowiadała za wszelkie wyrządzone szkody, nie tylko przeciwnikowi, ale także własnym poddanym⁴⁷.

W epoce nowożytnej początkowo podtrzymywana była doktryna wojny sprawiedliwej, wskazywał na nią m.in. niderlandzki prawnik Hugo Grocjusz (1583–1645)⁴⁸. Dwa wieki później, szwajcarski prawnik i dyplomata Emer de Vattel (1714–1767)⁴⁹ przyjął stanowisko, że niezależnie od charakteru wojny to napastnik, powinien ponieść konsekwencje za wszystkie szkody i straty. Z uwagi na to, że obie walczące strony powodują szkody, kwestia ewentualnych roszczeń powinna zostać uregulowana przez traktaty pokojowe. Odpowiedzialność odszkodowawcza państw wynikała jego zdaniem z rodzaju szkód. Sklasyfikował je następująco:

- 1) szkody wyrządzone obywatelom przez własne państwo w związku z prowadzeniem wojny:
  - a) z tytułu ostrożności (pomimo powziętych kroków i tak doszło np. do zniszczenia mienia obywateli),
  - b) z tytułu konieczności (dane kroki były niezbędne aby prowadzić wojnę);
- 2) szkody wyrządzone przez nieprzyjaciela.

---

⁴⁶ W. Kopaliński, dz. cyt. s. 278.

⁴⁷ K. Kocot., dz. cyt., s. 2.

⁴⁸ J. Miller, *Hugo Grotius*, „Stanford Encyclopedia of Philosophy” [<https://plato.stanford.edu/entries/grotius/>].

⁴⁹ E. Jouannet, *Emer de Vattel (1714-1767)*, [w:] *The Oxford History of International Law*, red. B. Fassbender, A. Peters, Oxford 2012, s. 1118.

Państwo zaatakowane powinno zapłacić odszkodowanie poszkodowanym jedynie w przypadku 1a, Vattel nie widział natomiast obowiązku wyrównywania szkód w przypadku 2. Te rozwiązania zostały przyjęte w prawie międzynarodowym w XIX wieku⁵⁰.

Praktyka egzekwowania przez stronę zwycięską reparacji wojennych, rozumianych jako pokrycie poniesionych przez nią kosztów prowadzenia wojny lub/i odszkodowań wojennych (*indemnizacje* – wynagrodzenie szkód i strat, łac. *indemnis* – nieuszkodzony)⁵¹, stała się elementem traktatów pokojowych począwszy od traktatu paryskiego z 20 listopada 1815 r., zawartego po bitwie pod Waterloo, zgodnie z którym Francja musiała zapłacić koalicji antynapoleońskiej 700 mln franków⁵².

Z kolei w traktacie frankfurckim z 10 maja 1871 r. nie wprowadzono żadnych rozróżnień prawniczych, stwierdzono, że Francja zapłaci Cesarzowi Niemiec 5 mld franków. Nie zdefiniowano przy tym ani źródeł, ani charakteru prawnego nałożonego na Francję obowiązku odszkodowania. Zważywszy na fakt, że wojna toczyła się przede wszystkim na terytorium Francji a nie Niemiec, odszkodowanie to było najbliższe kontrybucji. Można dodać, że w ówczesnym świecie prawniczym akceptowano zasadę, że zwycięzca ma prawo do narzucenia tego typu ciężarów.

Kwestię zasadności roszczeń odszkodowawczych w relacjach między krajami określono w tzw. konwencjach haskich. Były one serią umów międzynarodowych regulujących sposób prowadzenia wojny. W tzw. IV konwencji haskiej z 18 października 1907 r., w artykule 3. stwierdzono, że: „Strona wojująca, która naruszyłaby postanowienia powyższego regulaminu [konwencji], będzie pociągnięta do indemnizacji, jeśli tego zajdzie potrzeba. Strona ta będzie odpowiedzialną za każdy czyn osób, wchodzących w skład jej siły zbrojnej”⁵³. Zapis ten dawał możliwość nałożenia na stronę, która naruszy zapisy konwencji, odszkodowań wojennych. Projekt tego artykułu został zgłoszony przez delegację niemiecką⁵⁴. Konwencję podpisało ponad 30 państw, w tym: Niemcy, Austro-Węgry, Francja, USA⁵⁵. Należy podkreślić w tym miejscu, że wojna pozostała prawnie dozwolonym środkiem rozwiązywania sporów międzynarodowych (aż do lat 20. XX w.).

Podsumowując powyższe należy stwierdzić, że w przededniu wybuchu Wielkiej Wojny w prawie międzynarodowym stworzono możliwość nakładania obowiązku wypłaty

---

⁵⁰ K. Kocot, dz. cyt. s. 4.

⁵¹ W. Kopaliński, dz. cyt., s. 227.

⁵² P. Sullo, J. Wyatt, *War Reparations*, [w:] *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* [10.1093/law:epil/9780199231690/e432].

⁵³ Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Dz. U. RP 1927 nr 21, poz. 161.

⁵⁴ K. Kocot., dz. cyt., s. 11.

⁵⁵ Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, dz. cyt., poz. 161.

odszkodowań przez państwa, które naruszyły reguły prowadzenia wojny określone konwencjami haskimi⁵⁶. Dyskusje, jakie zostały zapoczątkowane przed 1914 r., znalazły odzwierciedlenie w rozwiązaniach przyjętych po I wojnie światowej. Otwartym pozostawał problem wypłat odszkodowań, jeśli zasady wskazane w konwencjach nie zostały złamane oraz możliwości ich egzekwowania. Dodać tu należy, że już w XIX w. rozróżniano prawo do odszkodowań za konkretne straty (oparte na obliczeniach) oraz prawo do odszkodowań za straty moralne, kryzysy społeczne, polityczne. Ujmowano je jako kontrybucje wojenne, co dawało duże możliwości interpretacji przez zwycięzcę konfliktu⁵⁷. Rodzaj, wysokość odszkodowań wojennych zależały więc od dobrej lub złej woli strony zwycięskiej. Wszystkie te kwestie zostały rozwinięte w regulacjach przyjętych po I wojnie światowej.

1. 3. Reparacje w świetle traktatu wersalskiego i prawodawstwa międzywojennego

Niemcy dokonując agresji na kolejne państwa i wdrażając środki prowadzenia wojny niezgodne z przedwojennymi konwencjami, były świadome, że łamią prawo międzynarodowe. Pierwszym krokiem było naruszenie neutralności Belgii. Kanclerz Theobald von Bethmann Hollweg tłumaczył to koniecznością uprzedzenia kroków francuskich.

Prace nad roszczeniami odszkodowawczymi wobec Niemiec państwa ententy podjęły już w trakcie wojny. Nad Sekwaną powstał Komitet narodowy „akcji na rzecz integralnego naprawienia szkód spowodowanych przez wojnę”, którego rolą było zbadanie możliwości dochodzenia odszkodowań należnych Francji od jej wrogów, jak i obywatelom francuskim od ich rządu⁵⁸.

Ostatecznie w obozie ententy rozwinęły się dwie koncepcje reparacji. Pierwszą forsował rząd USA. Zgodnie z nią reparacje powinny obejmować jedynie straty materialne oraz koszty prowadzenia wojny poniesione przez Belgię, z uwagi na pogwałcenie jej neutralności. Z kolei w punktach 7, 8 programu pokojowego prezydenta Thomasa Wodrowa Wilsona z 8 stycznia 1918 r. wskazano, że najechane terytoria powinny zostać odbudowane (*restored*), a wyrządzone krzywdy naprawione (*be righted*). W nocie prezydenta Wilsona z 5 listopada 1918 r., zawierającej warunki zawarcia pokoju wskazano, że Niemcy powinny wyrównać wszystkie szkody wyrządzone ludności cywilnej państw ententy. Warunki te zostały zaakceptowane przez

---

⁵⁶ H. Szczerbiński, dz. cyt., s. 14.

⁵⁷ K. Kocot., dz. cyt. s. 5.

⁵⁸ Tamże, s. 28.

Niemcy⁵⁹. Druga koncepcja, bardziej radykalna, była forsowana przez Francję i popierana przez Wielką Brytanię. Zakładała ona reparacje integralne (*réparation intégrale*) obejmujące wszelkie straty oraz koszty związane z wojną. Jej podstawą było stwierdzenie, że wojna była wynikiem agresji państw centralnych, dlatego spadała na nie cała odpowiedzialność za wszelkie straty – niezależnie od tego, czy były spowodowane złamaniem prawa czy też nie⁶⁰.

Pierwsze postanowienia dotyczące odszkodowań wojennych znalazły się w preliminariach pokojowych. Artykuł 19. rozejmu z 11 listopada 1918 r. z Compiègne zakładał restytucję depozytów bankowych Belgii, a także zwrot wszelkich dokumentów i papierów wartościowych, mających związek z interesem publicznym lub prywatnym (finansami publicznymi czy też kapitałem prywatnym). Niemcy miały również zwrócić zagarnięte w czasie wojny złoto rosyjskie i niemieckie, jeszcze przed zawarciem pokoju⁶¹.

Z kolei Francja po podpisaniu rozejmu domagała się reparacji w bardzo szerokim ujęciu, obejmując nimi: szkody poniesione przez ludność cywilną (rozumiane jako indemnizacje), koszty prowadzenia wojny, renty dla inwalidów wojennych, długi francuskie z tytułu prowadzenia wojny francusko-pruskiej z 1871 r. i odszkodowania karne dla Niemiec za wywołanie Wielkiej Wojny. Zapędy francuskie były studzone przez Amerykanów, którzy opowiadali się za reparacjami obejmującymi tylko rzeczywiste szkody wyrządzone w czasie wojny, wynikające ze złamania prawa międzynarodowego przez Niemcy⁶².

Ostateczne rozwiązania w sprawie odszkodowań wojennych, zawarte w traktatach pokojowych z pokonanymi państwami, były kompromisem. Najważniejszy był traktat z Niemcami podpisany w Wersalu w dniu 28 czerwca 1919 r. Stworzył on ramy prawne dla traktatów z pozostałymi państwami centralnymi. Zasady odszkodowań określała część VIII. Traktatu pt. „Réparations” (w polskim tłumaczeniu posługiwano się określeniem „odszkodowania”). Artykuł 231. stwierdzał odpowiedzialność Niemiec i pozostałych państw centralnych za wszelkie szkody wyrządzone w czasie wojny. Artykuł 232. wskazywał, że zasoby Niemiec nie pozwalają na pełne pokrycie strat, niemniej powinny zostać wynagrodzone wszelkie szkody wyrządzone ludności cywilnej oraz straty poniesione przez państwa ententy (wyszczególniono je w kolejnych artykułach części VIII i specjalnym aneksie I). Artykuł 232. wskazywał, iż są to szkody wyrządzone cywilom poprzez działania militarne

---

⁵⁹ Tamże, s. 30.

⁶⁰ Tamże, s. 29; H. Szczerbiński, dz. cyt., s. 16-17.

⁶¹ H. Szczerbiński, dz. cyt., s. 15; Terms of the Armistice With Germany, Signed November 11, 1918, [w:] Papers relating to the foreign relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919, vol II, [<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Paris02/d1>].

⁶² K. Kocot, dz. cyt., s. 31.

oraz poprzez akty okrucieństwa, gwałty; szkody które doprowadziły cywilów do niezdolności podjęcia pracy (i związanych z tym koszty rent); szkody wyrządzone jeńcom wojennym; emerytury wojenne; koszty kar nakładanych na ludność okupowanego terytorium przez państwa centralne; wszelkie szkody powstałe na okupowanych terytoriach⁶³. Wyodrębniono ponadto reparacje w naturze, które były ściśle określone przez stronę zwycięską⁶⁴. Artykuł 232. wskazywał ponadto, że zasoby Niemiec nie pozwalają na pełne pokrycie strat, niemniej powinny zostać wynagrodzone szkody wyrządzone ludności cywilnej oraz straty poniesione przez państwa ententy (wyszczególniono je w kolejnych artykułach części VIII i specjalnym aneksie I). Traktat wersalski nie określał wysokości reparacji – zadanie to powierzono specjalnej Komisji Odszkodowań, która miała także oceniać okresowo zdolności płatnicze Niemiec⁶⁵. Postanowiono natomiast, że reparacje będą wypłacane z bieżącej produkcji przemysłowej⁶⁶.

W skład odszkodowań miała też wchodzić restytucja rozumiana jako „zwrot przez nieprzyjaciela, bez obciążenia rachunku należności reparacyjnych, przedmiotów zabranych z terytorium aliantów, a znajdujących się w czasie obrad konferencji na terytorium nieprzyjacielskim”. Postanowienia szczegółowe dotyczyły dzieł sztuki, archiwaliów (sięgających wojny francusko-pruskiej 1870–1871 i wywiezionych przez Prusy) oraz tzw. restytucji zastępczej. Niemcy zostały zobowiązane do dostarczenia m.in. zbiorów o takiej samej wartości do biblioteki w Leuven w Belgii, spalonej celowo w czasie wojny przez Niemców⁶⁷. Restytucją i jej procedurami miała zajmować się Komisja Odszkodowawcza⁶⁸. Podobne rozwiązania zastosowano w traktatach z Austrią, Węgrami i Turcją⁶⁹.

Traktat wersalski wprowadził, jak z powyższego wynika, rozróżnienie reparacji i restytucji, przy czym pierwsze z pojęć funkcjonowało jako odpowiednik odszkodowań wojennych. Dało to początek współczesnej definicji reparacji wojennych, związanych ściśle ze

---

⁶³ Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dz. U. 1920 nr 35, poz. 200.

⁶⁴ K. Kocot., dz. cyt., s. 36-37.

⁶⁵ Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, dz. cyt., aneks II.

⁶⁶ M. Muszyński, *Prawnomiędzynarodowe podstawy niemieckich zobowiązań reparacyjnych na rzecz zwycięskiej koalicji ze szczególnym uwzględnieniem Polski*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004*, t. I, red. W. M. Góralski, Warszawa 2004, s. 83.

⁶⁷ Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, dz. cyt., art. 247.

⁶⁸ H. Szczerbiński, dz. cyt., s. 8.

⁶⁹ Traktat pokoju pomiędzy Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi z jednej strony a Austrią z drugiej, protokół o warunkach wykonania pewnych postanowień tego Traktatu, deklaracja, dotycząca szkód wskutek zatopienia okrętów i ładunków przez austriackie siły podwodne podczas działań wojennych, protokół podpisania, porozumienie pomiędzy Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi w sprawie udziału w wydatkach, związanych z oswojeniem terytorjów byłej Monarchii austriacko-węgierskiej, porozumienie pomiędzy Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi w sprawie rozrachunku odszkodowań, o ile to dotyczy Włoch, podpisane w St.-Germain-en-Laye dnia 10 września 1919 r, Dz. U. 1925 nr 17, poz. 114.

stratami ludności cywilnej, jak również skutkami prowadzenia wojny w sposób niedozwolony. Inne roszczenia były pojmowane w kategorii reparacji integralnych⁷⁰. Kwestię odszkodowań wywodzono z działań niezgodnych z prawem międzynarodowym: państwa przegrane ponosiły odpowiedzialność za złamanie reguł prowadzenia wojny ustalonych przed 1914 rokiem. Traktat wersalski nie dyskwalifikował natomiast wojny jako narzędzia polityki zagranicznej.

Problem restytucji pojawił się także w traktacie ryskim z 18 marca 1921 roku, który Polska podpisała z Rosją⁷¹. Artykuł 11. szczegółowo określał zasady zwrotu Polsce przedmiotów zagrabionych przez Rosję od czasów I rozbioru Rzeczypospolitej. Były to chorągwie wojskowe, księgozbiory biblioteczne, archiwalia, dzieła sztuki⁷². Jednocześnie w traktacie nie użyto słowa restytucja, które wskazywałoby w jakikolwiek sposób na bezprawny charakter działań Rosji w okresie zaborów. Użyto ogólnego sformułowania, iż: „Rosja i Ukraina zwracają Polsce następujące przedmioty (...)”⁷³.

W latach 20. XX w. kwestia reparacji i restytucji pozostawała pod wpływem ustaleń wersalskich. Sporami związanymi z tymi kwestiami zajmować się miał utworzony na mocy Paktu Ligi Narodów Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej (poprzednik Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w Hadze). Trybunał doprecyzował pojęcie reparacji, stwierdzając, iż jest to naprawienie szkody przez państwo, wynikające z naruszenia prawa międzynarodowego, zarezerwowane dla relacji dwustronnych pomiędzy państwami. Odróżniał odszkodowania dla obywateli, przy czym szkody im wyrządzone mogły być także podstawą do oszacowania wysokości reparacji⁷⁴.

Powyzsze definicje stanowiły punkt wyjścia dla dyskusji o reparacjach i odszkodowaniach indywidualnych po II wojnie światowej. Warto w tym miejscu dodać, że ważne znaczenie dla dalszego rozwoju omawianych pojęć miał podpisany 27 sierpnia 1928 r. pakt Brianda-Kelloga. Wykluczał on wojnę jako narzędzie prowadzenia polityki zagranicznej⁷⁵, stając się podstawą koncepcji, że pełna odpowiedzialność (również majątkowa) za straty wojenne spadała na agresora, a wszelkie grabieże dokonywane w czasie konfliktu uznawane będą za nielegalne⁷⁶.

---

⁷⁰ Tamże, s. 34-35.

⁷¹ Tamże.

⁷² Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku, art. XI, Dz.U. 1921 nr 49 poz. 300.

⁷³ Tamże.

⁷⁴ K. Kocot, dz. cyt., s. 43-44.

⁷⁵ J. Łaptos, *Pakt Brianda-Kelloga. Stanowisko państw europejskich wobec zagadnienia rezygnacji z wojny napastniczej w stosunkach międzynarodowych*, Kraków 1988, s. 145.

⁷⁶ K. Kocot, dz. cyt., s. 46.

Rozwiązania przyjęte w międzywojniu tworzyły ramy prawne dla decyzji odszkodowawczych podejmowanych po II wojnie światowej wobec Niemiec z tytułu Anschlussu Austrii dokonanego 12 marca 1938 r., konsekwencji układów monachijskich z 30 września 1938 r. oraz strat i zniszczeń wojennych z lat 1939–1945. Ich zakres i skala miały charakter bezprecedensowy. Wynikająca z tego złożoność problemów spowodowała, że założenia polityki odszkodowań musiały przybrać nowy wymiar, a zastosowane środki miały na celu nie tylko ukaranie Niemiec, lecz także wymuszenie na nich akceptacji nowych podstaw pokoju w Europie⁷⁷.

1. 4. Stanowisko aliantów wobec niemieckich wywłaszczeń w czasie II wojny światowej

Rozwiązania prawne odnośnie reparacji i restytucji przyjęte w trakcie II wojny światowej były kontynuacją koncepcji, które ukształtowały się po 1919 r. Były one także uwarunkowane złymi doświadczeniami ententy z lat międzywojennych stały się jedną z przesłanek narodzin idei nazistowskich⁷⁸. Nie wszyscy badacze podzielają to stanowisko. Jan Barcz i Jerzy Kranz uważają pogląd, że reparacje stanowiły główny powód dojścia Hitlera do władzy za przesadzony⁷⁹. Wraz z kolejnymi postępami aliantów w walce z III Rzeszą aż do ostatecznego zwycięstwa w 1945 r. stawało się jasne, że regulacje prawne będą służyły przekonaniu narodu niemieckiego, że poniósł klęskę i nie może się uchylić od odpowiedzialności za to do czego sam doprowadził⁸⁰.

Pierwsze akty prawne, które miały chronić zagrabioną własność, powstały już w 1939 r. wśród rządów emigracyjnych okupowanych państw. Prezydent RP Władysław Raczkiewicz wydał w Angers 30 listopada 1939 r. dekret dotyczący mienia na obszarze Polski okupowanym przez Niemcy. Dokument ten unieważniał akty prawne okupanta niemieckiego, w szczególności te dotyczące przymusowego zarządzania mieniem osób fizycznych i prawnych podlegających prawu polskiemu⁸¹. Dokonywana działalność rabunkowa była sprzeczna z postanowieniami IV konwencji haskiej i prawem międzynarodowym, gdzie od 1928 r. obowiązywała zasada, że agresor ponosi odpowiedzialność za wszelkie akty wojenne, również te dokonane zgodnie z prawami i zwyczajami wojennymi.

---

⁷⁷ J. Barcz, J. Kranz, dz. cyt., ss. 35, 37.

⁷⁸ M. Muszyński, dz. cyt., s. 83.

⁷⁹ J. Barcz, J. Kranz, dz. cyt., s. 35.

⁸⁰ K. Kocot, dz. cyt., s. 48.

⁸¹ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 listopada 1939 roku o nieważności aktów prawnych władz okupacyjnych, Dz. U. 1939 nr 102, poz. 1006.

Pierwsze wspólne ustalenia aliantów odnośnie do roszczeń odszkodowawczych wobec Niemiec znalazły się w deklaracji podpisanej 13 stycznia 1942 r. w Londynie. Stwierdzono w niej odpowiedzialność III Rzeszy za wybuch wojny i zbrodnie popełniane na okupowanych terytoriach, wykazano też wolę ukarania niemieckiego państwa.

Polityczną podstawę roszczeń państw alianckich, zarówno w odniesieniu do reparacji, jak i do restytucji, stanowił kolejny dokument - Międzysojusznicza Deklaracja Przeciwko Aktom Wywłaszczenia Popełnionym na Terytoriach pod Okupacją lub Kontrolą Wroga z 5 stycznia 1943 r. Sprzymierzone rządy zarezerwowały sobie prawo do unieważnienia wszelkich działań skutkujących zmianą własności na terytoriach okupowanych przez kraje, z którymi znajdowały się w stanie wojny. Deklaracja była skierowana również do państw neutralnych. Decyzje unieważniające zabór mienia przez państwa Osi miały być poprzedzone odpowiednim sprawdzeniem przez ekspertów⁸².

Kolejna deklaracja aliantów odnosiła się do złota, które zostało nielegalnie przejęte przez państwa Osi podczas wojny. Znaczna część tego złota posłużyła do utrzymania wysiłku wojennego III Rzeszy, a także zapewnienia spokojnego bytu nazistowskim decydom w powojennym świecie⁸³. W deklaracji w sprawie złota z 22 lutego 1944 r. rządy USA, Wielkiej Brytanii i ZSRR stwierdziły, że nie uznają żadnych transakcji związanych ze złotem, jakich dokonały wrogi państwa podczas wojny. Rząd USA zadeklarował ponadto, że zakup złota na rynkach światowych przez USA będzie możliwy tylko wtedy, jeżeli Departament Skarbu będzie miał pewność, iż nie pochodzi ono z rabunku⁸⁴. Nie zdefiniowano jaki rodzaj operacji miał obejmować ów rabunek. Sekretarz stanu Cordell Hull w przemówieniu z 9 kwietnia 1944 r. skierował ostrzeżenie do państw neutralnych stwierdzając, że USA nie będą dłużej tolerować przekazywania przez nie na różne sposoby zasobów, umożliwiających kontynuowanie wojny państwom Osi⁸⁵.

Deklaracje poczynione przez Wielką Trójkę starano się rozciągnąć na pozostałe kraje sojusznicze. Problem zagrabionej w czasie wojny własności i zasobów podjęto w czasie konferencji finansowej Narodów Zjednoczonych w Bretton Woods (1–22 lipca 1944 r.). W Rezolucji VI Aktu Końcowego wskazano na transferowane przez państwa Osi do/przez kraje neutralne zrabowane zasoby. Grabież następowała przez zwykłą kradzież mienia np.

---

⁸² CAD TGC 150QO78, 1971 Report. Confidential Report of the Commission to the three Governments, vol. III, Annex 1: Inter-Allied Declaration Against Acts of Dispossession Committed in Territories Under Enemy Occupation or Control.

⁸³ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 65.

⁸⁴ CAD TGC 150QO78, 1971 Report., dz. cyt. vol. III, Annex 2: Inter-allied Declaration on gold of 22 February 1944.

⁸⁵ W. Z. Slany, S. Eizenstat, dz. cyt., s. XXV (Wstęp).

opróżnianie skrytek bankowych oraz działania, którym okupant czy marionetkowy rząd nadawał pozory legalności. Można stwierdzić, że grabieży dokonywano niejednokrotnie w „białych rękawiczkach”. W rezolucji zarezerwowano prawo podjęcia przez aliantów decyzji unieważniających wszelkie transfery publicznej i prywatnej własności na okupowanych terytoriach. Wsparto też działania Narodów Zjednoczonych mające przywrócić (*restoration*) mienie prawowitym właścicielom. Wezwano kraje neutralne do powzięcia natychmiastowych działań zapobiegających dyspozycji mienia z terytoriów podległych ich jurysdykcji. Pośród licznych rodzajów zasobów, które wymieniono w rezolucji, było również złoto⁸⁶.

Wstępne założenia polityki reparacyjnej zostały wypracowane na bazie koncepcji tworzonych przez państwa Wielkiej Trójki. Podczas alianckiej konferencji w Moskwie (19–30 października 1943 r.) Amerykanie zaproponowali utworzenie komisji trójstronnej, która miałaby się zająć problemem reparacji⁸⁷. Zwracali przy tym uwagę, że roszczenia reparacyjne powinny być realistyczne, co argumentowano sytuacją międzywojenną, kiedy Niemcy spłacały reparacje wobec Wielkiej Brytanii i Francji pośrednio z otrzymanych amerykańskich pożyczek. Sowieci uznali z kolei, że Wielka Trójka powinna najpierw ustalić generalne zasady reparacji⁸⁸.

Kwestia reparacji wojennych nie była podejmowana na konferencji w Teheranie (28 listopada–1 grudnia 1943 r.)⁸⁹. Dyskutowali natomiast o tym premier Wielkiej Brytanii Winston S. Churchill i prezydent USA Franklin D. Roosevelt w trakcie spotkania w Quebecu (11–16 września 1944 r.) dotyczącego losów powojennych Niemiec⁹⁰. Amerykański Committee on Reparation, Restitution and Property Rights od 1943 r. wysuwał różne pomysły ukarania Niemiec i sposobu wyznaczenia reparacji. Jednym z nich był plan Henry’ego Morgenthaua, zakładający przekształcenie Niemiec w kraj „pokojoych rolników”⁹¹. Spotkał się on z krytyką Brytyjczyków, którzy uważali, że Niemcy powinny zostać odbudowane w taki sposób, aby mogły spłacać reparacje⁹².

---

⁸⁶ Final Act of the Bretton Woods Conference (22 July 1944), “Departement of State (Ed.). United Nations Monetary and Financial Conference: Bretton Woods, Final act and related documents, New Hampshire, July 1 to July 22, 1944. Washington: United States Government Printing Office 1944, p. 121, [http://www.cvce.eu/obj/final_act_of_the_bretton_woods_conference_22_july_1944-en-2520351c-0e91-4399-af63-69e4b33ef17a.html].

⁸⁷ K. Sainsbury, *The turning point Roosevelt, Stalin, Churchill, and Chiang-Kai-Shek, 1943 the Moscow, Cairo, and Teheran conferences*, Oxford [Oxfordshire], New York 1987, ss. 52, 54-55.

⁸⁸ Tamże, s. 102.

⁸⁹ Por. K. Sainsbury, dz. cyt., s. 217-280.

⁹⁰ M. Muszyński, dz. cyt., s. 83.

⁹¹ J. L. Chase, *The Development of the Morgenthau Plan Through the Quebec Conference*, „The Journal of Politics”, 1954, t. 16, nr 2, s. 326.

⁹² B. MacKercher, *Toward the postwar settlement. Winston Churchill and the Second Quebec Conference*, [w:] *The Second Quebec Conference revisited waging war, formulating peace: Canada, Great Britain, and the United States in 1944-1945 The Second Quebec Conference revisited*, s. 17–48.

Założenia polityki reparacyjnej zostały sformułowane na konferencji Wielkiej Trójki w Jałcie (4–11 lutego 1945 r.). Potwierdzono na niej konieczność obciążenia Niemiec w możliwie największym zakresie świadczeniami za spowodowane straty, w pierwszym rzędzie świadczeniami rzeczowymi. W protokole konferencyjnym wyróżniono trzy formy reparacji:

1. Konfiskata majątku państwowego Niemiec (maszyny fabryczne, wyposażenie zakładów produkcyjnych, aktywa firm itp.) na okres 2 lat od zakończenia wojny, zarówno na terytorium Niemiec, jak i poza nim;
2. Dostawy całoroczne z bieżącej produkcji;
3. Wykorzystanie pracy obywateli Niemiec.

Szczegóły reparacji miała rozpatrywać komisja międzysojusznicza (*Allied Commission for Reparations*). Za punkt wyjścia do dalszej dyskusji przyjęto kwotę 20 miliardów dolarów (całość), z czego połowa przypadłaby ZSRR⁹³.

Wraz z postęпами na froncie zachodnim w 1945 r. i odnajdywaniem zrabowanego przez państwa Osi złota, wśród zachodnich aliantów toczyły się dyskusje dotyczące jego dalszych losów. Amerykanie zastanawiali się nad dwiema koncepcjami: restytucją identyfikowalnego złota do poszczególnych krajów lub utworzenie jednej puli złota i jej sprawiedliwym podziale. Ostatecznie, amerykański sekretarz stanu James Byrnes zdecydował że lepsza jest druga opcja, a restytucja nastąpi proporcjonalnie do poniesionych strat. Amerykanie zaczęli przekonywać do tej koncepcji Brytyjczyków i Francuzów⁹⁴.

Podstawą prawną reparacji od Niemiec stała się umowa poczdamska z 1 sierpnia 1945 r.⁹⁵, będąca namiastką aktu końcowego konferencji w Poczdamie (17 lipca–2 sierpnia 1945 r.). Stwierdzała ona, że spłata reparacji powinna dawać Niemcom możliwość egzystencji bez zewnętrznej pomocy⁹⁶. Było to zgodne z oczekiwaniami Amerykanów, którzy uczulali na niebezpieczeństwo powtórki sytuacji międzywojennej. W umowie poczdamskiej ustalono, że Niemcy zostaną zmuszone do wykonania możliwie największego odszkodowania Narodom Zjednoczonym. Potwierdzono ustalenia z Jałty co do rzeczowej, a nie pieniężnej formy

---

⁹³ M. Muszyński, dz. cyt., s. 84; FRUS,; *Diplomatic Papers, The Conference of Berlin (The Potsdam Conference)*, 1945, eds. R. Dougall, R. Hayes, D. Ambach, P. Curl, E. McDonald, R. Patterson, H. Spielman, I. Stone, vol. I, Washington 1960, doc. 356; Komisja była też nazywana „Moskiewską komisją do spraw odszkodowań” – zob. S. Dębski, W. M. Góralski, *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004. Dokumenty*, Warszawa 2004.

⁹⁴ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 104-105.

⁹⁵ Potsdam Agreement. Protocol of the Proceedings, August 1, 1945 [https://www.nato.int/ebookshop/video/declassified/doc_files/Potsdam%20Agreement.pdf].

⁹⁶ Tamże, punkt IIB 19.

reparacji. Na ich poczet mógł być konfiskowany niemiecki majątek publiczny i prywatny (podobne kroki podjęto wobec Japonii) w kraju jak i zagranicą (odnosiło się to w głównej mierze do krajów neutralnych)⁹⁷.

Pomimo stanowiska trzech mocarstw, traktującego Niemcy jako ekonomiczną całość⁹⁸, umowa poczdamska wprowadzała podział majątku na strefy reparacyjne wschodnią i zachodnią. Podział ten odnosił się również do majątku niemieckiego w państwach trzecich. USA i Wielka Brytania zrzekły się roszczeń reparacyjnych do majątku niemieckiego w Austrii (sowiecka strefa okupacyjna), Bułgarii, Finlandii, Rumunii, na Węgrzech, natomiast ZSRR z roszczeń do innych sojuszników III Rzeszy. W Poczdamie obiecano ZSRR 25% sprzętu z zakładów produkcyjnych demontowanych w zachodnich strefach okupacyjnych, z czego 15% w ramach wymiany za środki żywności i surowce naturalne, a 10% bez wzajemnych świadczeń dla zachodnich aliantów. Roszczenia reparacyjne Polski miały zostać zaspokojone z sowieckiej puli reparacji⁹⁹. ZSRR nie wtrącał się w podział reparacji z zachodnich stref. Zrzekł się także roszczeń do wszelkiego złota znalezionego na terenie tych stref oraz ingerencji w późniejszą restytucję złota monetarnego¹⁰⁰. Pomimo braku analogicznego zapisu po stronie zachodnich aliantów, istniało domniemanie, że również oni nie będą rościć sobie praw do złota znajdującego się na terenie strefy wschodniej¹⁰¹. Pomimo formalnego zrzeczenia się przez ZSRR z roszczeń wobec złota, wśród aliantów zachodnich wielokrotnie powracały obawy, że Kreml będzie chciał ingerować w restytucję złota monetarnego po stronie swoich satelitów¹⁰².

W Poczdamie nie ustalono wartości i pułapów reparacji, ani szczegółowej procedury ich pobierania. Wspomniana wcześniej komisja aliancka nie miała konkretnych osiągnięć. Skupiła się na sprawie strat i roszczeń międzypaństwowych, przy jednoczesnym braku regulacji w sprawach szczegółowych. Nie dokonała również rozróżnienia pomiędzy reparacjami a restytucją. Ustalenia poczdamskie nie wzmiankowały też o kwestii indywidualnych odszkodowań dla ofiar niemieckich prześladowań i zbrodni masowo popełnianych na ludności cywilnej (co stanowiło jeszcze inną, odrębną kategorię)¹⁰³.

---

⁹⁷ J. Barcz, J. Kranz, dz. cyt., s. 42-43; autorzy twierdzą ponadto iż w Umowie zdecydowano o konfiskacie złota monetarnego, w dokumencie brak jest jednak takiego sformułowania, można jednak pośrednio tak stwierdzić na podstawie Umowy i innych dokumentów.

⁹⁸ Potsdam Agreement, dz. cyt., punkt IIB 14,

⁹⁹ M. Muszyński, dz. cyt., s. 85.

¹⁰⁰ Potsdam Agreement, dz. Cyt., punkt III 19.

¹⁰¹ CAD TGC 160QO82, Final Report of the Commission to the three Governments. 1998. (Projets et original signé le 3 septembre 1998) [brak paginacji].

¹⁰² A. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., ss. 109, 147-150.

¹⁰³ J. Barcz, J. Kranz, dz. cyt., s. 45.

W wyniku rozpoczynającej się zimnej wojny i braku szczegółowych ustaleń co do reparacji i restytucji niezbędne stało się przygotowanie kolejnych rozwiązań prawnych, które miały na celu określenie zakresu i wysokości reparacji, ale również zabezpieczenie mienia i zasobów, mogących być przedmiotem reparacji czy restytucji.

Alianci sprawujący kontrolę w niemieckich strefach okupowanych wydali szereg aktów prawnych mających na celu realizację wyżej określonego celu. Sojusznicza Rada Kontroli chwałą z 30 października 1945 r. powołała Komisję do spraw niemieckiego majątku za granicą (German External Property Commission). Pod jej zarząd przechodziły wszystkie prawa i tytuły do wszelkiego majątku poza Niemcami. Komisja składała się z przedstawicieli czterech mocarstw¹⁰⁴. Sprawą kontrowersyjną było to, czy Rada ma prawo do przejmowania majątku w krajach trzecich (w tym wypadku neutralnych)¹⁰⁵. Późniejsza praktyka pokazała, że krajom neutralnym – prędzej czy później – zależało na dogłębnym wyjaśnieniu wszelkich spraw związanych ze zrabowanymi zasobami, w tym złotem. Wszelkie zarzuty ukrywania czy zatajania informacji na temat transakcji mogły mieć negatywny wpływ na wizerunek danego kraju i jego interesy na arenie międzynarodowej.

Odzyskanie zrabowanego złota wymagało aktywnych poszukiwań, zachodni alianci rozpoczęli je jeszcze w trakcie trwania wojny, chociażby w operacji „Safehaven”¹⁰⁶. Wraz z postępami militarnymi zarząd wojskowy (Supreme Commander’s Area of Control) wydawał zarządzenia dla ludności okupowanych zachodnich Niemiec. Pośród nich znalazło się Law no. 53 – Foreign Exchange Control, które nakładało na obywateli niemieckich obowiązek dostarczenia do najbliższego oddziału Reichsbanku zagranicznych walut, papierów wartościowych, złotych, srebrnych, platynowych monet¹⁰⁷. Na podstawie tego prawa część zdeponowanego złota (głównie w postaci monet) została włączona w latach 1946–1951 do puli złota, jaką dysponowała Komisja Trójstronna (szerzej piszę o niej w podrozdziale 2.2)¹⁰⁸.

---

¹⁰⁴ *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004. T. 2, Dokumenty*, red. S. Dębski, W. M. Góralski, Warszawa 2004, dok.13; Enactments and Approved Papers of the Control Council and Coordinating Committee Allied Control Authority, Germany (1945-1948), vol I., low no. 5 Vesting and Marshalling of German External Assets, 30 Oct 1945.

¹⁰⁵ W. Z. Slany, S. Eizenstat, dz. cyt., s. 52-53.

¹⁰⁶ A. Smith, *Hitler’s gold*, dz. cyt., s. 68.

¹⁰⁷ Brak dokładnej daty wprowadzenia prawa, prawdopodobnie zostało sformułowane przed w drugiej połowie 1944 roku, jest obecne już w zbiorze praw kolportowanym dla 9. Armii Amerykańskiej w Niemczech – zob. Military Government Germany. Supreme Commander’s Area of Control. Proclamations, Laws, Ordinances and Notices. Directives and Instructions to German Police. [http://moses.law.umn.edu/transitional-justice/pdfs/Military_Government_Germany_Supreme_Commanders.pdf].

¹⁰⁸ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 22 (punkty 11, 13-14).

1. 5. Paryski Układ Reparacyjny (1946)

Najważniejsze decyzje dotyczące reparacji i restytucji z zachodnich stref okupacyjnych Niemiec zapadły podczas Paryskiej Konferencji Reparacyjnej (Paris Conference on Reparation from Germany, 9 listopada–21 grudnia 1945 r.), zwołanej na podstawie umowy poczdamskiej. W konferencji wzięło udział osiemnaście państw, w tym m.in. Wielka Brytania, USA, Francja, Albania, Czechosłowacja, Jugosławia, a także kraje pozaeuropejskie. Akt końcowy konferencji z 14 stycznia 1946 r. zawierał szczegółowe rozwiązania dotyczące reparacji i restytucji złota monetarnego. W konferencji nie wzięły udział ani ZSRR ani Polska.

Akt końcowy konferencji (Paryski Układ Reparacyjny; PUR) ogłoszony 14 stycznia 1946 r. stwierdzał, że reparacje obejmują roszczenia poszczególnych państw i ich obywateli¹⁰⁹. Układ wprowadzał podział reparacji na dwie kategorie: A (wszystkie formy reparacji nieujęte w kolejnym punkcie) i B (reparacje ze sprzętu przemysłowego z Niemiec, inne środki kapitałowe, np. budynki fabryczne) statki handlowe i wodne środki transportu śródlądowego). Ustalał także procentowy udział w reparacjach poszczególnych krajów sygnatariuszy. Decydującą rolę w określaniu zasad reparacji odgrywały Wielka Brytania, Francja i USA¹¹⁰. Układ powoływał do istnienia Międzysojusznica Agencję Reparacyjną (Inter-Allied Reparation Agency; IARA) której zadaniem było przeprowadzenie właściwej procedury reparacyjnej, rozpatrzenie roszczeń i przydzielenie reparacji¹¹¹. Delegat amerykański do IARA miał również pełnić funkcję najwyższego arbitra w sytuacjach spornych¹¹².

Akt końcowy konferencji zawierał także szczegółowe rozwiązania dotyczące m.in. reparacji i restytucji złota monetarnego. Należy dodać, że złoto niemonetarne odzyskane przez aliantów miało być przekazane na rzecz niepodlegających repatriacji ofiar niemieckich działań w czasie wojny (tzw. dipisów), a konkretnie do dyspozycji Inter-Governmental Committee on Refugees¹¹³. Po wojnie zastąpiła go International Refugee Organisation (IRO)¹¹⁴.

---

¹⁰⁹ Final Act of the Paris Conference on Reparation, 14 January 1946, [<https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/1946-Agreement-on-Reparations-from-Germany.pdf>], 21 grudnia 1945 przyjęto project aktu końcowego, por.: Final Act of the Paris Conference on Reparation, draft version [https://www.cvce.eu/en/obj/final_act_of_the_paris_conference_on_reparation_21_december_1945-en-5c0dfcd9-2af2-431b-8cbf-e8e288aef30e.html].

¹¹⁰ R. M. Buxbaum, *From Paris to London: The Legal History of European Reparation Claims 1946-1953*, „SSRN Electronic Journal”, 2011, s. 3.

¹¹¹ Organizację pracy Agencji określała część II aktu końcowego. Final Act of the Paris Conference, dz. cyt., part II.

¹¹² Final Act of the Paris Conference, dz. cyt., part II, article 7.

¹¹³ Final Act of the Paris Conference, dz. cyt.

¹¹⁴ P. Sękowski, *Activity of the international community in Europe after the Second World War within the scope of the International Refugee Organization as a model of the aid action towards refugees*, „Securitolgia”, 2017, t. 25, nr 1, s. 120.

Restytucji złota monetarnego w postaci sztab i monet została poświęcona część III PUR¹¹⁵. Dotyczyć ona miała złota znalezione w Niemczech oraz w krajach trzecich, do których przez Niemcy zostało wytransferowane. Z restytucji wyłączono monety o wartości numizmatycznej lub historycznej (jeśli była możliwa ich identyfikacja). Miały one zostać zwrócone ich właścicielom. Złoto miało zostać zgromadzone w jedną pulę i podzielona między kraje proporcjonalnie do ich strat, poniesionych w wyniku grabieży lub bezprawnego wywozu do Niemiec (*looting or by wrongful removal to Germany*).

Decydującą rolę w określaniu zasad reparacji odgrywały Wielka Brytania, Francja i USA¹¹⁶ jako dysponenci puli złota. Państwa te zdawały sobie sprawę z tego, że nie uda się odzyskać całości złota pozwalającego zaspokoić roszczenia państw, dlatego uznały, że „złoto przydzielone dla danego kraju powinno zostać zaakceptowane przezeń jako pełna satysfakcja roszczeń do złota monetarnego w stosunku do Niemiec”. PUR wyznaczała 12 marca 1938 r. (*Anschluss*) jako cezurę wyjściową roszczeń. Zainteresowane państwa zobligowano do dostarczenia szczegółowych i weryfikowalnych informacji do rządów USA, Wielkiej Brytanii i Francji. Rządy te miały podjąć odpowiednie kroki w celu wykonania postanowień układu. Część III układu dawała możliwość starań o restytucję złota monetarnego także krajom, które były ofiarą niemieckiej grabieży, a które nie były sygnatariuszami układu (w artykule 1., punkt D. wymieniono Austrię i Włochy). O sposobie ich przystąpienia do restytucji miały decydować rządy sojusznicze. Prawo to dotyczyło także Polski¹¹⁷. Późniejsze powołanie Komisji Trójstronnej będzie implementacją części III PUR.

Jeden z aneksów PUR stanowiła „Rezolucja w sprawie restytucji”, która dotyczyła dzieł sztuki, ale pośrednio również złota. Stwierdzała ona, że w przypadku dóbr o charakterze unikalnym, których restytucja nie jest możliwa, powinno zostać uznane roszczenie zastępcze¹¹⁸. Ponieważ z różnych przyczyn państwa nie miały możliwości odzyskania całego zagrabionego złota (w czasie wojny było ono m. in. przetapiane), restytucja złota monetarnego mogła stać się restytucją zastępczą.

Inaczej niż w układzie paryskim, sprawę reparacji i restytucji przedstawiono w traktatach pokojowych z sojusznikami Rzeszy: Austrią, Bułgarią, Finlandią, Rumunią, Węgrami i Włochami, zawartymi 10 lutego 1947 r. W układach ich dotyczących znalazło się

---

¹¹⁵ O kontrowersjach związany z pojęciem złota monetarnego będzie jeszcze mowa w dalszej części pracy, tu należy wyjaśnić iż było to złoto mające związek z rezerwami monetarnymi danego państwa.

¹¹⁶ R. M. Buxbaum, dz. cyt., s. 3.

¹¹⁷ Final Act of the Paris Conference, dz. cyt., part III.

¹¹⁸ W. Kowalski, *Restytucja i naprawianie szkód w zakresie polskiego dziedzictwa kulturowego. Regulacje prawne i działania władz polskich*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń*, dz. cyt., s. 254; Final Act of the Paris Conference on Reparation, draft version, resolution I.

sformułowanie o częściowej odpowiedzialności tych państw za wojnę. Każdy z traktatów zawierał część zatytułowaną „Reparacje i Restytucja” z określoną wysokością reparacji, ale bez wskazania czy obejmują one tylko naprawienie szkód wyrządzonych państwu, czy również roszczenia obywateli. Reparacje miały być zaspokojone w naturze. W klauzulach ekonomicznych zobowiązano dany kraj do przywrócenia (*restitution, restoration*) wszelkiej własności możliwej do zidentyfikowania i należącej Narodom Zjednoczonym, usuniętej przez państwa Osi w czasie wojny. Klauzule dotyczące restytucji złota monetarnego znalazły się jedynie w układzie dotyczącym Włoch. W części VI traktatu pokojowego („Roszczenia wynikłe z wojny”) zobowiązano rząd włoski do zwrócenia każdemu zainteresowanemu rządowi alianckiemu zagrabionego złota bądź – przy niemożności jego odnalezienia – wydanie równorzędnej ilości o adekwatnej próbie (restytucja zastępcza). Włochy na mocy traktatu musiały uznać powyższe zobowiązanie za odrębne od transferów lub wywiezienia złota na korzyść innych państw Osi lub neutralnych. Państwa alianckie zabezpieczyły się w ten sposób na wypadek sytuacji, w której rząd włoski próbowałby zrzucić odpowiedzialność na III Rzeszę.

Przedstawiona w tym rozdziale ewolucja problemu odszkodowań wojennych pokazuje prawną złożoność tego zagadnienia. Reparacja i restytucja jako kategorie prawne występowały od stuleci, natomiast ich egzekwowanie (zwłaszcza reparacji rozumianych jako odszkodowania mające naprawić szkody wojenne) aż do XIX wieku miało charakter zwyczajowy. To od woli strony zwycięskiej zależał zakres i wysokość reparacji, którymi obciążano państwo pokonane. Restytucję definiowano jako zwrot zagrabionego w czasie wojny mienia by przywrócić stan sprzed wybuchu wojny. Na przełomie XIX i XX w. pojęcie reparacji i restytucji zaczęto łączyć z odpowiedzialnością za złamanie reguł prowadzenia wojny i włączać do prawa międzynarodowego określając ich warunki i zasady. Problem ten szczególnie szeroko ujęto w Traktacie Wersalskim z Niemcami i w pozostałych traktatach podpisanych z państwami pokonanymi w latach 1919–1920. Obowiązek odszkodowawczy wyprowadzono z obwinienia Niemiec i ich sojuszników odpowiedzialnością za wybuch wojny i złamanie prawa międzynarodowego. Zakres i kwoty reparacji stały się wyrazem odwetu za wyrządzone szkody.

W kolejnych latach pojmowanie reparacji i restytucji kształtowało się pod wpływem dwóch czynników: wykluczenia wojny jako legalnego narzędzia prowadzenia polityki zagranicznej oraz bezprecedensowego charakteru szkód poniesionych w wyniku działań wojennych. Ogłaszane w trakcie II wojny światowej przez aliantów akty prawne sprowadzały się do unieważnienia wszelkich transakcji finansowych państw Osi. Uzyskanie reparacji i przeprowadzenie restytucji opierało się na umowie poczdamskiej oraz PUR. Część III drugiego układu odnosiła się do zagrabionego w czasie wojny złota monetarnego. Z uwagi na

charakter i rozmiar jego rabunku konieczne stało się powołanie międzynarodowej instytucji, które zajęłaby się przeprowadzeniem kompleksowej restytucji złota monetarnego.

Rozdział 2. Komisja Trójstronna ds. restytucji złota monetarnego – zadania i działalność (1946–1998)

2. 1. Powstanie Komisji Trójstronnej

Idea utworzenia Komisji pojawiła się wkrótce po podpisaniu PUR. Inicjatywa wyszła od Francji 1 lutego 1946 r., na kanwie negocjacji ze Szwajcarią (o których będzie jeszcze mowa). Francuzi opowiadali się za tym, aby kwestia restytucji złota monetarnego została rozwiązana wspólnie przez trzy rządy. Amerykanie mieli podobny pomysł, z tym że według nich, powinien powstać nieformalny komitet ekspertów, który zająłby się tą sprawą. Z kolei Brytyjczycy uważali, że kwestia restytucji złota powinna zostać załatwiona pomiędzy zainteresowanym krajami¹¹⁹. Ostatecznie zwyciężyła koncepcja francuska jako najbardziej zgodna z zapisami PUR i dająca możliwość najbardziej transparentnego procesu restytucji.

Informacje o tych zamierzeniach dotarły do przedstawicieli państw spoza Wielkiej Trójki wiosną 1946 r. Reprezentujący polskie Poselstwo w Brukseli Edward Bartol – chargé d'affaires ad interim (zastępca szefa misji dyplomatycznej) (1945–1948)¹²⁰ – w dniu 11 kwietnia 1946 r. został poinformowany przez przewodniczącego IARA, Jacquesa Rueffa, że w ciągu najbliższych dwóch tygodni zostanie powołana specjalna komisja ds. podziału złota zrabowanego przez Niemcy w czasie wojny, jej siedzibą będzie Paryż lub Bruksela¹²¹. Rzeczywistość pokazała, że sprawa przeciągnęła się do września 1946 r.

Komisja Trójstronna ds. Restytucji Złota Monetarnego (ang. *Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold*, TGC, fr. *Commission tripartite pour la restitution de l'Or monétaire*) powstała 27 września 1946 r.¹²² Została ustanowiona na mocy decyzji trzech państw (Francja, USA, Wielka Brytania), którą opublikowano w dziennikach urzędowych tych państw w postaci jednobrzmiących ogłoszeń¹²³. Zawierały one podstawy prawne funkcjonowania Komisji, jej podstawowe zadania oraz uprawnienia. Powołując się na informacje zawarte w raporcie Komisji z 1996 r., Karl Heinz Roth i Hartmut Rübner twierdzą, że Komisję

---

¹¹⁹ *Nazi Gold: Part II. Information from British Archives*, ed. FCO, issue 12, May 1997, s. 11.

¹²⁰ *Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator. Europa 1918-2006*. red. A. Herman-Łukasik, B. Janicka, K. Szczepanik, Warszawa 2007, s. 38.

¹²¹ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, Departament II za lata 1949-1960 (Europa Zachodnia - bez RFN), Korespondencja M Poselstwa RP w Brukseli do Ministerstwa Spraw Zagranicznych na ręce ob. Ministra Modzelewskiego, k. 2.

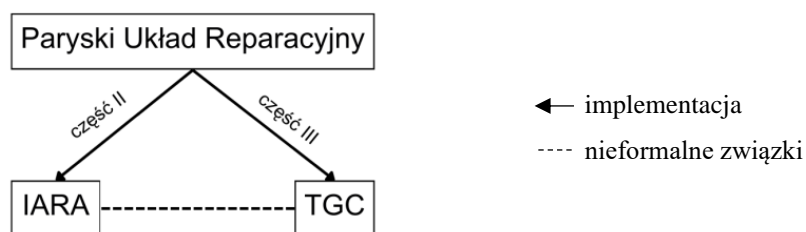
¹²² Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, "London Gazette", 27 Sep 1946, p. 4851; Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, "State Department Bulletin, vol. XV, 27 Sep 1946, p.563; Création d'une commission tripartite pour la restitution de l'or monétaire, "Journal Officiel de la République Française", no. 226, 27 Sep 1946, p. 8238-8239.

¹²³ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s. 9.

Trójstronną powołano na mocy uchwały Zgromadzenia IARA¹²⁴. Źródła nie potwierdzają jednak tych ustaleń.

Podstawą prawną powołania TGC był układ reparacyjny (PUR, część III) ze stycznia 1946 r. Każdy z rządów delegował do TGC swojego reprezentanta w osobie komisarza. TGC miała podejmować działania w imieniu trzech rządów, jednocześnie podkreślono jej niezależność od agencji reparacyjnej (IARA). W praktyce TGC miała wiele związków z IARA. Nie wpływały one na decyzje TGC, ale na praktyczny aspekt jej funkcjonowania. Po pierwsze, Komisja miała kontaktować się z delegatami poszczególnych państw w IARA, którzy byli upoważnieni do kontaktów z Komisją, a także innymi rządami, które zgłosiły roszczenia do złota monetarnego¹²⁵. Po drugie, komisarzami TGC zostali delegaci trzech krajów w IARA, do momentu, kiedy zakres prac obu instytucji pozwalał na łączenie tych funkcji (IARA istniała do 20 listopada 1959 r.)¹²⁶. Po trzecie, TGC i IARA kontaktowały się ze sobą w sprawach proceduralnych i personalnych¹²⁷. Siedzibą obu instytucji (TGC i IARA) była Bruksela, z przyczyn praktycznych IARA dzieliła swoją pierwszą siedzibę przy 24a, Boulevard du Regent z TGC¹²⁸. Pierwsze spotkanie Komisji odbyło się 8 grudnia 1946 r.¹²⁹. Oficjalnymi językami były angielski i francuski. Implementację PUR podsumowuje Rys. 1.

Rysunek 1. Implementacja Paryskiego Układu Reparacyjnego

Źródło: opracowanie własne

¹²⁴ K. H. Roth, H. Rübner, *Wyparte - odroczone - odrzucone. Niemiecki dług reparacyjny wobec Polski i Europy*. tłum. E. Marszałek; A. Peszke, Poznań 2020, s. 156.

¹²⁵ Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, "London Gazette", 27 Sep 1946, p. 4851.

¹²⁶ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s. 6-7.

¹²⁷ Archives Nationales (site de Pierrefitte-sur-Seine) (dalej AN) Fonds de l'Agence interalliée des réparations (Interallied reparation Agency, IARA) AJ/34/319, List sekretarza generalnego IARA Suttona do sekretarza TGC Watsona z 20 VIII 1949.

¹²⁸ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.; AMSZ Z-6 W-63 T-843, Departament Polityczny 1945-1948, Restytucja złota monetarnego, k.l.

¹²⁹ The National Archives, Kew (TNA) DG 9/7, DG – Records of International Organisations, Copies of records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 1, 8 Dec 1946.

Status TGC był niejednoznaczny, początkowo nie była ona organizacją międzynarodową. Rząd Belgii jako gospodarz przyznali jej ów status 1 sierpnia 1952 r. z mocą wsteczną od momentu jej powstania. Dawało to komisarzom i sekretarzowi generalnemu immunitety dyplomatyczne. TGC nie uważała się za osobę prawną, wołała być postrzegana jako „syndyk masy upadłościowej” („Receiver in Bankruptcy”)¹³⁰. Rzutowało to na jej działalność, co zostanie jeszcze wyjaśnione. W momentach sporów z krajami składającymi roszczenia argumentowano, że Komisja jest ciałem technicznym i „nie czuje się kompetentna do rozstrzygnięcia kwestii politycznych albo prawnych”¹³¹. Część problemów nie leżała oczywiście w jej gestii, zwłaszcza gdy chodziło o powiązanie restytucji ze sprawami będącymi częścią stosunków pomiędzy trzema rządami a zainteresowanymi krajami. Z drugiej strony stanowiło to pewną formę przerzucenia odpowiedzialności za rozwiązanie problemów na „centralę”. Decyzje Komisji musiały być podejmowane jednomyślnie, a koszty administracyjne miały zostać pokryte z puli złota. Zadania Komisji określono następująco:

- a) przyjmowanie roszczeń od poszczególnych krajów do złota monetarnego znalezione w Niemczech lub wytransferowanego do krajów trzecich; roszczenia te miały być poparte szczegółowymi i weryfikowalnym materiałem dowodowym,
- b) rozpatrywanie roszczeń i określanie udziału danego kraju w zgromadzonej puli złota monetarnego (*pool of monetary gold*), zgodnie z częścią III PUR i innych właściwych umów,
- c) ogłoszenie wielkości całej puli złota monetarnego podlegającej restytucji,
- d) ogłoszenie ostatecznej wielkości udziału w puli poszczególnych krajów – po otrzymaniu wszystkich roszczeń,
- e) asystowanie w dystrybucji złota do poszczególnych krajów,
- f) przeprowadzanie odpowiednich czynności administracyjnych związanych z wykonywaniem wyżej wymienionych zadań, w tym otwieranie i zarządzanie odpowiednimi kontami bankowymi¹³².

Na pierwszy rzut oka wydaje się, iż punkt d) jest powtórzeniem punktu b). Za wyodrębnieniem punktu d) stały słuszne obawy trzech rządów, że nie uda się znaleźć całości

---

¹³⁰ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 29.

¹³¹ Library of Congress in Washington DC (dalej LC), Microfilm 2005/8, Reel 13, Confidential U. S. State Department Special Files, Records of the office of the assistant legal advisor educational, cultural, and public affairs, part 4: records relating to the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, k. 170.

¹³² Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, “London Gazette”, 27 Sep 1946, p. 4851; “State Department Bulletin, vol. XV, 27 Sep 1946, p.563; CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

zrabowanego złota. Po drugie, przypuszczano, że pierwotne decyzje mogą ulec zmianie pod wpływem nowych odkryć związanych z restytucją. Jak pokazała również późniejsza praktyka TGC, wypełnieniem tego zadania była publikacja oficjalnych decyzji Komisji¹³³.

Jak wspomniano wyżej TGC tworzyli komisarze delegowani przez Francję, USA i Wielką Brytanię¹³⁴. Pełny jej skład przedstawiają Aneksy 2–5. Pierwszymi komisarzami byli delegaci trzech państw do IARA: Russell H. Dorr (USA), Desmond Morton (Wielka Brytania) oraz Jacques Rueff (Francja) – był równolegle przewodniczącym TGC i IARA. Kolejnymi komisarzami zostawali z reguły ich zastępcy. Wraz z wygaszaniem prac IARA, funkcje komisarzy i ich zastępców państwa anglosaskie powierzały radcom ekonomicznym ich ambasad w Brukseli – amerykańskiej od 22 sierpnia 1949 r., a brytyjskiej od 24 lipca 1958 r. Francuskimi reprezentantami były osoby pochodzące z różnych instytucji. Następcą Rueffa był zawodowy dyplomata Henry Spitzmuller, jego zastąpił przedstawiciel Banku Francji, następnie komisarzami byli zawodowi dyplomaci¹³⁵. W przypadku braku nominacji komisarza, jego obowiązki wykonywał jeden z zastępców. W brytyjskiej delegacji w latach 1972–1976 byli to Ian Winchester i William Wenban-Smith; pierwszy z nich był komisarzem formalnie przez kilka miesięcy, faktycznie zaś od 1973 r.¹³⁶. Strona francuska w latach 1958–1976 nie miała zastępcy, na przełomie lat 1975 i 1976 francuski komisarz Roger Labry przestał pełnić tę funkcję, a Londyn i Waszyngton ponaglali Paryż do wskazania następcy z powodu potrzeby podjęcia szybkiej decyzji w sprawie złota gdańskiego¹³⁷. Komisarze wybierali spośród siebie przewodniczącego: czasami wybierano osobę najdłużej zasiadającą w Komisji, czasami najbardziej kompetentną¹³⁸. Usługi ekspertów i inne wydatki były pokrywane ze sprzedaży złota będącego w dyspozycji Komisji¹³⁹.

Praca komisarzy w pierwszym okresie, do 1960 r., była skomplikowana i wymagała dużego nakładu pracy. Dopiero gdy pozostało kilka nierozwiązanych spraw, a komisarzami stali się etatowi dyplomaci, praca w TGC przestała budzić większe emocje. Jak pisał we

---

¹³³ Oprócz oficjalnego przekazania orzeczeń zainteresowanym stronom, były one publikowane przez Departament Stanu USA – patrz WordCat.org; na zadanie publikacji oficjalnym informacji wskazywała też sama Komisja – patrz CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 9.

¹³⁴ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, vol. I, s. 6-7.

¹³⁵ Tamże.

¹³⁶ Np. TNA DG 9/15, dz. cyt., Meetings no.189 (11 Jul 1974), 192 (28 Jun 1976).

¹³⁷ AMSZ Z-20 W-7 T-83, Departament Prawno-Traktatowy, Sprawa złota gdańskiego, S. Kosicki, Notatka z rozmowy z przedstawicielami Bank of England na temat spraw związanych z likwidacją pożyczek funtowych b. Wolnego Miasta Gdańska i odzyskaniem przez Polskę gdańskiego złota monetarnego, 28 X 1975, k. 284.

¹³⁸ TNA DG 9/14, dz. cyt., Minutes of Meetings 159-178, Meeting no. 159, 29 Jan 1962.

¹³⁹ TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 4, 13 May 1947; TNA Foreign and Commonwealth Office (dalej FCO) 33/167, Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, Auditor's Report on administrative expenditures and on expenditures incurred through the pound sterling account, 1 Jan-31 Mar 1968; CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s. 64.

wrześniu 1950 r. Paweł Zieliński, członek polskiej delegacji na wysłuchanie przed Komisją: „Angielski i amerykański członek Komisji robili wrażenie emerytów, którym dano synekurę, natomiast delegat francuski, podobno jedyny fachowiec w tym gronie, robił wrażenie człowieka zarozumiałego i złośliwego”¹⁴⁰. Ta surowa opinia oddaje jednak część prawdy o tym, jak była traktowana TGC w jej początkowym okresie przez niektórych komisarzy, co pokazują przemyslenia dwóch reprezentantów Londynu w Komisji.

Pierwszym brytyjskim przedstawicielem został sir Desmond Morton (1891–1971), oficer wywiadu, zajmujący się szpiegostwem gospodarczego, osobisty asystent Winstona Churchilla w trakcie II wojny światowej¹⁴¹. Morton zbliżał się powoli do zakończenia swojej kariery. Swoją nominację na komisarza miał odebrać jako karę po przejęciu władzy przez laburzystów, z racji jego bliskich związków z Churchilllem. Wielokrotnie to później powtarzał. Jak stwierdza jednak biografka Mortona, Gill Bennett, pomimo jego faktycznej niepopularności wśród niektórych polityków Partii Pracy, o jego nominacji na komisarza zdecydowały kompetencje. Zarówno FO, BoE, jak i Treasury, nie widziały lepszej osoby na to stanowisko¹⁴². Morton podkreślał skomplikowanie prac Komisji, wskazywał na to również podsekretarz stanu w Foreign Office, Edward Playfair: „Sprawa złota jest wystarczająca, aby doprowadzić kogoś do samobójstwa”. Morton miał poczucie osamotnienia w kontaktach z urzędnikami w Londynie w sprawach reparacji i restytucji. Brytyjski komisarz uznawał, że Francuzi i Amerykanie przykładali większą wagę do restytucji złota, niż jego własny rząd¹⁴³. Rząd brytyjski nie lekceważył tej kwestii, w restytucję złota zaangażowanych było wielu urzędników z Foreign Office, Treasury i Banku Anglii. Stosunki w TGC w tamtym okresie były napięte. Morton w liście do londyńskiej centrali w listopadzie 1947 r. pisał – nie bez pewnej satysfakcji – iż jego amerykański odpowiednik Russell Dorr powrócił do USA z powodu załamania nerwowego. Oceniał, iż amerykański komisarz jest „niewiarygodnie powolny w myśleniu”. Ta opinia wynikała z amerykańskich resentymentów które miał Morton¹⁴⁴. Niewątpliwie ogrom pracy, tempo, czynnik ludzi, osobiste sympatie lub antypatie miały wpływ na prace Komisji. Wszystkie te elementy wpływały na siebie. Zastępcą Mortona był jego przyjaciel Ronald Wingate (1889–1978), urzędnik kolonialny i oficer wywiadu, również zbliżający się do wieku

---

¹⁴⁰ AMSZ Z-10 W-33 T-287, Departament IV za lata 1949-1960 (Austria, RFN, NRD), Sprawa złota monetarnego, M. Lachs, P. Zieliński: Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli delegacji polskiej w sprawie interwencji przed międzynarodową Komisją dla rozdziału złota, 9 IX 1950, k. 67.

¹⁴¹ L. Ronald, *Morton, Sir Desmond John Falkiner*, ODNB, [<https://doi.org/10.1093/ref:odnb/31473>].

¹⁴² G. Bennett, *Churchill's man of mystery. Desmond Morton and the world of intelligence*, Londyn 2007, s. 286.

¹⁴³ Tamże, s. 283.

¹⁴⁴ Tamże, ss. 280-282, 284-285.

emerytalnego¹⁴⁵. Wingate podzielał pogląd Mortona, że są „wygnańcami” czy „legionem straconych”, wyrażając w ten sposób stosunek do laburzystowskiego rządu¹⁴⁶.

Ważną rolę odgrywał w Komisji odgrywał jej sekretarz generalny¹⁴⁷. Miał on największą wiedzę o jej działalności i obowiązujących procedurach, to on wraz z zespołem pracowników przygotowywał większość dokumentów. Przez prawie 30 lat funkcję tę pełnił John Watson, to on koordynował przygotowanie orzeczeń i poufnego raportu z 1971 r. Po tym roku sekretariat został zredukowany do sekretarza i pracownika zajmującego się archiwizacjami i kontami bankowymi. Po 1974 r. pozostał tylko sekretarz. Przez pewien okres swojej historii, pomimo formalnego funkcjonowania (lata 1988–1995), Komisja w ogóle nie spotykała się¹⁴⁸.

Komisja w momencie jej utworzenia w 1946 r. stanęła przed zadaniem bezprecedensowym – przeprowadzeniem restytucji złota monetarnego zagrabionego w czasie wojny¹⁴⁹. W pierwszej kolejności należało określić definicję złota monetarnego, które zostało zagrabione z centralnych instytucji finansowych. Było to zgodne ze stanowiskiem Wielkiej Brytanii i USA. Francja opowiadała się za szerszym zakresem restytucji: by obejmowała ona tzw. złoty pył oraz złoto monetarne przejęte przez Niemcy, wcześniej należące do innych podmiotów (chodziło zapewne o złoto, które trafiło do Banku Francji w wyniku rekwizycji zarządzanej przez rząd francuski). Ostatecznie zwyciężyło stanowisko Wielkiej Brytanii i USA. Francję przekonano, że restytucja pyłu jest „nonsensem” (było to stanowisko Bank of England, BoE), z kolei poszerzenie restytucji o złoto prywatne spowoduje, że wielkość roszczeń do puli złota ze strony także innych państw będzie tak duża, że finalnie Francja otrzyma go niewiele; jednocześnie proces restytucji zostanie silnie wydłużony i w efekcie „nikt nie otrzyma złota przez bardzo długi czas”. Formalnie rzecz biorąc, restytucja prywatnego złota nie należała do obowiązku trzech rządów¹⁵⁰.

Definicję złota monetarnego ostatecznie ustaliła TGC na pierwszym posiedzeniu w końcu 1946 r. Miało to powinno być „każde złoto, które w chwili grabieży lub bezprawnego zaboru było uznawane za stanowiące część rezerwy monetarnej państwa składającego roszczenie, czy to w księgach rachunkowych rządu, banku centralnego, czy innej oficjalnej

---

¹⁴⁵ R. T. Stearn, *Wingate, Sir Ronald Evelyn Leslie, second baronet*, ODNB [https://doi.org/10.1093/ref:odnb/101392].

¹⁴⁶ G. Benett, dz. cyt., s. 285.

¹⁴⁷ TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 1, 8 Dec 1946.

¹⁴⁸ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

¹⁴⁹ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s. 29.

¹⁵⁰ Tamże.

[państwowej] instytucji finansowej, zarówno w kraju, jak i za granicą”¹⁵¹. W powyższej definicji kluczowe było, że złoto musiało mieć związek z systemem walutowym danego kraju w chwili, gdy dokonywano jego grabieży. Banki centralne posiadały także złoto, które nie miało charakteru monetarnego (np. złoto inwestycyjne)¹⁵². Jak się później okazało, kwestie te były przedmiotem sporów pomiędzy Komisją a państwami występującymi z roszczeniami.

Podstawowym dokumentem, z którym państwa występowały do roszczenia do TGC, był specjalny kwestionariusz. Jego pierwszy projekt, jeszcze przed powstaniem Komisji, opracowali delegaci trzech rządów w IARA¹⁵³. Ostatecznie TGC ogłosiła go w lutym 1947 r. Jako adresatów wskazano 18 państw sygnatariuszy układu z Paryża mogących występować z roszczeniami. PUR dawał także możliwość udziału w restytucji także innym państwom, decyzję w tym zakresie pozostawiono trzem rządów, których przedstawiciele tworzyli Komisję. Kwestionariusz był dokumentem, w którym kraje przedstawiały dane o ruchach złota monetarnego w okresie od 12 marca 1938 r. do 30 czerwca 1945 r. Składał się z trzech zasadniczych części. W pierwszej wnioskodawca (dany rząd) wskazywał: informacje dotyczące utraconego złota monetarnego, w tym jego strukturę (monety, sztabki, inne formy); podmioty (państwa) uczestniczące w rabunku (przejęciu) na terytorium wnioskodawcy; opis okoliczności utraty złota, np. czy Niemcy pokwitowali jego konfiskatę; informacje o jego dalszych losach w czasie wojny (np. przemieszczeniach jeśli były one znane). Rządy mogły składać roszczenia tylko w swoim imieniu. Druga część kwestionariusza dotyczyła złota monetarnego, które udało się danemu krajowi odzyskać. Ostatnia część miała charakter podsumowujący, dane odnośnie utraconego złota miały być podane w kilogramach¹⁵⁴. Do kwestionariusza miały być załączone dokumenty uzasadniające roszczenia, przetłumaczone na język francuski i angielski¹⁵⁵. Ostateczny termin przyjmowania zgłoszeń Komisja ogłosiła na 15 września 1947 r.¹⁵⁶ Do kwestionariusza dołączała list przewodni, w którym wskazywała, iż sytuacje, w których złoto zostało „zrabowane” (*looted*) albo uległo „bezprawnemu zaborowi”

---

¹⁵¹TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 1, 8 Dec 1946; definicja zamieszczona w oficjalnym kwestionariuszu Komisji, skierowanym do krajów, które mogłyby potencjalnie złożyć roszczenia, różni się stylistycznie, nie ma to jednak wpływu na jej wymowę – por. CAD TGC 160QO78, 1971 Report., dz. cyt., vol. III, Annex 11, Questionnaire on Gold, s. 2; *Nazi gold. The London Conference*, dz. cyt., s. 547.

¹⁵² *Definicja złota monetarnego OECD*, „Organisation for Economic Co-operation and Development” [<https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1677>].

¹⁵³ Tamże.

¹⁵⁴ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 11, Questionnaire on Gold.

¹⁵⁵ AMSZ Z-6 W-63 T-843, Departament Polityczny 1945-1948, Restytucja złota monetarnego, Komisja Trójstronna do E. Bartola, 13 III 1947, k. 2.

¹⁵⁶ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s. 18.

(*wrongful removal*) zostały opisane w wojennych deklaracjach aliantów i innych porozumieniach międzynarodowych¹⁵⁷.

Kwestionariusz wysłano do 18 państw-sygnatariuszy PUR 13 marca 1947 r. oraz – zgodnie ze stanowiskiem trzech rządów – do Austrii, Włoch i Polski. O dopuszczeniu tych trzech państw do restytucji złota miano zdecydować później¹⁵⁸. Skierowanie kwestionariusza do Austrii i Włoch było poprzedzone długą dyskusją dotyczącą statusu tych państw podczas wojny. Austrii nie uważano za kraj okupowany, jednocześnie mocy *Anschlussu* przestała ona *de facto* istnieć jako państwo, a większość zasobów Austriackiego Banku Narodowego (Oesterreichische Nationalbank) została wytransferowana do Reichsbanku. Włochy były koalicjantem Niemiec, a w końcowej fazie wojny przeszły na stronę aliantów. W trakcie wojny utraciły część złota monetarnego na rzecz Niemiec. Za udziałem w restytucji Austrii opowiadały się USA, za udziałem Włoch – Wielka Brytania. Oba kraje były za szybkim uruchomieniem postępowań restytucyjnych i pozostawieniem problematycznych kwestii na później, do decyzji Komisji. Przez pewien czas sprzeciwiała się temu Francja, jej przedstawiciele uważali, że najpierw należy zgromadzić dane o roszczeniach restytucyjnych, a dopiero potem podjąć decyzję odnośnie do Austrii i Włoch. Sprzeciw Francuzów wynikał zapewne z faktu, że Rzym zgłaszał roszczenia do tego samego złota co Paryż. Nie konsultując się z przedstawicielami Francji i Wielkiej Brytanii w lutym 1947 r. Amerykanie zwrócili Austrii tzw. złoto z Salzburga (koło Salzburga znaleziono 4315 kg złota, które stanowiło własność Austriackiego Banku Narodowego)¹⁵⁹. Postawienie dwóch rządów przed faktami dokonanymi wywołało ich niezadowolenie, podobnie jak Komisji¹⁶⁰. Ostatecznie USA uznały, iż obu krajom należy dać kredyt zaufania¹⁶¹. Sprawa dopuszczenia Polski do restytucji również budziła kontrowersje, co zostanie omówione w kolejnym rozdziale.

---

¹⁵⁷ Tamże, s. 15; Międzysojusznicza Deklaracja Przeciwno Aktom Wywłaszczenia Popelnionym na Terytoriach pod Okupacją lub Kontrolą Wroga z 5 stycznia 1943 roku; Deklaracja w sprawie złota z 22 lutego 1944 roku; Akt Końcowy konferencji w Bretton Woods z 22 lipca 1944.

¹⁵⁸ Albania, Australia, Belgia, Czechosłowacja, Dania, Egipt, Francja, Grecja, Holandia, Indie, Jugosławia, Kanada, Luksemburg, Nowa Zelandia, Norwegia, RPA, USA, Wielka Brytania; CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., s. 19; TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 1, 8 Dec 1946.

¹⁵⁹ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt. ss. 117-119, 122, 124; CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III s. 11.

¹⁶⁰ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Poselstwo RP w Brukseli do MSZ w Warszawie, 3 XII 1946, k. 89.

¹⁶¹ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt. ss. 117-119, 122, 124; CAD TGC 160QO78, 1971 Report, vol. III, s. 11.

2. 2. Pula złota monetarnego

Pozyskiwaniem złota monetarnego zrabowanego przez Niemcy podczas wojny zajmowały się trzy rządy¹⁶². Jego rozdziałem zajmowała się później TGC. Była ona zobowiązana do ogłoszenia wielkości puli złota. Komisja nie rozpoczęła restytucji złota dopiero po stwierdzeniu trzech rządów, że jest to całość złota, które udało się znaleźć. W praktyce proces gromadzenia złota i jego faktycznego zwrotu następował równolegle. Ostateczna wielkość puli złota została podana przez Komisję wiele lat później, po zakończeniu restytucji 13 lipca 1998 r. Wyniosła ona 10817021,139 uncji (336 447 kg)¹⁶³. Zostało tu wliczone również złoto monetarne, które udało się odzyskać państwu przed rozpoczęciem procesu restytucji lub później, ale bez udziału Komisji. Wskazana wielkość puli obejmuje zatem złoto, które zostało restytuowane na różne sposoby w latach 1945–1996 (pokazuje to tabela 1)¹⁶⁴.

Tabela 1. Pula złota monetarnego według stanu na lipiec 1998 r.^a

Źródła	Data dostarczenia do danego kraju	Złoto (oz.)			Złoto (kg)
		w sztabach	w monetach	razem	
Złoto pozyskane z terytorium Niemiec, Austrii i sojuszników państw Osi	x	4 379 443	3 982 497	8 361 937	260 085
Tzw. złoto salzburskie	19 II 1947	2 732	135 992	138 723	4 315
Tzw. złoto frankfurckie	V-VIII 1948	2 010 611	2 141 676	4 152 287	129 151
Przekazane przez Naczelne Dowództwa Sił Amerykańskich w Niemczech rządowi Francji (na poczet roszczeń Belgii i Luksemburga) i Holandii	19 XI 1947 (Francja), 21 XI 1947 (Holandia)	1 758 474	1 623 184	3 381 658	105 181
Dostarczone przez rząd Rumunii	IV 1948	578 700	-	578 700	18 000
Dostarczone przez Dowództwo Generalne Sił Amerykańskich w Austrii	14 III 1950	2 903	62	2 965	92
Dostarczone z niemieckich aktywów w Japonii	28 II 1951	4 816	-	4 816	150
Dostarczone na mocy "Prawa nr 53" z brytyjskiej strefy okupacyjnej ^b	X 1951	1 087	74 226	75 313	2 342
Będące własnością III Rzeszy, skonfiskowane od niemieckiego agenta w brytyjskiej strefie okupacyjnej w Austrii	II-III 1952	-	585	585	18
Dostarczone na mocy "Prawa nr 53" z amerykańskiej strefy okupacyjnej	13 III 1952	18 515	2 281	20 796	647
Dostarczone na mocy "Prawa nr 53" z francuskiej strefy okupacyjnej	25 VIII 1952 ^c	1	105	105	3

¹⁶² Tamże.

¹⁶³ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

¹⁶⁴ Tamże.

Przejęte od b. niemieckiego Poselstwa w Lizbonie i b. niemieckiej ambasady w Madrycie	XI-XII 1952	645	1 216	1 861	58
Przekazane władzom francuskim przez amerykańskie władze w Niemczech	VIII-XII 1954	161	3	163	5
Znalezione koło Hintersee w Austrii, dostarczone przez władze amerykańskie	I-II 1955	-	3 150	3 150	98
Oddane władzom francuskim przez księdza z Petersbega koło Fuldy	15 III 1956	-	9	9	0
Dostarczone francuskim władzom okupacyjnym przez niemieckich jeńców	IX 1956	-	8	8	0
Dwie sztabki przekazane przez rząd RFN	27 IX 1996	798	-	798	25
Złoto przekazane przez państwa neutralne i instytucje finansowe	x	2 205 585	0	2 205 585	68 601
Szwajcaria	6 VI 1947	1 659 121	-	1 659 121	51 604
Bank Rozrachunków Międzynarodowych w Bazylei	24 VI 1948	120 244	-	120 244	3 740
Pierwsza dostawa od rządu Szwecji	XII 1949	230 049	-	230 049	7 155
Hiszpania	21 I 1949	3 267	-	3 267	102
Druga dostawa od rządu Szwecji	IV-V 1955	192 904	-	192 904	6 000
Portugalia	XII 1959	128 562	-	128 562	3 999
Złoto odzyskane bezpośrednio przez zainteresowane państwa	x	120 936	0	120 936	3 762
Dostarczone bezpośrednio rządowi Jugosławii	18 IX 1951 ^d	1 656	-	1 656	52
Odzyskane przez Czechosłowację	1945 ^e	119 280	-	119 280	3 710
RAZEM	x	6 834 524	3 982 497	10817 020^f	336 447

a Dane mają charakter ostateczny tj. po kompletnym sprawdzeniu autentyczności złota; *b* Prawo to wprowadzało obowiązek dostarczenia przez obywateli niemieckich do najbliższego oddziału Reichsbanku zagranicznych walut, papierów wartościowych, złotych, srebrnych monet, jak również złotego, srebrnego, platynowego bilonu – zob. rozdział 1.4; *c* W raporcie TGC z 1971 r. wskazuje się datę 12 VIII 1951 r., z kontekstu wynika, że dotyczy ona prośby TGC o dostarczenie złota, datę dostawy podanej w tabeli potwierdza księga rachunkowa Komisji (Gold Book)¹⁶⁵; *d* Data wprowadzenia złota do Gold Book *e* S. Michálek, *Československé menové zlato 1938-1982*, Bratislava 2021, s. 63; *f* Kwota ta nieznacznie się różni się od podanej w raporcie TGC z 1998 r., wynika to z różnicy dotyczącej wagi netto złota.

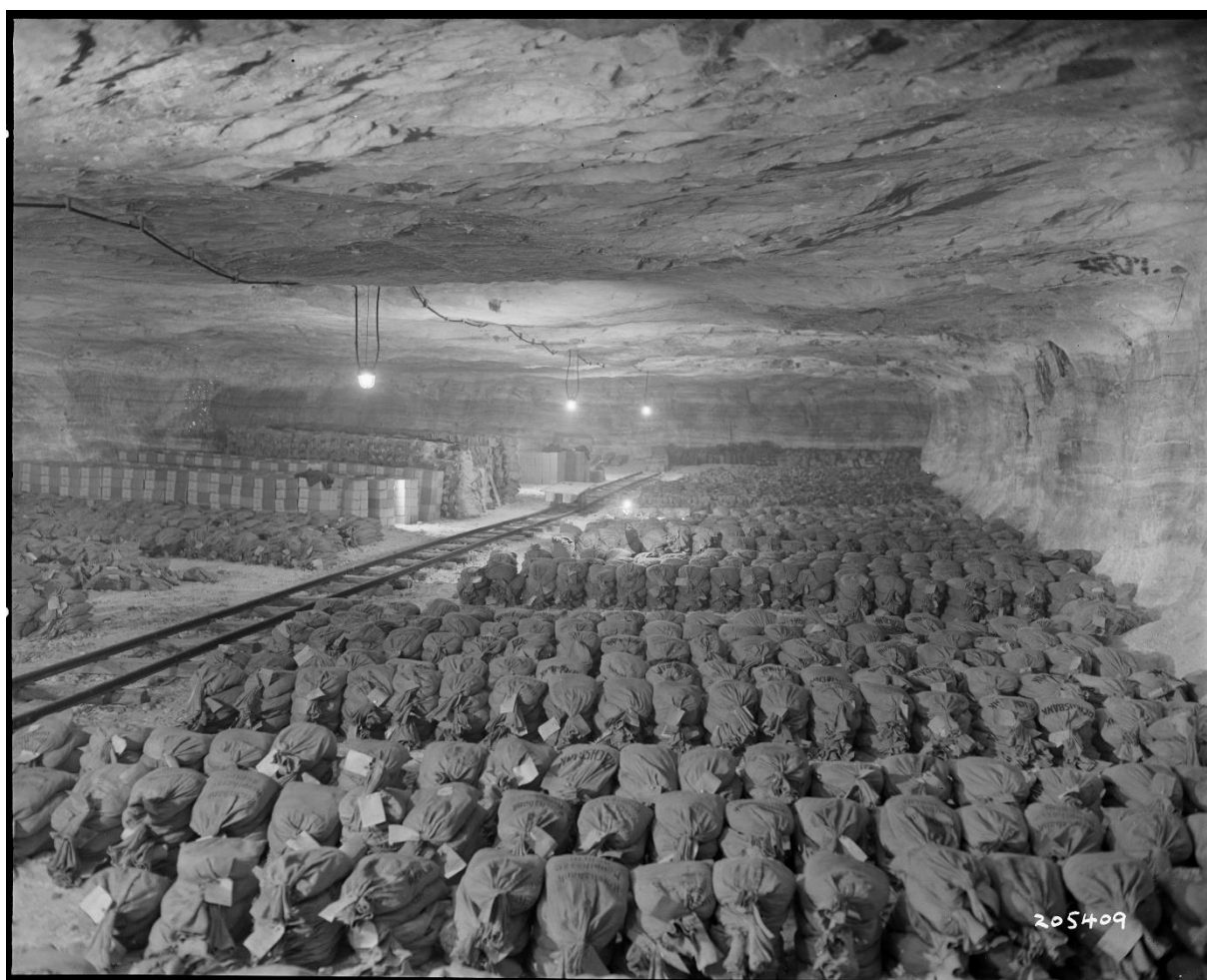
Opracowano na podstawie: CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s.11, vol. III, Annex 22; CAD TGC 160QO82 Final Report, dz. cyt.

Według szacunków zachodnich aliantów z lat 90. XX w., całkowita ilość odzyskanego złota (niezależnie od tego czy było ono monetarne) stanowiła jedynie 20% zagrabianego złota¹⁶⁶. Oznacza to, że pula złota stanowiła mniej niż wspomniane 20%. Niemniej łączna ilość 336 447 kg złota przechwyconego lub przekazanego przez kraje neutralne była imponująca, zwłaszcza że jego odzyskanie było niezwykle trudne.

¹⁶⁵ CAD TGC 160QO85, Comptabilité de l'Or Le Livre de l'Or. The Gold Book (Record of gold movements into and out of the Tripartite Commission's accounts). Volume I. June 1947-Sept 1959. pozycja 141.

¹⁶⁶ *Nazi Gold. Information from British Archives*, ed. FCO, issue 11, September 1996, s. 10.

Ponad 98% znalezionej w Niemczech złota znalazło się początkowo w dyspozycji Amerykanów. Największą część stanowiło tzw. złoto frankfurckie (129 t). Zostało ono ukryte w kopalni soli potasowej w Merksers w Turyngii, gdzie trafiło po ewakuacji w lutym i marcu 1945 r. z siedziby Reichsbanku w Berlinie. Do Merkers trafiły również dzieła sztuki i biżuteria¹⁶⁷. W kwietniu do Merkers dotarli amerykańscy żołnierze, po otrzymaniu informacji od pracowników przymusowych o bogactwach ukrywanych w kopalni. Wkrótce świat obiegło zdjęcie przedstawiające jedną z głównych komór kopalni, w której znajdowała się wielka liczba worków wypełnionych sztabkami złota i monetami (Fot.1). W Merkers znaleziono również złoto ofiar obozów koncentracyjnych oraz monety o wartości numizmatycznej.

Fotografia 1. Złoto w kopalni Merkers.

Źródło: NARA RG 11 5757188, Records of the Office of the Chief Signal Officer, Capture of Germany's Gold [<https://catalog.archives.gov/id/5757188>]

Złoto z kopalni w Merkers przetransportowano do oddziału Reichsbanku we Frankfurcie nad Menem, który wkrótce Amerykanie przekształcili w Foreign Exchange

---

¹⁶⁷ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 87; CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 22.

Depository – instytucję, która miała przechować znalezione złoto i zarządzać majątkiem likwidowanego Reichsbanku¹⁶⁸. Oprócz złota z Merkers, trafiły tam znaleziska z innych miejsc na terenie okupowanych Niemiec: Zwickau, Eschwege, Coburg, Regensburg, Wallgau.

Złoto we Frankfurcie zostało zinwentaryzowane. Wyniki zostały opublikowane w raporcie z 22 sierpnia 1945 r. podpisanym przez jednego z dyrektorów US Mint, Franka Howarda, (stąd też do historii dokument przeszedł pod nazwą „Howard Report”)¹⁶⁹. Według Artura Smitha raport ten, zawierający szczegółowe zestawienie sztabek złota, został zaakceptowany później przez Komisję jako właściwy i TGC nie zarządziła ponownego liczenia złota¹⁷⁰. Również taki idylliczny obraz specjalistów, którzy dokładnie sprawdzają każdą sztabkę wyłania się z amerykańskich kronik wojskowych¹⁷¹. Tymczasem z raportu Komisji z 1971 r. wynika że ani ona, ani trzy rządy nie zaakceptowały ustaleń ekipy Howarda. Przyznano, że miał on pewną wartość, ale warunki w jakich prowadzono liczenie złota nie pozwoliły na zaakceptowanie jego wiarygodności. Sami autorzy raportu przyznali również że nie dysponowali odpowiednim sprzętem, który udało się zgromadzić w zbombardowanym Frankfurcie, ani wykwalifikowanym personelem¹⁷². Ustalenia Smitha wynikają prawdopodobnie z braku dostępu do archiwaliów Komisji. Jego książka „Hitler’s Gold” została opublikowana po raz pierwszy w 1989 r, a swoje twierdzenia oparł on na dokumentach Office of Military Government. Przy takiej ilości złota nie było również możliwe, aby nie dochodziło do błędów, czy to rachunkowych, czy wykrycia wszystkich fałszywych sztabek czy monet. Co pewien czas dokonywano również nowych odkryć lub udało się wynegocjować odzyskanie złota.

Złoto frankfurckie złoto dokładnie przeliczone dopiero przez Bank of England, gdzie był odpowiedni sprzęt i wykwalifikowani pracownicy¹⁷³. Transport do Londynu odbył się pomiędzy 15 czerwca a 3 sierpnia 1948 r. samolotami Pan American World Airways. W czasie jednego z transportów 29 lipca 1948 r. – jak wskazywał raport Komisji z 1971 r. jedna sztabka nr 862 D została „zgubiona”¹⁷⁴. Z racji tego, że były one ubezpieczone, zostało wypłacone należne odszkodowanie¹⁷⁵. W 1949 r. całemu wydarzeniu sensacyjny wymiar nadała prasa,

---

¹⁶⁸ A. L. Smith, *Hitler’s gold*, dz. cyt., s. 104.

¹⁶⁹ CAD TGC, 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 22.

¹⁷⁰ A. L. Smith, *Hitler’s gold*, dz. cyt. s. 140.

¹⁷¹ Np. MP99-2 US Army Footage of Nazi Gold Found in a Mine in Merkers, Germany, Harry S. Truman Library [https://www.youtube.com/watch?v=g0GVwqBsjLs&t=486s&ab_channel=HarrySTrumanLibrary].

¹⁷² CAD TGC 160QO78, 1971 Report, vol. III, Annex 22; TNA DG 9/37, Copies of records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, Howard Report.

¹⁷³ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 22.

¹⁷⁴ CAD TGC 160QO108, 6/9b: T/LB - Lost bar of gold (1948-1949), D. M Kelly to Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, October 20, 1948.

¹⁷⁵ Tamże.

pisząc, że jedna ze sztabek została skradziona¹⁷⁶. Pokusa zabrania sztabki przez personel pracujący przy transporcie mogła być bardzo duża. Dostępne źródła nie potwierdzają jednak rewelacji prasowych¹⁷⁷.

Kolejną istotną część puli stanowiło złoto przekazane przez rząd Szwajcarii (52 t), odzyskane od szwajcarskich banków. O ich pośrednim udziale było wiadomo w czasie wojny. Alianci próbowali wywrzeć na Szwajcarię presję, ostatecznie USA zamroziły szwajcarskie aktywa i nałożyły sankcje. W 1946 r. Waszyngton zawarł z Bernem porozumienie, na mocy którego część złota zdeponowanego przez Niemcy i ich obywateli w szwajcarskich bankach trafiła do nowojorskiego oddziału Rezerwy Federalnej (*Federal Reserve Bank of New York*, FRB NY) oraz przekazana Komisji¹⁷⁸. Niezależna komisja ekspertów powołana w latach 90. XX w. do zbadania udziału szwajcarskich banków w nazistowskich transakcjach uznała, że ich rola nie została należycie wyjaśniona a szwajcarskie instytucje publiczne racjonalizowały współpracę z III Rzeszą¹⁷⁹. Zamiatanie tej sprawy pod dywan przez Szwajcarię przyniosło skutek odwrotny do zamierzonego, co zostanie jeszcze wyjaśnione w dalszej części pracy.

Podobnie była sytuacja złota, jakie Niemcy transferowali do Banku Rozrachunków Międzynarodowych (Bank for International Settlements, BIS). Władze banku bardzo szybko jednak przekazały to złoto do FRB NY¹⁸⁰.

Szwajcaria nie była jedynym krajem neutralnym, który musiał się zmierzyć z kwestią niemieckiego złota. Problem dotyczył też Szwecji i Portugalii. Szwedzi nie stwarzali problemów w przeprowadzeniu dochodzenia. W wyniku śledztwa ustalono, że Sveriges Riksbank posiada złoto, które Niemcy zrabowali z Belgii i Holandii, a które się w Banku Szwedzkim w toku różnorodnych transakcji bezpośrednich i pośrednich. Belgijskie złoto

---

¹⁷⁶ *Nazis' Gold Loot Totalled Seven Hundred Tons*, "The Daily Telegraph", 20 IX 1949.

¹⁷⁷ Pomimo wyodrębnia z archiwaliów Komisji jednostek, które dotyczyły tego zdarzenia, próżno w nich szukać dokładnych przyczyn zniknięcia jednej sztabki. Wskazano, że w Londynie zauważono, że dwie skrzynie (nr 1496 i 1489) były w bardzo złym stanie i postanowiono je wzmocnić. CAD TGC 160QO108, 6/9b: T/LB - Lost bar of gold (1948-1949), J.O. Lest to Insurance & Claims Officer Long Island City, 5th August 1948. Brakowało strażników do ochrony złota, niektórzy z nich lekceważąco podchodzili do swoich obowiązków. Dotyczyło to m.in. Frankfurt Military Police odpowiedzialnej za ochronę transportu. Opisał to Dean Miller z Pan American Airways, współodpowiedzialny za transporty: „(...) następnego dnia po zniknięciu sztabki, ja i niemiecki ładowacz weszliśmy niezauważeni do małej wnęki, używanej do przechowywania złota, ponieważ strażnik znajdował się jakieś 75 stóp [ok. 23 m] od swojego stanowiska, za rogiem budynku ładunkowego, szukając ognia do papierosa. Jego karabin maszynowy leżał na wierzchu skrzynek ze złotem, i ja i mój niemiecki asystent mogliśmy przenieść broń niezauważeni w inne miejsce pomieszczenia”. CAD TGC 160QO108, 6/9b: T/LB - Lost bar of gold (1948-1949), D. Miller to Insurance & Claims Officer Long Island City, August 9, 1948.

¹⁷⁸ CAD TGC 160QO78, 1971 Report., dz. cyt., vol. III, Annex 22; The Washington Agreement of 1946, [https://www.dodis.ch/en/node/5959] (serwis informacyjny *Diplomatische Dokumente der Schweiz*).

¹⁷⁹ Independent Commission of Experts, *Switzerland and gold transactions in the Second World War. Interim report*, Bern 1999, s. 13.

¹⁸⁰ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 22.

zostało przetopione a sztabkom nadano przedwojenną datację. W lipcu 1946 r. Szwecja zawarła porozumienia z trzema rządami, a złoto zostało przekazane w dwóch transzach¹⁸¹.

Inaczej postępowała Portugalia. W zasobach tamtejszego banku centralnego znalazły się sztabki przetopionego złota zrabowanego przez III Rzeszę, które w trakcie wojny¹⁸². Po odkryciu tego faktu przez trzy rządy i prośbie przekazania złota skierowanej na początku 1950 r., Portugalia odmówiła wydania złota, pomimo zablokowania jej aktywów w USA¹⁸³. Ponieważ Waszyngtonowi zależało na korzystaniu z bazy lotniczej na Azorach, aktywa zostały odblokowane¹⁸⁴. Trzem rządóm udało się odzyskać złoto dopiero w 1959 r.

W puli znalazło się również złoto, które alianci nabyli na mocy tzw. Prawa nr 53 (Law no. 53), wspomnianego już przy okazji omawiania zagadnień prawnych związanych z restytucją. Złoto to pozyskała m.in. Aliancka Wysoka Komisja w Niemczech (*Allied High Commission for Germany*). Instytucja ta powstała po konflikcie pomiędzy Związkiem Sowieckim a zachodnimi aliantami w Sojuszniczej Radzie Kontroli i sprawowała władzę zwierzchnią nad Republiką Federalną Niemiec do 1955 r., kiedy weszły w życie układy paryskie¹⁸⁵. Znakomita większość złota (90%), jaka została zgromadzona w wyniku poszukiwań czy odkryć w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec, pochodziła ze strefy amerykańskiej¹⁸⁶.

Złoto (złote monety) znalezione w austriackim Hintersee koło Salzburga zostało po wojnie przetransportowane do FRB NY. Z protokołów posiedzeń Komisji wynika, że nie wiedziała ona o tym fakcie, prawdopodobnie nie miało ono znaleźć się w ogólnej puli. Dopiero w styczniu 1955 r. sekretarz Komisji został poinformowany przez amerykańskiego komisarza o włączeniu tego złota do puli¹⁸⁷. Na posiedzeniu w dniu 24 marca 1955 roku amerykański komisarz poprosił Komisję o pokrycie kosztów transportu złota (629,83 USD) dla United States Disbursing Officer w Wiedniu. Zastępca francuskiego komisarza Jacques Lanson uważał, że Komisja nie powinna pokrywać kosztów transportu, amerykański obserwator, Robert Brown, który zastępczo uczestniczył w posiedzeniu, stwierdził, że sprawa będzie jeszcze rozpatrywana¹⁸⁸. Do kwestii tej nie powrócono na późniejszych spotkaniach. Pokrywanie kosztów transportu złota było zwykłą praktyką Komisji, natomiast nieinformowanie jej

---

¹⁸¹ *Nazi gold. The London Conference*, dz. cyt., ss. 429, 455-456, 461-463.

¹⁸² A.L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 49.

¹⁸³ *44 Tons of Gold in dispute*, „Hull Daily Mail”, 12 I 1950; A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 129-130.

¹⁸⁴ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt. s. 152.

¹⁸⁵ E. Cziomer, *Historia Niemiec współczesnych 1945-2005*, Warszawa 2006, s. 100; E. Plischke, *History of the Allied High Commission for Germany*, Bad Godesberg-Mehlem 1951, s. 9.

¹⁸⁶ *Nazi Gold: Part II. Information from British Archives*, ed. FCO, issue 12, May 1997, s. 7.

¹⁸⁷ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 22.

¹⁸⁸ TNA DG 9/12, dz. cyt., Minutes of Meetings 127-144, Meeting no. 137, 24 Mar 1955.

o znalezisku, a następnie poproszenie o zwrot kosztów można interpretować jako lekceważenie TGC¹⁸⁹.

Kilka państw odzyskało po wojnie złoto bez pośrednictwa Komisji. I tak Czechosłowacja odzyskała złoto od Szwajcarskiego Banku Narodowego (Schweizerische Nationalbank) już w 1945 r. Znajdowało się ono w zasobach Słowackiego Banku Narodowego (banku centralnego marionetkowej Słowacji)¹⁹⁰. Inną część złota Słowackiego Banku Narodowego przejęto od BIS¹⁹¹. Komisja włączyła je do puli by uzyskać kompletny obraz złota restytuowanego po wojnie¹⁹². W przypadku Rumunii przeprowadzono dochodzenie, które wykazało, że Berlin płacił Bukaresztowi złotem za ropę. Część tego złota pochodziła z rabunku w Belgii¹⁹³. Zanim udało się to ustalić, alianci przypuszczali, że Rumunia posiada złoto skradzione przez Niemcy. Dochodzenie przyspieszono kiedy pojawiły się doniesienia, że Rumunia chce je wykorzystać na rynku szwajcarskim. Sojusznicza Rada Kontroli poinformowała Szwajcarię, że nie uzna takich transakcji, Rumunię zaś wezwano do ustalenia, czy jej bank centralny posiada zrabowane złoto. Rumunia dostarczyła rejestry, które zaświadczały, że jej bank centralny posiada takie złoto, ale nie zamierzał podejmować współpracy. Jesienią 1946 r. otrzymano informację, że Rumunia zamierza wykorzystać złoto do zabezpieczenia pożyczki zagranicznej. USA chciały temu zapobiec, z kolei ZSRR poparł Rumunię na forum SRK. W styczniu 1947 r. rumuński minister spraw zagranicznych Gheorghe Tătărescu zadeklarował, że zwrócone zostanie jedynie zrabowane złoto, a część nabyta legalnie, będzie wykorzystana do zakupu zboża w ZSRR¹⁹⁴. Ostatecznie w listopadzie 1947 r. Rumunia zgodziła się przekazać część złota trzem rządów za pośrednictwem Amerykanów¹⁹⁵.

Pula złota jaką dysponowała Komisja od samego początku zawierała złoto niemonetarne, które zostało potraktowane jako monetarne. Dla trzech rządów było oczywiste, że Niemcy w czasie wojny przetapiali zrabowane złoto, a także nadawali mu fałszywe znaki identyfikacyjne. Przykładem było złoto dostarczone przez księdza Bruehlera z Petersberga koło Fuldy (Hesja). Duchowny ten otrzymał w czasie wojny 50 złotych monet od niemieckiego żołnierza, który powrócił ze służby we Francji. Okazało się, że monety zostały skradzione z jednego z francuskich zamków. Żołnierz ten nie zgłosił się po swój skarb po wojnie,

---

¹⁸⁹ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 138.

¹⁹⁰ S. Michálek, *Československé menové zlato 1938-1982*, Bratislava 2021, s. 63.

¹⁹¹ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. II., Adjudication by Tripartite Commission for the restitution of a claim submitted by the government of Czechoslovakia for the restitution of 45 008, 2784 kgs of fine gold, s. 28.

¹⁹² CAD TGC 160QO78, 1971 Report, vol. III, Annex 22.

¹⁹³ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 111.

¹⁹⁴ Tamże, s. 127-129.

¹⁹⁵ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 22.

po kolejnym wysłaniu na front prawdopodobnie zginął. Ksiądz Bruehler podczas zmiany parafii przekazał monety swojemu następcy księdzu Weygandowi¹⁹⁶.

Zapewne nie było to jedyne złoto, które zostało skradzione obywatelom państw okupowanej Europy. W korespondencji z krajami składającymi roszczenia (np. z Holandią), Komisja stwierdziła, że chociaż poszczególnym krajom nie udało się odzyskać za jej pośrednictwem złota niemonetarnego, to znalazło się ono w puli¹⁹⁷. Jednakże dopiero ostateczny raport Komisji z 1998 r. stwierdzał wprost, że do puli złota nieumyślnie włączono nieznaczące ilości złota niemonetarnego, co wynikało z działań niemieckich, mających na celu ukrycie pochodzenia złota¹⁹⁸.

Prawie całe złoto, jakie znalazło się w puli, zostało zgromadzone w latach 1947–1959. W późniejszych latach dołączano jednostkowe znaleziska. Były to m. in. dwie sztabki złota, odkryte w Bundesbanku za sprawą prywatnych poszukiwań Iana Sayera i Douglasa Bottinga, autorów wielokrotnie wznawianej książki *Nazi Gold. The Story of the World's Greatest Robbery - And Its Aftermath*. W połowie lat. 80. ci brytyjscy badacze-amatorzy odkryli, że sztabki te miały stemple pruskiej mennicy państwowej i prawdopodobnie stanowiły przedwojenne rezerwy Reichsbanku. Pochodziły one z transportu ewakuacyjnego w 1945 r. z Reichsbanku do miejsca ukrycia w południowych Niemczech, potem zostały przekazane przez OMGUS (*Office of Military Government, United States*) do Landeszentralbank w Monachium jako depozyt FED. Nie zostały natomiast przewiezione do Frankfurtu. Ponieważ nie zostały umieszczone w żadnym alianckim rejestrze, w świetle alianckiego prawa okupacyjnego i PUR, sztabek nie mógł odebrać rząd USA. FED zwrócił się z taką prośbą do OMGUS, ale ten odrzucił żądanie. Zgodnie z zarządzeniem Sojuszniczej Wysokiej Komisji z 21 lutego 1955 r. zagraniczne zasoby zdeponowane w zachodnioniemieckich instytucjach finansowych mogły zostać uwolnione pod warunkiem, że zostaną zwrócone prawowitym właścicielom. Odwołując się do tego prawa, rząd RFN utrzymywał, że po sztabki nie zgłosił się żaden prawowity właściciel. Po ustaleniach badaczy, że sztabki zostały zrabowane z Belgijskiego Banku Narodowego i przestemplowane, rząd RFN zażądał dowodów rabunku. Po trwających 10 lat negocjacjach władze Niemiec przekazały

---

¹⁹⁶Tamże.

¹⁹⁷ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 47a.

¹⁹⁸ CAD TGC 160QO82, Final Report, brak paginacji.

sztabki trzem rządów w amerykańskiej ambasadzie USA. Miało to miejsce w Berlinie 27 września 1996 r., w 50. rocznicę utworzenia Komisji¹⁹⁹.

Część zasobów złota znajdujących się w puli, została z niej wyłączona po dokładniejszej weryfikacji. Były to podrabiane monety (niektóre miały jedynie wartość numizmatyczną) oraz sztabki pochodzące z pruskiej mennicy państwowej, które były stopem złota ze srebrem (elektrum). Sztabki przetopiono, uzyskane złoto zasililo tzw. konto metalowe w BoE (o czym dalej), z kolei srebro restytuowano Włochom na podstawie informacji od amerykańskiego zarządu wojskowego w Niemczech²⁰⁰.

Specyficzny status prawny Komisji rzutował na jej finanse i administrowanie złotem. Komisja miała do dyspozycji kilka kont tzw. metalowych, czyli specjalne rachunki bankowe służące do rejestracji złota. Pierwszy rachunek został otworzony 6 czerwca 1947 r. w FRB NY przez Departament Skarbu w wyniku wspomnianego już porozumienia między USA a Szwajcarią (zdeponowano na nim złoto dostarczone przez Szwajcarię). W prawie amerykańskim TGC była traktowana jako osoba prawna, była zatem formalnym właścicielem rachunku mającym upoważnienie do przejmowania złota w imieniu trzech rządów²⁰¹. Drugie konto metalowe w Bank of England (BoE) w imieniu trzech rządów zostało otwarte przez brytyjskie Tresury. Komisarze, występując w marcu 1948 r. z prośbą o otwarcie tego konta, czynili to jako reprezentanci swoich rządów, a nie Komisji. Wynikało to z brytyjskiego prawa, Komisja nie mogła być właścicielem rachunku²⁰². Trzecie konto metalowe otworzono w Banque de France (BdF) w 1951 r. także jako rachunek trzech rządów²⁰³.

W gestii Komisji leżał podział puli złota, które zdeponowano we wskazanych wyżej bankach centralnych. Zdecydowano, że w większości trafi ono do BoE, na drugim miejsca był FRB NY, najmniejsza część złota trafiła do BdF. Takie rozdysponowanie było podyktowane kosztami transportu (stanowił on 1/3 kosztów transportu do USA), ponadto wszystkie państwa składające roszczenia znajdowały się w Europie²⁰⁴.

---

¹⁹⁹ Tamże, TNA FCO 28/9858, Albania and the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold (Tripartite Gold Commission); Corfu Channel incident, TGC: Two gold bars in the Bundesbank, p. 13; TNA DG 9/16, dz. cyt., Minutes of Meetings), Meeting no. 222, 12 Sep 1995; National Archives at College Park (dalej NA) RG 59 General Records of the Department of State, Subject Files 1945-1947, 2 Gold bars II [1 of 2], Entry Number: A1 5397, box. 105, US Embassy in Berlin to Department of State, 19 April 1996, Tripartite Gold Commission – solving the German bars problem; tamże, Gold bars II [2 of 2], U. S. Memo on the two gold bars [1993]; tamże, box. 106, E. Mauer to T. Ramish, 29 May 1985.

²⁰⁰ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 22.

²⁰¹ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III s. 1.

²⁰² Tamże, s. 4.

²⁰³ Tamże, s. 8; złoto zostało przekazane następnie Belgii i Luksemburgowi z tytułu ich roszczeń względem Francji - *The Bank of England's role as custodian of the Tripartite Gold Commission's holdings of gold, [w:] Nazi gold. The London Conference*, London 1998, s. 35-36.

²⁰⁴ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 4.

Komisja posiadała także rachunki walutowe: jeden w FRB NY oraz dwa w BoE. Konto w Nowym Jorku opiewało na niewielką kwotę 1248,6 USD, środki miały być przeznaczone na własne potrzeby, ostatecznie nie podjęto z niego żadnych środków aż do likwidacji TGC. Główne rachunki Komisji były zarejestrowane w BoE w funtach szterlingach. Podstawowym było tzw. konto oszczędnościowe zasilane przychodami ze sprzedaży sztabek złota. W ciągu 52 lat istnienia TGC sprzedano nieco ponad 27 kg złota (ok.0,4% całości puli). Z uzyskanych środków opłacano drugie konto, na którym rejestrowano wydatki związane z funkcjonowaniem konta metalowego i funkcjonowaniem Komisji aż do czasu jej rozwiązania. Z konta oszczędnościowego zasilano też rachunek w Morgan Guaranty Trust Company w Brukseli na potrzeby obsługi administracyjnej Komisji aż do 1995 r. W 1956 r. Komisja rozważała otwarcie oprocentowanego konta w BoE (*interest-bearing account*), na którym planowano umieścić złoto. Okazało się to niewykonalne, konto zostało uruchomione dopiero w 1995 r. dzięki staraniom sekretarza generalnego Komisji, Emrysa Daviesa. Od lutego 1997 r. do czerwca 1998 r. uzyskane odsetki wyniosły 364 915 GBP, umieszczono je ostatecznie na koncie funtowym²⁰⁵.

Po przyjęciu depozytów złota do trzech banków powstało kilka problemów natury technicznej. Pierwszym było niespełnianie przez niektóre sztabki norm londyńskiego standardu *good delivery* odnoszącego się do próby, wagi i wymiarów, używanych w międzynarodowym handlu złotem²⁰⁶. Dotyczyło to części sztabek złota frankfurckiego (pierwotnie wytworzyła je mennica pruska)²⁰⁷. By minimalizować koszty, Komisja zdecydowała, że sztabki zdeponowane w BoE, nie będą przetapiane. Z kolei sztabki w BdF zostały przetopione do standardu *good delivery*. Większość złota w FRB NY odpowiadała standardowi US Assay Office, zgodnemu z *good delivery*, mimo, że było to łącznie 26 typów sztabek. Pozostałe oraz niezidentyfikowane złote monety zostały przetopione. Wobec nieprzetopionych sztabek w obu bankach stosowano zasadę *said to contain*, czyli przyjmowania depozytu według zadeklarowanej wartości, bez sprawdzania faktycznej zawartości złota²⁰⁸. Komisja argumentowała, że przetapianie sztabek będzie jedynie generowało koszty. Sztabki pozostały zatem w stanie pierwotnym i w takiej formie miały być dystrybuowane do konkretnego kraju. Gdyby kraj je przyjmujący odkrył, że część monet czy sztabek jest sfalszowana, ich wymiana na prawidłowe miała kosztować

---

²⁰⁵ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

²⁰⁶ *About Good Delivery*, „London Bullion Market Association”, [<https://www.lbma.org.uk/good-delivery/about-good-delivery>].

²⁰⁷ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 22.

²⁰⁸ Tamże vol. III, ss. 2-6; *Said to Contain*, „Logistic Glossary” [<https://www.logisticsglossary.com/term/said-to-contain/>].

mniej niż przetopienie²⁰⁹. Innym problemem było posługiwanie się jednostkami wagowymi. Ponieważ większość krajów stosowała kilogramy, w kwestionariuszu Komisji przyjęto tę miarę. Z kolei banki prowadzące depozyty złota stosowały różne miary: BdF posługiwał się kilogramami, natomiast BoE oraz FRB NY uncjami trojańskimi. Komisja używała obu jednostek²¹⁰.

Na koniec rozważań dotyczących puli złota warto postawić pytanie, czy zagrabione przez Niemcy złoto zostało odnalezione również przez Sowieców? Formalnie ogłosili oni *désintéressement* złotem znalezionym w zachodnich strefach, jest jednak prawdopodobne, że mogli przejąć złoto znalezione we własnej strefie. Na jej terenie znajdowała się kopalnia Merkers, z której zachodni alianci bardzo szybko wywieźli znalezione skarby. Stalin zastrzegł, że 30% znalezionego złota powinno trafić do ZSRR, Amerykanie argumentowali, że powinno ono trafić do prawowitych właścicieli. Stalin wykorzystał potem sprawę złota z Turynii w walce o udziały w reparacjach wojennych z zachodnich stref. Po uzyskaniu korzystnej decyzji w Poczdamie, odstąpił od roszczeń do złota z Turynii²¹¹. Pierwotne propozycje amerykańskie zakładały, że niemiecki potencjał gospodarczy rozkłada się równo na zachodnie i wschodnią strefę okupacyjną. ZSRR doprowadził jednak do wspomnianych już dostaw reparacyjnych z zachodnich stref okupacyjnych²¹². Sama Komisja zastanawiała się nad tym, czy Kreml wszedł w posiadanie zagrabionego przez Niemcy złota poprzez wymianę handlową, która kwitła aż do 22 czerwca 1941 r.²¹³ Na to pytanie w tej chwili nie można udzielić rozstrzygającej odpowiedzi.

2. 3. Roszczenia państw

Spośród dwudziestu jeden krajów, do których ostatecznie wysłano kwestionariusz, roszczenia zgłosiło dziesięć państw: Albania, Austria, Belgia, Czechosłowacja, Grecja, Holandia, Jugosławia, Luksemburg, Polska, Włochy. Pozostałe, kraje (sygnatariusze porozumienia paryskiego), w tym Wielka Brytania, USA, Francja zadeklarowały, iż nie mają

---

²⁰⁹ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, ss. 2, 6.

²¹⁰ Tamże, vol. I, s. 66. W styczniu 1964 r. w Wielkiej Brytanii wszedł w życie The Weights and Measures Act 1963, który zmienił m.in. wagę uncji: 1 kg wynosił 32,1507465 oz a nie 32,1507425 oz jak wcześniej. Od tej pory Komisja w swoich orzeczeniach posługiwała się tym przelicznikiem, podczas gdy FRB NY stosował poprzedni przelicznik.

²¹¹ G. Bennett, *Allied discussions and decisions on gold, 1945-1946*, [w:] *Nazi gold. The London Conference*, London 1998, s. 689.

²¹² K. H. Roth, H. Rübner, dz. cyt. s. 127-128.

²¹³ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Wydział Środkowo-Europejski MSZ do Ministerstwa Skarbu, 9 I 1947, k. 96.

żadnych roszczeń do złota monetarnego. Łączna wielkość roszczeń wyniosła 735 548 kg²¹⁴ (23 648 411,502 uncji)²¹⁵. Liczba ta była ogromna i znacznie przewyższała wielkość puli złota. Roszczenia przedstawia Tabela 2.

Tabela 2. Roszczenia państw do złota monetarnego

Kraj	Roszczenia w kg czystego złota			
	ogółem	wycofane w czasie procedowania	odrzucone przez Komisję	uznane przez Komisję
Albania	2 580	125	-	2 455
Austria	91 257	-	12 990	78 267
Belgia	204 868	-	6 434	198 434
Czechosłowacja	45 008	-	1 009	43 999
Grecja	12 719	5 277	7 358	84
Włochy	73 439	1 777	2 341	69 321
Luksemburg	4 317	-	93	4 224
Holandia	145 650	-	35 476	110 175
Polska	138 719	-	138 719	-
Gdańsk	4 726	-	867	3 859
Jugosławia	12 265	8 857	164	3 243
RAZEM:	735 548	16 037	205 451	514 060

Źródło: CAD TGC 160QO78, 1971 Report. Confidential Report of the Commission to the three Governments, vol. I, s. 65.

Największe roszczenia zgłosiły Belgia, Holandia, Polska, Austria i Włochy. W przypadku państw zachodnich zostały one w większości uznane, w przypadku Polski – odrzucone. Komisja potraktowała byłe Wolne Miasto Gdańsk jako podmiot odrębny w stosunku do Polski. Kwestia ta będzie przedmiotem kolejnych rozdziałów.

Większość krajów zachodnich odniosła sukces w restytucji złota monetarnego. Trzeba podkreślić, że każdy kraj i każde roszczenie wnoszone przed Komisję były szczegółowo sprawdzane. Komisja wyróżniła czternaście problemów związanych ze zgłoszeniami, w większości dotyczyły one ich zasadności²¹⁶. Komisja, na podstawie wskazań PUR, a także urzędowych ogłoszeń o swoim powstaniu, ustaliła pięć warunków, które musiało spełniać ważne roszczenia:

1. Złoto musiało być monetarne.
2. Złoto powinno należeć do kraju składającego roszczenie.
3. Zgłoszona ilość złota powinna mieć charakter ostateczny.

²¹⁴ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s. 65.

²¹⁵ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

²¹⁶ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, ss. 20, 30.

4. Złoto powinno zostać zagrabione przez Niemcy albo bezpodstawnie zabrane na terytorium Niemiec.
5. Na poparcie powyższych warunków dany rząd musiał przedstawić szczegółowe i weryfikowalne dane²¹⁷.

Powyższe warunki zostały *expressis verbis* opisane późno, bo dopiero w raporcie TGC z 1971 r. Nie były ujęte wprost w dokumentacji Komisji z lat wcześniejszych (np. nie znalazły się w protokołach z posiedzeń). Nie ulega natomiast wątpliwości, że Komisja kierowała się nimi i do nich odwoływała się w swoich orzeczeniach, wynikały one z przyjętych rozwiązań prawnych.

Analiza roszczeń i badanie ich zasadności były bardzo skomplikowane, co wynikało z losów złota państw podczas wojny. Zostanie to pokazane poniżej na wybranych problemach. Niektóre państwa (Austria, Belgia, Holandia, Grecja, Jugosławia) złożyły roszczenia do złota, które zostało zarekwirowane od własnych obywateli przez banki centralne pod presją niemiecką. Złoto to zostało następnie wytransferowane do Reichsbanku. Kraje te twierdziły, że złoto to nabrało charakteru monetarnego przez fakt, że znalazło się w zasobach banków centralnych. Komisja odrzuciła te roszczenia kwestionując monetarny charakter takiego złota²¹⁸.

Niezwykle skomplikowane było roszczenie Jugosławii do złota uzyskiwanego ze złóż miedzi w Bor przez francuską firmę Compagnie des Mines de Bor. Przed wojną wydobyta miedź trafiała do Francji, gdzie pozyskiwano z niej złoto, które następnie wracało do Jugosławii (stanowiąc na drodze umów jej własność). Zgodnie z dekretem rządu jugosłowiańskiego z 4 sierpnia 1934 r. było deponowane w banku centralnym Narodna Banka Kraljevine Jugoslavije, NBJ. W trakcie wojny Niemcy przejęli francuską firmę, a z jej paryskiej siedziby zabrali 283 kg złota, które powinno trafić do Jugosławii oraz blistry miedziane, z których po rafinacji uzyskali 1953 kg złota. Po ataku na Jugosławię Niemcy przejęły kontrolę także nad kopalniami. Bank centralny Jugosławii został zlikwidowany, w jego miejsce powstał Narodowy Bank Serbii (jako sukcesor NBJ) z niemiecką administracją, która zwolniła zarząd kopalni z obowiązku dostawy złota do banku centralnego. Po wojnie obliczono, że do NBJ powinno wpłynąć 446 kg złota, a całość roszczeń odnoszących się do złota z kopalni w Bor wynosiła 2681 kg złota. Po wojnie firma powróciła do prawowitych właścicieli, ale rząd jugosłowiański dokonał jej nacjonalizacji. Ostatecznie Paryż i Belgrad zawarły umowę, na

---

²¹⁷ Tamże, s. 20.

²¹⁸ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s.30-33.

mocy której Jugosławia miała zapłacić odszkodowanie. Porozumienie nie dotyczyło jednak restytucji złota. Bez wątplenia, według przedwojennego prawa jugosłowiańskiego, złoto ze złóż w Borze, powinno trafić do jugosłowiańskiego banku centralnego. Nie było natomiast pewne, czy złoto to miało charakter monetarny. Ostatecznie Komisja uznała roszczenia do tego złota, potwierdzając jego monetarny charakter i fakt rabunku²¹⁹. Co więcej, Belgradowi udało się znaleźć dodatkowe dokumenty, które uzasadniły zwiększenie wysokości pierwotnych roszczeń. W 1951 r. Komisja przyjęła uzupełniającą dokumentację, pomimo że ostateczny termin zgłaszania roszczeń upłynął w 1947 r.²²⁰ Rozpatrywanie tego roszczenia przez Komisję pokazuje, że była ona w stanie nagiąć własne zasady. Nie był to ostatni taki przypadek.

Podobnie skomplikowany był casus Albanii i Włoch, które w 1947 r. zgłosiły pretensje do tego samego złota, formalnie należącego do Narodowego Banku Albanii (NBA, alb. Banka e Shqipërisë). Geneza problemu wynikała z przedwojennych relacji albańsko-włoskich, kiedy od 1925 r. następowało stopniowe uzależnianie Tirany od Rzymu, zakończone włoską inwazją w kwietniu 1939 r. Przejawem podporządkowania był status NBA utworzonego 2 września 1925 r. Jego główna siedziba znajdowała się w Rzymie, w jego kapitale zakładowym dominowały udziały włoskich banków, w zarządzie zasiadali przede wszystkim Włosi, a większość rezerw przechowywano w Rzymie²²¹. W dniu 16 września 1943 r. zawartość skarbcza została wywieziona do Niemiec z rozkazu Sturmbannführera-SS Herberta Kapplera i kanclerza niemieckiej ambasady w Rzymie, Josepha Ortmana. Ponadto zawarto dwie tajne umowy: z marionetkowym rządem albańskim i NBA, których celem była legalizacja kradzieży²²².

Zgłoszenia obu krajów nieznacznie różniły się wielkością: Tirana zadeklarowała 2463,8 kg, a Rzym 2340,8 kg. Różnica wynikała z uwzględnienia przez Albanie roszczenia do większej ilości monet, co jednak nie zostało poparte dowodami. Komisja poprosiła o ich przedstawienie. Między lutym a czerwcem 1948 r. TGC uznała roszczenia albańskie, natomiast dwa lata później, w grudniu 1950 r. odrzuciła, anulując swoją wcześniejszą decyzję. Na zmianę tego stanowiska wpłynęły protesty Włoch i Wielkiej Brytanii.

---

²¹⁹ Tamże, s. 47-49; CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies., Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of Federated People's Republic of Yugoslavia Republic for the restitution of 12,264.92418 kgs of fine gold, s. 50.

²²⁰ CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies., Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of Federated People's Republic of Yugoslavia Republic for the restitution of 12,264.92418 kgs of fine gold, s. 49.

²²¹ A. Roselli, *The Question of "The Albanian Gold"*, „Rivista di storia economica”, 2007, nr 2, s. 184–185.

²²² Tamże, s. 187.

Włochy stanowczo zaprotestowały przeciwko tej decyzji, przedstawiając kilkakrotnie memoranda w tej sprawie²²³. Wskazywano w nich, że złoto powinno trafić do Rzymu, ponieważ tam znajdowała się siedziba albańskiego banku, ponadto Albania nie sformułowała swoich roszczeń w oparciu o część III PUR, ale o albańskie prawo²²⁴. Decydującą rolę we wstrzymaniu przekazania złota Tiranie odegrał jednak Londyn. W październiku 1946 r. dwa brytyjskie niszczyciele zostały poważnie uszkodzone przez albańskie miny w Cieśninie Korfu. Albania nie czuła się odpowiedzialna za zniszczenia i związane z nimi odszkodowania. Incydent zdeterminował relacje pomiędzy Albanią a Wielką Brytanią na kolejne 50 lat. Dwa miesiące po incydencie, BoE wnioskował do HM Treasury, aby złoto dostarczono do „włoskiego” NBA, ponieważ roszczenia powinny składać rządy (a nie banki), w tym wypadku rząd włoski. Jakkolwiek było to na rękę Brytyjczykom, FO zdawało sobie sprawę ze słabości tego argumentu²²⁵. Londyn postanowił jednak powiązać na trwałe sprawę złota z incydem z Korfu.

Brytyjczycy wystąpili na drogę sądową, domagając się odszkodowania. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze (MTS) w sprawie incydentu z Korfu w trzech orzeczeniach z lat 1948–1949 wskazał na Albanię jako odpowiedzialną za zniszczenie brytyjskich okrętów i nakazał Tiranie zapłatę odszkodowania w wysokości jedynie 844 GBP²²⁶. Londyn uważał tę kwotę za zbyt niską i prowadził negocjacje z Albanią, aby uzyskać większe odszkodowanie. Rozmowy zostały jednak zerwane. W tym momencie Wielka Brytania zaczęła się dystansować od roszczeń włoskich do złota NBA²²⁷. Whitehall zaczął myśleć o uzyskaniu odszkodowania w inny sposób.

Między lutym 1951 r. a wrześniem 1952 r. Albania złożyła do TGC pięć listów protestacyjnych, z czego jeden miał być napisany w tak niedyplomatyczny sposób, że został zwrócony²²⁸. Przedstawiciel Tirany Joanihi Lucca w nocie stwierdził, iż stosunek Komisji do Albanii jest stronniczy²²⁹. Albania wysyłała monity z żądaniem zwrotu złota, Komisja odpowiadała na nie negatywnie. W zaistniałej sytuacji trzy rządy wystąpiły z wnioskiem o międzynarodowy arbitraż. Zastrzeżono, że jeżeli jego wynik będzie dla Albanii korzystny, Wielka Brytania będzie mogła zaspokoić swoje roszczenia odszkodowawcze z przyznanej

---

²²³ Tamże, s. 192; CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 33.

²²⁴ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s. 44; tamże, vol. III, s. 35.

²²⁵ A. Roselli, dz. cyt., s. 193–194.

²²⁶ *Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania)*, „International Court of Justice”, [<https://www.icj-cij.org/en/case/1>].

²²⁷ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 35.

²²⁸ Tamże, s. 34.

²²⁹ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., F. Czernichowski: Drugie sprawozdanie z delegacji do Brukseli za okres 21.2-5.3.1950, 6 III 1950, k. 441.

Albanii części złota²³⁰. W tym czasie Włochy, które pierwotnie twierdziły, że złoto jest ich własnością, należy formalnie co prawda do NBA, ale powinno zostać zwrócone Rzymowi²³¹. Arbitrem był prof. Georges Sauser-Hall, wybitny prawnik, wykładowca Uniwersytetu w Genewie, członek Stałego Trybunału Arbitrażowego. W orzeczeniu z 20 lutego 1953 r. uznał, że zgodnie z rozwiązaniami przyjętymi w PUR złoto powinno trafić do Albanii²³². Decyzję tę oprotestowały Włochy i dowołały się do MTS. W apelacji z 19 maja 1953 r. argumentowały, że złoto powinno stać się rekompensatą za konfiskaty dokonane przez Albanie z tytułu albańskiego prawa z 13 stycznia 1945 r.²³³. W kolejnym kroku z 30 października 1953 r. zadały MTS pytanie prejudycjalne o jego kompetencje do orzekania w sprawie złota. MTS ostatecznie orzekł, że nie może stwierdzić, czy konfiskaty były złamaniem prawa międzynarodowego, przez Albanie, ponieważ nie chciała ona współpracować w rozwiązaniu tej sprawy²³⁴.

TGC uznała arbitraż, natomiast wydanie złota Albanii zablokowała Wielka Brytania. Powstał nawet pomysł, aby Rzym i Londyn podzieliły się złotem. Sprawa zwrotu złota dla Albanii została zamrożona na kilka dekad z powodu sytuacji geopolitycznej. W latach 80. XX w. Włochy wycofały swoje pretensje do złota, niemniej jego zwrot nastąpił dopiero po upadku komunizmu i wznowieniu negocjacji pomiędzy Albanie a Wielką Brytanią. W dniu 29 października 1996 r. Albania otrzymała 1574 kg czystego złota²³⁵. Była ostatnim krajem, której TGC przekazała złoto. Sprawa albańska pokazuje, jak duży wpływ na decyzje o restytucji złota miał czynnik polityczny. Pomimo, że prawo stało po stronie Tirany, Wielka Brytania powstrzymywała rozwiązanie problemu przez niemal 50 lat, co wynikało de facto z konfliktu z reżimem komunistycznym. Trzeba pamiętać, że Zachód stosował bardzo różne środki nacisku ekonomicznego w trakcie zimnej wojny na kraje komunistyczne²³⁶. Pokazuje to także, że Komisja była bezradna wobec wielkiej polityki, a o decyzjach w sprawach silnie uwikłanych w kontekst polityczny przesądzało stanowisko trzech państw decydujących o pracach TGC.

Powyższe przykłady pokazują tylko zakres problemów z jakimi borykała się Komisja. Wskazują one na skomplikowanie losów złota rabowanego przez państwa Osi w trakcie wojny. Jego restytucja złota okazała się problemem bardzo złożonym, na co wpływ miało wiele czynników: dotyczyły one ustalenia właściwych właścicieli, odtworzenia historii i statusu złota,

---

²³⁰ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol III., s. 36.

²³¹ Tamże, vol. I, s. 45.

²³² A. Roselli, dz. cyt., s. 196.

²³³ Prawo dotyczące nacjonalizacji zagranicznej własności.

²³⁴ A. Roselli, dz. cyt., s. 198.

²³⁵ Tamże, s. 200-203; CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s. 45.

²³⁶ R. Cooper, *Economic aspects of the Cold War 1962-1975*, [w:] *The Cambridge History of the Cold War. Crises and Détente*, t. 2, red. M.P. Leffler, O.A. Westad 2012, s. 44–56, „The Cambridge History of the Cold War”.

pewne znaczenie, czasem decydujące, jak w przypadku Albanii, miał czynnik polityczny (zimna wojna i relacje pomiędzy Londynem a Tiraną). Sprawa albańskiego złota pokazuje ponadto, że uznanie roszczenia za zasadne nie oznaczało automatycznego przekazania złota do zainteresowanego kraju. Nie był to bynajmniej jedyny taki przypadek, co zostanie pokazane w kolejnej części pracy.

2. 4. Dystrybucje złota

2. 4. 1. Pierwsza faza (1947–1950)

W 1947 r. Komisja rozpoczęła rozdział złota, dotyczył on jedynie roszczeń uznanych bezdyskusyjnie za uzasadnione. Komisja stała na stanowisku, że zwroty powinny nastąpić możliwie szybko z uwagi na potrzeby odbudowujących się gospodarek. Ponieważ przekazanie złota pojedynczym krajom przed rozpatrzeniem wszystkich roszczeń było sprzeczne z zasadą równego traktowania państw, Komisja poprosiła trzy rządy o ich stanowisko w tej sprawie²³⁷. Wielka Brytania, USA i Francja zdecydowały, że najważniejsza jest szybka odbudowa Europy, co otwierało drogę do pierwszego podziału złota²³⁸. W raporcie z 1971 r. Komisja stwierdziła, że szybko wskazano roszczenia bezsporne, które można było zaspokoić w pierwszej kolejności²³⁹. W przypadku roszczeń dyskusyjnych proces restytucji musiał zostać wydłużony z racji dodatkowych wyjaśnień oraz uzupełnień dokumentacyjnych. Rządy składające roszczenia też nie ułatwiały pracy odpowiadając niejednokrotnie na monity Komisji z dużym opóźnieniem. Szczegółowych badań wymagała również kwestia udziału w restytucji krajów, które nie były sygnatariuszami PUR.

Problematyczny pozostawał fakt, że roszczenia znacznie przewyższały pulę złota do restytucji, nawet przy założeniu, że nie wszystkie roszczenia zostaną uznane za zasadne. Te ostatnie wynosiły 16 527 422,101 uncji (514 060 kg), natomiast całość zgromadzonego złota 10 817 021,139 uncji (336 447 kg)²⁴⁰. Po otrzymaniu kwestionariuszy od większości krajów oszacowano, że każdy z nich otrzyma około 40% uznanych roszczeń²⁴¹. Ostatecznie wartość tę ustalono na 64%²⁴². Oznaczało to, że niezależnie od akceptacji roszczeń, dany kraj otrzymywał nieco ponad 64% żądanych kwot (por. Tabela 2).

---

²³⁷ TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 7, 5 Aug 1947.

²³⁸ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 12; A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 116.

²³⁹ Komisja w swoich raportach usystematyzowała proces podziału złota używając słowa *distribution: preliminary distribution* (1947-1950), *second and quasi-final distribution* (1958-1996), *final distribution* (1998).

²⁴⁰ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

²⁴¹ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 136.

²⁴² CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 31A; *Nazi gold. The London Conference*, dz. cyt., s. 551.

W komunikacie prasowym z 17 października 1947 r. Komisja ogłosiła, jaką część roszczeń uznała za zasadne i zamierza przekazać państwom²⁴³. Proces dystrybucji złota trwał do listopada 1950 r., etap ten Komisja nazwała wstępnym (*preliminary distribution*), mimo, że w jego trakcie przekazano aż 80% puli złota²⁴⁴. TGC poinformowała przedstawicieli rządów, że decyzja ta była podyktowana potrzebą ekonomicznej odbudowy Europy. Zapewniała jednocześnie, że roszczenia będą nadal rozpatrywane, a pozostała ilość złota jest wystarczająca by zaspokoić roszczenia uznane za słuszne²⁴⁵. Stwierdzenie to nie było prawdziwe, ponieważ trzy rządy nie zakończyły gromadzenia puli złota, Komisja wiedziała zaś, że roszczenia są od niej wyższe. Ogłoszona informacja miała zapewne uspokoić rządy państw, które w pierwszym etapie pominięto. Niektóre z nich (jak np. Polska), których udziału w restytucji złota nie przesądzono, składały protesty krytykując m.in. to, że złoto otrzymały Włochy, były sojusznik III Rzeszy²⁴⁶.

Procedura przekazania złota miała następujący przebieg: Komisja informowała dany rząd o przydziale złota, następnie jego uprawniony przedstawiciel podpisywał i odbierał dokumenty niezbędne do podjęcia złota z kont będących w dyspozycji Komisji. Na koniec, dany kraj odbierał złoto we własnym zakresie²⁴⁷.

Wielkość pierwszej fazy podziału złota przedstawia Tabela 3.

Tabela 3. Pierwsza faza podziału złota w latach 1947–1950.

Kraj beneficjent	Złoto w postaci		Ilość złota	
	sztabek	monet	w oz	w kg
	w oz			
Austria	758 017	657 639	1 415 656	44 032
Belgia	2 290 144	1 428 119	3 178 263	98 855
Czechosłowacja	195 284	-	195 284	6 074
Włochy	14 918	269 711	1 018 134	31 668
a) na rzecz Francji	463 664	-		
b) na rzecz Jugosławii	-	269 841		
Luksemburg	37 657	24 378	62 035	1 929
Holandia	1 375 662	763 616	2 139 278	66 539
Jugosławia	10 205	-	10 205	317
RAZEM	5 145 551	3 413 304	8 558 856	266 210

Źródło: CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 19.

²⁴³ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 138.

²⁴⁴ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

²⁴⁵ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 24.

²⁴⁶ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., List Poselstwa Polskiego w Brukseli do Komisji Trójstronnej z 23 X 1947, k. 300; CAD TGC 160QO107, 6/6: Coupures de presse (1947-1976) Inter Allied Reparation Agency, Press review, no. 61, s. 15.

²⁴⁷ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 14.

Warto dodać, że do niektórych krajów dostawy odbywały się kilkakrotnie. Było to spowodowane różnymi przyczynami. Po pierwsze, Komisja rozpatrywała roszczenia sukcesywnie, po uznaniu wniosku danego państwa, przekazywała złoto i zajmowała się kolejnym zgłoszeniem, po uznaniu jego zasadności, dawała zielone światło dla dostawy. Przykładowo pierwsza dostawa dla Jugosławii miała miejsce 2 września 1948 r., a druga 17 listopada 1950 r. Po drugie, czasem przekazanie złota, nawet po uznaniu zasadności roszczeń, było wstrzymywane. Dotyczyło to np. Holandii, którą o zasadności pierwszego wniosku poinformowano 12 listopada 1947 r.²⁴⁸, kolejnego w czerwcu 1948 r.²⁴⁹, a dostawę – na żądanie amerykańskiego komisarza – blokowano do końca 1949 r.²⁵⁰ Wynikało to z zamieszania jakie powstało latem 1948 r., po pojawieniu się informacji, że część zrabowanego złota holenderskiego trafiła w czasie wojny do Szwajcarii. Trzy rządy zasugerowały Holandii podjęcie bezpośrednich negocjacji ze Szwajcarią²⁵¹. Szwajcaria nie chciała przekazać złota Holandii, z kolei komisarze TGC nie potrafili zdecydować, jaką odpowiedź dać Holendrom na ich pytania o termin przekazania złota²⁵². W jednej odpowiedzi z 13 maja 1949 r., stwierdzili, że choć są członkami Komisji, która wydaje orzeczenia w sprawie złota, to równocześnie są reprezentantami trzech rządów i działają na podstawie ich instrukcji i dopiero na ich podstawie określają termin przekazania złota²⁵³. Ta słowna ekwilibrystyka wynikała prawdopodobnie z oczekiwania na pozytywną finalizację negocjacji ze Szwajcarią.

Nie wszystkie kraje, których roszczenia zostały uznane za zasadne w 1947 r., otrzymały złoto w pierwszej fazie. Brak jasnej komunikacji ze strony TGC powodował wnoszenie m.in. przez Czechosłowację i Polskę skarg o dyskryminację²⁵⁴. Z kolei Grecja, której przyznano 37,83 kg złota, nie wywierała presji na szybką dostawę, stąd sprawa została zawieszona²⁵⁵. W styczniu 1950 r. odbyła się konferencja trzech rządów poświęcona sprawom szczególnie problematycznym, wśród których znalazła się kwestia złota gdańskiego. Prognozowano wtedy,

---

²⁴⁸ Tamże, s. 18-19.

²⁴⁹ TNA DG 9/9, dz. cyt., Minutes of Meetings 81-101, Meeting no. 86, 9 Dec 1949.

²⁵⁰ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 18-19; CAD TGC 160QO63, CC/NETH. Netherlands. 13 mars 1947 - 21 déc 1962, CC/Neth/I, Three Commissioners to The Delegate of the Netherlands to the Inter Allied Reparations Agency, CC/Neth 475, 30 Jun 1948.

²⁵¹ William Z. Slany, S. Eizenstat, dz. cyt., s. 184-185.

²⁵² CAD TGC 160QO107, 6/6: Coupures de presse (1947-1976) Inter Allied Reparation Agency, Press review, Extract from the I. A. R. A "Press review", 1 June 1949.

²⁵³ CAD TGC 160QO63, CC/NETH. Netherlands. 13 mars 1947 - 21 déc 1962, CC/Neth/I, The Secretary General to the Ministry of Finance of the Royal Netherlands Government, draft, 17th March 1949; Tamże, The Secretary General to three Commissioners, Int. 1178 CC/Neth., 13 May 1949.

²⁵⁴ S. Michálek, *The Tripartite Commission*, dz. cyt., s. 921.

²⁵⁵ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 17.

iż ostateczna dystrybucja złota powinna zakończyć się przed 1 maja 1950 r.²⁵⁶. Plany te nie zostały zrealizowane.

---

²⁵⁶Tamże, vol. III, Annex 23, s. 14.

2. 4. 2. Druga faza (1958–1996)

Druga faza dystrybucji złota (*second and quasi-final distribution*) przypadła na okres pomiędzy czerwcem 1958 a październikiem 1996 r.²⁵⁷., chociaż większość orzeczeń została przygotowana już w latach 1952–1953²⁵⁸. Zwłokę z przekazaniem złota Komisja tłumaczyła kilkoma czynnikami. Po pierwsze w 1953 r. więcej czasu niż pierwotnie zakładano wymagało rozwiązanie dwóch spraw. złota z kopalni Bor oraz tzw. złota „Istcambi” (problem rozliczeń wojennych pomiędzy Włochami a III Rzeszą)²⁵⁹. Po drugie, zmianie uległ skład amerykańskiej reprezentacji w Komisji. Po trzecie, więcej czasu niż zakładano zajęło przygotowanie francuskich tekstów orzeczeń²⁶⁰. Zatem jeżeli nawet rozpatrywanie roszczeń części krajów zostało zakończone, Komisja czekała z ogłoszeniem finalnych wyników do momentu rozwiązania wszystkich problemów. Było to zgodne z zasadą równego traktowania krajów składających roszczenia²⁶¹.

Druga faza podziału złota trwała wiele lat i miała kilka podokresów. W latach 1958–1959 dotyczyła przede wszystkim państw Europy Zachodniej. Z kolei przekazanie złota w wypadku innych krajów miało miejsce później: Polsce w 1976 r., Czechosłowacji w 1982 r. Albanii w 1996 r. Wielkości złota jakie otrzymywały poszczególne państwa przedstawia Tabela 4.

---

²⁵⁷Tamże, vol. III, s. 27.

²⁵⁸ Tamże, s. 64; CAD TGC 160QO82 Final Report, dz. cyt.

²⁵⁹ Istcambi (Istituto Nazionale per i Cambi con l'Estero) było państwową instytucją finansową, która w grudniu 1940 r. zawarła umowę z rządem Niemiec o udzieleniu kredytów w kwocie 7 mln USD; środki te przekazano niemieckiemu konsulatu we Włoszech. Z racji zamrożenia niemieckich aktywów w USA, Rzesza nie wykorzystwała ponad połowy tej sumy. Włochy zażądały zwrotu kredytu we frankach szwajcarskich i złocie. Reichsbank zaproponował rozliczenie 2 mln USD, w zamian za 1777,3 kg złota, które Włochy miały otrzymać jako poręczenie kredytu. Złoto zostało dostarczone do Banka d'Italia, mogło pozostać we Włoszech do 31 grudnia 1942 r. Włochy udzieliły kolejnego kredytu, a złoto pozostało we Włoszech na mocy dekretu Mussoliniego. Złoto to powróciło do Reichsbanku na mocy umowy pomiędzy ministrem Republiki Salo, Serafino Mazzolinim a Rudolfem Rahnem, niemieckim przedstawicielem w Republice, sprawującym realną władzę w tym państewku. Po zakończeniu wojny Włochy złożyły roszczenia do tego złota, argumentując, iż miało ono charakter monetarny. Nie były jednak w stanie przedstawić stosownych dokumentów. W 1949 r. Włosi informowali, że udało się znaleźć w Waszyngtonie zamrożoną część kredytu. Trafiła ona do Włoch za zgodą amerykańską w lutym 1956 r.. W maju tego roku Włochy ostatecznie wycofały roszczenie do 1777,3 kg złota - CAD TGC 160QO78 Report. Confidential Report of the Commission to the three Governments vol. I, s. 52-54.

²⁶⁰ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 22.

²⁶¹ CAD TGC 160QO68 CC/POL, II. Poland. 29 sept 1946 - 10 nov 1978, Secretary General to three Commissioners, 18^t June 1955.

Tabela 4. Druga faza podziału złota w latach 1958–1996.

Kraj beneficjent	Złoto w postaci		Ilość złota razem	
	sztabek	monet	w oz	w kg
	w oz			
Albania	31 169	18 636	49 805	1 549
Austria	197 726	-	197 726	6 150
Belgia	292 968	79 981	372 949	11 600
Czechosłowacja	257 292	334 281	591 573	18 400
Grecja	816	792	1 608	50
Holandia	53 461	78 102	131 563	4 092
Jugosławia	31 614	24 650	56 264	1 750
Luksemburg	16 391	7 722	24 113	750
Polska	50 238	29 327	79 565	2 475
Włochy	409 921	-	409 921	12 750
RAZEM	1 341 595	573 492	1 915 087	59 566

Źródło: opracowano na podstawie CAD TGC 160QO78 Report. Confidential Report of the Commission to the three Governments vol. III, s. 27; CAD TGC 160QO82 Final Report of the Commission to the three Governments. 1998. (Projets et original signé le 3 septembre 1998), brak paginacji; *The Bank of England's role as custodian of the Tripartite Gold Commission's holdings of gold*, [in:] *Nazi Gold. The London Conference 2-4 December 1997*, dz. cyt., s. 33-37; *Federal Reserve Bank of New York, Attachment C, A History of all TGC account activity since 1947*, [in:] *Nazi Gold. The London Conference 2-4 December 1997*, dz. cyt., s. 264-269; w przypadku Albanii A. Roselli podaje nieco wyższą ilość złota: 1574,3 kg²⁶². Być może wynika to z użycia innego przelicznika oz na kg.

Kraje otrzymywały złoto w sztabkach i monetach, ponieważ w takiej postaci było w dyspozycji Komisji. Przed drugą dystrybucją uznano, że procentowy udział sztabek w całości dostaw do poszczególnych krajów powinien wynosić 63,14%. Wynikało to z tego, że rynkowa wartość złota w postaci monet była ok. 20% większa niż sztabek. Komisja zapewne uznała, że to rozwiązanie pozwoli zachować zasadę równości państw w procesie restytucji. Był on pod względem proceduralnym podobny do fazy pierwszej. Pierwszym krokiem było przekazanie przez Komisję orzeczeń, które zawierały dokładny opis roszczeń i proces ich oceny z argumentacją danego kraju i odpowiedzi Komisji. Następnie reprezentanci rządów odbierali dokumenty oraz złoto z rachunków w bankach.

Jedynym krajem zachodnim, który otrzymał złoto z dużym opóźnieniem, była Holandia. Jej roszczenia wyniosły 145 650,4978 kg czystego złota (Tabela 2), przy czym duża ich część dotycząca 35 475,8682 kg została przez TGC odrzucona z powodu braku dowodów, że złoto to miało monetarny charakter. Decyzją trzech rządów Holandii przekazać miano najpierw 4092

²⁶² A. Roselli, dz. cyt., s. 203.

kg złota, których ona nie odebrała w proteście przeciw odrzuceniu przez TGC część jej roszczeń²⁶³.

Spór trwał dość długo, przedstawiciel Holandii składał dodatkowe uzasadnienia, niemniej TGC podtrzymywała swoją decyzję. Równolegle Holandia korzystając z artykułów 75. i 83. traktatu pokoju z Włochami, stworzyła – poza wiedzą TGC – holendersko-włoską Komisję Pojednawczą²⁶⁴. Przedmiotem jej prac było złoto zrabowane w Holandii przez Niemcy, które potem drogą różnych transakcji trafiło do włoskich instytucji finansowych²⁶⁵. Holandia domagała się restytucji zastępczej na mocy Traktatu pokoju, który stwierdzał, że Włochy zobowiązane są do zwrotu złota monetarnego, niezależnie od innych zobowiązań i transferów złota²⁶⁶.

Holenderskie wnioski dotyczące Włoch składane do Komisji Trójstronnej oraz do Komisji Pojednawczej były tożsame. TGC nie wiedziała, że część holenderskiego złota trafiła do Włoch, a także o powstaniu Komisji Pojednawczej, dowiedziała się o tym dopiero w styczniu 1956 r., kiedy otrzymała zapytanie od Komisji Pojednawczej²⁶⁷. Z dokumentów tej instytucji wynika, że złoto „włoskie”, do którego zgłaszała pretensje Holandia, stanowiło także część jej roszczeń do Komisji Trójstronnej (zostały one odrzucone z racji niemonetarnego charakteru)²⁶⁸. Komisja Trójstronna dowiedziawszy się o istnieniu Komisji Pojednawczej stwierdziła, że Holandia przy odbiorze złota w drugiej fazie powinna podpisać deklarację, że złoto monetarne uzyskane od Włoch trafi do puli w celu zabezpieczenia roszczeń innych krajów²⁶⁹. Holandia wciąż nie odbierała złota dlatego, że nie chciała wiązać sobie rąk w sprawie ewentualnej restytucji od Włoch (pomijając brak akceptacji orzeczenia Komisji). Głównym argumentem Amsterdamu na rzecz zasadności roszczeń wobec Rzymu był punkt 8. artykułu 75 Traktatu pokoju. Włochy argumentowały z kolei, że przystąpiły do restytucji złota monetarnego na zasadach określonych w protokole londyńskim. Ponieważ Komisja Pojednawcza nie była

---

²⁶³ CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies, Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Royal Netherlands Government for the restitution of 145,650 kgs of fine gold, s. 21.

²⁶⁴ Traktat Pokoju z Włochami, podpisany w Paryżu dnia 10 lutego 1947 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 14 listopada 1947 r.), Dz.U. 1949 nr 50 poz. 378. Artykuł 75 mówił o restytucji złota monetarnego oraz innych identyfikowalnych dóbr zagrabionych w czasie wojny, które znalazły się na terenie Włoch. Natomiast art. 83 dawał możliwość utworzenia komisji dla rozwiązania sporów wynikających z realizacji art. 75.

²⁶⁵ Affaire relative à une quantité d'or revendiquée par les Pays-Bas — Décision du 17 août 1963, “Reports of International Arbitral Awards”, vol. XVI, s. 301-302.

²⁶⁶ Traktat Pokoju z Włochami, dz. cyt.

²⁶⁷ CAD TGC 160QO78, 1971 Report. Confidential Report of the Commission to the three Governments vol. III, Annex 28.

²⁶⁸ Affaire relative à une quantité d'or revendiquée par les Pays-Bas — Décision du 17 août 1963, “Reports of International Arbitral Awards”, vol. XVI, s. 308.

²⁶⁹ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 28.

w stanie rozstrzygnąć sporu, odwołano się do arbitrażu. Do Komisji włączono prof. Paula Gugenheima, prawnika z Uniwersytetu Genewskiego. Ostatecznie Komisja Pojednawcza 17 sierpnia 1963 r. podjęła decyzję, że Włochy nie muszą dokonywać restytucji zastępczej, ponieważ nie miały świadomości, że złoto, które zostało nabyte, pochodziło z Holandii (brak znaków identyfikacyjnych), a opieranie się na artykule 75. doprowadziłoby do odpowiedzialności za grabież również te kraje, które pośredniczyły w transakcjach²⁷⁰. W tej sytuacji, Holandia odebrała złoto, ale dopiero w 1973 r.²⁷¹.

Inne przyczyny legły u opóźnienia restytucji złota monetarnego przez Czechosłowację. Jej roszczenia opiewały na 45 008,2784 kg czystego złota (Tabela 2.). Komisja uznała większość tych roszczeń, jednocześnie stosując zasadę 63%, wskazała, że Czechosłowacja powinna otrzymać 28 217,4960 kg złota. W pierwszej fazie dystrybucji Czechosłowacja otrzymała nieco ponad 9784 kg złota²⁷². W 1954 r. na pytanie przedstawicieli tego kraju o stanowisko względem pozostałych roszczeń, TGC stwierdziła, że wymagają one dokładniejszego sprawdzenia²⁷³. Na wspomnianej konferencji z 1950 r. w celu rozwiązania różnych problemów spornych, temat roszczeń Czechosłowacji nie został podjęty²⁷⁴. Powodem zwłoki były pretensje USA do Czechosłowacji dotyczące braku odszkodowania za nacjonalizację amerykańskiego majątku przeprowadzoną w 1948 r. Przedmiotem sporów było również zamrożenie czechosłowackich aktywów w amerykańskich bankach²⁷⁵. Komisarz USA nie chciał podpisać orzeczenia dla Czechosłowacji aż do 1982 r., pozostałe dwa rządy opowiadały się za przekazaniem złota. Wielka Brytania chciała zmazać swoją bierność z lat 1938–1939., której skutkiem było zajęcie przez Niemcy Czechosłowacji i przejęcie części jej złota monetarnego, a także przekazanie do Reichsbanku złota przechowywanego w BIS w Szwajcarii. Transakcja ta (formalnie legalna) odbyła się za pośrednictwem BoE. Rząd brytyjski stanął w ogniu krytyki, że nie zapobiegł tej transakcji. Po drugie, Brytyjczycy obawiali się, że wstrzymanie przekazania złota będzie negatywnie wpływać na toczące się negocjacje dotyczące m.in. czechosłowackich długów. Po trzecie, Whitehall obawiał się, że Praga podejmie kroki prawne wobec trzech rządów, kierując np. pozew do MTS. Ostatecznie komisarz brytyjski i francuski złożyli podpisy pod decyzją o przekazaniu złota Czechosłowacji,

---

²⁷⁰ *Affaire relative à une quantité*, dz. cyt., s. 325-326.

²⁷¹ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.; CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, s. 27.

²⁷² CAD TGC 160QO78, 1971 Report, vol. III, Annex 30.

²⁷³ S. Michálek, *The Tripartite Commission*, dz. cyt., s. 924.

²⁷⁴ Por: CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 23, s. 14.

²⁷⁵ S. Michálek, *The Tripartite Commission*, dz. cyt., s. 929; *Czechs and U. S. Try to Resolve Property Claims*, „Financial Times”, 11 IX 1973.

nie udało się jednak do tej decyzji przekonać amerykańskiego komisarza choć rząd brytyjski składał oficjalne *démarche* w Waszyngtonie²⁷⁶.

Jak pokazuje powyższy przykład, decyzje komisarzy były uzgadniane z rządami państw, które reprezentowali. Formalnie Komisja była niezależna, w praktyce niezależność ta była pozorna. Kwestia ta stała się zresztą przedmiotem napięć w latach 1957-1958, których przejawem było odejście z Komisji brytyjskiego komisarza Ronalda Wingate'a, pełniącego funkcję jej przewodniczącego i brytyjskiego delegata do IARA, która kończyła swoją działalność. Ogłosił on rezygnację z zasiadania w Komisji w 1957 r. formalnie z powodu odejścia na emeryturę. Przeciwna jego odejściu była brytyjska administracja, której zależało, aby pozostał na stanowisku do zakończenia drugiej dystrybucji złota. Wskazywano, że jego odejście mogłoby zostać źle odebrane przez kraje składające roszczenia i rodzić niepewność w trwających równolegle negocjacjach amerykańskich z Pragą w sprawie odszkodowań za nacjonalizację²⁷⁷.

Więcej światła na kontekst odejścia Wingate'a rzuca korespondencja z Treasury i FO. Podkreślano w niej jego wiedzę, kompetencje oraz pewną niezależność i indywidualność („pompous individual with exaggerated ideas of his own importance”)²⁷⁸. Stał on na stanowisku, że Komisja powinna wszystkie roszczenia rozpatrywać sprawiedliwie i posiadać większą niezależność. Był krytyczny wobec amerykańskiego kolegi, który w sprawie czechosłowackiej postępował ściśle według instrukcji z Waszyngtonu. Uważał, że informacje na temat prac Komisji nie powinny być przekazywane „zaprzyjaźnionym rządów”. Formułował opinie, że Komisja stała się narzędziem trzech rządów, a rozpatrywanie roszczeń trwało tak długo. Przypuszczał nawet, że w kwestii Czechosłowacji pewne działania mogli podejmować Rosjanie (sic!). Warto dodać, że żadne inne roszczenia rozpatrywane przez Komisję nie wywołały takiego oburzenia Wingate'a.

Ostatecznie sam zainteresowany przeszedł na emeryturę w październiku 1958 r. w wieku 69 lat, po rozpoczęciu drugiej fazy podziału złota²⁷⁹.²⁸⁰ W notatce prasowej jako

---

²⁷⁶ TNA FO 371/137552, Discussions between UK, US and France on distributions from gold held by Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, Memorandum, Czechoslovak claims before the Tripartite Gold Commission; Czech Gold and Czech Governmental debt to the United Kingdom.

²⁷⁷ TNA FO 371/137558, Discussions between UK, US and France on distributions from gold held by Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, D. Pitblado to A. Rumbold, 12 Nov 1958.

²⁷⁸ TNA Treasury (dalej T) 268/44, Sir Ronald Wingate CB CMG CIE. W. E. Fitzsimmons to K. S. Weston, 15 April 1957; K. S. Weston to Mr Willson, 16 April 1957.

²⁷⁹ TNA DG 9/3, dz. cyt., Minutes of Meetings 145-158, Meeting no. 145, 11 Feb 1957. Wingate ogłosił decyzję o przejściu na emeryturę na 154. posiedzeniu Komisji, 28 października 1958 r., uzasadniając ją przyczynami osobistymi. We wspomnieniach Wingate'a, próżno jednak szukać informacji na ten temat. Por. R. Wingate, *Not in the Limelight*, London 1959, s. 220-230.

²⁸⁰ TNA DG 9/3, dz. cyt., Minutes of Meetings 145-158, Meeting no. 154, 28 Oct 1958.

przyczynę podano zakończenie większości prac TGC jak i IARA²⁸¹. Wingate uczestniczył nadal w niektórych posiedzeniach Komisji jako doradca brytyjskiego rządu. Spotkało się to zresztą z krytyczną uwagą amerykańskiego komisarza Richard Freund na 155. posiedzeniu Komisji, 12 października 1959 r. (zarzut dotyczył honorarium, które Wingate otrzymywał ze środków Komisji. Było to zawstydzające dla nowego komisarza brytyjskiego. Sprawy tej nie odnotowano w protokołach z posiedzeń Komisji, ale debatowano o tym w FO²⁸².

Sprawa roszczeń czechosłowackich wracała jeszcze kilkakrotnie. W trakcie Praskiej Wiosny pojawiły się niepotwierdzone doniesienia prasowe, jakoby USA miały rozważać przekazanie złota jako gest wsparcia dla dokonujących się procesów politycznych, taki pomysł pojawił się z resztą w kręgach ówczesnej czechosłowackiej dyplomacji²⁸³. Ostatecznie umowa amerykańsko-czechosłowacka regulująca przekazanie złota została podpisana dopiero pod koniec 1981 r., dotyczyła 18 400 kg złota, dostawa miała być wykonana w 1982 r.²⁸⁴,²⁸⁵. Finalna ilość złota została pomniejszona o 3710 kg, które Praga odzyskała wcześniej na drodze wspomnianych już negocjacji ze Szwajcarskim Bankiem Narodowym²⁸⁶. Co ciekawe, oficjalne orzeczenie Komisji podpisano na posiedzeniu w Zurychu. Złoto, które trafiło do Komisji zostało transferowane za pośrednictwem Swiss Bank Corporation²⁸⁷.

Po raz kolejny można zaobserwować jak zimna wojna i bilateralne stosunki pomiędzy krajem składającym roszczenia a państwami tworzącymi Komisję wpłynęły na restytucję złota. Już teraz można jednak stwierdzić, iż obecność w przeciwstawnych sobie blokach nie determinowała automatycznie decyzji Komisji, co pokazuje przykład Holandii.

Przeprowadzenie drugiej fazy podziału złota w latach 1958–1959, z wyłączeniem opisanych wyjątków, było dla Komisji punktem zwrotnym, w dużym stopniu zamykającym jej regularne prace. Lata 60. XX w. upłynęły pod znakiem odpowiedzi na protesty Albanii, Czechosłowacji, Holandii i Polski. Od 1971 r. do 1988 r. Komisja spotykała się nieregularnie, (38 spotkań), a potem do 1995 r. nie spotykała się w ogóle (zachowano kontakty

---

²⁸¹ *Sir R. Wingate end reparations work*, „The Times”, 22 XI 1958; TNA FO 371/137552, Discussions between UK, US and France on distributions from gold held by Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, C. Wigfull to Weston, 21 Mar 1958; TNA T 268/44, Sir Ronald Wingate CB CMG CIE, K. S. Weston to Winniffrith, 25 Mar 1958; tamże, C. Wigfull to Winniffrith, 10 VI 1958; Winniffrith to C. Wigfull, 13 Jul 1958.

²⁸² TNA T 268/44, Sir Ronald Wingate, dz. cyt., J. R. Cotton to K. R. C. Pridham, 15 Oct 1959.

²⁸³ *U. S. keeping out of Czech crisis*, „The Daily Telegraph”, 1 VII 1968; S. Michálek, *Československé menové zlato*, dz. cyt., s. 239.

²⁸⁴ *Czechoslovakia-United States: agreement on the settlement of certain outstanding claims and financial issues*, „International Legal Materials”, 1982, t. 21, s. 374; R. Goy, dz. cyt., s. 384–385.

²⁸⁵ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

²⁸⁶ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. II. Adjudication by Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claims submitted by the Government of Czechoslovakia for the restitution of 45,008.2784 kgs of fine gold, s. 33.

²⁸⁷ *Czechoslovakia-United States: agreement*, dz. cyt., s. 380.

korespondencyjne pomiędzy komisarzami). W 1971 r. zredukowano znacznie personel Komisji, między 1992 a 1995 r. stanowisko sekretarza generalnego nie było obsadzone²⁸⁸. Od co najmniej 1974 r. Komisja nie miała stałej siedziby w Brukseli, spotkania odbywały się rotacyjnie w placówkach dyplomatycznych trzech rządów w Brukseli lub Paryżu²⁸⁹. Prace TGC nie cieszyły się także zainteresowaniem mediów. 11 lutego 1968 r. w „Sunday Telegraph” ukazał się krótki wywiad z sekretarzem generalnym Johnem Watsonem. Z publikacji wyłania się obraz znudzonych komisarzy, znajdujących się w kafkowskiej sytuacji w związku z oczekiwaniem na rozwiązanie sporu brytyjsko-albańskiego²⁹⁰.

Według relacji Terry’ego Breese, amerykańskiego komisarza w latach 1994–1997, jego prace w Komisji były znikomą częścią jego obowiązków jako dyplomaty w ambasadzie w Brukseli²⁹¹. Pokazuje to, że restytucja złota monetarnego w końcowym okresie istnienia Komisji nie była zbyt absorbującym tematem, nawet, jeśli weźmie się pod uwagę przyspieszenie jej pracy w latach 1997–1998.

Ostatnim krajem który otrzymał złoto była Albania. Była to pierwsza przyczyna, która spowodowała, że Komisja ponownie zaczęła się spotykać regularnie, a jej prace zintensyfikowały się. Za rozwiązaniem TGC stały jednak bardziej skomplikowane przyczyny, które doprowadziły do wyjaśnienia jednej z najbardziej kontrowersyjnych kwestii związanych z II wojną światową.

2. 5. Londyńska konferencja ds. nazistowskiego złota (2–4 XII 1997) i rozwiązanie Komisji

Komisja w połowie lat 90. XX w. pozostawała uśpiona, a mimo to generowała koszty, na jej funkcjonowanie przeznaczano pozostające w dyspozycji złoto. Już w 1969 r. szkodliwość tego stanu dostrzegli urzędnicy Foreign & Commonwealth Office (FCO): „Jest to długa i w pewnym sensie niefortunna historia” – martwił się John Simpson. Z kolei Kathleen Graham trafnie przewidywała, że działalność Komisji będzie w przyszłości obiektem „wielkiej awantury” (*first class row*)²⁹². TGC istniała jednak nadal, o czym opinia publiczna dowiedziała się przy okazji przekazania złota Albanii w październiku 1996 r. Zdecydowanie większy rozgłos przyniosły rewelacje dotyczące roli Szwajcarii jako bankiera III Rzeszy, czym Komisja musiała się zająć.

---

²⁸⁸ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

²⁸⁹ TNA DG 9/15, dz. cyt., Minutes of Meetings 179-220 (1969-1988).

²⁹⁰ *Odd job man with a job lot of odd gold*, „Sunday Telegraph”, 11 II 1968.

²⁹¹ Korespondencja mailowa z Terry Breese, 22 IX 2023, w archiwum autora.

²⁹² TNA FCO 33/414, Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, J. Simpson to H. Morgan, 16 May 1969.

Latem 1996 r. wybuchło wielkie zainteresowanie złotem zagrabionym przez Niemcy po odtajnieniu amerykańskich archiwaliów dotyczących wojny, z których wynikało, że znaczna część złota zagrabionego przez III Rzeszę została ulokowana w krajach neutralnych. Sprawą zainteresowały się międzynarodowe organizacje żydowskie. Z ujawnionych dokumentów wynikało, że zachodni alianci zdawali sobie doskonale sprawę z roli szwajcarskich banków, a przekazanie złota przez Szwajcarię do puli w 1947 r. wyglądało jak zapłata za milczenie w tej sprawie²⁹³. W tej sytuacji administracja prezydenta Billa Clintona, jak również amerykański Kongres dążyły do wyjaśnienia roli USA w przyjmowaniu zagrabionego złota.

Stosowny raport dotyczący działań USA i innych aliantów odnośnie złota zagrabionego w czasie wojny przygotował amerykański historyk William Z. Slany, we współpracy m.in. z CIA i National Archives and Records Administration. Opracowanie było firmowane przez podsekretarza ds. handlu międzynarodowego i specjalnego Wysłannika Departamentu Stanu ds. Restytucji własności w Europie Środkowo-Wschodniej, Stuarta E. Eizenstadta. Raport ukazał się w maju 1997 r.²⁹⁴. Oficjalnie potwierdzał coś, co było dotychczas tajemnicą poliszynela: zrabowane złoto (w tym ofiar Holocaustu) było transferowane do szwajcarskich banków, które pośredniczyły w jego dalszym przepływie. Oskarżał również Szwajcarię, że prowadziła działalność, która powodowała, że „w unikalnych warunkach II wojny światowej neutralność kolidowała z moralnością”²⁹⁵. W raporcie przyznano także, że w puli złota monetarnego znalazła się pewna ilość złota prywatnego²⁹⁶.

Kwerendę przeprowadzono także w archiwach brytyjskich²⁹⁷, czego efektem były publikacje historyków FCO²⁹⁸. Z ustaleń badaczy wynikało, że niezamierzenie, w puli złota, znalazło się złoto ofiar, co było efektem działań Niemiec, które starały się ukryć pochodzenie złota poprzez jego przetapianie²⁹⁹. Publikacje te zawierały wykaz wybranych archiwaliów

---

²⁹³ E. Turska, *Na tropie nazistowskiego złota*, „Rzeczpospolita”, 2 XII 1997; Szwajcaria miała problemy z przyznaniem się do popełnionych w czasie wojny błędów. Do lat 90. nad jej neutralnością rozciągał się pewien nimb, utwierdzający Szwajcarów w słuszności przyjętej postawy. Stąd też doniesienia medialne, jak również roszczenia finansowe wobec systemu bankowego były odbierane, nawet przez niektórych szwajcarskich naukowców, jako zorganizowany atak na wizerunek Konfederacji. Najlepszym tego przykładem jest książka Philippe’a Braillarda *Switzerland and the crisis of dormant assets and Nazi gold*, tłum. D. Crapon de Caprona, A. Lötter, London 2000. Celem książki była przede wszystkim obrona postawy Szwajcarii i wyjaśnienie rzekomych mechanizmów stojących za antyszwajcarską kampanią, którą autor uważa za „maskaradę” – zob. tamże, s. 9. Z drugiej strony, Braillard zwraca uwagę iż Szwajcaria stała się swoistym kozłem ofiarnym a podwójne standardy stosowano w USA, gdzie również po wojnie nie rozwiązano należycie problemu martwych skrytek – zob. tamże, s. 35-38.

²⁹⁴ W. Z. Slany, S. Eizenstat, dz. cyt.

²⁹⁵ Tamże, s. IV-V (wstęp).

²⁹⁶ Tamże, s. V (wstęp).

²⁹⁷ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

²⁹⁸ *Nazi Gold: Information from British Archives*, dz. cyt., no. 11-12 of History Notes, September 1996-May 1997.

²⁹⁹ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

dotyczących grabieży i restytucji złota, co w tamtym czasie było przełomowe. Co więcej, wśród nieoficjalnych ustaleń znalazły się również rewelacje Gill Bennett, brytyjskiej historyczki, koordynującej przygotowanie opracowań historyków FCO na temat nazistowskiego złota, które wskazywały, że amerykański Departament Stanu nie miał nic przeciwko temu, aby złoto które pochodziło z przetopienia złotych zębów ofiar Holocaustu, zostało włączone do puli złota³⁰⁰. Niemalże równocześnie, Komisja i trzy rządy, otrzymały z dwóch różnych źródeł potwierdzenie, że w puli znalazło się złoto od osób prywatnych. W tamtym czasie siedzibę Komisji w ambasadzie brytyjskiej w Brukseli odwiedził Stuart Eizenstadt, który wprost zapytał komisarzy, czy mogą być pewni, że w puli złota nie znalazło się złoto dentystyczne ofiar Holocaustu. Zdaniem ówczesnego amerykańskiego komisarza, Terry'ego Breese, nie dało się zweryfikować tej tezy³⁰¹.

Oprócz Eizenstadta, głównymi orędownikami wyjaśnienia kwestii losów zrabowanych zasobów ofiar niemieckich prześladowań stali się: Alfonse D' Amato, republikański senator i przewodniczący Komisji Bankowej Senatu USA oraz Edgar Bronfman, przewodniczący Światowego Kongresu Żydów i amerykański miliarder, który domagał się odszkodowań dla żyjących ofiar prześladowań niemieckich i ich potomków³⁰².

Publikacja raportu Eizenstadta stanowiła otwarcie puszek Pandory. W mediach rozgorzała dyskusja na temat przeszłości Szwajcarii. Jej przedmiotem stała się kwestia „martwych skrytek” i kontrowersyjna polityka Szwajcarii w stosunku do żydowskich uchodźców w trakcie wojny. Pierwsza sprawa dotyczyła kont w szwajcarskich bankach, które od lat pozostawały uśpione. Ich właścicielami były ofiary Holocaustu, zaś ich spadkobiercy nie uzyskali do nich dostępu z powodu odmowy instytucji finansowych, które zasłaniały się tajemnicą bankową³⁰³. Atmosferę podgrzewały doniesienia, że oficjalna wersja raportu z 1985 r. na temat transferów złota przez Szwajcarię, przygotowanego dla szwajcarskich banków przez Roberta Voglera, historyka zatrudnionego w SBN, przemilczała (w odróżnieniu od wersji na użytek wewnętrzny) ustalenia świadczące o tym, że złoto pochodziło z rabunku³⁰⁴. Krytyka medialna skupiała się nie tylko na Szwajcarii, ale również na postawie aliantów, którzy po zakończeniu wojny przejęli złoto, również to zagrabione od osób prywatnych. Zarzucano im,

---

³⁰⁰ Ówczesne FO zaakceptowało ten pogląd, argumentując, że złoto to stało się złotem monetarnym Reichsbanku, można więc włączyć je do puli złota, Brytyjczycy i Amerykanie posługiwali się więc tym samym argumentem, jaki Polska, której roszczenia z tego tytułu zostały odrzucone (sic!); TNA DG 9/16, dz. cyt., Minutes of Meetings 221-249, Meeting no. 232, 27 Feb 1997.

³⁰¹ Korespondencja mailowa z Terry Breese, 21 IX 2023, w archiwum autora.

³⁰² J. Kreft, *Pewne jak w banku...*, „Dziennik Bałtycki”, 24-26 XII 1997.

³⁰³ Tamże, s. 9.

³⁰⁴ P. Wroński, M. Rybarczyk, *Wszyscy chcą złota Rzeszy*, „Gazeta Wyborcza”, 21/22 IX 1996.

że nie dołożyli wszelkich starań, aby sprawy te należycie wyjaśnić³⁰⁵. Pod międzynarodową presją szwajcarski parlament powołał w grudniu 1996 r. międzynarodową Niezależną Komisję Ekspertów Szwajcaria – II wojna światowa (Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War), składającą się z historyków (tzw. komisja Bergiera. Miała ona zbadać wszystkie kontrowersyjne kwestie związane ze stosunkami Szwajcaria–III Rzesza³⁰⁶.

Powyższa sprawa dotyczyła również Komisji Trójstronnej. Po pierwsze, było już wiadome, że w puli znalazło się złoto od osób prywatnych. Na podstawie samego raportu Komisji z 1971 r. amerykańskie władze szacowały, że co najmniej 3219 kg złota mogło pochodzić od osób prywatnych³⁰⁷. Należy uznać tę ilość za minimalną. Po drugie, Komisja, nawet po przekazaniu złota dla Albanii wciąż dysponowała ok. 5,5 t złota. Część organizacji żydowskich domagała się, aby to złoto trafiło do żyjących ofiar niemieckich prześladowań lub ich potomków³⁰⁸. Po trzecie, działalność Komisji była owiana aurą tajemnicy i sensacji, do prasy rzadko przedostawały się informacje o jej działalności, co było raczej zamierzonym działaniem Komisji, deklarującej, że szum medialny utrudnia jej pracę³⁰⁹. Ponadto, TGC dysponowała bardzo szczegółowymi danymi, dotyczącymi finansów poszczególnych państw, których nie należało upubliczniać. Tymczasem dostarczenie złota dla Albanii oraz konflikt związany z polityką Szwajcarii zwróciły uwagę mediów na dosyć zapomnianą już instytucję. Dziennikarze uważali, że brak dostępu do archiwaliów Komisji wynikał z tego, że dokumenty mogłyby zaszkodzić „pewnym osobom”, a raport Komisji z 1971 r., jak pisano w 1996 r., miał być utajniony aż do 2031 r. Media kwestionowały konsekwentną linię obrony Komisji, że wciąż wykonuje ona swoje obowiązki³¹⁰. Jak wynika z archiwaliów Komisji, pierwotny plan istotnie zakładał długi okres utajnienia dokumentów³¹¹. Warto dodać, że brytyjski komisarz, Mervyn

---

³⁰⁵ *Kto wzbogacił się na Holocauście?*, „Trybuna”, 3 II 1997; *Kto się powinien wstydzić*, „Rzeczpospolita”, 13 IX 1996; T. Surdel, *Alianci współwinni*, „Gazeta Wyborcza”, 8 V 1997; D. Rosiak, *Podział złota, podział łupu?* „Rzeczpospolita”, 11 IX 1996; F. Kane, S. Hynes, *Nazi gold lies in Bank of England*, „Sunday Times”, 11 VIII 1996; P. Capella, *Postwar powers 'hid secret of stolen funds'*, „The Times”, 24 VI 1997.

³⁰⁶ Nazwa pochodzi od przewodniczącego Komisji Jeana-François Bergiera (1931-2009), wybitnego szwajcarskiego historyka. W Zarządzie Komisji zasiadał m.in. Władysław Bartoszewski. Komisja w latach 2001-2002 zaprezentowała łącznie 25 publikacji, stanowiących wyniki jej prac, w tym raport końcowy – *The ICE in brevity*, „Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War (ICE)” [<https://www.uek.ch/en/index.htm>].

³⁰⁷ CAD TGC 160QO89, File 1/5: Parliamentary and public interest (déc 1954-déc 1997), Tripartite Gold Commission. Considering options for the distributions of remaining gold to Holocaust survivors.

³⁰⁸ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

³⁰⁹ M. Kukliński, *Majątek wart 6 mld*, „Nowa Europa”, 14/15 VIII 1996.

³¹⁰ Tajność i ograniczenia w dostępie do archiwaliów Komisji miała jednocześnie nie przeszkadzać francuskim dziennikarzom w dotarciu do raportu z 1971 r. – *Gdzie jest złoto III Rzeszy?* „Polska Zbrojna”, 11 XII 1996; niemniej jednak, ówczesny sekretarz generalny, Emrys Davies, obawiał się, że udostępnienie archiwaliów przed rozwiązaniem Komisji tylko zachęci osoby prywatne do wnoszenia roszczeń o złoto do Komisji – CAD TGC 160QO89 File 1/5: Parliamentary and public interest (déc 1954-déc 1997), E. Davies, *The Archives of the Tripartite Gold Commission*, 9 December 1996.

³¹¹ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 229, 26 XI 1996.

Jones, uważał odtajnienie amerykańskich archiwaliów dotyczących polityki aliantów odnośnie złota za nierozważny krok³¹².

Jak już wspomniano, w dyspozycji Komisji pozostało 5,5 t złota. W 1997 r. tłumaczyła ona, że wynikało to z zaplanowanej rezerwy³¹³. Nie była to jedyna przyczyna. TGC jeszcze przed rozpoczęciem drugiej fazy podziału złota dokonała obliczeń, które uwzględniały przekazanie złota tym krajom, które otrzymały je później niż w latach 1958–1959 (Albania, Czechosłowacja, Holandia, Polska). Rezerwa ta wynosiła wtedy 2 t złota³¹⁴. Krótco po rozpoczęciu drugiej fazy, w grudniu 1959 r. do puli trafiło również złoto przekazane przez Portugalię (ok. 4 t) Wreszcie, do puli włączono również wspomniane już dwie sztabki. Dodatkowo Komisja przy poprzednich dystrybucjach zaokrągląa wyliczone ilości złota z niedomiarem, przy rzędzie wielkości 50 kg³¹⁵. Pomimo sprzedaży niewielkiej ilości złota na pokrycie kosztów funkcjonowania Komisji, i tak miała ona do dyspozycji ok. 5,5 t złota. Jak wynika z powyższego, zwiększenie rezerwy było rezultatem włączenia do puli złota z Portugalii. Na forum TGC toczyły się natomiast dyskusje, co należy zrobić z pozostałym złotem. Zastanawiano się, czy ze względu na jego niewielką ilość, powinien odbyć się w ogóle kolejny podział. Jeśli tak, to czy może ostateczna dystrybucja powinna stanowić połączenie złota i pieniędzy z kont Komisji, czy raczej należy sprzedać całość złota i wypłacić pozyskane w ten sposób środki pieniężne poszczególnym krajom³¹⁶.

Informacja o posiadaniu resztek złota przeniknęła do opinii publicznej w 1996 r³¹⁷. Organizacje żydowskie domagały się przekazania pozostającej ilości złota ofiarom niemieckich prześladowań lub ich potomkom. Taki postulat wychodził również od niektórych polityków spośród krajów tworzących Komisję, jak np. brytyjskiego posła Greville Janera, który zaproponował przekazanie pozostającego złota dla World Jewish Restitution Organization³¹⁸. Głównym argumentem tych organizacji było stwierdzenie, że pula złota zawierała złoto zrabowane od ofiar.

Innym problemem był fakt, że ani Komisja, ani trzy rządy, nie miały prawa podjąć decyzji o przekazaniu złota prywatnym ofiarom, ponieważ wiązałoby się to ze zmianą warunków funkcjonowania Komisji, określonych w oparciu o PUR. W jej gestii leżała

---

³¹² Tamże, Meeting no. 233, 20 III 1997.

³¹³ The Bank of England's role as custodian of the Tripartite Gold Commission's holdings of gold, [w:] *Nazi gold. The London Conference*, dz. cyt.

³¹⁴ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 30.

³¹⁵ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 221, 23 Jun 1995.

³¹⁶ Tamże, Meeting no. 222, 12 Sep 1996.

³¹⁷ J. Blitz, *Albania Deal in Sight on Nazi Gold*, "Financial Times", 24 X 1996.

³¹⁸ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 227, 18 Sep 1996.

restytucja złota monetarnego, a poszerzenie zakresu działania o złoto prywatne wymagało stosownych decyzji politycznych sygnatariuszy PUR (w gruncie rzeczy państw które złożyły roszczenia do złota monetarnego). Jak zauważyli komisarze w sierpniu 1997 r., w związku z roszczeniami organizacji żydowskich, w mediach zostało wykreowane fałszywe przekonanie o pilności sprawy: Komisja wciąż ma złoto i lada dzień dojdzie do jego ostatecznego podziału, dlatego roszczenia prywatne muszą zostać zaspokojone niezwłocznie³¹⁹. Tymczasem Komisja chciała uniknąć przede wszystkim wiązania jej z możliwością rozpatrywania roszczeń do prywatnego złota, a nawet podjęcia w związku z tym kroków prawnych.

Do TGC w ciągu całej jej historii napływały wielokrotnie, bo 32 razy, roszczenia od osób prywatnych do złota, które spotykały się z odmową, uzasadnioną tym, że Komisja komunikuje się tylko z rządami i rozpatruje roszczenia państw³²⁰, co było źródłem krytyki pod jej adresem³²¹. Wielokrotnie, Komisja musiała wyjaśniać, że nie odpowiadała za gromadzenie złota i nie rozpatruje wniosków od ofiar niemieckich prześladowań³²². W związku ze stanowiskiem Komisji ze strony organizacji żydowskich i prywatnych osób pojawiły się pomysły, aby wystąpić wobec TGC na drogę sądową. W celu ochrony Komisji przed tego rodzaju postępowaniami, jej sekretarz generalny został ubezpieczony od roszczeń³²³. Ostatecznie jednak takie kroki prawne nie zostały zrealizowane.

Jednym z przykładów działań osób prywatnych jest wniosek Amerykanina o czeskich korzeniach z 1982 r. Złożył on prośbę do władz USA o dostęp do listy złota dostarczonego Czechosłowacji oraz nazwisk osób odpowiedzialnych za przydział złota. Twierdził, że w marcu 1939 r. Niemcy zrabowały złoto jego rodziny. Wniosek został złożony na podstawie Freedom of Information Act (FOIA)³²⁴. Władze amerykańskie odrzuciły prośbę, argumentując, że FOIA nie ma zastosowania do dokumentów Komisji Trójstronnej, które są własnością trzech rządów. W 1988 r. ta sama osoba wniosła w tej sprawie wniosek do US Claims Court przeciwko rządowi amerykańskiemu. Sąd oddalił wniosek, uzasadniając, że powód nic nie zyska na ujawnieniu takich informacji. Po raz trzeci wniosek tego samego obywatela pojawił się w 1996 r. Amerykańska ambasada w Brukseli konsultowała się w tej sprawie z Komisją. Ówczesny

---

³¹⁹ Tamże, Meeting no. 227, 18 Sep 1996.

³²⁰ Np. NA RG 59, General Records of the Department of State. Records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold. Entry number: A1 5382 box. 7 File3/2a (I), Claims from private individuals, J. Watson to H. Herzog, 12 Feb 1957; Obliczono na podstawie analizy całej jednostki archiwalnej - CAD TGC 160QO108, File 6/11: Claims from private individuals/Demandes de personnes privées.(1948-1998).

³²¹ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 231, 30 Jan 1997.

³²² CAD 160QO89 TGC, Parliamentary and public interest (déc 1954-déc 1997) E. Davies to D. Schröder, 18 Dec 1997.

³²³ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 229, 26 Nov 1996.

³²⁴ Amerykańskie prawo dostępu do informacji publicznej.

sekretarz generalny Emrys Davies w liście do amerykańskiego komisarza Terry'ego Breese'a wyjaśnił, że archiwalia Komisji zawierają poufne dane, które mogą udostępniać jedynie trzy rządy, odpowiedzialne za gromadzenie złota³²⁵. Nie udało mi się ustalić, jaka była ostatecznie odpowiedź amerykańskich władz ale można się domyślać, że była ona negatywna.

Problem roszczeń indywidualnych i pozostająca pula 5 ton złota wymagały rozstrzygnięcia. Na początku 1997 r. trzy rządy postanowiły zwołać międzynarodową konferencję. Ustalono, że odbędzie się ona w Londynie przed końcem tego roku³²⁶. USA zainicjowały nieoficjalne rozmowy z dwoma pozostałymi rządami i przedstawiły trzy propozycje. Pierwsza zakłada uchwalenie poprawki do PUR, dającej możliwość przekazania złota ofiarom. Spodziewano się jednak, że dokonanie takiej zmiany ponad 50 lat po zakończeniu wojny byłoby bardzo trudne. Druga propozycja zakładała oficjalne zaprzeczenie informacji, że w puli złota znajdowało się również złoto zrabowane od osób prywatnych, co stało by jednak w sprzeczności z oficjalnymi ustaleniami historyków. Najbardziej sensowna wydawała się trzecia opcja, polegająca na zadaniu poszczególnym krajom pytania, czy nie przekazałyby dobrowolnie pewnej ilości złota (nieokreślonej przez trzy rządy), przypadającej im w ramach ostatecznego podziału puli, na rzecz specjalnego Funduszu na rzecz Ofiar Prześladowań Hitlerowskich (tzw. Fundusz Londyńskiego Złota). Początkowo Brytyjczycy byli sceptyczni co do pomysłu utworzenia funduszu, nie wierząc, że uda się przekonać do niego poszczególne rządy. Według relacji amerykańskiej dyplomacji, rząd brytyjski uważał pomysł przekazania dużych sum pieniędzy takim organizacjom jak World Jewish Congress za nieodpowiedni³²⁷.

5 sierpnia 1997 r. Komisja poinformowała kraje o pozostającej w jej dyspozycji ilości złota, które zamierzała im przyznać zgodnie z zasadą proporcjonalności³²⁸. W tym samym dniu trzy rządy, wystosowały do tychże państw notę opisującą problem roszczeń indywidualnych, w której przedstawiono ideę ich dobrowolnego wkładu w specjalnym funduszu. Jednocześnie stwierdzono, że w świetle dostępnych źródeł nie jest możliwe określenie ilości złota prywatnego w zgromadzonej puli. Wielka Brytania, prawdopodobnie we wrześniu 1997 r.,

---

³²⁵ TNA DG 9/15, Meeting no. 212, 28 Oct 1982; TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 227, 18 Sep 1996; CAD TGC 160QO89, Parliamentary and public interest (déc 1954-déc 1997), T. Breese to E. T. Davies, 24 Oct 1996; tamże, E. T. Davies to T. Breese, 24 Oct 1996; tamże, E. T. Davies to T. Breese, 12 Nov 1996.

³²⁶ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 234, 22 May 1997.

³²⁷ Freedom of Information Act Electronic Reading Room (FOIA), Nazi War Crimes Disclosure Act, document number: 519cd819993294098d515cf3, S. Muller to S. Eizenstat, [Telegram], 27 Feb[ruary] 1997.

³²⁸ CAD TGC 160QO109, Archives - papers concerning transfer and availability of archives (1996-1998). Final distribution of gold and closure of the TGC (1995-1998), The Tripartite Commission to the Embassy of the Republic of Poland, 5 August 1997; TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 238, 26 Aug 1997.

zaprosiła rządy uczestniczące w restytucji na międzynarodową konferencję w Londynie³²⁹. Konferencja nie miała mieć charakteru decyzyjnego³³⁰. Jej rolą miało być zainicjowanie międzynarodowej politycznej i naukowej dyskusji na temat zrabowanego złota. Do tej pory debata ta rozgrywała się w obrębie poszczególnych krajów. Konferencja miała pokazać trzem rządów i Komisji jaka jest wola polityczna poszczególnych krajów odnośnie podziału złota³³¹.

Temat złota i przyszłej konferencji odegrał pewną rolę w kampanii wyborczej w Wielkiej Brytanii w 1997 r. Choć rządzący torysi byli zaangażowani w rozwiązywanie problemów jakie powstały w związku z roszczeniami do złota, to Partia Pracy odgrywała główną rolę w tej dyskusji. Robin Cook, sekretarz stanu ds. zagranicznych w labourzystowskim gabinecie cieni zapowiedział, że jeżeli jego partia wygra wybory, jednym z pierwszych działań nowego rządu będzie zwołanie konferencji właśnie na terenie Wielkiej Brytanii³³², do czego ostatecznie doszło po dojściu do władzy Partii Pracy.

Konferencja ds. nazistowskiego złota odbyła się w dniach 2–4 grudnia 1997 r. w Londynie³³³. Kilka dni przed jej otwarciem Wielka Brytania i USA zapowiedziały, że powstanie specjalny fundusz na rzecz ofiar niemieckich prześladowań³³⁴. Do reprezentacyjnego Lancaster House przybyło ponad 40 przedstawicieli państw (również pozaeuropejskich, jak np. Argentyna) i różnych organizacji, takich jak Światowy Kongres Żydowski, Międzynarodowa Unia Romów, Koalicja Różowego Trójkąta, skupiająca osoby homoseksualne prześladowane przez Niemców. W konferencji wzięła również reprezentacja Komisji Trójstronnej, BoE, FRB NY oraz BIS³³⁵. Delegacje składały się m.in z dyplomatów, historyków i prawników³³⁶. Na konferencji była również obecna delegacja Polski³³⁷.

---

³²⁹ Nie udało się dotrzeć do oryginalnej noty trzech rządów, o jej treści mówi raport przygotowany przez MSZ - Archiwum Rady Ministrów (ARM) RM-22-76-97, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Departament Prezydialny Rady Ministrów, Stanowisko Rządu RP wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. Złota dotyczącej utworzenia funduszu pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich, Raport w sprawie konsekwencji dla Polski zwrotu własności, odszkodowań i pomocy ofiarom Holocaustu, październik 1997, s. 12; Protokół z 238. posiedzenia Komisji z 26 sierpnia 1997 r. mówi, iż Wielka Brytania nie wystosowała wciąż zaproszeń na konferencję, w czasie gdy polskie źródła mówią o 5 sierpnia, być może MSZ błędnie połączyło treść kilku not – por. TNA DG 9/16, (Copies of Records Tripartite Gold Commission) Minutes of Meetings, Meeting no. 238, 26 August 1997; Archiwum Eleonory Bergman (dalej jako AEB) Projekt. Stanowisko rządu RP wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. złota dotyczącej utworzenia Funduszu Pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich, Aneks 1.

³³⁰ Relacja Wojciecha Kowalskiego, 17 XII 2021; AEB, Projekt. Stanowisko rządu RP wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. złota dotyczącej utworzenia Funduszu Pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich, Aneks 1.

³³¹ P. Wroński, *Finansowa Norymberga*, „Gazeta Wyborcza”, 26 XI 1997.

³³² P. Johnston, *Labour 'to hold talks on looted Nazi gold*, *The Daily Telegraph*”, 31 III 1997.

³³³ *Konferencja w sprawie złota nazistów*, „Rzeczpospolita”, 7 VIII 1997;

³³⁴ T. Helm, *“Holocaust survivors 'should get Nazi gold'*, *“The Daily Telegraph”*, 29 XI 1997.

³³⁵ *Nazi gold. The London Conference*, dz. cyt., contents.

³³⁶ E. Turska, *Na tropie nazistowskiego złota*, „Rzeczpospolita”, 2 XII 1997.

³³⁷ Jej udział zostanie omówiony w ostatnim rozdziale pracy.

Konferencja została podzielona na trzy panele. Ogniskowały się one wokół następujących zagadnień: pochodzenie i los zrabowanego złota, dotychczasowe działania kompensacyjne wobec poszkodowanych krajów i osób, przyszłe kroki odnośnie złota. Każda z delegacji miała możliwość zaprezentowania swojego stanowiska, przewidziana była również dyskusja po każdym panelu. Ciekawym punktem programu było seminarium poświęcone źródłom i metodologii do badań nad zrabowanym złotem³³⁸.

Główną rolę na konferencji odgrywali brytyjski sekretarz stanu Robin Cook i amerykański podsekretarz stanu Stuart Eizenstat. Podczas otwarcia konferencji Cook ogłosił utworzenie specjalnego funduszu w FRB NY na rzecz ofiar niemieckich prześladowań. Pomimo tego, że Wielka Brytania nie należała do krajów, które utraciły złoto monetarne, laburzystowski polityk stwierdził, że jego kraj zasili fundusz w wysokości 1 mln GBP. Był również zadowolony z pozytywnej reakcji państw, którym restytuowano złoto, na propozycję zasilenia funduszu po ostatecznej dystrybucji puli³³⁹. „Realnymi ofiarami nazistów nie były banki centralne. Były nimi konkretne osoby” – powiedział Cook³⁴⁰. Również Eizenstat ogłosił, że USA wesprą na początek fundusz kwotą 4 mln USD, mimo że tak jak Wielka Brytania nie miały roszczeń do złota³⁴¹.

Jednym z głównych postulatów organizacji żydowskich było żądanie udostępnienia wszelkich źródeł dotyczących grabieży aktywów w czasie II wojnie światowej, w szczególności archiwaliów Komisji Trójstronnej³⁴². Jeszcze w trakcie konferencji trzy rządy odrzuciły tę prośbę, argumentując, że nie jest to możliwe, dopóki Komisja działa³⁴³. Większość delegacji rządowych i reprezentantów banków centralnych przedłożyła notatki o posiadanych zasobach archiwalnych dotyczących grabieży złota, które niejednokrotnie zawierały dokładne wykazy jednostek archiwalnych. Znalazły się one wśród materiałów konferencyjnych, które otrzymał każdy uczestnik³⁴⁴. Każda z delegacji złożyła na piśmie swoje stanowisko na temat poruszonych spraw, niektóre reprezentacje przygotowały również wysokiej jakości opracowania dotyczące grabieży złota monetarnego w danym kraju (np. Holandia). Pośród tych materiałów szczególną wartość miały raporty przygotowane przez BoE i FRB NY, prezentujące szczegółowy stan kont metalowych, z których odbywała się restytucja złota monetarnego

---

³³⁸ AEB, London Conference on Nazi Gold – program.

³³⁹ Opening Speech by the Foreign Secretary, the Rt. Hon Robin Cook, MP, [w:] *Nazi gold. The London Conference*, dz. cyt., s. 6.

³⁴⁰ Tamże, s. 7.

³⁴¹ Opening Plenary Statement by Stuart Eizenstat, [w:] *Nazi gold. The London Conference*, dz. cyt., s. 9.

³⁴² C. Lockwood, *Jewish call to open all files on Nazi gold*, „The Daily Telegraph”, 4 XII 1997.

³⁴³ L. Binyon, A. Michael, *Britain rejects Jewish plea to open Allies' files*, „The Times”, 4 XII 1997.

³⁴⁴ AEB, Research Seminar on Sources and methodology in relations to Nazi Gold.

(w przypadku FRB NY nawet dokładne numery konkretnych sztabek). Opracowania te znalazły się, w wielokrotnie cytowanej w tej pracy publikacji pokonferencyjnej *Nazi Gold. The London Conference*, wydanej przez brytyjski rząd.

Konferencja stanowiła ważne forum, które zapoczątkowało serię spotkań dotyczących utworzenia specjalnego funduszu, a także wymianę doświadczeń badawczych. Dowiodła również tego, że prowadzenie badań w zakresie strat wojennych, grabieży aktywów, zrabowanego mienia prywatnego jest zasadne. W trakcie konferencji delegacje podawały szacunki dotyczące zrabowanego złota, które różniły się między sobą, co mogło wynikać z odmiennych metodologii zastosowanych przy szacunkach³⁴⁵. Sama konferencja nie znalazła należytego odzwierciedlenia w dokumentach Komisji. Jedną z kwestii jaka pojawiła się na posiedzeniach TGC po grudniu 1997 r. były dyskusje nad tym, ile złota z puli pochodziło od ofiar. Były nawet pogłoski mówiące o tym, że aż 50 t. Przy tej okazji, obarczano za ten stan rzeczy samą TGC. Komisja nie zdementowała kategorycznie takich rewelacji. Przyjęła jedynie linię obrony mówiącą, że w archiwaliach Komisji jest bardzo mało źródeł mówiących o pochodzeniu złota z puli. Zainteresowanych odsyłano do poszukiwań w archiwach państwowych trzech rządów³⁴⁶.

Konferencja londyńska dała zielone światło dla likwidacji puli, którą planowano już od momentu przekazania złota Albanii w 1996 r. Pojawiły się natomiast problemy, które wynikły ze zmian na mapie politycznej Europy po 1989 r. Pierwszym był rozpad Czechosłowacji pod koniec 1992 r. Komisja zaproponowała zastosowanie rozwiązania przyjętego przy podziale zasobów Czechosłowackiego Banku Państwowego w trakcie „aksamitnego rozvodu”: złoto, które przysługiwało Czechosłowacji podzielono w proporcji 2:1 dla Czech i Słowacji³⁴⁷.

Znacznie bardziej problematyczny był podział złota dla rozpadającej się Jugosławii. Pod koniec listopada 1995 r. amerykański komisarz Terry Breese zaproponował, aby podzielić je na zasadach podobnych do tych, jakie wobec aktywów Jugosławii zastosował Międzynarodowy Fundusz Walutowy, uwzględniający potencjał ekonomiczny, terytorialny i demograficzny byłych członków Jugosławii³⁴⁸. W marcu 1996 r. sytuacja na Bałkanach wydawała się na tyle skomplikowana, że Komisja zdecydowała się powstrzymać z podjęciem decyzji³⁴⁹. Jednocześnie trzy rządy były zgodne, że opóźnienie ostatecznego podziału złota dla państw-

---

³⁴⁵ AEB, R. Stemplowski do K. Śliwińskiego [notatka dotycząca konferencji], 31 XII 1998.

³⁴⁶ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 240, 17 Dec 1997.

³⁴⁷ Tamże, Meeting no. 238, 26 Aug 1997.

³⁴⁸ Tamże, Meeting no. 223, 30 Nov 1995; A. Stanic, *Financial Aspects of State Succession: The Case of Yugoslavia*, „European Journal of International Law”, 2001, t. 12, nr 4, s. 759.

³⁴⁹ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 225, 13 Mar 1996.

sukcesorów nie powinno opóźniać rozwiązania Komisji. Dlatego dyskutowano nad różnymi pomysłami: przekazaniem złota do BIS lub do BoE (zdecydowałyby o podziale po normalizacji sytuacji na Bałkanach) albo przekazaniem podziału złota państwom sukcesorom³⁵⁰.

Komisja wystosowała do 5 państw-sukcesorów (Bośnia i Hercegowina, Chorwacja, Federalna Republika Jugosławii, Macedonia, Słowenia) notę (poprzez Wielką Brytanię) w sprawie podziału złota. Brytyjskie placówki dyplomatyczne w krajach byłej Jugosławii zostały zobowiązane do podjęcia rozmów na temat ich skłonienia do porozumienia w sprawie złota³⁵¹. Temat podjęła jedynie Chorwacja, która wyraziła chęć przekazania przypadającej jej złota na planowany fundusz na rzecz ofiar³⁵².

Komisja planowała rozdział złota na 1998 r., po czym miało nastąpić jej rozwiązanie. W lipcu 1998 r. francuski komisarz Patrick Manon zaproponował, aby ustalić procedurę, która pozwoli na przekazanie złota państwom byłej Jugosławii, w momencie, gdy już ustalą one między sobą jak należy podzielić złoto. Sprzeciwiła się temu amerykańska komisarz Anne Derse. Nie chciała dopuścić do sytuacji, w której przekazanie złota nastąpiłoby na mocy decyzji nieistniejącej instytucji. Zdaniem Derse to brytyjskie FCO powinno pełnić funkcję „klucznika” złota dla państw-sukcesorów po Jugosławii. Gdy podział złota będzie już ustalony, Brytyjczycy mieliby tylko przeprowadzić konsultacje z dwoma pozostałymi rządami. Na tę propozycję nie chcieli przystać Francuzi, bo obawiali się, że doprowadzi to do odtworzenia w jakiejś formie Komisji. Jednocześnie opowiadali się za tym, aby ostateczną dystrybucję złota jugosłowiańskiego przeprowadzili Amerykanie³⁵³. Kiedy stało się jasne, że państwa bałkańskie nie zajmą się podziałem złota między sobą, 28 sierpnia 1998 r. Komisja, na swoim ostatnim posiedzeniu podjęła decyzję o przekazaniu uprawnień złota jugosłowiańskiego BoE poprzez rachunek prowadzony w imieniu trzech rządów przez brytyjskie FCO³⁵⁴.

Ostatecznie złoto Jugosławii stało się elementem porozumienia dotyczącego podziału aktywów Narodowego Banku Jugosławii, podpisanego przez nowopowstałe republiki 29 czerwca 2001 r. w Wiedniu. Umowa ta dzieliła zasobów banku centralnego byłej Jugosławii następująco: Bośnia i Hercegowina – 15,5%, Chorwacja – 23%, Macedonia – 7,5%, Słowenia – 16%, Federacyjna Republika Jugosławii – 38 %. Umowa weszła w życie 2 czerwca 2004 r³⁵⁵.

---

³⁵⁰ Tamże, Meeting no. 226, 15 May 1996; tamże, Meeting no. 236, 27 Jun 1997; tamże, Meeting no. 237, 17 Jul 1997.

³⁵¹ Tamże, Meeting no. 240, 17 Dec 1997.

³⁵² Tamże, Meeting no. 239, 19 Nov 1997.

³⁵³ Tamże, Meeting no. 249, 13 Jul 1998.

³⁵⁴ TNA DG 9/17, DG - Records of International Organisations, Minutes of Meetings 250-251, Meeting no. 251, 28 Aug 1998.

³⁵⁵T. Korban, *Yugoslavia and the Restitution of Monetary Gold After the Second World War*, „Journal of Contemporary History”, 2024, t. 59, nr 1, s. 158.

Rozwiązywanie problemu podziału złota przysługującego dla Jugosławii, choć stanowiło dla Komisji twardy orzech do zgryzienia, odbywało się i tak na marginesie ostatecznego podziału złota (Tabela 5). Nastąpił on między 22 kwietnia a 13 lipca 1998 r. Ostateczny podział objął również środki walutowe w GBP pochodzące ze sprzedaży sztabek złota (o czym była już mowa wcześniej). Funtury miały zostać przekazane po formalnym rozwiązaniu Komisji³⁵⁶.

Tabela 5. Ostateczny podział złota z tytułu likwidacji puli w 1998 r.

Kraj	Data	Złoto			GBP	
		w oz	w kg	w %	w l. bezwzgl	w %
Holandia	22 IV	38013,55	1182,35	21,33	5089,32	2,57
Belgia	30 IV	67231,138	2091,12	37,72	18119,01	9,17
Austria	24 VI	26697,741	830,39	14,98	23007,92	11,64
Polska	25 VI	1206,228	37,52 ³⁵⁷	0,68	4782,9	2,42
Czechy		10485,566	326,14	5,88	24289,4	12,29
Włochy		24581,655	764,57	13,79	2388,12	1,21
Grecja	26 VI	-	-	0,00	20351,59	10,30
Słowacja		5240,413	163	2,94	12559,88	6,35
Luksemburg		2006,325	62,40	1,13	51374,75	25,99
Jugosławia (państwa sukcesorzy)	-	1209,781	37,63	0,68	33591,19	16,99
Albania	30 VI	1571,543	48,88	0,88	2106,24	1,07
RAZEM	x	178243,94	5544,01	100,00	197660,32	100,00

Opracowano na podstawie: TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 246, 30 IV 1998; tamże, Meeting no. 248, 26 VI 1998.; tamże, Meeting no. 249 13 VII 1998; CAD TGC 160QO82 Final Report, dz. cyt.

Ilość złota jaką otrzymał każdy kraj w ostatecznym podziale złota, została obliczona na podstawie ich dotychczasowego udziału w puli. Łączna wartość złota i gotówki stanowiła odpowiednią proporcję. Zastosowano takie rozwiązanie ze względu na ograniczoną formę złota

³⁵⁶ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 243, 2 Mar 1998.

³⁵⁷ Źródła polskie jak również część prasy podawała nieznacznie wyższą lub niższą ilość złota w kilogramach (np. 38,6 kg - P. Wroński, *Finansowa Norymberga*, „Gazeta Wyborcza”, 26 XI 1997). Prawdopodobnie wynika to z zastosowania innego przelicznika, w tym miejscu zastosowano, tak jak w całej pracy, przelicznik przyjęty przez Komisję; ilość w uncjach zgadza się z dokumentami otrzymanymi przez rząd RP w 1998 roku, por: CAD TGC 160QO72, CC 1997-1998 Poland Danzig, Receipt.

w sztabkach (nie da się ich podzielić na mniejsze części w przypadku małej wartości³⁵⁸. Analiza źródeł nie przynosi odpowiedzi na pytanie, dlaczego ostateczny podział złota nie odbył się w jednym momencie. Prawdopodobnie wynikało to z przyczyn praktycznych. Procedura przydziału miała taki sam przebieg jak w wypadku dwóch poprzednich faz. Dyplomaci poszczególnych krajów otrzymywali od Komisji dokumenty uprawniające do odbioru złota, w tym zrzeczenia się wszelkich dalszych roszczeń do złota monetarnego. Warto dodać, że taki dokument podpisali już wcześniej, w ramach drugiej fazy podziału złota.

Przy oficjalnym wręczeniu dokumentów ambasadorowi Włoch w Belgii, przedstawiciel tego kraju wystosował deklarację swojego rządu w sprawie tej części roszczeń włoskich, która nie została w przeszłości zaspokojona przez Komisję³⁵⁹. Nie spotkało to się jednak z reakcją Komisji. Podobnie jak wypadku drugiej fazy podziału, złoto które przypadało Belgii i Luksemburgowi, trafiło do Francji, na mocy wcześniejszych ustaleń pomiędzy tymi krajami.

Wraz z finalnym podziałem złota, Komisja zajęła się zakończeniem swojej działalności. Ostatnie posiedzenie miało miejsce 28 sierpnia 1998 r.³⁶⁰, a kilka dni później Komisja przedłożyła swój raport końcowy³⁶¹. Uroczystość rozwiązania Komisji odbyła się 9 września w Paryżu, przy Quai d'Orsay³⁶². Zakończyła ona swoją pracę w taki sam sposób, w jaki rozpoczęła, publikacją obwieszczeń w dziennikach urzędowych trzech rządów informujących o jej rozwiązaniu. Zawarto w nich wielkość puli złota i całkowitą wysokość wszystkich roszczeń. Stanowiło to wypełnieniem zakresu zadań nałożonych na Komisję w 1946 r. Trzy rządy nie wykluczały, że w przyszłości pewne ilości zrabowanego złota mogą zostać jeszcze odnalezione. Ogłoszenie zapowiedziało również upublicznienie archiwaliów Komisji, które przetransportowano do Paryża³⁶³.

Komisja odbyła łącznie 251 protokołowanych posiedzeń. W protokołach nie znalazły swojego odzwierciedlenia posiedzenia nieoficjalne, o których można się dowiedzieć z wewnętrznej korespondencji Komisji i placówek dyplomatycznych trzech państw³⁶⁴. Najintensywniejsza działalność TGC przypadała na lata 1946–1958 oraz 1995–1998.

---

³⁵⁸ CAD TGC 160QO82, Final Report, dz. cyt.

³⁵⁹ TNA DG 9/16, dz. cyt., Meeting no. 248, 26 Jun 1998.

³⁶⁰ TNA DG 9/17, dz. cyt., Meeting no. 251, 28 Aug 1998.

³⁶¹ Mimo swojego tytułu, miał on charakter uzupełniający do raportu z 1971 roku - CAD TGC 160QO82, dz. cyt.

³⁶² J. Blocker, *World: Nazi Gold Commission Disbands*, Radio Free Europe, 9 IX 1998, [<https://www.rferl.org/a/1089450.html>].

³⁶³ Dissolution of the Tripartite Gold Commission, 9 Sep 1998, Special Notice, "U. S. Department of State Dispatch; The Clousure of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, 11 Sep 1998. "The Belfast Gazette", number 5964; Dissolution de la commission tripartite pour la restitution de l'or monétaire, "Journal Officiel de la Republique Française", no. 14305, 19 sep 1998

³⁶⁴ CAD TGC 1600QO68, CC/POL II. Poland, dz. cyt., Memorandum for files, 15 Mar 1948; TNA FCO 33/166, Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, J. Wright to K. M. Graham, 21 Feb 1968.

W późniejszych latach Komisja spotykała się rzadko. Wydaje się, że gdyby nie skandal z lat 90. XX w. ze szwajcarskimi bankami po odtajnieniu części amerykańskich archiwaliów, Komisja nadal wegetowałaby do czasu ostatecznego podziału puli, zapewne później niż w 1998 r. Kwestia zrabowanego złota, również – a może przede wszystkim – od osób prywatnych stała się niewygodnym tematem dla trzech rządów. Szczególnym niebezpieczeństwem dla samej Komisji mogły być roszczenia prywatne. Dodatkowo kolejnych problemów mogła przysporzyć sprawa ostatecznego podziału złota dla państw-sukcesorów byłej Jugosławii.

Swoją działalność we wrześniu 1998 r. zakończyła jedna z instytucji, która musiała się uporać z trudną spuścizną II wojny światowej, z rabunkiem złota z banków centralnych przez państwa Osi. Trzy tworzące ją zachodnie mocarstwa oczekiwały, że Komisja zakończy swoje prace błyskawicznie. Stało się inaczej. O ile zajmująca się reparacjami IARA zakończyła prace de facto wraz z eskalacją zimnej wojny, o tyle TGC działała znacznie dłużej. Prace Komisji w zakresie zwrotów złota dla państw zachodnich zostały w większości zamknięte w 1958 r. Natomiast im więcej było punktów spornych pomiędzy trzema rządami a państwami z Europy Środkowo-Wschodniej, tym bardziej restytucja przeciągała się. Dowodzi to, że pomimo ambicji niektórych komisarzy, TGC była przedłużeniem stanowiska swoich centrali. Trzy rządy potrafiły wykorzystać sprawę restytucji do realizacji własnych celów w relacjach dwustronnych z państwami zza żelaznej kurtyny. Wystarczyło, aby pomimo oficjalnego orzeczenia Komisji, jeden z komisarzy nie otrzymał upoważnienia do podpisania dokumentu (jak w wypadku złota czechosłowackiego). Rację ma Artur L. Smith, pisząc, że restytucja złota była zbyt potężnym narzędziem politycznym i ekonomicznym w toczącej się zimnej wojnie, aby móc je zignorować. Oddzielenie polityki od zwrotu złota stało się niemożliwe³⁶⁵.

Jednym z najbardziej skomplikowanych przypadków, z jakim musiała zmierzyć się Komisja, a zarazem tym, w którym zimnowojenna rozgrywka odegrała ogromną rolę, były roszczenia złożone przez Polskę.

---

³⁶⁵ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 132-133.

Rozdział 3. Starania Polski o odzyskanie złota zagrabionego przez Niemcy a stanowisko Komisji Trójstronnej (1946–1958)

3.1. Dyskusje mocarstw zachodnich nad dopuszczeniem Polski do restytucji i oczekiwania polskich władz

Sytuacja polskiego złota monetarnego, tj. zasobów Banku Polskiego S.A, była diametralnie różna od większości krajów okupowanej Europy. Paradoksalnie kraj który w trakcie II wojny światowej ucierpiał najbardziej³⁶⁶, był w stanie ewakuować zasoby banku centralnego. Pomimo licznych zakusów niemieckich, zwrotów akcji podczas wojennej odysei polskiego złota, rządowi RP na uchodźstwie udało się utrzymać nad nim kontrolę, by nie trafiło ono w ręce Niemiec. Dla nowych, pojałtańskich władz w kraju (Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, mającego od czerwca 1945 r. międzynarodowe uznanie), jedną z priorytetowych kwestii stało się przejęcie kontroli nad złotem Banku Polskiego S.A. pozostającego w skarbcach zachodnich banków bądź pod kontrolą zachodnich rządów. Sprawa ta została pozytywnie (dla TRJN) sfinalizowana w 1946 r.³⁶⁷.

Nie oznaczało to bynajmniej utraty zainteresowania grabieżą polskich obywateli i prywatnych instytucji finansowych. Zagadnienie to przecież było powiązane z szacowaniem strat wojennych, w co zostało zaangażowanych wiele instytucji państwowych i ministerstw. W polskim prawie odszkodowania funkcjonowały trzy odrębne pojęcia odszkodowania: reparacje (będące synonimem odszkodowań wojennych), restytucje, a także odszkodowania indywidualne za prześladowania i zbrodnie³⁶⁸, co było zgodne z wymową prawa międzynarodowego. Odzwierciedleniem tego rozumowania były nazwy instytucji zajmujących się szacowaniem strat wojennych Polski i dochodzeniem odszkodowań: Resort Odszkodowań Wojennych (w strukturach PKWN) przemianowany na Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów (BOW), działające w latach 1945–1947³⁶⁹ czy Biuro Rewindykacji i Odszkodowań Ministerstwa Kultury i Sztuki (BRiO) (1945–1951)³⁷⁰. Termin *rewindykacja*

---

³⁶⁶ Potwierdzają to wszystkie możliwe wskaźniki (straty w ludności, straty materialne, straty majątkowe obywateli polskich jak również ilość szacowanych godzin pracy przymusowej - *Raporty Szużb Naukowych Bundestagu w sprawie reparacji wojennych dla Polski i odszkodowań dla polskich obywateli*, opracowanie i komentarz: M. Balczyk, „IŻ Policy Papers”, nr 26 (I), s. 103

³⁶⁷ A. Jeziński, C. Leszczyńska, dz. cyt., s. 133-135.

³⁶⁸ J. Barcz, J. Kranz, dz. cyt., s. 45.

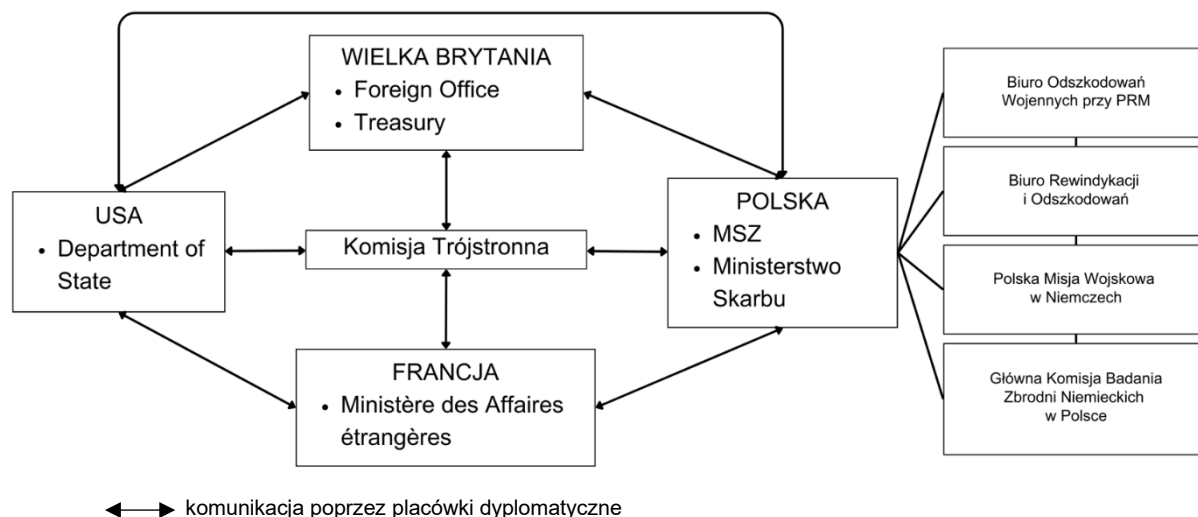
³⁶⁹ A. Eberhardt, M. Gniazdowski, T. Jakulowski, M. Krzysztofowicz, *Szkody wyrządzone Polsce podczas II wojny światowej przez agresora niemieckiego. Historia dociekań i szacunków*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń*, dz. cyt., ss. 19, 23

³⁷⁰ W. Kowalski, *Problem szacunku szkód*, dz. cyt., s. 72.

był tożsamy z pojęciem *restytucji*, który nie był jednak dostatecznie rozpowszechniony w Polsce po II wojnie światowej.

W sprawę restytucji zagrabionego złota zaangażowanych było wiele instytucji, co pokazuje Rysunek 2.

Rysunek 2. Negocjacje dotyczące restytucji złota monetarnego przez Polskę w latach 1946–1958

Źródło: opracowanie własne.

Negocjacje z Komisją Trójstronną i trzema rządami prowadziło Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Ministerstwo Skarbu (MS, od 1951 r. Ministerstwa Finansów, MF). Pozostałe instytucje (BOW, BRiO, Polska Misja Wojskowa w Niemczech czy Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce) zbierały informacje na temat strat w złocie i wspomagały rozmowy ministerstw z TGC i zachodnimi mocarstwami. Mimo iż złoto zagrabione od obywateli i złoto monetarne stanowiły dwie różne kategorie, to w polskim przypadku były one ze sobą ściśle powiązane w kontaktach z zachodnimi aliantami. Udowodnienie grabieży złota miało służyć przede wszystkim podjęciu kroków w celu jego odzyskania. O tym jednak, czy jego odzyskanie było w ogóle możliwe, miały zdecydować jednak zachodnie mocarstwa okupujące Niemcy.

Po drugiej stronie główną rolę w rozpatrywaniu polskich roszczeń odgrywała Komisja Trójstronna. O tym, czy Polskę należy dopuścić do procesu restytucji zdecydowały jednak trzy rządy, dlatego w latach 1946–1949 (do momentu oficjalnego przystąpienia do procesu) strona polska prowadziła również intensywne rozmowy z trzema rządami za pośrednictwem placówek dyplomatycznych. W okresie 1946–1958 dało się również zaobserwować następującą prawidłowość: w momencie gdy strona polska napotykała na trudności w negocjacjach z Komisją, uciekała się do bezpośrednich kontaktów z trzema rządami. Jednocześnie należy

podkreślić, że schemat przedstawiony na Rys. 2 ma zastosowanie tylko w omawianym okresie. Proces decyzyjny i linie komunikacyjne w latach 70. przebiegały inaczej, co zostanie wyjaśnione w kolejnym rozdziale.

Pierwsze sygnały o polskich roszczeniach do złota zrabowanego przez III Rzeszę, pojawiły się w drugiej połowie stycznia 1946 r., kiedy MSZ wystosowało stosowne pisma do zachodnich placówek dyplomatycznych³⁷¹. Miało to zapewne związek z podpisanym 14 stycznia układem PUR. W kwietniu 1946 r. chargé d'affaires Poselstwa RP w Brukseli Edward Bartol odbył nieoficjalną rozmowę z przewodniczącym IARA, Jacques'em Rueff'em (późniejszym pierwszym komisarzem francuskim w Komisji) na temat polskich roszczeń do złota Reichsbanku. Rueff wskazał, iż zapisy Układu (punkt D i K części III PUR) dają Polsce prawo ubiegania się o złoto, konieczne jest w związku z tym wystąpienie z roszczeniami i materiałami potwierdzającymi ich zasadność do trzech rządów. Rueff informował, iż w ciągu dwóch tygodni (sic! – T.K.) ma zostać powołana specjalna komisja w celu rozpatrzenia roszczeń poszczególnych krajów³⁷². Dodać w tym miejscu należy, iż punkt K w żadnej części Układu nie występował, natomiast punkt D faktycznie dawał możliwość ubiegania się o restytucję złota monetarnego krajom, które nie były sygnatariuszami Układu. Ostateczna decyzja w tej sprawie miała zostać podjęta przez trzy zachodnie mocarstwa³⁷³. Możliwość uczestniczenia Polski w restytucji złota potwierdził również szef Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie (PMW), Jakub Prawin, który rozmawiał w tej sprawie z francuską delegacją finansową do Sojuszniczej Rady Kontroli. Delegacja powoływała się na punkt D części III PUR³⁷⁴.

Pojawienie się informacji o utworzeniu Komisji postawiło przed polskimi władzami dwa problemy: 1) jakie są roszczenia Polski do złota zgrabionego w czasie wojny, 2) czy Polska faktycznie ma prawo do udziału w puli złota z zachodnich stref okupacyjnych. Początkowo MS wątpiło w sensowność składania roszczeń do złota zgrabionego w czasie wojny. Wynikało to z błędnego założenia, że kwestia złota mieści się nie w restytucji, ale w reparacjach, te zaś miały być zaspokojone z puli sowieckiej. Uznano jednak, że skoro taka propozycja padła ze strony prezesa IARA, to należy ją wykorzystać³⁷⁵.

---

³⁷¹ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., W. Pietrański do Min. Skarbu, 24 IV 1946, k. 31; niestety nie udało się dotrzeć do rzeczzonego pisma.

³⁷² Tamże, Poselstwo RP w Brukseli do ministra Zygmunta Modzelewskiego, 11 IV 1946, k. 2.

³⁷³ Final Act of the Paris Conference on Reparation, 14 January 1946, dz. cyt.,

³⁷⁴ AAN 190/143, Polska Misja Wojskowa w Berlinie Wydział Konsularny, Rewindykacja złota i papierów wartościowych. Preferencje finansowe polskich instytucji kredytowych. Wykazy, raporty, memoriały, korespondencja, J. Prawin do MSZ, 26 VII 1946, k. 32.

³⁷⁵ Tamże, Notatka w sprawie polskich pretensyj do złota Banku Rzeszy [kwiecień 1946], k. 27.

Latem 1946 r. pojawiło się pierwsze opracowanie dotyczące polskich roszczeń. Przygotował je prof. Leon Babiński, wybitny prawnik, zajmujący się stratami wojennymi ziem polskich po I wojnie światowej. Trafnie stwierdzał, że zwrot złota to kwestia restytucji, a Polska na mocy PUR ma do niej prawo. Reparacje są odrębnym zagadnieniem, zaś podział okupowanych Niemiec na dwie pule reparacyjne (zachodnią i wschodnią), nie ma w sprawie restytucji znaczenia. Fakt, że ZSRR zrzekł się prawa do złota, nie oznaczał jego zdaniem, że Polska automatycznie uczyniła to samo, natomiast nie mogła korzystać z pośrednictwa sowieckiego. Babiński jako pierwszy przedstawił wielkość i strukturę roszczeń, były to złote monety skupione od ludności w czasie okupacji przez Kasy Kredytowe Rzeszy (KKR były poprzedniczką Banku Emisyjnego) o wadze 759 kg oraz monety skupione przez Bank Emisyjny (BE) o wadze 192 kg; łącznie było to 952 kg czystego złota. Podane liczby pochodziły ze sprawozdań Kas i dokumentów BE³⁷⁶.

Argumentacja Babińskiego nie rozwiała wątpliwości MSZ. Jeszcze jesienią 1946 r. Wydział Środkowo-Europejski MSZ stwierdził, że: „prawo Polski do uczestnictwa w rozdziale złota monetarnego jest dość problematyczne, ponieważ Niemcy, jak wiadomo, polskiego złota monetarnego nie wywieźli, a tylko złoto stanowiące własność instytucji i obywateli”³⁷⁷. Jak pokazała nieodległa przyszłość, wątpliwości te okazały się słuszne.

Proces powstawania Komisji i działalność IARA obserwowało Poselstwo RP w Brukseli. Placówka akcentowała, że Agencja znajduje się pod „przytłaczającym ciężarem dyktatury amerykańskiej i angielskiej, a głównie tej ostatniej”³⁷⁸. Aparat dyplomatyczny w kraju był już wtedy zdominowany przez wiernych wykonawców polityki PPR, a rozpoczynająca się zimna wojna dawała złe prognozy na kwestię reparacji i restytucji dla krajów zza żelaznej kurtyny. Agencja faktycznie była zdominowana przez mocarstwa anglosaskie, a większość reparacji rozdzielonych przez nią trafiła do USA i Wielkiej Brytanii³⁷⁹, co nie oznaczało jednak, że nie kierowała się przyjętymi w Paryżu zasadami.

Poselstwo RP w Brukseli poinformowało Warszawę o utworzeniu Komisji krótko po jej powstaniu³⁸⁰. Zgodnie z instrukcją z centrali, Edward Bartol już 8 października 1946 r. wysłał do trzech rządów i komisarzy TGC jednobrzmiące noty, w których sygnalizował chęć zgłoszenia roszczeń do złota zagrabionego przez III Rzeszę. Nie określił przy tym, o jakie

---

³⁷⁶ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., L. Makowski (Ministerstwo Skarbu) do Biura Rewindykacji i Odszkodowań Wojennych, 7 VIII 1946, k. 12, 16-17.

³⁷⁷ Tamże, M. Wierna do J. Olszewskiego, 20 XI 1946, k. 83

³⁷⁸ Tamże, Odpis aktu M.S.Z. Nr R. E. 213/5 ex 1946/ (Poselstwo RP w Brukseli do MSZ), 9 IV 1946, k. 4.

³⁷⁹ K. H. Roth, H. Rübner dz. cyt., s.153.

³⁸⁰ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., E. Bartol do Dyr. Dep. Politycznego Olszewskiego, 27 IX 1946, k. 34.

konkretnie złoto chodzi³⁸¹. W liście skierowanym do brytyjskiego sekretarza stanu Ernesta Bevina Bartol prosił aby przedstawiciel Polski mógł spotkać się z Komisją w celu przedstawienia stanowiska³⁸². Reprezentanci USA i Francji, poza dyplomatyczną kurtuazją w postaci potwierdzenia przyjęcia not, ale nie odpowiedzieli na polską korespondencję. Dotyczyło to również kontaktów z Departamentem Stanu i Quai d'Orsay. Inaczej natomiast zachował się brytyjski komisarz Desmond Morton. Pierwotnie nie był przekonany czy Polska może zostać dopuszczona do restytucji, bo ich roszczenia reparacyjne miały być zaspokojone z puli sowieckiej. Jednocześnie w korespondencji z Treasury stwierdził, że zwrot złota to kwestia restytucji, a nie reparacji. Jeden z urzędników Treasury zasugerował, że Polska powinna zostać zaproszona do restytucji poprzez kanały dyplomatyczne³⁸³. Morton ostatecznie odpowiedział, że Komisja wkrótce poinformuje Polskę, podobnie jak inne rządy, o procedurze składania roszczeń³⁸⁴.

W tym samym czasie FO poinformowało Warszawę, że otrzyma ona zapytanie w sprawie roszczeń³⁸⁵. Wszystko wskazuje jednak na to, że strona brytyjska nie konsultowała swoich kroków z dwoma pozostałymi stolicami. Francuski komisarz był zresztą przeciwny wysyłaniu jakiegokolwiek komunikacji do Polski³⁸⁶. Kiedy w styczniu 1947 r. trzy rządy zajęły się kwestią zasadności wysyłania do Polski kwestionariusza Komisji, przedstawiciele Treasury byli skonsternowani postawą swoich partnerów: „Będzie raczej trudno wytłumaczyć Polakom w świetle naszej komunikacji (...), dlaczego nie dostali zaproszenia”³⁸⁷.

Bartol postanowił wykorzystać odpowiedź Mortona i zaprosił go 26 listopada 1946 r. na śniadanie do Poselstwa. Brytyjski komisarz w trakcie spotkania stwierdził, że wraz z amerykańskim komisarzem są za dopuszczeniem Polski do restytucji ale obiekcje zgłasza francuskie MS³⁸⁸. W tej sytuacji polski chargé d'affaires 3 grudnia podjął śniadaniem francuskiego zastępcę komisarza, Henriego Spitzmullera. Ten, poza narzekaniem na wszechwładzę Amerykanów w Komisji, wyraził nadzieję, że dopuszczenie Polski do restytucji

---

³⁸¹ Tamże, E. Bartol do wicedyrektora Żebrowskiego (odpis noty w załączniku), 8 X 1946, k. 45.

³⁸² TNA FO 371/53164, Tripartite Commission for restitution of monetary gold: disposal of currency from displaced persons: gold claims. Code 77 File 112 (papers 3593-5030), Polish Chargé d'affaires to British secretary of State, 7 Oct 1946.

³⁸³ TNA T 236/989, Claims of inter-allied reparation agency powers to share in the restitution of monetary gold, D. Morton to D. Turner, 14 Oct 1946; tamże, D. Turner to D. Mortona 16 X 1946 [odpowiedź na poprzedni list].

³⁸⁴ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., D. Morton do E. Bartola, 21 X 1946, k. 61.

³⁸⁵ AAN 190/143, dz. cyt., M. Wierna (MSZ) do Min. Skarbu, 26 X 1946, s. 38.

³⁸⁶ TNA T 236/989, Claims of inter-allied reparation agency powers to share in the restitution of monetary gold, Restitution of Looted Monetary Gold and related Problems, Foreign Office, December 1946.

³⁸⁷ TNA T 236/989, Claims of inter-allied reparation agency powers to share in the restitution of monetary gold, A. Lincoln do D. Waley, 14 Jan 1947.

³⁸⁸ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Poselstwo RP w Brukseli do MSZ, 26 XI 1946, k. 84.

zakończy się pozytywnie. Na pytanie Bartola o stanowisko Ministerstwa Skarbu, Francuz odparł, że jest to jest sprawa polityczna i decyzję podejmie MSZ. Spitzmiuller sugerował również podjęcie akcji przez stronę polską w trzech stolicach, bo zasadnicze decyzje będą podejmowane tam, a nie w Brukseli³⁸⁹. Zaraz potem Warszawa podjęła starania w Waszyngtonie, Londynie i Paryżu.

Sprawa restytucji złota nie była kwestią tylko techniczną, ale również polityczną. Zachodnie mocarstwa wiedziały o polskich roszczeniach bynajmniej nie z rozmów z Polakami, ale własnego rozpoznania. Dość wcześnie, bo już w drugiej połowie 1945 r. Brytyjczycy przypuszczali, że Polska będzie chciała odzyskać tzw. złoto gdańskie. Jeszcze przed powstaniem TGC, w Foreign Office pojawiały się głosy, że złoto gdańskie powinno zostać przydzielone Polsce³⁹⁰. O grabieży tego złota wiedział też OMGUS (Office of Military Government, United States), który gromadził informacje na temat ruchów złota w czasie wojny.

Złoto gdańskie było własnością Banku Gdańskiego (Bank von Danzig, BvD). Była to instytucja emisyjna Wolnego Miasta Gdańsk (WMG), powołana do życia W 1923 r. Gdańską walutą był gulden gdański (1 gulden=100 fenigów). W okresie dwudziestolecia międzywojennego bank posiadał znaczne zasoby złota, zostały one zredukowane podczas wielkiego kryzysu³⁹¹. Od grudnia 1934 r. BvD miał w Reichsbanku konto depozytowe, na którym złożona była część złota, w maj 1935 r. było to 170 sztabek³⁹². Jeszcze przed wybuchem wojny Niemcy podjęli próbę potajemnego wywozu złota BvD do Niemiec, ale została ona udaremniona przez Wysokiego Komisarza Ligi Narodów, Carla Jackoba Buckardta³⁹³. Po wybuchu wojny, 5 września 1939 r. BvD stał się gdańską filią Reichsbanku, który przejął także jego złoto³⁹⁴.

Brytyjczycy byli zainteresowani złotem gdańskim z kilku powodów. W latach 1925–1930 WMG zaciągnęło kilka długoterminowych pożyczek, przede wszystkim w postaci obligacji komunalnych, wyemitowanych w funtach szterlingach i dolarach amerykańskich pod auspicjami Ligi Narodów (LN)³⁹⁵. Największą grupę wierzycieli stanowili brytyjscy i amerykańscy posiadacze obligacji. Sprawę doskonale znali urzędnicy BoE, przy którym

---

³⁸⁹ Tamże, E. Bartol do MSZ, 3 XIII 1946, k. 89-90.

³⁹⁰ TNA FO 371/53164, Tripartite Commission for restitution of monetary gold: disposal of currency from displaced persons: gold claims. Code 77 File 112 (papers 3593-5030), Harrison (Brussel) do FO, 12 Sep 1946.

³⁹¹ W. Borowski, *Bank Gdański i gulden gdański*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, 1975, nr 2, s. 126-127, 143.

³⁹² CAD TGC 160QO68, CC/POL I. Poland 29 sept 1946 - 10 nov 1978, OMGUS, Finance Division Foreign Exchange Depository APO 757, Danzig Gold.

³⁹³ T. Korban, *Bank von Danzig (1923-1939) i jego związki z Polską*, [w:] *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 5, red. S. Szybczyński, Warszawa 2023, s. 67–79.

³⁹⁴ W. Borowski, dz. cyt., s. 147.

³⁹⁵ Tamże, s.135.

funkcjonowała League Loans Comitte (LLC) skupiająca wierzycieli pożyczek LN. Część wierzycieli była też reprezentowana przez Corporation/Council of Foreign Bondholders (CFB). Ponieważ Gdańsk znalazł się po wojnie pod polską administracją, w styczniu 1946 r. pracownik BoE, Rogers pisał, że do Polski nie powinno trafić żadne złoto, jeśli nie uzna ona zobowiązań do spłacenia obligacji gdańskich³⁹⁶. Kiedy pod koniec 1946 r. Bartol wspomniał o roszczeniach do złota gdańskiego w trakcie jednej z rozmów z Mortonem, ten nie podzielał stanowiska urzędnika BoE i wyraził wraz z swoim rządem poparcie dla polskiego postulatu³⁹⁷.

30 stycznia 1947 r. w Treasury odbyło się spotkanie przedstawicieli trzech rządów. Brytyjczycy i Amerykanie zasugerowali, że polskie roszczenie do złota gdańskiego nie może być rozpatrywane, gdyż „Gdańsk był zaledwie pod polską administracją”³⁹⁸. Jednocześnie uznali, że Polskę należy zaprosić do złożenia roszczeń, natomiast sprawę złota należy odłożyć na później. Anglosasi dopuszczali możliwość, że Gdańsk może zgłosić w przyszłości swoje roszczenia. Spotkało się to z silnym oporem francuskim. Paryż był przeciwny jakiegokolwiek udziałowi Polski w restytucji złota, a nawet wysłaniu kwestionariusza, oznaczałoby to bowiem utrzymywanie Polski w przekonaniu, że ma jakiegokolwiek uzasadnione roszczenia do złota³⁹⁹. Francuzi powtórzyli swoją tezę, że kwestia zwrotu złota dla Polski mieści się w reparacjach, stąd Polacy powinni zwrócić się do ZSRR. Brytyjczycy i Amerykanie próbowali ich wyprowadzić z błędu⁴⁰⁰. Francja zdawała się być nieugięta w sprawie wysłania dokumentów do Polski⁴⁰¹. Ostatecznie, 10 lutego 1947 r. na spotkaniu w Londynie dyplomaci zarekomendowali swoim rządóm, aby kwestionariusze zostały wysłane do Austrii, Włoch i Polski. Kraje te miały zostać dopuszczone do restytucji na takich samych zasadach jak sygnatariusze porozumienia paryskiego. Ponadto zalecono, aby nie wysyłać kwestionariusza do Gdańska, w oczekiwaniu na ostateczne uregulowanie jego przynależności politycznej⁴⁰².

Warszawa była zaniepokojona brakiem informacji ze strony trzech rządów, co popychało ją do snucia różnych teorii na temat stosunku poszczególnych stolic do restytucji złota przez Polskę. Pod koniec lutego MS pesymistycznie patrzyło na możliwość zgłoszenia

---

³⁹⁶ Bank of England Archive (BoE) Overseas Department (OV) 120/17, Danzig. League Loans Committee, Extract of letter from Rogers to Playfair, 15 Jan 1946, k. 59.

³⁹⁷ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Wydział Środkowo-Europejski do: CUP, Min. Skarbu, BRiOW, 9 1 1947 [odpisy pism Poselstwa RP w Brukseli], k. 96.

³⁹⁸ TNA T 236/989, Claims of inter-allied reparation, dz. cyt., Minutes of a Meeting in Sir David Waley's Room at the Treasury at 11 a. m. on January 30th [1947].

³⁹⁹ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 121.

⁴⁰⁰ Tamże s. 124.

⁴⁰¹ NA RG 43, Records of International Commissions, committees and councils, Paris Conference on Reparations, General Subject File, box no. 13, entry number A1 319, Poland-Gold, Department of State to Embassy London, 24 Jan 1947.

⁴⁰² A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 130.

roszczeń, zwłaszcza w kontekście definicji złota monetarnego. Obawy zdawały się potwierdzać informacje o zwrocie złota dla Austrii, podczas gdy z Polską w ogóle się nie kontaktowano⁴⁰³. Tymczasem 13 marca Poselstwo RP w Brukseli otrzymało wiadomość od francuskiego komisarza Jacquesa Rueffa, że lada dzień kwestionariusz zostanie przesłany Polsce. Bartol przypuszczał, że o ile brytyjski komisarz popiera przystąpienie Polski, o tyle amerykański na pewno ma „instrukcje nieprzychylne Polsce”. Dyplomata wciąż wysuwał zastrzeżenia do strony francuskiej, w przypadku której, jego zdaniem, decydującą rolę odegrają sfery skarbowe. Wskazywać na to miała informacja przekazana przez Rueffa: wysłanie kwestionariusza dla Warszawy nie przesądzało ostatecznie o dopuszczeniu Polski do restytucji⁴⁰⁴.

Czas oczekiwania na stanowisko Komisji został spożytkowany przez polskie władze na dalsze zbieranie informacji o stratach w złocie. 2 stycznia 1947 r. w Centralnym Urzędzie Planowania odbyło się spotkanie z udziałem przedstawicieli MS, MSZ i BOW. Oprócz roszczeń opisanych w notatce Bobińskiego pojawiły się nowe pozycje, które wynikały z dokumentacji BOW: ponad 4902 kg złota, ponadto złoto zrabowane ludności żydowskiej w obozach koncentracyjnych, szacunkowo 70 000 kg. Łącznie roszczenia opiewały zatem na 114 157 kg, a w opinii uczestników spotkania nie była to suma ostateczna. Wiedzano, że na niektóre roszczenia strona polska nie ma twardych dowodów. Ponowiono postulat, aby zwrócić się do władz sojuszniczych w Berlinie o możliwość skorzystania z ksiąg kasowych Reichsbanku, które mogłyby pomóc w uzasadnieniu pretensji. Sugerowano też podjęcie działań dyplomatycznych⁴⁰⁵. Analizując roszczenia, które przedstawiono na spotkaniu, można dojść do wniosku, że polskie władze od samego początku były przekonane, że uda się odzyskać również złoto zagrabione od obywateli, które nie miało charakteru monetarnego.

Obawiano się natomiast jednej rzeczy. Przesiedlanym Niemcom z Ziem Zachodnich i Północnych władze polskie zabierały kosztowności. Sądzono, że w razie roszczenia do złota z konfiskat, Niemcy wystąpią z żądaniem zwrotu tychże kosztowności⁴⁰⁶. Obawy te mogły wynikać z przekonania, że traktat pokojowy z Niemcami zostanie zawarty w niedalekiej przyszłości, a sprawa wzajemnych pretensji może stać się przedmiotem negocjacji. Przejęcia majątków niemieckich przesiedleńców (w tym złota i kosztowności) odbywały się na mocy szeregu aktów prawnych wydanych przez władze warszawskie jako implementacja decyzji

---

⁴⁰³ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Ministerstwo Skarbu do MSZ, 28 II 1947, k. 105.

⁴⁰⁴ Tamże, E. Bartol do min. J. Olszewskiego, 13 III 1947, k. 10-11.

⁴⁰⁵ Tamże, Sprawozdanie z konferencji w sprawie restytucji złota monetarnego z Niemiec, k. 101-102.

⁴⁰⁶ AAN syg. 680, Ministerstwo Skarbu w Warszawie, Departament Obrotu Pieniężnego, Restytucja złota wywiezionego z Polski, W. Konderski (M. Skarbu) do MSZ, 28 II 1947, k. 9; AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Ministerstwo Skarbu do MSZ, 28 II 1947, k. 105.

sojuszniczych z Jałty i Poczdamu. Reguły te funkcjonowały również w późniejszym okresie w stosunku do majątku osób pochodzenia niemieckiego wyjeżdżających do RFN i NRD⁴⁰⁷.

MSZ otrzymało kwestionariusz Komisji za pośrednictwem Poselstwa RP w Brukseli 14 marca 1947 r. (załącznikiem był list przewodni). Bartol, przekazując dokumenty do centrali, podkreślił, że to trzy rządy, a nie Komisja zadecydują o ostatecznym dopuszczeniu Polski do restytucji. Warszawa musiała złożyć swoje roszczenia do 30 kwietnia zgodnie z instrukcją zawartą w kwestionariuszu⁴⁰⁸. Czasu było więc niewiele. Na przełomie marca i kwietnia, po dyskusji pomiędzy MSZ, MS i BOW, sformułowano następujące wnioski. Po pierwsze, wątpliwości budziło zgłaszanie pretensji do złota monetarnego Banku Polskiego ponieważ Niemcy, co było znanym faktem, złota tego nie przejęli. Proponowano przyjęcie ścieżki rozumowania, że skoro okupant skupował, konfiskował i grabił złoto, to powiększał własne zasoby złota monetarnego. Zarazem roszczenia z tego tytułu nie mieściły się w przyjętej definicji złota monetarnego, nie było więc możliwe właściwe wypełnienie kwestionariusza, Po drugie, Warszawa posiadała tylko część dowodów na uzasadnienie roszczeń. Trwające od trzech miesięcy próby uzyskania od SRK dokumentacji Reichsbanku, mimo próśb o wsparcie Kremla, spełzły na niczym. Dlatego, jak konkludowała Maria Wierna, naczelnik Wydziału Środkowo-Europejskiego MSZ, odesłany kwestionariusz miałby bardzo kruche podstawy. Niezależnie od roszczeń do złota, które stało się częścią zasobów Reichsbanku, Wierna przekonywała, że Polska ma prawo do złota Banku Gdańskiego. Z bilansu za ostatni pełny przedwojenny rok, miało ono wartość 28 milionów guldenów gdańskich. Prawo do złota miało wynikać z tego, że „Polska była współwłaścicielem Banku w wysokości 25% udziałów”, a także reprezentowała WMG na arenie międzynarodowej⁴⁰⁹. Argumenty co do współwłasności banku nie były w pełni trafne, ponieważ akcjonariuszami było konsorcjum polskich banków prywatnych i BGK, których udział oscylował między 28% a 40%⁴¹⁰. Wartość złota podana na dzień 31 grudnia 1938 r. zgadzała się z informacjami z oficjalnych zestawień Banku⁴¹¹.

Wobec powyższych wniosków Wierna proponowała podjęcie szeregu działań. Uważała, że skoro definicja nie została przyjęta przez wszystkich sygnatariuszy PUR, a tylko przez trzy zachodnie mocarstwa, to do nich należy wystosować noty z prośbą o rozszerzenie definicji, ponieważ obecna pozbawia Polskę szans na odzyskanie złota, które straciła w „innej

---

⁴⁰⁷ S. Hambura, *[Opinie] dotyczące projektu uchwały w sprawie uznania deklaracji z 23 sierpnia 1953 r. o zrzeczeniu się przez Polskę reparacji wojennych za nieobowiązującą*, „Przegląd Sejmowy”, 2005, t. 13, nr 4, s. 106, 111-112.

⁴⁰⁸ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Poselstwo RP w Brukseli do MSZ, 14 III 1947, k. 113.

⁴⁰⁹ Tamże, M. Wierna do min. Modzelewskiego, Notatka, 2 IV 1947, k. 124-126.

⁴¹⁰ W. Borowski, dz. cyt., s. 130.

⁴¹¹ *Verwaltungsbericht der Bank von Danzig 1938*, s. 20.

postaci”. Notom skierowanym do trzech rządów i Komisji, powinien również towarzyszyć memoriał w sprawie strat Polski w złocie. Wierna postulowała także zwrócić się w tej sprawie do Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w Moskwie (RMSZ). Liczyła na pośrednictwo Kremla w tej sprawie. „Musimy być przygotowani na to, że nawet jeżeli dopuszczą nas do Komisji, to może się okazać, że nie możemy przedstawić dowodów na pełną cyfrę (wysokość – T. K.) naszych roszczeń co do złota. Trzeba wysłać zręczną delegację, by osiągnąć maksimum na podstawie posiadanych dowodów” – mobilizowała Wierna⁴¹². Linia obrony polskich roszczeń (notabene jeszcze niezłożonych), która pojawiła się w powyższym dokumencie, z różnymi modyfikacjami, będzie tak naprawdę powtarzana aż do wydania decyzji przez Komisję w 1958 r.

MSZ zaczęło realizować koncepcje Wiernej. Nie do końca podzielało ją Poselstwo RP w Brukseli, które w odpowiedzi na memoriał dotyczący polskich roszczeń trafnie zwróciło uwagę, że materiał przygotowany przez MS nie nadaje się do przedstawienia TGC, ponieważ że zajmuje ona tylko złotem monetarnym⁴¹³. Mimo to, 22 kwietnia Poselstwo wręczyło Komisji notę w której strona polska domagała się rozszerzenia definicji złota monetarnego o pozycje uwzględniające roszczenia do złota przejętego od obywateli drogą konfiskat bankowych czy od ofiar obozów koncentracyjnych. Poselstwo poinformowała również o złożeniu 12 kwietnia noty do RMSZ⁴¹⁴.

Nota została skierowana na ręce zachodnich ministrów spraw zagranicznych: George’a Marshalla, Ernesta Bevina i Georgesa Bidaulta. Przedstawiono w niej skrótowo polskie roszczenia i zaapelowano o rozszerzenie definicji złota przyjętej przez Komisję⁴¹⁵. Warszawa liczyła, że zachodnie mocarstwa zajmą się tą sprawą, zwłaszcza gdyby doszło do interwencji Kremla: „Należy wykorzystać fakt, że sprawa ta jest omawiana na Konferencji Moskiewskiej”⁴¹⁶. RMSZ obradująca w Moskwie od 10 marca do 25 kwietnia 1947 r. zebrała się, aby omówić problem niemiecki⁴¹⁷. Krok Warszawy okazał się częściowo słuszny, ponieważ zachodnie rządy planowały omówić sprawę podpisania protokołu przez Austrię, na

---

⁴¹² AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Wierna do min. Modzelewskiego, Notatka, 2 IV 1947, k. 124-126.

⁴¹³ Tamże, Poselstwo RP w Brukseli do Wydziału Środkowo-Europejskiego MSZ, 12 IV 1947, k. 127.

⁴¹⁴ CAD TGC 160QO68, CC/POL, dz. cyt., Nota Poselstwa RP w Brukseli do TGC (no. 24401) z 22 IV 1947.

⁴¹⁵ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Treść naszych not do ministrów w Moskwie, 22 IV 1947, k. 140; AMSZ Z-27 W-15 T-260, Ambasada RP w Moskwie w latach 1944-1947, Sprawa zwrotu polskiego złota, M. Wierna do Ambasady R.P. w Moskwie, 12 IV 1947, k. 1.

⁴¹⁶ AMSZ Z-28 W-10 T-46, Departament Ekonomiczny w latach 1945-1951, Teczka B, Roszczenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego, Notatka M. Wiernej do min. Modzelewskiego, kwiecień 1947 [brak daty, notatka podpisana], k. 111.

⁴¹⁷ M. Wasiewicz, *Udział delegacji Stanów Zjednoczonych w moskiewskiej konferencji Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w 1947 roku*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica”, 2007, t. 81, s. 147.

mocy którego przystąpiłaby ona do restytucji złota⁴¹⁸. W odniesieniu do Polski, zachodnie mocarstwa zdecydowały wtedy, aby sprawa złota gdańskiego została rozwiązana dopiero po ostatecznym określeniu przynależności państwowej Gdańska, o czym Waszyngton i Londyn poinformowały Warszawę w odpowiedziach na polską notę w lipcu⁴¹⁹. Noty zostały przekazane jednak przez ministrów dalej, do central i ambasad, tak jak w przypadku amerykańskim, do Brukseli⁴²⁰. Nic nie wskazuje jednak na to, aby treść noty była dyskutowana pomiędzy zachodnimi mocarstwami a ZSRR⁴²¹. Nadzieje na pomoc Kremla spełzły więc na niczym.

Starania o odzyskanie złota – we wszelkiej postaci – zrabowanego w czasie wojny uzasadniał epizod z 3 kwietnia 1947 r. W tym dniu w przedstawicielstwie FED we Frankfurcie nad Menem odbyło się spotkanie członków misji restytucyjnych z różnych krajów z szefem FED, płk. Williamem Brey'em. Wśród zaproszonych byli również członkowie Polskiej Misji Restytucyjnej w Höchst: Henryk Steinberg i Karol Rafał Estreicher (junior). Mieli oni możliwość zobaczenia skarbcza, gdzie wciąż trwała inwentaryzacja kosztowności przewiezionych z kopalni w Merkers. Poinformowano ich, że biżuteria i kosztowności, w tym te zagrabione ofiarom obozów, będą przeznaczone na utrzymanie uchodźców. W trakcie pobieżnej lustracji Estreicher rozpoznał przedmioty zrabowane z Polski. Żadna z delegacji nie mogła jednak przejrzeć sporządzonego już inwentarza.

Wizyta w skarbcu we Frankfurcie zapoczątkowała próby odzyskania złota i kosztowności na dwa sposoby: za pośrednictwem Polskich Misji Restytucji w Niemczech, jak również poprzez Komisję Trójstronną. Część złotych paramentów liturgicznych, które zdołano zidentyfikować, udało się restytuować do Polski⁴²². Wizyta w FED nie była jedyna w swoim rodzaju. Do Warszawy napływały inne relacje z terenu okupowanych Niemiec, które kończyły

---

⁴¹⁸ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 134.

⁴¹⁹ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., FO to Jerzy Michałowski, 31 VII 1947; TNA T 236/3151, Germany: restitution of monetary gold to Poland and Danzig, General Economic Department to Economic Warfare Department, 8 Jul 1947.

⁴²⁰ NA RG 84, Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Files, of the U.S. Delegation to the IARA, X Tripartite Gold Commission, box 14, X-Q-J Poland, Delegation of the United States of America – Council of Foreign Ministers to the American Embassy at Brussels, 19 IV 1947.

⁴²¹ Zob.: A. Deighton, *The Impossible Peace. Britain, the Division of Germany, and the Origins of the Cold War*, Oxford 1993, s. 135–168.

⁴²² K. Estreicher, *Dziennik wypadków*, t. II 1946-1960, red. A. M. Joniak, Kraków 2002, s. 96; Estreicher pisze o swojej wizycie w skarbcu pod datą grudzień 1947 r. Mógł mieć na myśli kwietniową wizytę o czym pisał z perspektywy czasu albo była to już kolejna wizyta, ponieważ podpisywał dokumenty w celu przekazania Polsce zidentyfikowanych przedmiotów. Nie był jednak, jak sądził „z Polaków chyba jedyny”, który ujrzał skarbiec FED. Przy wpisach z kwietnia 1947 r. nie informuje o swojej wizycie ze Steinbergiem.

się apelem o intensyfikację prac nad szacowaniem strat wojennych Polski, co pomogłoby w zwrocie zagrabionych kosztowności⁴²³.

Strona polska przygotowywała zgłoszenie roszczeń będąc przekonana, że ma prawo do odzyskania złota, które w istocie nie było monetarne. Podjęła w tym celu działania już nie tylko w czasie oficjalnych i nieoficjalnych kontaktów z Komisją, ale również w trzech stolicach. Warszawa próbowała również dotrzeć w tej sprawie do RMSZ. Ostatecznie trzy zachodnie mocarstwa, po krótkotrwałych dyskusjach i zgodzie strony francuskiej wysłały kwestionariusz do Warszawy. Jednocześnie miały już pewne informacje co do potencjalnych polskich roszczeń.

3. 2. Struktura polskich roszczeń

Poselstwo RP w Brukseli zgłosiło Komisji polskie roszczenia 29 kwietnia 1947 r. Oprócz ich opisu, który został przygotowany w mniemaniu Warszawy zgodnie z instrukcją TGC, zgłoszenie zawierało: notę wyjaśniającą polskie roszczenia, szczegółową specyfikację według części I-A1 i I-B1 kwestionariusza, 9 paczek dokumentów dowodowych, a także ich spis. Łączna liczba dokumentów sięgała 9 tysięcy⁴²⁴. Jednocześnie Warszawa wyjaśniła, dlaczego wypełniła tylko dwie części kwestionariusza (I-A1 – podstawowe informacje o poszczególnych stratach, do których roszczenia składa dany rząd; I-B1 – chronologiczne podsumowanie strat w złocie). Według strony polskiej reszta formularza nie dotyczyła jej roszczeń. Zgłoszenie, z wyjątkiem materiału dowodowego, było przetłumaczone na języki urzędowe Komisji – angielski i francuski. Jeszcze przed dostarczeniem dokumentacji Komisji, Poselstwo RP w Brukseli zwróciło uwagę centrali, że materiały dowodowe w języku polskim i niemieckim nie zostały przetłumaczone na języki urzędowe Komisji co było niezgodne z instrukcją. Jednocześnie sama placówka sądziła, że TGC najpierw zajmie się uznaniem danego roszczenia, a następnie szczegółowym sprawdzeniem materiałów dowodowych⁴²⁵. Oceniając ponadto wstępnie polskie zgłoszenie można stwierdzić, że było niekompletne. Część nadesłanych dokumentów nie miała wystarczającej ilości kopii, o czym świadczy rozdzielanie nadesłanych materiałów pomiędzy poszczególnych komisarzy.

---

⁴²³ AAN 190/143, dz. cyt., H. Steinberg, Raport (odpis), 8 IV 1947, k. 73; AMSZ Z-6 W-44 T-691, Departament Polityczny 1945-1948, Sprawy rejestracji, rewindykacji, odszkodowań, restytucji mienia polskiego, zagarniętego przez okupanta niemieckiego w Polsce. Działalność w tym zakresie biura rewindykacji, odszkodowań wojennych przy centralnym urzędzie planowania, współudział w tymże zakresie MSZ, PMW w Berlinie, E. Wolf do dyr. BRiOW, A Wiślickiego, 15 IV 1946, k. 89 H. Różański, *Śladem wspomnień i dokumentów (1943-1948)*, Warszawa 1988, s. 399-400.

⁴²⁴ CAD TGC 160QO68 CC/POL I, dz. cyt., Poselstwo RP w Brukseli do Komisji Trójstronnej (no. 24401), 29 IV 1947.

⁴²⁵ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., E. Bartol do Wydziału Środkowo-Europejskiego MSZ, 28 IV 1947, k. 179.

Roszczenia, które Polska przedstawiła różniły się wielkością i sposobem pogrupowania od tych, które Komisja ostatecznie zarejestrowała. Prześledzenie tego, jak zmieniały się one pod wpływem różnych czynników, pozwoli na ukazanie przebiegu procesu rozpatrywania polskich roszczeń i toku rozumowania Warszawy. Materiał dowodowy, który przedstawiła strona polska i jej sposób argumentacji, choć nie był wolny od uchybień, dostarcza wiele wartościowych spostrzeżeń na temat grabieży złota przez okupanta. Dlatego też w niniejszym rozdziale roszczenia zostaną przedstawione w takim kształcie, w jakim zostały przedłożone Komisji, natomiast ich ostateczne podsumowanie, nastąpiło w 1951 r., zostanie omówione pod koniec tej części pracy.

Całość zgłoszenia była poprzedzona notą streszczającą wszystkie roszczenia. Przez cały, długi (bo 13-stronnicowy) dokument przebija podkreślanie ogromu zniszczeń i ofiar: „Bezwzględność metod okupacji, stosowana przez Niemców w Polsce, eksterminacja ludności żydowskiej, niespotykana grabież narodowego bogactwa sprawiają, że trudno jest przedstawić dokładne straty w złocie”. Porównano okupację Polski do krajów Europy Zachodniej, gdzie jej celem nie była eksterminacja biologiczna narodów i miała łagodniejszy charakter. W tekście wyróżniono metody grabieży złota: konfiskatę za pośrednictwem instytucji bankowych; zorganizowaną, bezpośrednią grabież i kradzież przez niemieckich żołnierzy, SS-manów, żandarmów, i innych członków aparatu okupacyjnego, która zasilila ich prywatne kieszenie. Niezależnie od metody rabunku nie udało się zgromadzić – jak przekonywała strona polska – stosownych dowodów na grabież złota. Wynikało to z totalnego charakteru okupacji na ziemiach polskich. Powtórzono pogląd, że zagrabione złoto poprzez transfer do Reichsbanku stało się złotem monetarnym III Rzeszy⁴²⁶. Następnie przystąpiono do objaśniania poszczególnych roszczeń.

3. 2. 1. Złoto z przymusowego skupu i konfiskat prowadzonych przez Niemcy

Pierwszą grupę roszczeń stanowiło złoto z przymusowego skupu prowadzonego podczas okupacji przez różne instytucje bankowe. Niezależnie od charakteru działań niemieckich w Polsce, należy podkreślić, że zgodnie z wdrożonym prawem, Niemcy miały prawo do tworzenia takich instytucji. Z konwencji haskich wynikało, że okupant ma prawo łagodzić skutki okupacji. W sytuacji kiedy zarządu Banku Polskiego S.A. ewakuował się za granicę, taka okoliczność mogła zostać uznana za prawowitą przesłankę⁴²⁷. Inną kwestią było

---

⁴²⁶ CAD TGC 160QO41, dz., cyt., Nota wyjaśniająca, w wielu miejscach.

⁴²⁷ K. Skubiszewski, *Pieniądz na terytorium okupowanym. Studium prawnomiędzynarodowe ze szczególnym uwzględnieniem praktyki niemieckiej*, Poznań 1960, ss. 84, 157.

to, że istnienie tych instytucji zostało wykorzystane przez Niemców do wyzysku ludności na okupowanym terytorium.

Administracja niemiecka już w pierwszych dniach okupacji zaczęła wdrażać regulacje dotyczące systemu pieniężnego oraz zasad obrotu krajowymi i zagranicznymi środkami pieniężnymi oraz złotem. Były one zbliżone do siebie w Wolnym Mieście Gdańsku (WMG) i na ziemiach wcielonych do Rzeszy. Dwa pierwsze obszary objęte zostały niemieckim ustrojem monetarnym, sytuacja w GG była odmienna z uwagi na jego status polityczny.

Najwcześniej bo już w pierwszym tygodniu wojny regulacje monetarne wprowadzono w WMG. Z dniem 7 września prawnym środkiem płatniczym stała się marka niemiecka (Reichsmark, RM), która zastąpiła gulden gdański w relacji 1 gulden=0,7 RM. Wymianie podlegały wszystkie zasoby pieniężne, trwała ona zasadniczo do 30 września. Dwa dni później, 9 września RM stała się środkiem płatniczym na terenie Śląska zastępując złotego po kursie 1 zł=0,5 RM (wymiana trwała do 15 października, podlegały jej wszystkie zasoby pieniężne). Taką samą regulację wprowadzono z dniem 24 października na Śląsku Zaolziańskim (wymiana trwała do 31 października na Zaolziu). Na pozostałym obszarze ziem wcielonych do Rzeszy RM stała się obowiązującym środkiem płatniczym od 11 września zastępując złotego w relacji 1 zł=0,5 RM. Pozostałe zasoby pieniężne podlegały konfiskacie i były przekazywane do GG (do dyspozycji powołanego kilka miesięcy później Banku Emisyjnego w Krakowie). Szacuje się, że wymiana objęła około 500 mln zł, a konfiskaty około 300 mln zł. Nie wszyscy posiadacze złotych przedłożyli je do wymiany, przez pewien czas pieniądze te przez zieloną granicę trafiały do GG, gdzie nadal były środkiem płatniczym. Wymianę zakończono w listopadzie 1939 r.

Od grudnia zaczęły powstawać oddziały banków i instytucji kredytowych niemieckich. Do końca 1939 r. na całym obszarze ziem włączonych do Rzeszy wprowadzono niemiecki system pieniężny i finansowy. 27 listopada 1939 r. jedynym środkiem płatniczym stała się RM. Wymiana pozostałych na rynku polskich środków pieniężnych została przeprowadzana do 16 grudnia, nie dotyczyło to bilonu (monet o nominałach od 1 zł do 1 gr, który finalnie został wycofany z obiegu w październiku 1940 r. Wartość wszystkich polskich pieniędzy wycofanych z obiegu na ziemiach wcielonych do Rzeszy szacuje się na od 300 mln do 1 mld zł⁴²⁸.

Ważną rolę w systemie odgrywały Kasy Kredytowe Rzeszy (Reichskreditkassen, KKR) powołane rozporządzeniem głównodowodzącego wojsk lądowych z 23 września 1939 r. Miały one przejściowo organizować obrót pieniężny na ziemiach wcielonych do Rzeszy oraz

---

⁴²⁸ M. Kłusek, *Pieniądz i bankowość na ziemiach wcielonych do Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie*, „Studia nad Totalitaryzmami i Wiekami XX”, 2023, t. VII, s. 133–139.

w GG)⁴²⁹. Proces ich tworzenia został zakończony w listopadzie 1939 r. (utworzono 23 Kasy), niedługo potem ich funkcje na ziemiach wcielonych do Rzeszy przejęły placówki Banku Rzeszy, z kolei w GG od kwietnia 1940 r. oddziały nowoutworzonego Banku Emisyjnego w Polsce. Podstawowym celem KKR było wprowadzanie do obiegu od początku października 1939 r. specjalnych asygnat (środków płatniczych). KKR zajmowały się ponadto skupem od ludności polskiej i żydowskiej waluty obcej i kruszcu (co zostanie jeszcze wyjaśnione), asygnaty wykorzystywano też do substytuowania pochodzących z grabieży walut obcych i kosztowności. Asygnaty zostały wycofane z obiegu 27 listopada 1939 r.

W przypadku GG przez pierwsze miesiące okupacji w obiegu pozostawały przedwojenne złote polskie oraz asygnaty KKR. W 1940 r. nową walutą na tym obszarze stał się tzw. złoty krakowski. Za jego emisję odpowiadał Bank Emisyjny w Polsce powołany rozporządzeniem generalnego gubernatora Hansa Franka z 15 grudnia 1939 r. Bank rozpoczął działalność 8 kwietnia 1940 r. Niedługo potem wprowadzono do obiegu złote krakowskie. Operację wymiany poprzedziły decyzje Hansa Franka uderzające w zasoby pieniężne ludności: rozporządzeniem z 10 stycznia 1940 r. nakazano zdeponowanie w bankach banknotów o najwyższych nominałach 500 zł i 100 zł (do połowy lutego 1940 r. Cały proces wymiany został zakończony do 26 czerwca. Oprócz banknotów i nowych monet do obiegu wprowadzono wybite w 1938 r. polskie monety zdawkowe. Podobny proces przeprowadzono po czerwcu 1941 r. w nowoutworzonym dystrykcie Galicja. Najpierw nakazano złożenie w bankach do 25 sierpnia przedwojennych polskich banknotów (deklarowano ich wymianę, obietnicy nie dotrzymano), z kolei obiegające w tym poradzieckim dystrykcie ruble wymieniono na złote krakowskie w stosunku 5:1⁴³⁰.

Równoległe z opisanym procesem wymiany pieniądza prowadzono rekwizycję walut obcych i złota. 14 września szef administracji cywilnej w Poznaniu, Arthur Greiser wprowadził na terenie województw poznańskiego i łódzkiego zakaz obrotu zagranicznymi środkami płatniczymi i obowiązek ich odsprzedaży. Zakaz odsprzedaży dotyczył też sztabek złota i złotych monet. Na obszarze podległym dowódcy wojskowemu Poznania w ciągu 10 dni od opublikowania zarządzenia Polacy i Żydzi musieli zdeponować w świeżo zorganizowanych

---

⁴²⁹ A. Gójski, *Urząd Nadzoru Bankowego dla Generalnego Gubernatorstwa*, Warszawa 2021, s. 49; K. Skubiszewski, dz. cyt., s. 68-69; CAD TGC 160QO41 Poland. Replay to questionnaire), „Skrócona informacja po formularzu I-A-1” (załącznik 3 do polskiej noty nr 24401 z 29 IV 1947 - dokument błędnie podaje datę 14 września jako powstanie KKR. Takich błędów w dokumentacji przedstawionej przez Polskę było więcej. Brakuje w nich również precyzji. Przy powoływaniu się na konkretne akty prawne błędnie stwierdzano, że na ich podstawie dochodziło do konfiskaty złota, gdy w istocie chodziło o przymusowy skup. W dalszej części pracy ewentualne podobne błędy w porównaniu ze stanem prawnym będą wykazywane w przypisach, w tekście głównym będzie opisany stan faktyczny.

⁴³⁰ M. Kłusek, dz. cyt., s. 133-139.

niemieckich instytucjach bankowych posiadane waluty obce i złoto, które nie były niezbędne do utrzymania się przez jeden tydzień⁴³¹. W kolejnych miesiącach zarządzenie to rozciągnięto na całość okupowanego terytorium. W dniu 7 października 1939 r. ogłoszono dwa dekrety: jeden dla Górnego Śląska⁴³², drugi dla pozostałych ziem wcielonych do Rzeszy. Ich mieszkańcy mieli obowiązek odsprzedać Reichsbankowi lub KKR złote monety, złoto, zagraniczne waluty, zagraniczne papiery wartościowe do 31 października⁴³³. Po zakończeniu akcji skupu złota na przełomie października i listopada, KKR zgodnie ze wspomnianym zarządzeniem, rozpoczęły konfiskatę złota, prowadząc ją do 7 kwietnia 1940 r., kiedy Kasy zakończyły swoją działalność. W przypadku GG w dniu 15 listopada 1939 r. szef działu walutowego GG wydał dekret na mocy którego zarządzono konfiskatę złota (monety, sztabki) od mieszkańców⁴³⁴.

Proces skupu, a de facto rekwizycji wskazanych wyżej walorów, prowadziły KKR, które zostały w kwietniu 1940 r. zlikwidowane, a ich aktywa przejął Reichsbank. Dla strony polskiej istotne było ustalenie, czy proces konfiskaty kontynuował Bank Emisyjny⁴³⁵. Dowodząco, że taka sytuacja miała miejsce, a złoto zostało przekazane do Reichsbanku. Z przedstawionych dokumentów wynika jednak, że przekazane złoto nie musiało pochodzić z przymusowego skupu lub konfiskat⁴³⁶. Strona polska argumentowała, że BE pełnił funkcję banku centralnego na terytorium okupowanego kraju, zatem złoto przezeń posiadane (niezależnie od pochodzenia) stanowiło złoto monetarne⁴³⁷. Roszczenia wywodząco także z dokumentacji KKR: raport Zarządu Głównego KKR (Hauptverwaltung) z 20 listopada 1939 r. przedstawiał wyniki skupu złota do końca października 1939 r. Złoto to zostało

---

⁴³¹ CAD TGC 160QO41, Poland. Replay to questionnaire, Nota wyjaśniająca, s. 1, w nocie jest nieścisłość, ponieważ wg niej na zdeponowanie złota Polacy i Żydzi mieli nawet 10 dni, por.: Verordnung über den Geldverkehr vom 14. September 1939, [w:] *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Wybór dokumentów.*, cz. I, ziemie „wcielone” opr. K. M. Pospieszalski, Poznań 1952, s. 60-62; K. Skubiszewski, dz. cyt., s. 86-87.

⁴³² R. Kaczmarek, *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*, Katowice 2006, s. 97.

⁴³³ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Nota wyjaśniająca, s. 1-2; według „Noty” był to obowiązek zdeponowania, a nie sprzedaży, co kłóci się z tekstem dekretu – por. Devisenordnung für das besetzte ehemals polnische Gebiet (ohne Ostoberschlesien) vom 7. Oktober 1939, [w:] *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, cz. I, dz. cyt., s. 51-52; taki obowiązek prowadził dopiero kolejny dekret z 26 października, zob. Bekanntmachung über die Anbietung ausländischer Werte im Generalgouvernement. Vom 26. Oktober 1939, [w:] *Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce*, cz. II, Generalna Gubernia. Wybór dokumentów i próba syntezy, opr. K. M. Pospieszalski, Poznań 1958, s. 258-259; K. Skubiszewski, dz. cyt., s. 86.

⁴³⁴ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Nota wyjaśniająca, s. 2.

⁴³⁵ Tamże, Skrócona informacja po formularzu I-A-1.

⁴³⁶ Tamże, Deutsche Reichsbank (Giroabteilung) an Emmissionsbank in Polen (Geschäftsteilung), 4 I 1944.

⁴³⁷ Tamże, Skrócona informacja po formularzu I-A-1 (załącznik 3 do polskiej noty nr 24401 z 29 IV 1947), k. 1.

wytransferowane do Reichsbanku⁴³⁸. Ilość kruszcu, która znalazła się w niemieckim banku centralnym według polskich obliczeń wyniosła 1654 kg⁴³⁹.

Na ziemiach wcielonych do Rzeszy akcję skupu i konfiskaty kontynuowały oddziały Reichsbanku. Udokumentowanie roszczeń było trudne. Stronie polskiej udało się pozyskać stosowne statystyki jedynie z poznańskiego oddziału Reichsbanku, a w przypadku pozostałych oddziałów w momencie złożenia dokumentów roszczenia opierano jedynie na szacunkach. Zwracano przy tym uwagę na to, że ziemie poznańskie było bogatsze niż inne części kraju, stąd skupiono na tym terenie więcej złota.⁴⁴⁰ Poznański oddział Reichsbanku pozyskał złoto z różnych źródeł. Po pierwsze było to złoto ze skupu prowadzonego za pośrednictwem miejscowych banków niemieckich, m.in. Landesbank und Girozentrale Warthegau, Dresdner Bank Filiale Posen⁴⁴¹. Część złota pochodziła z konfiskat od osób prywatnych przy okazji przesiedleń z ziem wcielonych do Generalnego Gubernatorstwa lub Rzeszy. Podczas rekwizycji wydawano pokwitowania, później okazało się, że nie miały one cech oficjalnego dokumentu. Tym samym zapewnienia, że poszkodowani otrzymają ekwiwalent pieniężny, nie zostały nigdy zrealizowane⁴⁴². Kolejnym zasobem było złoto stanowiące własność Kościoła katolickiego na ziemiach wcielonych, pochodzące m.in. z grabieży połączanych naczyń liturgicznych. Potwierdzały to zeznania duchownych podczas procesu Arthura Greisera przed Najwyższym Trybunałem Narodowym w Poznaniu⁴⁴³. Łącznie zasoby złota poznańskiego oddziału Reichsbanku pochodzące ze skupu i konfiskaty wynosiły odpowiednio 260 kg i 4000 kg czystego złota.

Do roszczeń kierowanych wobec Reichsbanku Polska zaliczała także złoto przejęte przezeń we wrześniu 1939 r., jeszcze przed powstaniem KKR. Mówił o tym wspomniany raport Zarządu KKR, wskazujący na przekazanie Reichsbankowi złota przez oddział Deutsche Bank w Krakowie (92 kg) i Landesgenossenschaftsbank w Bydgoszczy (11 kg)⁴⁴⁴. Warszawa nie posiadała wówczas oryginalnej dokumentacji Reichsbanku, niemniej uznano, że wskazane złoto pochodziło ze skupu dokonanego jeszcze przed oficjalnymi zarządzeniami⁴⁴⁵.

---

⁴³⁸ Tamże, Nota wyjaśniająca, s. 4; Tamże, Bei den Reichsbanken umgewandelten Reichskreditkassen bis zum 31 Oktober 1939 abliegeferte Deviesen.

⁴³⁹ Tamże, Enclosure no. 2 to Polish note, Form I-B-1, k.1.

⁴⁴⁰ Tamże, k. 3.

⁴⁴¹ CAD TGC 160QO40, dz. cyt., Ankauf von ausländischen... Gold, 3 II 1940. Tamże, Ankauf von ausländischen Goldmünzen, 10 V 1940.

⁴⁴² CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Nota wyjaśniająca, s. 5.

⁴⁴³ Tamże, s. 5-6.

⁴⁴⁴ Tamże, Enclosure no. 2 to Polish note, Form I-B-1, k. 2-3.

⁴⁴⁵ Tamże, Skrócona informacja po formularzu I-A-1 (załącznik 3 do polskiej noty nr 24401 z 29 IV 1947), s. 3.

Przemawiać za tym miała wzmianka w raporcie Zarządu KKR o wynikach skupu. Przedstawione źródła nie stwierdzają faktu przeprowadzenia takowej konfiskaty⁴⁴⁶.

Polskie roszczenia wobec złota przejętego przez KKR, BE i oddziały Reichsbanku poparto niemieckimi dokumentami (zestawieniami, pokwitowaniami skupu), które podawały określoną ilość i formę złota. Dokumenty te obejmowały – z przerwami – okres od 1 października 1939 r. do 1944 r. Znaczna część dowodów (w szczególności pokwitowania skupu), była załączona w oryginale. Niestety próżno szukać w polskich archiwach pokwitowań⁴⁴⁷. Najczęściej podawaną informacją była wyrażona w markach wartość skupionego bądź skonfiskowanego złota, a finalny szacunek roszczeń z tego tytułu było efektem przeliczenia marek na złoto⁴⁴⁸.

3. 2. 2. Złoto ze skrytek bankowych

Kolejna część roszczeń dotyczyła złota, które Niemcy pozyskali podczas siłowego otwierania skrytek bankowych. Proceder ten rozpoczął się w październiku 1939 r. i dotyczył przede wszystkim Pocztovej Kasy Oszczędności (PKO)⁴⁴⁹. Po zajęciu Warszawy, Niemcy zakazali udostępniania klientom ich skrytek, a 13 października do centrali PKO zgłosił się przedstawiciel Devisenschutzkommando, aby wskazać tryb kontroli skrytek⁴⁵⁰. Devisenschutzkommando były jednostkami SS zajmującymi się oficjalnie monitorowaniem transakcji opiewających na zagraniczne waluty i metale szlachetne na terytoriach okupowanych. Ich struktura i działalność nie jest dokładnie znana, wiadome jest natomiast, że dokonywały grabieży tych walorów⁴⁵¹. Podczas spotkania w Warszawie ustalono, że PKO będzie wzywać codziennie określoną liczbę osób, w obecności których miano prowadzić kontrolę skrytek. Dokumenty osobiste, papiery wartościowe i biżuterię oddawano właścicielowi (jeżeli był nim Żyd, biżuterię o większej wartości przywłaszczali niemieccy kontrolerzy). Przechowywane w skrytkach polskie banknoty wpłacano na konta czekowe lub oszczędnościowe klienta w PKO, natomiast dewizy i złoto zabierali Niemcy. Za przejmowane kosztowności klienci mieli otrzymać równowartość w złotych według kursu oficjalnego, co de facto oznaczało konfiskatę. Po wyczerpaniu się listy klientów, którzy zgłosili się na wezwanie,

---

⁴⁴⁶ Tamże, Annex 4b, Berlicht über die Devisenablieferungen auf Grund der Devisenordnung für das besetzte ehemals polnische Gebiet vom 7. Oktober 1939.

⁴⁴⁷ Tamże, Specification of original documents, enclosure 4a.

⁴⁴⁸ Np. CAD TGC 160QO40, dz. cyt., I-B-1 3 [Tabela przedstawiająca wielkość skupionego i skonfiskowanego złota.] Tamże, użyty przelicznik wynosił: 10 DM – 3,8425 gr czystego złota.

⁴⁴⁹ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Nota wyjaśniająca, s. 2.

⁴⁵⁰ Z. Landau, *Historia Pocztovej i Powszechnej Kasy Oszczędności*, Warszawa 1994, s. 114.

⁴⁵¹ A. Gójski, dz. cyt. s.50.

pozostała część skrytek została otwarta siłowo. Część kosztowności przechowywanych w nich przejęto, pozostałe (m.in. biżuterię) złożono do nowych skrytek, do których klucze zabierali rewidujący. Ze skrytek tych Niemcy zabrali biżuterię w 1943 r.⁴⁵².

Strona polska zgłaszając ten typ roszczeń, przedstawiła dane za okres od 12 października 1939 r. do 10 kwietnia 1940 r.⁴⁵³. Zawierały one materiały dowodowe przygotowane przez kierownictwo PKO, które po wojnie odnalazło część dokumentów dotyczących otwierania lub wyłamywania skrytek z listami osób poszkodowanych i statystykami skonfiskowanego złota i innych kosztowności. W samej Warszawie było to 260 kg złota oraz 8,3 kg platyny. Konfiskaty miały miejsce także w oddziałach PKO w Łodzi, Poznaniu i Krakowie. W ich przypadku stwierdzono, że roszczenia klientów dotyczące zrabowanego złota i zarejestrowane przez PKO opiewały na „dziesiątki milionów złotych” (jak można mniemać przedwojennych)⁴⁵⁴. Przedłożona TGC dokumentacja zawierała też załączniki z oryginalnymi pokwitowaniami wydawanymi przez komanda⁴⁵⁵. Niestety nie można ich odnaleźć w archiwaliach Komisji⁴⁵⁶.

Warszawa zwróciła też uwagę na grabież złota ze skrytek obywateli polskich za granicą. Posłużono się przykładem Alicji Wołoszyńskiej, której depozyt 69 kg złota w Rotterdamsche Bank Vereeniging w Amsterdamie miał zostać w 1942 r. skonfiskowany przez Niemców, a następnie wytransferowany do Reichsbanku⁴⁵⁷. Komisja odnotowała, że w świetle przedstawionego materiału dowodowego (korespondencji między Wołoszyńską a Wydziałem Gospodarki rządu GG) skonfiskowane złoto należało do męża Wołoszyńskiej (nie podano jego imienia)⁴⁵⁸. Złoto to zostało skonfiskowane, ponieważ był on w tamtym czasie (18 kwietnia 1944 r.) więziony na Montelupich w Krakowie i nie zadeklarował posiadania tego złota⁴⁵⁹. Nie są znane dalsze losy tego złota, Komisja nie uznała polskich roszczeń, można dodać, że strona polska niezręcznie wykorzystała opisany przykład. Dodać należy, że Warszawa wspomniała

---

⁴⁵² Z. Landau, dz. cyt., s. 114.

⁴⁵³ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Enclosure no. 2 to Polish note, Form I-B-1, 4.

⁴⁵⁴ Tamże, Form I-B-1, k. 4; Nota wyjaśniająca, s. 2-3; Nota wyjaśniająca podaje 272 kg, a nie 260 kg. Druga ilość została jednak powtórzona w tabelarycznym zestawieniu wszystkich roszczeń (Form I-B-1, 8), stąd należy ją uznać za wiarygodniejszą.

⁴⁵⁵ Tamże, Specifications of original documents, załączniki 4e-g.

⁴⁵⁶ W późniejszym okresie Komisja nie prosiła o ich nadesłanie, a więc zostały przekazane 29 IV 1947. Powinny znajdować się między innymi teczkami w których umieszczono i dokładnie opisano przesłane materiały. Dotyczy to zarówno angielsko- jak i francuskojęzycznej kopii dokumentów.

⁴⁵⁷ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Nota wyjaśniająca, s. 3; tamże, Skrócona informacja po formularzu I-A-1 (załącznik 3 do polskiej noty nr 24401 z 29 IV 1947); tamże, Form I-B-1, 4.

⁴⁵⁸ CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies., Adjudication by the Tripartite Commission for the restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the Polish Republic for the restitution of 138,718.5309 kgs of fine gold, s. 25.

⁴⁵⁹ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Replay to questionnaire, Enclosure 4d, Regierung der Generalgouvernement Hauptabteilung Wirtschaft Abteilung Devisen und Aussenwirtschaft an Alicja Wołoszyńska, 8 IV 1944.

też o rabunku ponad 10 kg złota i dużych ilości biżuterii z Banku Cukrownictwa i Banku Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu⁴⁶⁰. Roszczenia do tego złota nie zostały zgłoszone.

3. 2. 3. Złoto z rejestracji strat wojennych

Trzecia kategoria roszczeń została oparta o wyniki rejestracji strat wojennych polskich obywateli, jaką w latach 1945–1946 przeprowadziło BOW. W części III, punkt 2a „Kwestionariusza A w sprawie szkód wojennych” każdy obywatel mógł zadeklarować starty w złocie i kosztownościach. Ilość złożonych kwestionariuszy do starostw powiatowych i zarządów miast wyniosła ok. 1,5 mln. Na ich podstawie BOW przygotowało analizy, z których wynikało, że straty w złocie poniosło 10% ogółu poszkodowanych, czyli 134 tys. osób⁴⁶¹. Do tego roszczenia załączone były dwa zestawienia. Pierwsze z nich przedstawiało straty wojenne osób prywatne w złocie według województw (włączając w to „Ziemie Zachodnie”). Drugie natomiast prezentowało straty obywateli w kosztownościach (w czystym złocie i przedmiotach wykonanych z tego kruszcu). Materiały opatrzone krótkim wstępem, w którym opisano metody i źródła wykorzystane do opracowania przedstawionych danych. Do zgłoszenia załączono też niezupełniony egzemplarz kwestionariusza wraz ze wskazówkami, jak wypełnić dokument⁴⁶².

Tak jak w wypadku innych strat, były one rejestrowane wyłącznie z autopsji. Wiarygodność roszczeń została oparta o zeznania świadków i potwierdzana podpisem urzędników nadzorujących rejestrację strat. Rejestr nie pokrywał całości strat, ponieważ część obywateli nie zgłosiła roszczeń⁴⁶³. Obliczenia opierały się o niejasne założenia. Po pierwsze, zsumowano straty w złotych monetach i sztabkach, których ilość wyniosła 4875 kg (a powinno być 4857 kg, co wynika z weryfikacji obliczeń). Po drugie, z nieznanymi przyczynami, uznano, że spośród zadeklarowanej sumy strat w kategorii „złota, kosztowności” (326 051 645 zł) ok. 50% (163 028 228 zł) przypadła na czyste złoto. BOW przyjęło wartość dla 1 g złota – 5,9 zł. Na tej podstawie obliczono straty w złocie na 27 519 kg czystego złota i taka wielkość pojawiła się w zestawieniu 2⁴⁶⁴. Na koniec dodano pierwszą i drugą sumę do siebie, co razem powinno

---

⁴⁶⁰ Tamże, Nota wyjaśniająca, s. 3.

⁴⁶¹ Tamże, s. 11-12.

⁴⁶² CAD TGC 160QO40, dz. cyt., Annexe 4h: Metody i źródła opracowania danych w przedmiocie strat wojennych w złocie i kosztownościach, Zestawienia nr 1-2, Starty wojenne osób prywatnych w złocie i kosztownościach; Odnośnie „Ziem Odzyskanych” widnieje taka uwaga w Zestawieniu nr 1: „Straty, zarejestrowane na Ziemiach Odzyskanych zgłoszone zostały nie tylko przez ludność autochtoniczną, lecz również przez osadników i repatriantów”.

⁴⁶³ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Skrócona informacja po formularzu I-A-1 [załącznik 3 do polskiej noty nr 24401 z 29 IV 1947], 5.

⁴⁶⁴ Tamże, Zestawienie nr 2.

stanowić 32 394 kg. Taka wartość nie pojawia się jednak w sumarycznym zestawieniu, gdzie pojawia się liczba 32 380 kg, a zamiast ilości z zestawienia 2. pojawia się suma 27 615 kg⁴⁶⁵. Złoto z tytułu rejestracji strat wojennych zostało więc częściowo podwójnie policzone, ponieważ straty w czystym złocie (zestawienie 1.) i kategoria strat „złota i kosztowności (zestawienie 2.) mogły obejmować te same straty. Ponadto popełniono przy błędy rachunkowe. Należy również pamiętać, że BOW wykorzystywał cenę złota z 1938 r. Bazowanie na cenach z 1945 r. było zawodne.

3. 2. 4. Złoto zagrabione od więźniów obozów koncentracyjnych

O możliwości wykorzystania złota dentystycznego więźniów obozów koncentracyjnych pisał niemiecki dentysta Wiktor Scholz w pracy doktorskiej „O możliwości ponownego stosowania złota z jam ustnych zmarłych” (obroniona w Instytucie Stomatologicznym Uniwersytetu Wrocławskiego w 1940 r.). Pomysł ten został podchwycony przez władze III Rzeszy. 23 września 1940 r. Reichsführer SS Heinrich Himmler wydał rozkaz usuwania złota dentystycznego ze zwłok więźniów zmarłych w obozach koncentracyjnych. Himmler zobowiązał zarządy obozów do dostarczania złota do centralnej administracji SS raz w miesiącu. Następnie Urząd Sanitarny (SS-Sanitätsamt) rozdzielał otrzymane złoto gabinetom dentystycznym, z których korzystali członkowie SS i ich rodziny. W drugiej połowie 1942 r. ilość zagrabionego w ten sposób złota była tak duża, że zdecydowano się je umieszczać w Reichsbanku⁴⁶⁶. Każdy z obozów koncentracyjnych posiadał co najmniej jednego dentystę, będącego funkcjonariuszem SS. Z racji swoich rozmiarów, niemiecki obóz zagłady Auschwitz-Birkenau posiadał ich aż siedemnastu⁴⁶⁷.

Strona polska postanowiła również złożyć roszczenia do tej kategorii złota. Warszawa nie ograniczyła się do podania wyliczeń, ale opisała szeroki kontekst funkcjonowania niemieckich obozów koncentracyjnych w Polsce, przytaczając dane co do ich kategoryzacji i liczebności. „Obozy były nie tylko miejscami tortur i śmierci, ale w tym samym czasie narzędziem zorganizowanej grabieży na masową skalę. Więźniowie byli dokładnie przeszukiwani czy mogą mieć cokolwiek wartościowego natychmiast po ich przyjeździe.

---

⁴⁶⁵ Por: CAD TGC 160QO40, dz. cyt., Annexe 4h: Metody i źródła opracowania danych w przedmiocie strat wojennych w złocie i kosztownościach, Zestawienie nr 1-2 z: CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Skrócona informacja po formularzu I-A-1 (załącznik 3 do polskiej noty nr 24401 z 29 IV 1947), 5.

⁴⁶⁶ K. Okoniewska, *Dentystyka w obozach koncentracyjnych na przykładzie KL Auschwitz i KL Stutthof*, „Medycyna Nowożytna”, 2018, t. 24, nr 1, s. 127.

⁴⁶⁷ E. Schwanke, D. Groß, *Progressive Entanglements? Activity Profiles, Responsibilities and Interactions of Dentists at Auschwitz. The Example of 2nd SS Dentist Willi Schatz*, „Medical History”, 2020, t. 64, nr 3, s. 384.

Wszystkie pieniądze i kosztowności były zabierane i wysyłane [dalej]⁴⁶⁸. Zwrócono również uwagę na wyrywanie złotego uzębienia od zamordowanych więźniów.

Rozkaz Himmlera był wykonywany pieczołowicie w Auschwitz. Według zeznań komendanta obozu Rudolf Hößla podczas procesu przed NTN w Warszawie, złoto było przetwarzane na sztabki a następnie przesyłane (od 2 do 4 sztuk miesięcznie) do Urzędu Sanitarnego. Podobny proceder miał miejsce w innych niemieckich obozach. Również jednym z celów akcji „Reinhardt” było przejęcie osobistego majątku Żydów, w tym kosztowności. Przy tej kategorii roszczeń podano również inne przykłady grabieży mienia żydowskiego w czasie wojny, np. zarządzenie niemieckiego komisarza Warszawy Helmuta Otto z 17 listopada 1939 r. o konfiskacie kosztowności polskich obywateli o żydowskim pochodzeniu⁴⁶⁹. Do roszczenia załączono opracowanie Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (GKBZNwP)⁴⁷⁰, a także wybrane dokumenty niemieckie z czasu wojny, które świadczyły o grabieży złota i kosztowności od ofiar obozów koncentracyjnych. Była to m.in. korespondencja administracji obozu Auschwitz z 24 stycznia 1944 r. odnośnie segregacji zagrabionych kosztowności i ich odpowiedniej ewidencji⁴⁷¹.

Strona polska przedstawiła TGC statystyki oparte na dokumentach niemieckich jakie znaleziono po wyzwoleniu obozu, z których wynikało, że tylko w ciągu jednego dnia wyrwano 16 325 złotych i platynowych zębów od 2904 osób. W pewnych okresach, w ten sposób pozyskiwano 12 kg złota tygodniowo⁴⁷². Katarzyna Okoniewska wskazuje jednak, że te liczby dotyczą okresu ośmiu miesięcy (maj–grudzień 1942 r.)⁴⁷³. Strona polska dosyć luźno interpretowała dokumenty, które sama przedstawiała w celu udowodnienia swoich roszczeń. Fragment „Noty wyjaśniającej” podający liczbę 16 325 złotych zębów został bowiem zaczerpnięty z opracowania GKBZNwP, które podaje tę liczbę wraz z dokumentami niemieckimi, ale nie w odniesieniu do jednego dnia, a pewnego, bliżej nieokreślonego

---

⁴⁶⁸ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Nota wyjaśniająca, s. 6-7.

⁴⁶⁹ Tamże, s. 6-7; W tekście użyto sformułowanie „mayor of the city”, najpewniej mowa o niemieckim komisarzu Warszawy Helmutcie Otto – identyfikacja za: T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni. Studium historyczne*, Warszawa 1988, s. 417. Akcja „Reinhardt” (Einsatz Reinhardt), [w:] Encyklopedia Holocaustu, United States Holocaust Memorial Museum [https://encyclopedia.ushmm.org/content/pl/article/operation-reinhard-einsatz-reinhard].

⁴⁷⁰ CAD TGC 160QO40, dz. cyt., Annexe 4i, Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce do Ministerstwa Skarbu, 11 XI 1946.

⁴⁷¹ Tamże, Annexe 4i, Załącznik nr 5, Amtsgruppe D KL An die Verwaltung KL. Auschwitz, 24 I 1944 (Odpis).

⁴⁷² Tamże.

⁴⁷³ K. Okoniewska, dz. cyt., s. 129.

przedziału czasu. Opracowanie, zawierające m.in. bardzo drastyczne opisy poszukiwań kosztowności u więźniów, nie zostało jednak przetłumaczone na języki Komisji⁴⁷⁴.

Jednak to nie nadinterpretacja dokumentów ale szacunkowe straty ofiar obozów w złocie wydają się najbardziej kontrowersyjne. Według wstępnych wyliczeń w obozach zginęło co najmniej 4,9 mln osób. Spośród tej grupy, chrześcijanie stanowili 1,7 mln osób. Strona polska szacowała, że jeżeli połowa z nich miała złoto w jakiegokolwiek formie, a przeciętnie było to 25 g, to ofiary pochodzenia chrześcijańskiego straciły łącznie 20 t złota. Pozostałą grupę ofiar stanowiły osoby pochodzenia żydowskiego (3,2 mln). Strona polska w tym wypadku miała na myśli polskich obywateli o takim pochodzeniu. Jeżeli tworzyły one 800 tys. rodzin, po 4 osoby każda, a przeciętna rodzina miała po 100 gr złota, to zrabowano im 80 t złota. Razem więc w obozach zagrabiono ofiarom 100 t złota. Jednocześnie Warszawa zastrzegła, że w świetle niemieckich metod grabieży, które miały w szczególności na celu zatrzeć wszelkie ślady zbrodni, trudno jest ustalić dokładną ilość złota⁴⁷⁵.

Powyższe obliczenia były zawyżone, a przyjęto metodologia opierająca się na uśrednionych ilościach posiadanego złota nie została poparta przekonującym materiałem źródłowym. Liczba chrześcijańskich i żydowskich ofiar obozów była także zawyżona, do tego nie wszyscy Żydzi, którzy zginęli w niemieckich obozach byli polskimi obywatelami. Na usprawiedliwienie przyjętej metody można dodać, że powojenne szacunki ofiar budowane były na niemieckich statystykach oraz zeznaniach ofiar, zostały skorygowane wiele lat później (najbardziej rzetelne dane pochodzą dopiero z lat 90. XX w.)⁴⁷⁶. Charakter wojny spowodował że Polska, podobnie jak inne poszkodowane państwa, stanęły przed bezprecedensowym zadaniem obliczenia strat w tym jakże trudnym obszarze. Niezależnie od powyższego błędy szacunków były poważne i zostały one ostatecznie przez Komisję odrzucone.

3. 2. 5. Złoto gdańskie

Ostatnią kategorią roszczeń zgłoszonych przez Polskę, było tzw. złoto gdańskie. Wojenne losy samego złota BvD zostały już wcześniej opisane. Roszczenie to nie zostało zawarte tak jak inne, w „Nocie wyjaśniającej”, ale w „Skróconej informacji”, bez załączenia szczegółowych dokumentów. W uzasadnieniu powołano się na zapisy traktatu wersalskiego

---

⁴⁷⁴ CAD TGC 160QO40, dz. cyt., Annexe 4i, "Sprawozdanie o dokonanych przez Niemców rabunku i wywozie złota..." [Załącznik do pisma GKBZNwP do Min. Skarbu], 11 XI 1946, s. 5.

⁴⁷⁵ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Nota wyjaśniająca, s. 8-10; Tamże, Form I-A-1, 6.

⁴⁷⁶ Straty osobowe polskich Żydów szacuje się na 2,7-2,9 mln osób – *Historia Polski w liczbach*, t. 5. Polska 1918–1945, opr. C. Leszczyńska, Warszawa 2018, tab. 6(63), s. 76. F. Piper liczbę wszystkich ofiar KL Auschwitz podaje na 1,1 mln osób – tenże, *Liczba ofiar*, [w:] *Auschwitz 1940-1945. Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu*, t. III. Zagłada, red. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim-Brzezinka 1995, s. 178.

mówiące, że Niemcy zrzekły się wszelkich praw do Gdańska, które jako wolne miasto zyskało status niezależnego podmiotu w relacjach międzynarodowych. Stwierdzono, że w tym zakresie „Polska odgrywała rolę reprezentanta Gdańska w stosunkach międzynarodowych”⁴⁷⁷. Było to prawdą, ponieważ mówiła o tym konwencja polsko-gdańska z 9 listopada 1920 r. (tzw. konwencja paryska)⁴⁷⁸. Prawo Polski do złota gdańskiego miało również wynikać ze „współwłasności w Banku Gdańskim”, sięgającej 25% udziałów. Podkreślono również nielegalność aneksji Gdańska przez III Rzeszę. Uznano, że Polska, jako jedyna była uprawniona do restytucji złota gdańskiego. Wielkość roszczeń wyprowadzono z rocznego sprawozdania BvD za 1938 r., gdzie podano wartość posiadanego złota – 28 mln guldenów gdańskich co odpowiadało 4726 kg złota⁴⁷⁹.

Roszczenia Polski do TGC można pogrupować w pięć kategorii, które strona polska podzieliła na dwie grupy A i B, czyli złoto zagrabione z terytorium Polski i złoto gdańskie (Tabela 6).

Tabela 6. Roszczenia Polski do złota według zgłoszenia z 1947 r.

Kategoria złota	Ilość (kg)
Kategoria A – złoto zagrabione z terytorium Polski	138735
Kasy Kredytowe Rzeszy i Bank Emisyjny	1654
Deutsche Bank w Krakowie i Landesgenossenschaftsbank w Bydgoszczy	103
oddziały Reichsbanku	4260
skrytki bankowe	338
rejestracja strat wojennych ⁴⁸⁰	32380
grabież złota w obozach koncentracyjnych	100000
Kategoria B – złoto gdańskie	4726
RAZEM	143461

Zródło: CAD TGC 160QO41 Poland. Replay to questionnaire Form I-B-1, 8.

Całość polskich roszczeń wyniosła 143 461 kg złota. W podsumowaniu zgłoszenia, Warszawa podkreśliła, że przedstawione dane nie oddają w pełni grabieży złota: „Szacunki strat oparte są w znacznym stopniu na danych przybliżonych, co więcej, różne informacje łączą się ze sobą tak, że w pewnych przypadkach mogą pojawić się powtórzenia. To, jakkolwiek, nie

⁴⁷⁷ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., 4, Skrócona informacja po formularzu I-A-1 [załącznik 3 do polskiej noty nr 24401 z 29 IV 194], 7.

⁴⁷⁸ Danzig and Poland - Convention between Poland and the Free City of Danzig, signed at Paris, November 9, 1920 [1921], “League of Nations Treaty Series 74, no. 153 [https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%206/v6.pdf]; Był to artykuł 1. Umowy.

⁴⁷⁹ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Skrócona informacja po formularzu I-A-1 (załącznik 3 do polskiej noty nr 24401 z 29 IV 1947), 7; Tamże, Form I-A-1, k. 7.

⁴⁸⁰ Przyjęto ilość występującą w źródle, zob. rozdział 3.2. 2.

dotyczy złota Banku Gdańskiego”. Jako przykład podano złoto skonfiskowane z KKR, które jednocześnie mogło zostać zgłoszone w ramach rejestracji strat wojennych⁴⁸¹. Strona polska tym samym przyznała się do błędów w wypełnieniu kwestionariusza. Na sam koniec, Warszawa wykonała zaskakujący zabieg. Mając świadomość możliwych powtórzeń we własnym zgłoszeniu stwierdziła, że polskie roszczenia do złota monetarnego (wyłączając złoto gdańskie) wynoszą 134 000 kg czystego złota⁴⁸².

O ile złoto gdańskie miało niewątpliwie charakter monetarny, o tyle złoto z tytułów ujętych w kategorii A budziło pod tym względem wątpliwości i Warszawie trudno było udowodnić jego monetarny charakter. Niemniej pretensje do niego zostały zgłoszone z uzasadnieniem, że finalnie trafiło ono do Reichsbanku. Nie jest jasne w jaki sposób złoto to – przy potencjalnym korzystnym werdykcie TGC – miałoby wrócić do właścicieli. Wprawdzie część poszkodowanych otrzymała podczas rekwizycji potwierdzenia jej dokonania, natomiast ofiary obozów koncentracyjnych zostały okradzione w obliczu śmierci. Ta kategoria stanowiła największą część roszczeń, Jednocześnie była najslabiej udokumentowana.

Warszawa musiała długo czekać na stanowisko TGC, co wynikało częściowo z ilości i charakteru materiałów dowodowych, a także konieczności rozpatrywania roszczeń pozostałych 9 krajów. Polskie zgłoszenie z racji na swoją złożoność, ale też polityczny kontekst, postawiło Komisję przed trudnym zadaniem.

3.3. Wstępna ocena polskich roszczeń

Jak wspomniano wcześniej, polskie roszczenia zostały złożone do TGC pod koniec kwietnia, Komisja przesłała potwierdzenie przyjęcia złożonych dokumentów na ręce Poselstwa RP w Brukseli dopiero 27 maja 1947 r.⁴⁸³. TGC postanowiła ponadto przetłumaczyć załączone do zgłoszenia dokumenty niemieckie na języki Komisji, z wykorzystaniem personelu IARA⁴⁸⁴. Warto przypomnieć, że to na stronie polskiej spoczywał obowiązek tłumaczenia przedłożonych materiałów na język angielski i francuski.

Pierwszą sprawą, którą zajęła się Komisja były protesty Warszawy w sprawie zawężonej definicji złota monetarnego. Na posiedzeniu 13 maja 1947 r. komisarze dyskutowali o treści odpowiedzi na ten zarzut, obawiając się, że podobne obiekcje mogłyby zgłosić inne kraje. Projekt odpowiedzi przygotować miał amerykański komisarz Russel Dorr⁴⁸⁵. W wersji

---

⁴⁸¹ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Form I-A-1, k. 8.

⁴⁸² Tamże.

⁴⁸³ Tamże, M. Hirigoyen to E. Bartol, 27 May 1947.

⁴⁸⁴ Tamże, R. H. Dorr to Commissioners, 25 Jul 1947.

⁴⁸⁵ TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 4, 13 May 1947.

roboczej nie odniesiono się jednak do definicji złota, zamiast tego sformułowano oczekiwania dotyczące ustalenia dokładnych właścicieli zrabowanego złota, wagi, próby i jego monetarnego charakteru⁴⁸⁶.

Korespondencja nie została jednak nigdy wysłana⁴⁸⁷. Wynikało to prawdopodobnie z dalszych dyskusji na temat polskich roszczeń, które powróciły na nowo pod koniec maja. Dorr pisał 17 maja do Departamentu Stanu na temat zgłoszenia Warszawy: „(...) jakakolwiek odpowiedź ze strony Polski na nasze pytania dostarczy nam amunicji. Na przykład, jest prawdopodobne, że jeżeli zostaną zmuszeni aby przyznać się, że nie wiedzą, ile, albo jakiej próby złoto zostało zrabowane od osób prywatnych (...)”. Amerykanin stwierdził, że najlepszą taktyką będzie skłonienie Polaków do wskazania, jakiej ilości złota monetarnego dotyczą polskie roszczenia, co pozwoli zminimalizować ryzyko jakiegokolwiek próby włączenia „niedopuszczalnych” roszczeń. Zdaniem Dorra Komisja miała świadomość, że trzy rządy nie chcą się wikłać w „przedłużone dyskusje” ze stroną polską na temat definicji złota monetarnego⁴⁸⁸. Pomimo braku szczegółowej analizy polskich pretensji w tamtym czasie, wszystkie trzy rządy miały ugruntowane stanowisko na ich temat, co nie rokowało dobrze Warszawie.

Treść korespondencji pomiędzy komisarzami jest częściowo sprzeczna z oficjalną brytyjską odpowiedzią na noty złożone RMSZ w Moskwie z 31 lipca 1947 r. Londyn wyjaśnił, Warszawie, że zachodni ministrowie zdecydowali o tym, iż odpowiednia ilość kruszcu na rzecz restytucji złota gdańskiego powinna zostać zarezerwowana, ale ostateczna decyzja zostanie podjęta dopiero po ostatecznym określeniu statusu politycznego Gdańska. FO wyjaśniło również, że brytyjski komisarz został poinstruowany, aby współpracował z reprezentantami Francji i USA w rozpatrywaniu polskich roszczeń. Co ciekawe, Whitehall stwierdził że „kwestia definicji złota monetarnego jest obecnie rozpatrywana przez Komisję (...)”⁴⁸⁹. Kłóci się to nie tylko z wymianą spostrzeżeń pomiędzy komisarzami, ale także z tym, że zasady restytucji zostały określone w dokumentach przesłanych krajom zaproszonym do złożenia roszczeń.

---

⁴⁸⁶ NA RG 84, Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Files, of the U.S. Delegation to the IARA, X Tripartite Gold Commission, box 14, X-Q-J Poland, TGC to Polish Chargé d'affaires, 16 V 1947 (project).

⁴⁸⁷ Próżno jej szukać w polskim dossier (CAD TGC 160QO 68 CC/POL I Poland. 29 sept 1946 - 10 nov 1978), gdzie znajduje się tylko prośba o przetłumaczenie projektu na język francuski, jak również w polskich źródłach, por. AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., k. 198-220.

⁴⁸⁸ NA RG 43, Records of International Commissions, committees and councils, Paris Conference on Reparations, General Subject File, box no. 13, entry A1 319, M-88, R. H. Dorr to J. A. Todd, Division of German and Austrian Affairs, Dep. Of State, 17 May 1947.

⁴⁸⁹ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., FO to Jerzy Michałowski, 31 Jul 1947.

W tym samym czasie pomiędzy Waszyngtonem a Warszawą toczyła się wymiana zdań w pewnej, pozornie niemającej związku z polskimi roszczeniami, sprawie. Otóż 5 maja 1947 r. Ambasada USA w Warszawie złożyła w MSZ notę w sprawie transakcji sprzedaży polskiego węgla dla Portugalii. W dokumencie stwierdzono, że zapłatą za węgiel ma być złoto zagrabione przez III Rzeszę, którym Berlin płacił Lizbonie w czasie wojny. Pośrednikiem w polsko-portugalskiej transakcji miała być szwajcarska firma Nehaba Corporation. USA przypomniły, że Polska jest sygnatariuszem rezolucji VI z Bretton Woods w sprawie zagrabionego złota, jak również alianckiej deklaracji z 22 lutego 1944 r. w sprawie transakcji zagrabionym złotem. Ambasada zwróciła uwagę, że jeżeli Warszawa otrzyma franki szwajcarskie, będzie to pogwałcenie deklaracji. Amerykanie byli również przekonani, że Polska nie będzie chciała pełnić roli „pasera”. Wyrażono też w imieniu trzech rządów oczekiwanie, że Polska uzyska od Portugalii zapewnienie, że zapłatą nie będzie zrabowane złoto⁴⁹⁰. W tym samym dniu podobną notę złożyli w polskim MSZ Brytyjczycy⁴⁹¹. Korespondencja ta wynikała zapewne z toczących się negocjacji z Portugalią, która nie była skłonna przekazać złota trzem rządóm.

Powyższe zarzuty wprawiły Warszawę w zakłopotanie. Urzędnik MSZ Karol Lapter przygotowujący odpowiedź na notę stwierdził, że strona polska nie zna treści dokumentów, na które powołują się Anglosasi⁴⁹² (sic!). MSZ musiało jednak w końcu dotrzeć do treści rezolucji i deklaracji, bo powoływało się na nie w odpowiedzi z 31 maja 1947 r. Warszawa wyjaśniła, że rzeczona transakcja dotyczyła kupna węgla przez Holandię, a nie przez Portugalię, a zapłatę za „czarne złoto” stanowiły wolne dewizy, co zostało sformułowane w umowie. Nadmieniono również, że polskie organizacje eksportowe nie mają zamiaru zawierać kolejnych transakcji z firmą Nehaba, dowodem było odrzucenie jej ostatniej oferty. Rząd polski zapewnił o woli współpracy z USA, nadmieniając przy tym, że „przemozna część polskiego majątku w złocie została wywieziona podczas okupacji i powiększyła zasoby niemieckiego złota monetarnego”. Na zakończenie, jakby starając się przejąć inicjatywę, Warszawa dopytywała, w jaki sposób Waszyngton dba o przestrzeganie wspomnianych w nocie deklaracji i rezolucji⁴⁹³.

Pozostaje jeszcze pytanie, czy taka transakcja faktycznie miała miejsce. W latach 90., kiedy wybuchło zainteresowanie zagrabionym złotem, polska prasa rozpisywała się o tej

---

⁴⁹⁰ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., No. 1002, [Nota Ambasady USA do MSZ z 5 V 1947], k. 191-192.

⁴⁹¹ AMSZ Z-6 W-53 T-754, Departament Polityczny 1945-1948, Sprawa restytucji złota monetarnego zagrabionego przez państwa Osi, Odpis noty brytyjskiej z 5 V 1947, k. 19.

⁴⁹² Tamże, K. Lapter, Notatka służbowa, 29 V 1947, k. 23.

⁴⁹³ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., No. 1002, Nota MSZ do Ambasady USA z 31 V 1947, k. 202-204.

sprawie przytaczając omówione wyżej noty⁴⁹⁴. Na łamach „Polityki” portugalski historyk António Louçã przekonywał, że Lizbona celowo dążyła do zakupów w Polsce aby zatrzyć pochodzenie złota. Za tym, że właśnie ono miało być walutą transakcji przemawiać miała jej nierynkowa, wysoka wartość. Portugalczyk powoływał się na dochodzenia francuskiego MSZ w tej sprawie⁴⁹⁵. Swoje ustalenia portugalski historyk opublikował również na łamach czasopisma naukowego, wskazując ponadto na podobieństwo polsko-portugalskich umowy do ustaleń polsko-szwajcarskich z 1949 r.⁴⁹⁶. Polski MSZ w odpowiedzi na te rewelacje stwierdził, że nie zna żadnych umów w sprawie tej transakcji i oceniał, że sfinalizowanie tej transakcji przez Warszawę po 1945 r. było mało prawdopodobne, bo Polska ludowa nawiązała stosunki z Portugalią dopiero po rewolucji goździków w 1974 r.⁴⁹⁷. Z jednej strony, nie wydaje się aby „pranie złota” przez Portugalię przy udziale Polski miało rzeczywiście miejsce. Trudno wyobrazić sobie współpracę dyktatury Salazara, która nie uznała Rządu Tymczasowego z polskimi komunistami. Z drugiej strony, historia widziała już bardziej egzotyczne przykłady współpracy (np. kooperacja włosko-sowiecka w czasie wojny abisyńskiej). Być może szczegóły takiej transakcji nigdy nie znalazły swojego odzwierciedlenia na papierze.

Sprawa polskich roszczeń powróciła na forum Komisji na przełomie maja i czerwca 1947 r. Z korespondencji pomiędzy Dorrem a komisarzem francuskim Spitzmullerem wynika, że obaj opowiadali się za ich odrzuceniem. Traktowali zgodę na złożenie roszczeń przez Warszawę za akt dobrej woli. Dlatego nie rozumieli, dlaczego, jak to określali, Polska „miałaby więc atakować nasze kraje”. Byli również zgodni, że Komisja nie powinna zmieniać definicji złota monetarnego, która była efektem długotrwałych prac i należy bronić przyjętych rozwiązań prawnych. Zwrócili uwagę, że roszczenia o podobnym charakterze co Polska, złożyła też Grecja.

Dorr był natomiast przeciwny stwierdzeniu francuskiego kolegi, że jakiegokolwiek zapytanie ze strony Komisji do władz polskich, dotyczące złota zagrabionego obywatelom nałoży na trzy rządy moralny obowiązek uznania tych roszczeń. Niezależnie od tego, Amerykanin za słuszne uważał domaganie się od Polski szczegółowego wyjaśnienia sprawy złota gdańskiego. Z korespondencji wynika również, że trzy rządy odłożyły decyzję o tym, czy uznać roszczenie Polski do tego złota. Wynikało to z kilku powodów. Po pierwsze, należało

---

⁴⁹⁴ D. Świątek, D. Bilewicz-Bandurska, *Złoto za węgiel*, „Życie Warszawy” 31 X 1996; S. Walczak, *Jeszcze jedna tajna umowa*, „Rzeczpospolita”, 30 X 1996.

⁴⁹⁵ A. Louçã, *Z ręki do ręki*, „Polityka”, 23 V 1998.

⁴⁹⁶ A. Louçã, *Nazi Gold and the Swiss-Portuguese Connection*, „Cardozo Law Review”, 1998, t. 20, nr 2, s. 506.

⁴⁹⁷ D. Świątek, D. Bilewicz-Bandurska, *Złoto za węgiel*, „Życie Warszawy” 31 X 1996; S. Walczak, *Jeszcze jedna tajna umowa*, „Rzeczpospolita”, 30 X 1996.

ustalić ich maksymalną wysokość, aby zarezerwować odpowiednią ilość złota w puli. Po drugie, byli przekonani, że możliwy przydział złota będzie mógł nastąpić po rozwiązaniu kwestii przynależności państwowej Gdańska. Amerykański komisarz uważał, że w przypadku tak problematycznych roszczeń jak te złożone przez Polskę, Komisja (a nie trzy rządy) powinna odgrywać główną rolę, co wzmocni jej autorytet i prestiż⁴⁹⁸.

Warszawa starała się różnymi nieoficjalnymi kanałami dowiedzieć się, jaka była wstępna ocena polskich roszczeń. Ambasada RP w Paryżu otrzymała wyjaśnienia, że przy restytucji złota zagrabionego obywatelom „należy udowodnić (a nie uprawdopodobnić) ścisłą wysokość strat”. Francuskie MSZ deklarowało, że takie stanowisko jest „niegodziwe wobec Polski i innych państw”, dlatego mocarstwa zamierzały pokryć straty osób prywatnych proporcjonalnie do strat w złocie monetarnym. Ambasada RP zaprotestowała przeciwko tej zasadzie jako „krzywdzącej dla Polski”. Z kolei francuski komisarz Jacques Rueff poinformował Bartola w rozmowie na początku lipca, że polskie postulaty zmiany definicji złota monetarnego są bez szans, natomiast roszczenia do złota gdańskiego mają szanse powodzenia, jeśli zostanie ustalona przynależność państwowa Gdańska, a Warszawa złoży więcej materiałów uzasadniających jej roszczenia⁴⁹⁹.

W Polsce trwała w tym czasie wymiana opinii między zaangażowanymi w sprawę resortami. MSZ prosiło MS o dwie rzeczy. Po pierwsze sprawdzenie, czy istnieje możliwość „udowodnienia (a nie uprawdopodobnienia)” strat prywatnych w złocie w świetle nowych materiałów dowodowych pochodzących z akt procesowych Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w Norymberdze. Po drugie, MTS miał ocenić, które z rozwiązań jest bardziej korzystne dla Polski: przedstawienie niezbitych dowodów na roszczenia osób prywatnych czy przyjęcie zasady proporcjonalności⁵⁰⁰. MS w odpowiedzi na prośby MSZ stwierdziło, że proporcjonalne pokrycie strat w złocie osób prywatnych nie gwarantuje sukcesu w restytucji „z tego oczywistego względu, że Polska złota państwowego, czy złota instytucji emisyjnej nie straciła”. Resort stwierdził, że również druga opcja nie nadaje się do procesu restytucji, gdyż pozyskane niedawno dokumenty miały charakter fragmentaryczny. Rozwiązaniem tej sytuacji miało być uzasadnienie roszczeń do złota osób prywatnych „na słowie uprawdopodobnionym okolicznościami”. Jako poparcie tego rozwiązania wskazywano inne państwa znajdujące się w analogicznej sytuacji co Polska, bo metody rabunku były podobne i nikt nie będzie w stanie

---

⁴⁹⁸ NA RG 84, Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Files, of the U.S. Delegation to the IARA, X Tripartite Gold Commission, box 14, X-Q-J Poland, R. H. Dorr to H. Spitzmuller, 2 Jun 1947.

⁴⁹⁹ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Szyfrogram 12 6555 Bartol [spisany odręcznie na kartce, brak daty, ale umiejscowienie w jednostce i treść pozwalają przypuszczać, że powstał on na początku lipca], k. 217.

⁵⁰⁰ Tamże, M. Wierna do Min. Skarbu, 4 VI 1947, k. 205.

przedstawić dowodów⁵⁰¹. Pomimo świadomości braków w dokumentach, którą udało się pozyskać, MSZ zdecydowało się na wysłanie ich do Komisji 4 lipca⁵⁰². Ze sporym opóźnieniem, nawet jak na ówczesne warunki, 24 lipca materiały zostały przesłane przez Poselstwo Komisji. Warszawa proponowała również wysłuchanie przedstawiciela Polski przed Komisją⁵⁰³. Krok Warszawy, która nieproszona dosłała kolejne dokumenty, poirytował Komisję. Poinformowała ona 11 sierpnia Poselstwo, że dokumenty które zostaną nadesłane po 15 września 1947 r. nie będą rozpatrywane⁵⁰⁴.

Komisja odniosła się do polskich spraw na posiedzeniu 2 lipca. Uznała, że odpowiedź na polskie wnioski w sprawie poszerzenia definicji złota monetarnego i restytucji złota zagrabionego obywatelom, należy odłożyć do czasu sprawdzenia całości polskiego zgłoszenia przez ekspertów⁵⁰⁵. Komisja skorzystała z opinii dwóch ekspertów. Przygotowali oni wstępne oceny polskich roszczeń latem 1947 r.

Amerykański ekspert Edward O'Flaherty krytycznie ocenił polski kwestionariusz: „Polska odpowiedź na kwestionariusz złota jest kiepsko zorganizowana, fatalnie napisana i zawiera pewne błędy w prostej arytmetyce, co prowadzi do zastanawiania się nad prawidłowością bardziej skomplikowanych obliczeń”⁵⁰⁶. W dalszej części zwrócił uwagę na niekompletność kwestionariusza. Jak pisał, Komisja powinna wymóc na Warszawie wypełnienie wszystkich rubryk, w tym dotyczące odzyskanych przedwojennych zasobów banku centralnego, czego jednak nie wykazano w zgłoszeniu. Ekspertyza Amerykanina poza streszczeniem polskich roszczeń i ich uzasadnienia, nie zawiera bardziej szczegółowych konkluzji, w tym oceny, czy dane roszczenie należy uznać za słuszne. Do wyjątku należało złoto gdańskie. W tym wypadku zwrócono uwagę, że prawidłowa data według której powinien być liczony stan skarbcza BvD to dzień jego wcielenia do Reichsbanku, 5 września 1939 r., a nie koniec 1938 r. Posłużono się w tym wypadku przeliczeniem wartości złota na dolary: 4726 kg odpowiadało 5,3 mln USD, podczas gdy amerykańskie dane mówiły o złocie, wartym

---

⁵⁰¹ Tamże, L. Makowski (Min. Skarbu) do MSZ, 14 VI 1947, k. 207.

⁵⁰² Tamże, M. Wierna do Poselstwa RP w Brukseli, 4 VII 1947, k. 215.

⁵⁰³ CAD TGC 160QO68 CC/POL I, dz. cyt., Legation de Pologne Bruxelles à la Commission Tripartite pour la Restitution de l'or monétaire à Bruxelles, le 24 juillet 1947.

⁵⁰⁴ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Commission Tripartite pour la Restitution de l'or monétaire à Monierur le Chargé d'Affaires a.i. de Pologne, 11 août 1947, k. 236.

⁵⁰⁵ TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 5, 2 Jul 1947.

⁵⁰⁶ NA RG 84, Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Files, of the U.S. Delegation to the IARA, X Tripartite Gold Commission, box 14, X-Q-J Poland, Preliminary analysis of Polish claims; w odróżnieniu od francuskiego eksperta Pola Gargama, nie podpisał się pod ekspertyzą ani jej nie datował. Inne źródła pozwalają jednak na jego jdentyfikację – np. TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 5, 2 Jul 1947.

w przededniu wybuchu wojny, 4,3 mln USD⁵⁰⁷. W prostym obliczeniu stanowiłoby to 3834 kg złota.

O wiele bardziej szczegółowa była ekspertyza Francuza Pola Gargama. Uwzględnił on podział zastosowany przez Warszawę na złoto gdańskie i polskie straty w złocie. W pierwszym przypadku skupił się na uzasadnieniu roszczeń do złota gdańskiego. Argument o prawie Polski do reprezentowania WMG w stosunkach międzynarodowych nie oznaczał w zdaniu Gargama prawa kontroli nad złotem monetarnym Gdańska. Podobnie rzecz się miała z udziałem Polski w kapitale akcyjnym BvD, uprawniało ono do udziału w wartościach netto banku na wypadek jego likwidacji, nie dawało zaś prawa do kontroli jego złota. Zdaniem Gargama Polska miała prawo do złota gdańskiego, ale jako sukcesor WMG: „Ten status zostanie prawdopodobnie uznany w traktacie pokoju, ale do tej pory jak wiemy, żadna decyzja w tej sprawie nie została usankcjonowana przez międzynarodowy akt”⁵⁰⁸. W pozostałych kwestiach Gargam zwrócił uwagę na niekompletność polskiego zgłoszenia i nieadekwatność użycia danych z końca 1938 r. co do ilości złota. Uważał natomiast za potrzebne pozyskanie od Warszawy szczegółowych informacji odnośnie: sposobu grabieży, wojennych losów złota, ewentualnych prób jego odzyskania i dokładnej ilości. Pytał się również, czy pozyskanie tego typu szczegółów nie jest możliwe poprzez sprawdzenie ksiąg Reichsbanku. Jednocześnie negatywnie oceniał polskie roszczenia do złota prywatnego z racji niekompletności zgłoszenia. Zwrócił też uwagę na brak informacji o wojennych losach złota Banku Polskiego S.A. (informacje na temat stanu tego złota nie stanowiły tajemnicy, można było je sprawdzić w oparciu o powszechnie dostępne informacje, Gargam powołał się na Roczniki Ligi Narodów, ponadto Paryż uczestniczył w ewakuacji tego złota).

Gargam podzielił polskie zgłoszenie do złota „niemonetarnego” na dwie kategorie. Pierwszą stanowiło złoto wytransferowane do III Rzeszy poprzez niemieckie instytucje bankowe (ok. 6 t, złoto z KKR, BE, oddziały Reichsbanku, Deutsche Bank w Krakowie, Landesgenossenschaftsbank w Bydgoszczy). Drugą grupę stanowiło złoto zagrabione w sposób bezpośredni przez władze okupacyjne (ok. 133 t). W pierwszym przypadku było to zdaniem Gargama złoto osób prywatnych (podnosił on wątpliwości co do pochodzenia złota wytransferowanego z Krakowa i Bydgoszczy na początku wojny) i prywatnych banków, co nie dawało prawnego uzasadnienia dla tego typu roszczeń: „Może to doprowadzić do uznania tego,

---

⁵⁰⁷ NA RG 84, Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Files, of the U.S. Delegation to the IARA, X Tripartite Gold Commission, box 14, X-Q-J Poland, Preliminary analysis of Polish claims.

⁵⁰⁸ CAD TGC 160QO68, CC/POL I., dz. Cyt., P. Gargam, Note preliminaire sur la demande polonaise, 19 VII 1947.

że wszyscy obywatele krajów, którzy uczestniczą w restytucji, mają prawo do złota, jeżeli byli klientami niemieckich banków zagranicą i posiadali wkłady w metalach [szlachetnych]”. Odnośnie drugiej kategorii, złota zrabowanego przez władze okupacyjne, Gargam stwierdził, że było to złoto niemonetarne (m.in. złoto ze skrytek, gdzie przechowywano także biżuterię czy zegarki). Francuz punktował krytycznie również sumaryczne dane. Udowodnił bezzasadność roszczeń nie tyle na podstawie ich charakteru, co materiałów dowodowych nadesłanych przez Warszawę.

Konkluzje płynące z obu ekspertyz były następujące: złoto gdańskie być może będzie restytuowane w przyszłości po rozstrzygnięciu statusu Gdańska. Sprawę złota gdańskiego należy odłożyć na później. Pozostałe polskie roszczenia nie odpowiadają definicji złota monetarnego. Ostatecznie nie jest możliwe dokonanie żadnego wstępnego przydziału złota dla Polski⁵⁰⁹. Obaj eksperci negatywnie ocenili jakość polskiego zgłoszenia.

Wstępne dyskusje na temat udziału Polski w pierwszej fazie podziału złota miały miejsce na forum Komisji latem 1947 r. Kiedy na posiedzeniu Komisji 5 sierpnia omawiano wstępnie roszczenia poszczególnych krajów, odnośnie do Polski zadecydowano, że dokładne dane dotyczące złota gdańskiego powinny zostać pozyskane od OMGUS i polskiego rządu. Idąc za radami ekspertów, komisarze stwierdzili, że roszczenia do 134 t złota nie mieszczą się w definicji złota monetarnego. Wstrzymali się jednak z wysunięciem prośby do Warszawy o dostarczenie dodatkowych materiałów. Problem roszczeń do złota prywatnego nie dotyczył tylko Polski, ale również Austrii, Belgii i Czechosłowacji, dlatego zlecono amerykańskiemu ekspertowi przygotowanie odpowiedniego studium na ten temat⁵¹⁰. Komisja odniosła się również do dodatkowych materiałów nadesłanych przez Poselstwo RP w Brukseli w lipcu. Nie wносиły one niczego nowego do polskich roszczeń. Pozytywnie ustosunkowano się natomiast do postulatu spotkania przedstawiciela Polski, co było z resztą zgodne z planami Komisji⁵¹¹. Doszło do niego w październiku.

W sierpniu powstało studium amerykańskiego eksperta dotyczące roszczeń do zrabowanego złota prywatnego. Wynikało z niego jednoznacznie, że nie jest to złoto monetarne. Za ważne roszczenie uznano jedynie sytuację, w której w danym państwie istniały przedwojenne regulacje nakazujące rejestrację i sprzedaż złota obywateli bankowi centralnemu, a złoto to miało charakter monetarny już w momencie rozpoczęcia okupacji

---

⁵⁰⁹ Tamże.

⁵¹⁰ TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 7, 5 Aug 1947.

⁵¹¹ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, Report on additional information submitted by the Polish Government, 20 Aug 1947.

niemieckiej⁵¹². Komisja bardzo ściśle trzymała się tej wykładni, zgodnej z zasadami restytucji złota monetarnego określonego przez prawo międzynarodowe.

Strona polska swoje wątpliwości prawne podnosiła wielokrotnie. Po raz pierwszy na kwestiach prawnych skupiła się w nocie Poselstwa RP w Brukseli do Komisji z 13 września 1947 r. Warszawa przekonywała, że pojęcie złota monetarnego, na podstawie części III PUR, można rozumieć dwojako: sensu stricto, ale również jako złoto z nielegalnych transferów. Tymczasem Komisja przyjęła wąską interpretację, która nie była zgodna z częścią III PUR, jego literą i intencją sygnatariuszy. Ta argumentacja była obecna już wcześniej w notach z 12 kwietnia, kiedy polskie władze twierdziły, że złoto monetarne jest pojęciem geograficznym, co służyło udowodnieniu o słuszności roszczeń do złota zagrabionego osobom prywatnym. Z tej interpretacji wynikało, że nawet jeśli w okupowanej Polsce złoto to nie miało pierwotnie charakteru monetarnego, to po transferze do Niemiec stało się monetarne. Tym razem Warszawa podważyła kompetencje Komisji do definiowania przedmiotu roszczeń. Jej zdaniem, rolą reprezentantów trzech rządów jest przyjmowanie zgłoszeń i rozdzielanie złoto. Ponadto, powoływano się tu na pogląd brytyjskiego XIX-wiecznego sędziego Roberta Phillimore'a mówiący, że umowy międzynarodowe powinny mieć „liberalną konstrukcję”. Polska sugerowała, że jej roszczenia muszą być rozpatrzone na równorzędnych warunkach (w stosunku do innych krajów), podając jako przykład orzeczenie Stałego Trybunału Arbitrażowego ws. granicy Timoru pomiędzy Holandią a Portugalią (1914 r.). W nocie odniesiono się również do innych zarzutów. Z jednej strony uważano KKR, BE, czy oddziały Reichsbanku za instytucje nielegalne, których funkcjonowanie było niezgodne z polskim prawem, z drugiej strony uważano je za faktyczne władze monetarne, powiązane z systemem niemieckim. Warszawa apelowała o dopuszczenie Polski do puli złota monetarnego. Z kolei w odniesieniu do złota gdańskiego pojawiło się stwierdzenie, jakby stanowiące ucieczkę do przodu: „Polski rząd pragnie podkreślić, (...) że to roszczenie nie ma jakiegokolwiek związku z problemem delimitacji przyszłej polsko-niemieckiej granicy. Nie będzie również dopuszczalne odrzucenie tego roszczenia z innego powodu i przydzielenie złota gdańskiego innemu rządowi”⁵¹³.

Choć dokument był podpisany przez Antoniego Marianowicza, attaché Ambasady RP w Brukseli, wszystkie poszlaki (głęboka znajomość prawa międzynarodowego i styl

---

⁵¹² Tamże, Memorandum, Gold purchased by Central Banks or German-established substitute institutions from residents of occupied countries during their occupation, 19 Aug 1947.

⁵¹³ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., Poselstwo RP w Brukseli do Komisji, 13 IX 1947; *Boundaries in the Island of Timor (The Netherlands v. Portugal)*, „Permanent Court of Arbitration” [<https://pca-cpa.org/en/cases/87/>].

wypowiedzi) wskazują jednak na innego autora. Był nim prawnik Manfred Lachs, dyrektor Departamentu Prawno Traktatowego MSZ (1947–1960), protegowany Jakuba Bermana⁵¹⁴. Odgrywał on główną rolę w polskich staraniach o odzyskanie złota zagrabionego w czasie wojny. To on podważył kompetencje Komisji w wyrafinowany sposób, powołując się na różne akty prawne. W szczególności uderza nowa argumentacja odnośnie złota gdańskiego. Strona polska miała świadomość implikacji wynikających z braku traktatu pokojowego z Niemcami dla restytucji złota BvD.

Nieco wcześniej, bo 8 września 1947 r., MSZ przesłało Poselstwu RP notatkę opracowaną przez Stanisława Schimitzka w sprawie złota gdańskiego⁵¹⁵. Nie została ona wykorzystana ze względu na jej zbyt późne przesłanie⁵¹⁶. Notatka, oprócz krótkiej historii BvD, zawierała obszerne studium prawne dotyczące złota gdańskiego. Schimitzek dostrzegał, że kwestia złota jest częścią problemu sukcesji po WMG: „Stanowisko, jakie Polska obecnie zajmie w sprawie złota, może mieć w przyszłości swoje reperkusje na sposób załatwienia całokształtu zagadnienia sukcesji”. W tym kontekście pracownik MSZ zastanawiał się jakie konsekwencje dla restytucji złota gdańskiego może mieć przyjęcie przez Polskę odpowiedzialności za długi zagraniczne WMG.

Autor notatki zwracał uwagę na pożyczki gdańskie, wskazał na dwie z nich, mianowicie pożyczkę z 1927 r. (1,6 mln GBP, 6%), jak również kredyt dla Rady Portu Dróg Wodnych w Gdańsku (800 tys. GBP, 7%). Schimitzek przypuszczał, że część pożyczek została spłacona do wybuchu wojny. Ostrzegał jednak, że trudno będzie uniknąć wzięcia za nie odpowiedzialności: „W pierwszym wypadku wobec tego, że pożyczka została zaciągnięta za wiedzą i zgodą Polski (art. 7 konwencji z 9 XI 1920)⁵¹⁷, w drugim przez to, że Rada Portu i Dróg Wodnych była mieszaną polsko-gdańską osobą prawną”. Autor dostrzegł też odmienność sprawy długów gdańskich od możliwego obciążenia Polski długami niemieckimi z tytułu nabycia „Ziem Odzyskanych”. WMG, w odróżnieniu od Niemiec, przestało istnieć. Schimitzek wyszedł z następującą inicjatywą: „Nie ulega wątpliwości, że Polska miałaby pełny

---

⁵¹⁴ Biografia Lachsa jest bogata: absolwent UJ, dr prawa, słuchacz Akademii Dyplomatycznej w Wiedniu. Od 1938 r. w Wielkiej Brytanii: student Uniwersytetu w Cambridge, LSE. W czasie wojny kierownik londyńskiego Biura ds. Pomocy Ludności Żydowskiej. Rodzina Lachsa w okupowanym kraju została rozstrzelana przez gestapo. Po wojnie, od 1946 r. pracował w Ambasadzie RP w Londynie, a następnie był dyrektorem Biura Prac Kongresowych - M. Nowacki, *Działalność dyplomatyczna profesora Manfreda Lachsa*, [w:] *Manfred Lachs - wybitny prawnik świata*, red. Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa, Warszawa 2011, s. 49–63; M. Szumiło, *Protegowani Jakuba Bermana jako przykład klientelizmu i nepotyzmu w elicie władzy PRL*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2019, t. 34, nr 2, s. 470.

⁵¹⁵ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Wierna do Poselstwa RP w Brukseli, 8 IX 1947, k. 239; tamże, S. Schimitzek, *Sprawa złota Banku Gdańskiego (notatka)*, 28 VIII 1947, k. 240-249.

⁵¹⁶ Tamże, Poselstwo RP w Brukseli do MSZ, 26 IX 1947, k. 272.

⁵¹⁷ Tzw. polsko-gdańska konwencja paryska.

tytuł do uczestnictwa w reparacji złota (powinno być: restytucji złota – T.K.), gdyby miała przejąć zobowiązania zagraniczne WMG. Złoto gdańskie stanowiłoby wówczas zabezpieczenie spłaty”. Jednocześnie, autor doszedł do takich samych wniosków jak francuski ekspert Gargam odnośnie słabości argumentu dotyczącego rzekomego udziału Polski w kapitale banku. Wiedział, że były to polskie banki prywatne. Schimitzek przypuszczał, że w razie likwidacji Banku Gdańskiego Polsce przysługiwałby udział w złocie. Nie miał natomiast pewności czy we wrześniu 1939 r. doszło do formalnej likwidacji banku czy jego fuzji z Reichsbankiem. Stwierdził zarazem, że udowodnienie nielegalności niemieckich działań nie byłoby trudne. Autor sugerował odtworzenie osoby prawnej, która byłaby sukcesorką Banku Gdańskiego. W związku z tym, notatka kończyła się apelem o zebranie odpowiedniej dokumentacji⁵¹⁸.

Opracowanie zostało zauważone. Edward Bartol, choć nie wykorzystał go, pisał do centrali, że „wywołuje niepokój”, ponieważ przejęcie złota gdańskiego oznaczałoby również przejęcie długów WMG. Chargé d'affaires przypomniał również o rozmowie z Desmondem Mortonem z listopada poprzedniego roku, kiedy to Brytyjczyk wyraził poparcie swojego rządu dla postulatu restytucji złota gdańskiego dla Polski. Bartol słusznie przypuszczał, że wynikało to z zainteresowania Londynu tym, aby Warszawa przejęła też długi gdańskie⁵¹⁹.

Kwestia zobowiązań zaczęła odgrywać coraz ważniejszą rolę, nie tylko w sprawie złota gdańskiego, ale całości stosunków polsko-brytyjskich. Polska nie zaakceptowała przedwojennego zadłużenia, a nawet wypłacenia odszkodowania za nacjonalizację. W odniesieniu do „Ziem Odzyskanych” i terytorium byłego WMG oba rządy uzgodniły, że wypłata odszkodowania nastąpi po zawarciu traktatu pokojowego z Niemcami⁵²⁰. Brytyjczycy potwierdzili to w protokole wzajemnych uzgodnień z 9 czerwca 1947 r.⁵²¹. Pomimo tego, Londyn nie dawała za wygraną. Naciski w tej sprawie wywierała LLC. W sierpniu 1947 r. Liga planowała wysłać list do prezydenta Międzynarodowego Banku Odbudowy i Rozwoju, w którym chciała poinformować, że Warszawa nie chce wziąć odpowiedzialności za długi gdańskie. W ten sposób Polska miałaby nie dostać kredytu z banku, o który się starała w tamtym czasie⁵²². List ten nie został jednak nigdy wysłany.

---

⁵¹⁸ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., S. Schimitzek, Sprawa złota Banku Gdańskiego (notatka), 28 VIII 1947, k. 240-249.

⁵¹⁹ Tamże, Poselstwo RP w Brukseli do MSZ, 26 IX 1947, k. 273.

⁵²⁰ BoE OV 120/17, Danzig. League Loans Committee, C. A. Gunston do O. E. Niemeyer, 28 IV 1947; J. Linowski, *Stosunki polsko-brytyjskie w latach 1945-1956*, Łódź 1990, s. 113.

⁵²¹ FCO 28/728, Danzig Sterling Bonds, Lord Trevelyan to Secretary of Treasury, 29 May 1969.

⁵²² BoE OV 120/17, Danzig. League Loans Committee, Draft version, League Loans Committee to president of International Bank for Reconstruction and Development, 9 VIII 1947.

Komisja pozytywnie odpowiedziała na prośbę Warszawy, aby jej przedstawiciel mógł zostać wysłuchany, choć początkowo sprzeciw wnosił francuski komisarz. Nie chciał, aby doszło do dyskusji na temat definicji złota monetarnego. Zdecydowano zatem, że wysłuchanie reprezentanta Warszawy odbędzie się pod warunkiem, że nie dojdzie do dyskusji⁵²³. Francuskiego komisarza, według relacji jego amerykańskiego odpowiednika, miała przekonać propozycja Dorra, aby polskie roszczenia umieścić na specjalnej liście roszczeń do realizacji w kategorii „prawdopodobnie ważne”, co znacznie umniejszyłoby możliwą ilość złota, przekazaną w ramach pierwszej fazy podziału⁵²⁴. Nie było to prawdą, bo Komisja nie rozważała nigdy możliwości uczestnictwa Polski w tej fazie. Nie wiadomo, jakie korzyści odniosłaby Francja ze zmniejszenia ilości złota w ramach pierwszej dystrybucji.

Spotkanie z przedstawicielami Polski odbyło się na 12. Posiedzeniu Komisji 6 października 1947 r. Zgodnie z założeniami było to wysłuchanie, a de facto monolog Bartola, przerywany pytaniami ze strony komisarzy. Polski chargé d'affaires odczytał 10-stronnicowe expose, w którym znalazły się znane już Komisji tezy. Ówczesny przewodniczący Russel Dorr pytał retorycznie Bartola: „Dlaczego Komisja nie otrzymała polskich roszczeń do złota monetarnego?”. Polak odpowiadał wymijająco, że złożone roszczenia ograniczają się do tych przedstawionych w nadesłanych materiałach. Przyznał, że złoto zrabowane ofiarom obozów koncentracyjnych nie było monetarne w momencie kradzieży, natomiast zdaniem polskich władz taki charakter miało skonfiskowane złoto prywatne. Dostyc zaskakujące było również wskazanie analogii pomiędzy złotem gdańskim, a złotem „zrabowanym” z BE. Posiedzenie Komisji zakończyło się wymianą uprzejmości⁵²⁵. Jeszcze w tym samym dniu komisarze spotkali się ponownie. Odnośnie wysłuchania przedstawiciela Polski, stwierdzili, że „polski rząd nie był w stanie dostarczyć szczegółowych i weryfikowalnych danych odnośnie ilości złota (...)”⁵²⁶. Bartol nie przekonał więc Komisji.

Przed wysłuchaniem przedstawiciela Polski, 26 września, do Poselstwa RP w Brukseli zaczęły docierać doniesienia prasowe o pierwszej fazie podziału złota. Depesza informacyjna AFP z 21 września mówiła, że większość roszczeń została już rozpatrzona i zostanie zaspokojona do 15 października. Powołano się na oświadczenie Departamentu Stanu. Z doniesień wynikało również, że większość złota przypadnie Wielkiej Brytanii i Francji,

---

⁵²³ TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 10, 29 Sep 1947.

⁵²⁴ NA RG 43, dz. cyt., 5 Oct 1947.

⁵²⁵ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., E. Bartol, Notatka z posiedzenia Komisji dla Restytucji Złota Monetarnego odbytego w dniu 6 października 1947 w Brukseli i poświęconego wysłuchaniu przedstawiciela Rządu RP w osobie chargé d'affaires a. i. ob. Edwarda Bartola, 6 X 1947, k. 287-291; TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 13, 6 Oct 1947.

⁵²⁶ Tamże.

a wartość puli złota do podziału wynosi ok. 300 mln USD. Bartol oceniał, że włączenie Londynu do podziału „nie ma żadnego uzasadnienia”. Chargé d'affaires postanowił zweryfikować te pogłoski. Z rozmowy z komisarzem Dorrem wynikało, że nie jest mu znane żadne oświadczenie centrali w tej sprawie. Przyznał natomiast, że amerykański podsekretarz stanu Robert Lovett powiedział kilka dni temu⁵²⁷, że przyspieszenie restytucji złota jest konieczne dla dobra gospodarki światowej. Dorr zdementował też doniesienia o rzekomym udziale w restytucji Wielkiej Brytanii, która nie utraciła złota monetarnego w czasie wojny. Amerykanin uważał termin 15 października za nierealny ze względu na ogrom prac Komisji⁵²⁸.

Stwierdzenia Dorra były sprzeczne z planami jakie snuła Komisja latem 1947 r., a zwłaszcza z decyzją o pierwszym podziale złota, o czym strona polska została poinformowana pismem z 16 października. Komisja uzasadniała swoją decyzję następująco: niektóre roszczenia były jasne i uzasadnione, a sytuacja ekonomiczna Europy przesądza o potrzebie przekazania złota. TGC uspakajała, że na poczet uznanych roszczeń tych krajów, których nie obejmie pierwsza faza podziału, zarezerwowano odpowiednią ilość złota. Jednocześnie Komisja zaznaczała, że kolejne przydziały złota będą miały miejsce tak szybko jak to możliwe⁵²⁹.

Warszawa była zaskoczona i oburzona decyzją Komisji. Polskie władze postanowiły zaprotestować na wiele sposobów. Po pierwsze, wysłano notę do Komisji, w której stwierdzono, że pierwsza faza podziału złota jest pogwałceniem części III PUR. Żądano jej zawieszenia i rewizji dotychczasowych decyzji Komisji⁵³⁰. Po drugie, Warszawa poinformowała o swoim proteście ambasady RP w Pradze i Belgradzie, aby te zasugerowały tamtejszym władzom podjęcie podobnej akcji⁵³¹. Jugosławia również oponowała przeciwko decyzji Komisji, a Ambasadzie RP w Belgradzie udało się uzyskać nawet odpis noty złożonej trzem rządów⁵³². Wątpliwe jest jednak, aby Jugosławia protestowała pod wpływem sugestii płynących z Polski. Była to samodzielna decyzja. Po trzecie, Warszaw, podobnie jak Belgrad, złożyła noty w trzech stolicach. Akcja ta jednak nie była skoordynowana, ponieważ Ambasador RP w Paryżu Jerzy Putrament skarżył się centrali, że w momencie wręczania protestu na Quai d'Orsay, prasa francuska informowała już o doręczeniu noty w Waszyngtonie⁵³³.

---

⁵²⁷ O jego przemówieniu można przeczytać: *Truman summons Congress leaders to talk on Europe*, "New York Times", 25 IX 1947.

⁵²⁸ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., E. Bartol do M. Wiernej, 26 IV 1947, k. 270-271.

⁵²⁹ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., la Commission à E. Bartol, le 16 octobre 1947.

⁵³⁰ Tamże, E. Bartol à la Commission, le 23 octobre 1947.

⁵³¹ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka B, Roszczenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego, M. Wierna do dyr. Konderskiego (Min. Skarbu), 23 X 1947, k. 36.

⁵³² Tamże, Odpis noty (tłumaczenie) załącznik do aktu Amb. R. P. Belgrad 212/tjn/6 z dn. 19 XI 1947, k. 7-8.

⁵³³ Tamże, J. Putrament do J. Olszewskiego, 30 X 1947, k. 25.

Zwrócenie się w sprawie restytucji złota do innych „bratnich” stolic było novum w polskich staraniach o odzyskanie złota. Przyniosło to poszerzenie wiedzy na temat działalności Komisji i procedur restytucji, co do których, pomimo otrzymania z Brukseli niezbędnych dokumentów, nie była świadoma. Praga i Belgrad różniły się jednak w tym wypadku stosunkiem do Warszawy. Dzięki rozmowom z przedstawicielami czechosłowackiej dyplomacji udało się ustalić kraje uczestniczące w pierwszej fazie podziału złota (o czym Komisja nie poinformowała Polski), a także, na czym polegała zasada restytucji zastępczej⁵³⁴. Z drugiej strony, gdy I sekretarz Poselstwa RP w Brukseli, Wojciech Chabasiński chciał dowiedzieć się czegoś od Jaromíra Hollmanna, członka czechosłowackiej delegacji do IARA (a jednocześnie do Komisji), ten nie był skory do udzielania informacji, nawet na temat wysokości czechosłowackich roszczeń. Polak przypuszczał, że Czech mógł odbierać polskie roszczenia, które były większe niż Pragi jako konkurencję⁵³⁵. Chabasiński oszacował czechosłowackie roszczenia na 45 ton.

Inaczej wyglądały kontakty z przedstawicielami Jugosławii, którzy zdaniem Chabasińskiego, byli szczerzy i bezpośredni, choć zakres ich wiedzy nie był duży. Cała sprawa restytucji była jego zdaniem owiana „mgłą tajemnicy”. Jego rozmówcy byli przekonani, że Komisja nie zakończy szybko swoich prac, ponieważ wciąż rozpatruje roszczenia państw Europy Środkowo-Wschodniej⁵³⁶. Strona polska będzie jeszcze kilkakrotnie konsultowała się ze stroną jugosłowiańską odnośnie działalności Komisji⁵³⁷.

Polskie noty skierowane do trzech stolic i Komisji, pomimo zapewnień o reakcji, pozostawały wciąż bez odpowiedzi⁵³⁸. Dzień po tym, gdy Komisja poinformowała Warszawę o rozpoczęciu pierwszej fazy podziału złota, z Ambasady RP w Londynie do Poselstwa w Brukseli napłynął, pozyskany z FO, projekt protokołu przystąpienia Polski do części III PUR⁵³⁹. Dokument ten otwierał formalnie drogę do rozpatrzenia polskich roszczeń i ewentualnej dystrybucji złota. Wydawać by się mogło, że stanowiło to kapitalną wiadomość

---

⁵³⁴ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Poselstwo RP w Brukseli do MSZ, 17 XI 1947, k. 302-303

⁵³⁵ Tamże, W. Chabasiński, Wizyta u p. Hollmanna (pisownia oryg.), 18 XI 1947, k. 306; prawidłowa identyfikacja Hollmanna za: S. Michálek, *The Tripartite Commission*, dz. cyt., s. 916; w dokumentach polskiego MSZ z tamtego okresu, dotyczących restytucji złota, notorycznie występują błędy w nazwiskach zagranicznych dyplomatów.

⁵³⁶ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., W. Chabasiński: Notatka. Rozmowa z pp. Orlič'em i Bojanovič'em, 21 XI 1947, k. 307-307v; identyfikacja za: TNA DG 9/9, 81-101 (Copies of records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold) 100th Meeting, 17-20 Nov 1950.

⁵³⁷ Tamże, Notatka z rozmowy chargé d' Aff. ob. Bartola z Orlicem, delegatem jugosłowiańskim w IARA i Komisji ds. Rest. Złota, 9 I 1948, k. 317.

⁵³⁸ Tamże, W. Chabasiński: Notatka, 24 XI 1947, k. 310; Tamże, E. Bartol: Notatka z rozmowy odbytej z Komisarzem Francji w Komisji dla Restytucji Złota w Brukseli, p. Jacques Rueff'em, prezesem Międzysojuszn. Agencji Reparatcyjnej, na przyjęciu w Ambasadzie Francuskiej w Brukseli/z okazji pobytu min. Bidault z małżonką/, 22 XII 1947, k. 314.

⁵³⁹ Tamże, K. Alexandrowicz do E. Bartola, 17 X 1947, k. 295-296.

dla Warszawy. Tymczasem Poselstwo RP w Brukseli, Ambasada RP Londynie i centrala zastanawiały się, co zrobić w tej sytuacji. Placówka w Londynie proponowała aby na razie wstrzymać się z przystąpieniem do układu aż do czasu uzyskania odpowiedzi na noty protestacyjnie.

Poselstwo w Brukseli powątpiewało, aby owe repliki wniosły coś nowego do treści listu Komisji z 16 października. Polski chargé d'affaires Bartol zastanawiał się czy odpowiedzi na polskie noty będą miały jakikolwiek związek z rozpatrzeniem roszczeń. Być może pesymizm, jak również świadomość, że Komisja ma poważne zastrzeżenia co do polskich roszczeń spowodowały, że poselstwo zaczęło rozważać konsekwencje podpisania protokołu. Bartol trafnie zauważył, że brak akceptacji protokołu doprowadzi do tego, że polskie roszczenia nie zostaną rozpatrzone przez Komisję. Alternatywnym, ale problematycznym rozwiązaniem (jak stwierdzał sam Bartol), byłoby ubieganie się o złoto na drodze reparacji. Ta koncepcja opierała się na założeniu, że złoto można uzyskać na drodze reparacji za pośrednictwem ZSRR, w ramach puli 15% przysługującej Polsce. „Złoto reparacyjne przedstawia znacznie mniejszą wartość, a przetrzymanie części masy restytucyjnej do reparacyjnej jest prawie wykluczone”. Z kontekstu wynika, że Bartol miał na myśli złoto, które na mocy PUR miało zostać przeznaczone uchodźcom, którzy nie powrócą do swojej ojczyzny⁵⁴⁰. Nie istniało pojęcie „złota reparacyjnego”, należy natomiast uznać je za niezbyt dobrze brzmiący skrót myślowy, w świetle rozwiązań prawnych przyjętych po wojnie. Co prawda artykuł 8. części I PUR stwierdzał, że złoto niemonetarne, znalezione przez sojuszników na terenie Niemiec powinno zostać przeznaczona na utrzymanie dipisów⁵⁴¹, ale nie wprowadzał pojęcia używanego przez polskiego chargé d'affaires⁵⁴².

Brak oficjalnych kontaktów Komisji ze stroną polską nie oznaczał, że nie toczyły się prace nad polskimi roszczeniami. Jeden z ekspertów, Edward O'Flaherty, ustalił w połowie listopada, na podstawie danych dostarczonych przez Wydział Finansowy OMGUS, że na początku września 1939 r., przed wchłonięciem przez Reichsbank, Bank Gdański posiadał 352 sztabki złota o wartości 4,3 mln USD, co w przeliczeniu stanowiło 3821 kg złota. Amerykanin rekomendował zatem aby taka ilość złota została gdańskiego została przyjęta za oficjalną, niezależnie od tego, jaka decyzja zostanie podjęta w tej sprawie⁵⁴³.

---

⁵⁴⁰ Tamże, Notatka, [pierwsza połowa listopada 1947 r.] k. 301.

⁵⁴¹ dipisi – ang. *displaced persons* – osoby które z powodu wojny i decyzji władz okupacyjnych znalazły się poza granicami kraju swojej przedwojennej rezydencji i nie wróciły do kraju po zakończeniu wojny – P. Sękowski, dz. cyt., s. 121.

⁵⁴² Final Act of the Paris Conference on Reparation (21 December 1945), dz. cyt.

⁵⁴³ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., E. O'Flaherty, Addendum no. 1 to “Preliminary analysis of the claim of Poland”, 14 Nov 1947.

W drugiej połowie listopada strona polska wciąż nie otrzymała odpowiedzi na swoje noty. Poselstwo w Brukseli było w tej sytuacji szczególnie zainteresowane tym, czy ambasada w Londynie odpowiedziała na propozycję trzech rządów w kwestii przystąpienia Polski do części III PUR. Jak się okazało, z powodu wcześniejszych ustaleń, żadne kroki w tej sprawie nie zostały podjęte⁵⁴⁴. Do Warszawy dotarły jednak informacje, że 16 grudnia Włochy podpisały analogiczny protokół⁵⁴⁵. Ponad miesiąc wcześniej, 4 listopada zrobiła to Austria⁵⁴⁶. Polska została więc wyprzedzona m.in. przez byłego sojusznika III Rzeszy, stając się tym samym ostatnim krajem z zaproszonych do złożenia swoich roszczeń, który formalnie nie uczestniczył nawet w procedurze rozdziału puli. Być może to skłoniło w końcu Warszawę do rozpoczęcia negocjacji z trzema rządami nad treścią protokołu. To właśnie one wraz z równoległymi dyskusjami z Komisją nad zasadnością polskich roszczeń, na półtora roku zdominowały starania o odzyskanie złota zagrabionego przez III Rzeszę.

Ostatecznie odpowiedź na polską notę protestacyjną nadeszła z Waszyngtonu na początku grudnia 1947 r. Była ona lakoniczna – polskie uwagi miały być rozpatrywane tylko przez Komisję Trójstronną a przedstawiciel Polski w Brukseli powinien się z nią skontaktować⁵⁴⁷. Taką samą wymowę miała odpowiedź FO⁵⁴⁸ Zrzucenie odpowiedzialności na Komisję było wygodnym zabiegiem. Niemniej trzy rządy, zgodnie z zapisami PUR, nie uchyliły się od obowiązku negocjacji w sprawie przystąpienia Polski do procesu restytucji.

3. 4. Przystąpienie Polski do procesu restytucji (1949)

Wysłanie zaproszenia do złożenia roszczeń nie oznaczało automatycznie uczestnictwa w procesie restytucji w przypadku krajów, które nie były sygnatariuszami PUR. Do tego potrzebne było formalne przystąpienie Austrii, Polski i Włoch do części III PUR, która określała zasady restytucji złota monetarnego. Po wysłaniu kwestionariusza trzy rządy zaczęły pracę nad dokumentem (protokołem), który umożliwiłby zaproszonym państwom uczestnictwo w podziale puli złota. Wśród zachodnich mocarstw panowało przekonanie, że będzie to czysta formalność. W pierwszej kolejności trzy rządy zajęły się protokołami z Włochami i Austrią. W przypadku Rzymu treść protokołu była powiązana z traktatem pokojowym z 10 lutego

---

⁵⁴⁴ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., W. Chabasiński, Notatka, 24 XI 1947, k.310.

⁵⁴⁵ Tamże, E. Bartol do J. Olszewskiego, 17 XII 1947, k. 312.

⁵⁴⁶ CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies., Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Austrian Federal Government for the restitution of 91,256.9156 kgs of fine gold, Annex A.

⁵⁴⁷ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 141-142.

⁵⁴⁸ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Lachs: Sprawozdanie z rozmów w sprawie rozdziału niemieckiego złota monetarnego, 30 I 1948 (Lachs błędnie datował swoją notatkę na 30 I 1947, z kontekstu i innych źródeł jednak jasno wynika, że chodzi o 30 I 1948), k. 336-337.

1947 r., natomiast w wobec Austrii Waszyngton chciał zalegalizować swoją samowolną decyzję o przekazaniu tzw. złota salzburskiego. Polski przypadek wydawał się wtedy najmniej problematyczny⁵⁴⁹.

Wersje robocze protokołów dla Austrii, Polski i Włoch były dyskutowane przez trzy rządy już od stycznia 1947 r. Projekty były podobne. Zawierał krótką preambułę stwierdzającą, że trzy rządy, na podstawie paragrafu D części III PUR podejmą decyzję o uczestnictwie danego kraju w puli złota. Punkt pierwszy stanowił, że sygnatariusz powinien otrzymać proporcjonalny udział w puli na takich samych zasadach jak pozostałe państwa, w momencie gdy Komisja Trójstronna zakończy swoje prace. W punkcie drugim zainteresowany kraj deklarował, że przydzielona w ten sposób ilość złota jest ostateczna i zaspokaja w pełni jego roszczenia do złota monetarnego w stosunku do Niemiec. Projekty dla Austrii i Włoch zawierały jeszcze szczegółowe odniesienia do opisanych wcześniej problemów związanych z restytucją złota dla tych krajów.

Najkrótszym ze wszystkich i najmniej skomplikowanym projektem był początkowo ten dla Polski, który kończył się w tym momencie⁵⁵⁰. Trzy rządy mogły zatem słusznie zakładać, że kwestia podpisania protokołu przez Warszawę nie powinna wzbudzić żadnych kontrowersji. Pierwsze sygnały o tym, że nie będzie to jednak takie łatwe, dotarły do trzech rządów w marcu 1947 r. Pojawiły się wtedy pogłoski, że Polska ma otrzymać złoto o wartości 29 mln USD w wyniku ustaleń z ZSRR, który w zamian miał otrzymać udziały w polskim przemyśle na Górnym Śląsku. To przypuszczenie miał potwierdzać fakt, że na przełomie marca i kwietnia Warszawa nie zwróciła jeszcze kwestionariusza Komisji⁵⁵¹. Pogłoski te nie mają potwierdzenia w źródłach. Ponadto, strona polska miała czas na odesłanie wypełnionego kwestionariusza do 30 kwietnia.

Jak już wspomniano, projekt protokołu został przedstawiony polskiej ambasadzie w Londynie w październiku 1947 r. Do tego momentu kwestia ta nie pojawiała się w ogóle w dyskusjach pomiędzy trzema stolicami i Komisją a Warszawą. Trzy rządy zapewne były przekonane, że protokół z Polską uda się podpisać jeszcze w 1947 r., tak jak z pozostałymi dwoma państwami. Była to już kolejna wersja projektu, która oprócz dwóch punktów opisanych powyżej, zawierała punkt trzeci, mówiący o tym, że Polska akceptuje ustalenia rządów sojuszniczych w związku z rozpatrzeniem swojego zgłoszenia⁵⁵². Bartol analizując na

---

⁵⁴⁹ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 134-135.

⁵⁵⁰ NA RG 43, dz. cyt., Reinstein to Stibravy, 10/1/1947, Enclosure #1-3 [Draft Protocols].

⁵⁵¹ A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., s. 134-135.

⁵⁵² AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., K. Alexandrowicz do E. Bartola (wraz z załącznikiem), 17 X 1947, k. 295-296.

jesieni 1947 r. skutki podpisania protokołu nie odniósł się bezpośrednio do tego do tego punktu, można jednak przypuszczać, że właśnie tę część protokołu miał na myśli w rozważaniach na temat możliwości Polski odzyskania całości złota (monetarnego i prywatnego) zagrabionego przez III Rzeszę. Konkludował, że jedynym sensownym rozwiązaniem w tej sytuacji jest restytucja złota przy pomocy Komisji. Jednocześnie zastrzegł, że Polska powinna mieć prawo do dowołania się od decyzji TGC, np. do MTS-u w Hadze lub ONZ. Warunkiem podpisania protokołu, zdaniem Bartola, miało być uniknięcie sytuacji, w której Polska, z przyczyn politycznych zostanie pozbawiona przez zachodnie mocarstwa złota, które się Warszawie należy⁵⁵³.

Komisja liczyła, że podpisanie przez Polskę protokołu będzie stanowiło czystą formalność, dlatego 6 listopada podjęła decyzję, że to ona, a nie trzy rządy powinny wystosować odpowiedź na notę protestacyjną Warszawy z października 1947 r. w sprawie rozpoczęcia przekazywania złota⁵⁵⁴.

Stanowisko strony polskiej wobec projektu wyklarowało się w grudniu 1947 r. Warszawa wyraziła zgodę na podpisanie protokołu, ale pod warunkiem zmiany trzeciego punktu tak, aby Polska miała możliwość odwołania się od decyzji Komisji⁵⁵⁵. Gdyby Polska podpisała protokół bez zmian, zrzekłaby się wszelkich roszczeń do złota monetarnego w stosunku do Niemiec, ich sojuszników i krajów neutralnych.

Sprawa treści protokołu i odpowiedzi na notę protestacyjną został podjęta przez polskiego chargé d'affaires Bartola podczas rozmowy z francuskim komisarzem Rueffem w ambasadzie francuskiej w Brukseli 21 grudnia 1947 r. Rueff zapewnił, że Komisja przygotowuje odpowiedź na polską notę (co było nieprawdą – T. K.). odpierał zarzuty rozmówcy, że pierwsza faza podziału złota była formą dyskryminacji Polski. Bartol poinformował Rueffa, że do Londynu wybiera się przedstawiciel Warszawy, który będzie negocjował podpisanie protokołu. Polak nadmienił, że jedyną przeszkodzą jest punkt trzeci protokołu, który odbiera Polsce prawo przysługujące innym państwom, a mianowicie prawo odwołania się od decyzji Komisji. Bartol powoływał się na załącznik 8. do PUR, który dawał możliwość odwołania się sygnatariuszom, jeżeli kwestie sporne wynikające z umowy nie zostaną załatwione na drodze polubownej lub arbitrażu, do MTS. Rueff obiecał, już następnego dnia zwróci się do swojego rządu, aby ten zmienił brzmienie punktu 3. protokołu. Jednocześnie stwierdził, że roszczenie do złota pochodzącego z rabunku w obozach koncentracyjnych nie

---

⁵⁵³ Tamże, Notatka, [pierwsza połowa listopada 1947 r.] k. 301.

⁵⁵⁴ TNA DG 9/7, dz. cyt., Minutes of Meetings 1-50, Meeting no. 26, 6 Nov 1947.

⁵⁵⁵ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., E. Bartol do MSZ Dep. Polityczny, 26 XII 1947, k. 315.

może być pozytywnie rozpatrzone przez Komisję⁵⁵⁶. Bartol stwierdził, że wynik rozmów z Rueffem pozwala na „pewien optymizm, oczywiście w szczyptych granicach paru ton złota”⁵⁵⁷. Poselstwo RP w Brukseli starało się na różne sposoby zebrać informacje na temat działalności Komisji i nastawić pozytywnie przedstawicieli trzech rządów do sprawy polskich roszczeń. Temu służyć miało m.in. wizyta trzech komisarzy na cocktail party 18 grudnia⁵⁵⁸. Warszawa już dopuszczała myśl, że może się nie udać zaspokoić wszystkich roszczeń.

Pod koniec 1947 r. w brytyjskim Treasury lub FO powstało opracowanie, które stało się podstawą stanowiska negocjacyjnego trzech rządów w sprawie podpisania protokołu przez Polskę. W dokumencie podano jakie propozycje zmian złożyła Polska. Pierwsza dotyczyła dodania do punktu 2. po słowie „reparacje” sformułowania „lub na jakiegokolwiek innej drodze”, co nadawało mu następujące brzmienie: „Polska przystępuje do układu dotyczącego restytucji złota monetarnego na zasadach określonych w części III wyżej wymienionego Układu [PUR] i deklaruje, że bez uszczerbku dla roszczeń z tytułu reparacji lub na jakiegokolwiek innej drodze dla nieodzyskanego złota, ilość złota monetarnego przyznana jej na mocy Układu zostanie zaakceptowana jako pełne zaspokojenie wszelkich polskich roszczeń do złota monetarnego wobec Niemiec”⁵⁵⁹. Druga propozycja polegała na usunięciu punktu 3. i zastąpieniu go nowym, który stwierdzałby, że wszelkie spory wynikłe z ustaleń Komisji Trójstronnej powinny podlegać arbitrażowi.

Polska uzasadniała swoje stanowisko zbyt wąskim definiowaniem złota monetarnego przez Komisję, które wyłączało złoto nie pochodzące z rezerw monetarnych, jak np. złoto zagrabione w obozach koncentracyjnych. Autor dokumentu⁵⁶⁰ zaskakująco stwierdził: „(...) kiedy w lipcu [1947] konsultowano się z radcami prawnymi FO, stwierdzili oni, że nie ma uzasadnienia prawnego dla definicji [złota monetarnego] Komisji”. Dalej wyjaśniono, że nie chodzi o to, że jest ona zła sama w sobie, takie było jej tradycyjne rozumienie przez bankierów zachodnich mocarstw, ale że nie ma dla niej uzasadnienia prawnego. Zdaniem autora, Komisja nie ma prawa do definiowania złota monetarnego. Gdyby któreś z państw wniosłoby pozew do MTS, prace Komisji na długi czas zostałyby zatrzymane. Niemniej jednak, trybunał i tak przyznałby rację TGC.⁵⁶¹ Na brak dokładnego uzasadnienia prawnego definicji w późniejszym

---

⁵⁵⁶ Tamże, E. Bartol, Notatka z rozmowy odbytej z Komisarzem Francji w Komisji dla Restytucji Złota w Brukseli p. Jacquesem Rueffe’em prezesem Międzysojuszniczej Agencji Reparatcyjnej, na przyjęciu w Ambasadzie Francuskiej w Brukseli /z okazji pobytu min. Bidault z małżonką/ w dniu 21.12.1947, k. 314.

⁵⁵⁷ Tamże.

⁵⁵⁸ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., E. Bartol do MSZ Dep. Polityczny, 26 XII 1947, k. 315.

⁵⁵⁹ TNA T 236/3151, dz. cyt., The Polish Gold Protocol, [brak daty].

⁵⁶⁰ Nie udało się ustalić autora dokumentu.

⁵⁶¹ TNA T 236/3151, dz. cyt., The Polish Gold Protocol, [brak daty].

czasie (1952 r.) zwracał uwagę również Departament Stanu⁵⁶². Kolejnym powodem zmian była kwestia arbitrażu. Takie prawo przysługiwało wszystkim państwom członkowskim IARA (a więc sygnatariuszom PUR). Skorzystała z niego jedynie Grecja, która podobnie jak Polska, protestowała przeciwko definicji, ale nie podjęła żadnych dalszych kroków. Polska nie była jednak sygnatariuszem całości PUR, zatem nie miała takich samych praw jak członkowie IARA.

Brytyjczyków martwiły polskie protesty i dalekosiężne konsekwencje niepodpisania protokołu (niezależnie od tego w jakiej wersji). Polska mogłaby wówczas wysunąć roszczenia do krajów trzecich (w tym neutralnych), z którymi zachodnie mocarstwa toczyły mozolne rokowania o przekazanie złota. Każdy z krajów który już otrzymał złoto w ramach pierwszej fazy podziału złota, podpisywał dokument, na mocy którego zrzekał się roszczeń do złota monetarnego wobec Niemiec. W opracowaniu stwierdzono: „Jest politycznie pożądane aby nie wykluczać Polski z puli złota lub pozwolić jej na przystąpienie do niej na innych warunkach niż pozostałe rządy sojusznicze”⁵⁶³. Wniosek ten wynikał zapewne z przyspieszającej już zimnej wojny. Argument o dyskryminacji krajów „demokracji ludowej” byłby łatwo zdobyta amunicją, której Londyn nie chciał dostarczać tym krajom.

Autor opracowania dostrzegł również ryzyka podpisaniu protokołu. Polska będzie miała możliwość kwestionowania definicji, co groziło obstrukcją prac Komisji. Jednak za najgorszą opcję uważał akceptację polskich poprawek, które dałyby Polsce pozycję uprzywilejowaną wobec innych państw uczestniczących w puli (nazywanych „złotą rodziną”). Konkluzja była zatem następująca: Polska powinna podpisać protokół, ale „Pod żadnym pozorem nie możemy zaakceptować polskich poprawek.” W dokumencie odnotowano też przyjazd do Londynu urzędnika polskiego MSZ, Alexandrova, aby negocjować tekst protokołu⁵⁶⁴. W tym wypadku doszło jednak do podwójnej pomyłki. Nie istniał żaden pracownik polskiej dyplomacji o takim nazwisku. W polskiej ambasadzie w Londynie pracował Karol Alexandrowicz, jako radca finansowy. Być może tę postać miał na myśli autor. Alexandrowicz był jednak pracownikiem na placówce. Uczestniczył w negocjacjach, ale główną rolę w rozmowach odgrywał Manfred Lachs. To on był przedstawicielem Polski, którego przyjazd do Londynu francuskiemu komisarzowi zaanonsował Bartol⁵⁶⁵.

---

⁵⁶² TNA FO 371/99968, Claims dealt with by the Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold. Code CEW file 1492 (papers 94 - 114), K. Jamieson to W. Wilson, 8th April 1952.

⁵⁶³ TNA T 236/3151, dz. cyt., The Polish Gold Protocol, [brak daty].

⁵⁶⁴ Tamże.

⁵⁶⁵ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., E. Bartol do MSZ Dep. Polityczny, 26 XII 1947, k. 315.

Lachs, peregrynując pomiędzy Londynem i Brukselą, odbył w grudniu i styczniu serię rozmów z przedstawicielami trzech rządów i komisarzami. Pierwsze spotkanie odbyło się 29 grudnia 1947 r. w FO. Oprócz Lachsa uczestniczył w niej Alexandrowicz i ambasador Jerzy Michałowski. Według relacji Lachsa, miało ono charakter inicjujący, na którym obie strony wymieniły się poglądami. Brytyjczycy byli nastawieni niechętnie do jakichkolwiek zmian protokołu, zgodnie z zapisami wcześniejszej notatki. Lachs argumentował, że wszystkie państwa biorące udział w restytucji są równe, niezależnie od tego czy były sygnatariuszami PUR czy też nie. Spotkanie zakończyło się bez konkluzji⁵⁶⁶.

Przedstawiając opinię FO David Johnston stwierdził, iż państwa powinny przyjąć złoto bez kwestionowania zasad restytucji czy definicji złota, ponieważ Amerykanie mogli uznać złoto znalezione w Niemczech za łup wojenny, tymczasem zrzekli się tego prawa, co było aktem dobrej woli. Podobne stanowisko państw zachodnich przewijało się w innych sytuacjach i kontekstach⁵⁶⁷. W odpowiedzi Lachs stwierdził, że stanowisko to jest nieakceptowalne i dalsza dyskusja w tym tonie nie ma sensu, opiera się bowiem na rozumowaniu, że zachodnie mocarstwa czynią łaskę krajom składającym roszczenia⁵⁶⁸. Zmieszany Johnston zaczął się wycofywać ze swojego stwierdzenia, tłumacząc, że rząd brytyjski uznaje roszczenia Polski, czego najlepszym dowodem było wysłanie kwestionariusza i wysłuchanie przedstawiciela Warszawy przez Komisję. Lachs dodał, że Warszawa uważa część III PUR nie tylko za podstawę restytucji, ale również za zobowiązanie sygnatariuszy wobec innych krajów, „które mają tytuł prawny do tego złota”. Stwierdził też, że Polska, oprócz posiadania moralnego prawa do zadośćuczynienia strat wojennych, może ubiegać się o restytucję złota na podstawie PUR. Lachs zaznaczył także, że Polskę nie obowiązują decyzje powzięte przez Komisję przed podpisaniem protokołu. Dotyczyło to zmiany definicji złota monetarnego, a także proponowanych poprawek do tekstu protokołu. Strona brytyjska natomiast starała się uświadomić Polakom potencjalne konsekwencje związane ze zmianą definicji, które mogłyby polegać na cofnięciu pierwszej fazy podziału złota, jak również zatrzymaniu prac Komisji na dłuższy czas.

W trakcie rozmowy strona brytyjska starała się również wybadać – zdaniem Lachsa „podchwytliwie” – czy polskie władze zamierzają złożyć pozew do Hagi w związku

---

⁵⁶⁶ Tamże, M. Lachs, Sprawozdanie z rozmów w sprawie rozdziału niemieckiego złota monetarnego, 30 I 1948, k. 334.

⁵⁶⁷ Np. TNA T 236/3151, dz. cyt., Notes of a meeting held in room 100 Norfolk House at 3 p. m. on 13th January, 1948.

⁵⁶⁸ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Lachs: Sprawozdanie z rozmów w sprawie rozdziału niemieckiego złota monetarnego, 30 I 1948, k. 335.

z rozpatrywaniem ich roszczeń. Lachs wyraził nadzieję, że nie zajdzie taka potrzeba. Jednocześnie wskazywał, że sytuacja w jakiej obecnie znalazła się Polska, przypomina błędne koło. Z jednej strony Warszawa nie otrzymywała odpowiedzi ze strony Komisji, m.in. na notę protestacyjną, bo nie podpisała jeszcze protokołu. Z drugiej strony, jeżeli przystąpi do restytucji na obecnych warunkach, nie będzie miała możliwości wyrażenia protestu. Dlatego też przedstawiciele Polski skrytykowali punkt 3. protokołu. Zdaniem Lachsa Brytyjczycy mieli wyrazić nawet zrozumienie dla polskich postulatów i zmiękczyć swoje stanowisko negocjacyjne. Dopytywali jednak, dlaczego Warszawa tak bardzo zabiega o rozpatrzenie roszczeń przez Komisję, skoro z góry wiadomo, że zostaną one odrzucone. Polacy odpowiedzieli, że chcą wyczerpać wszelkie możliwości dochodzenia swoich praw⁵⁶⁹. Nigdy wcześniej nie padło aż tak bezpośrednie stwierdzenie o odrzuceniu polskich roszczeń.

Optymizmu Lachsa co do zmiany stanowiska trzech stolic nie potwierdza notatka z narady w FO, która odbyła się jeszcze w tym samym dniu. Odnotowano w niej, że kontestacja definicji złota monetarnego przez Polskę była wynikiem niespełniania kryteriów Komisji przez większość polskich roszczeń. Przypuszczano, że polskie protesty mogą znaleźć jedynie poparcie Albanii, Czechosłowacji i Jugosławii. Zaskakująca był uwaga brytyjskiego komisarza Mortona, że Amerykanie przez pewien czas rozważali zmianę definicji, ale spotkała się ona z kategorycznym sprzeciwem Francuzów i Brytyjczyków. Jednocześnie stwierdzono, że Polska wciąż ma prawo do restytucji złota poprzez zwrócenie się do dowódców poszczególnych stref okupacyjnych w Niemczech z prośbą o zwrot zagrabionego mienia. Była to jedna z procedur przyjęta pomiędzy mocarstwami okupującymi Niemcy. Wysunięto również propozycję, aby zarekomendować Polakom możliwość zwrócenia się do Sowietów, w celu zaspokojenia roszczeń do złota z tytułu reparacji. Brytyjczycy odrzucili polskie propozycje zmian w protokole. Jak argumentowano, punkt 2. jest kopią jednego z zapisów PUR, a trzy rządy nie mają władzy, aby zmieniać zapisów na które zgodziły się inne rządy sojusznicze⁵⁷⁰. Odnośnie punktu 3. stwierdzono, że choć nie jest on zaczerpnięty z PUR, to jest „logiczną konsekwencją układu”⁵⁷¹.

Na kolejnym spotkaniu 2 stycznia Brytyjczycy w podobnym tonie zakomunikowali decyzję swojego rządu. Z kolei Lachs zrekapitulował postulaty Warszawy, podkreślając, że walczy ona o zmianę definicji, ponieważ uniemożliwia ona restytucję największej grupy

---

⁵⁶⁹ Tamże, k. 336-337.

⁵⁷⁰ W tekście PUR nie ma jednak artykułu, który byłby odpowiednikiem punktu 2. protokołu, lub chociaż zbliżony do niego wymową.

⁵⁷¹ TNA T 236/3151, dz. cyt., Notes of a meeting held in room 100 Norfolk House at 3 p. m. on 1st January 1948.

polskich roszczeń. Dodał, że gdyby Polska była sygnatariuszem PUR, miałyby możliwość zgłoszenia swoich zastrzeżeń do definicji. W dalszej dyskusji strona brytyjska przekonywała że jeżeli Polska podpisze protokół, punkt 3. zostanie zmodyfikowany w kierunku pozwalającym Polsce zadawać Komisji pytania i wysyłać do niej protesty, ale bez apelacji do Hagi. Dokonano przy tym ciekawego porównania, stwierdzając, że pula złota jest jak klub i jeżeli ktoś dołącza do klubu, musi przestrzegać jego zasad. Zwrócono również uwagę, że Polska nie była jedynym krajem, który ma straty w złocie prywatnym.

Brytyjczycy wytknęli także Polakom, że *chargé d'affaires* Bartol na wysłuchaniu przed Komisją stwierdził, że złoto zagrabione w obozach było niemonetarne. Sugerowali, aby Polska spróbowała otrzymać rekompensatę za utracone złoto ze strony ZSRR w ramach reparacji. Brytyjczycy zaznaczyli również, że wszystkie trzy rządy nie mają własnych roszczeń do znalezionej złota i zaproponowali Polakom aby teraz odbyli spotkania z przedstawicielami USA i Francji⁵⁷².

Co jest zaskakujące, Lachs w ogóle nie wspominał w swoim sprawozdaniu o tym, że strona brytyjska przedstawiła 2 stycznia przekonywujące argumenty za tym, aby zrabowane złoto prywatne nie podlegało restytucji⁵⁷³. Być może Lachs nie chciał psuć własnego wizerunku sprawnego negocjatora, który wyłania się z jego sprawozdań. Razem z Alexandrowiczem udał się na następnie do Brukseli, gdzie rozmawiali z radcami finansowymi ambasady francuskiej i amerykańskiej, którym przedstawili polski punkt widzenia⁵⁷⁴. Bartol zapewniał Lachsa, że francuski komisarz Rueff popiera polskie postulaty, a sama Komisja chce jak najszybszego rozpatrzenia polskich roszczeń.

Przedstawiciele zachodnich rządów również nie próżnowali, starając się wypracować wspólne stanowisko na spotkaniu 13 stycznia. Byli zgodni, że przyznanie Polsce możliwości arbitrażu lub odwołania się od decyzji Komisji doprowadzi do obstrukcji jej prac. Zauważyli również, że Polska nie powinna być traktowana lepiej niż Austria i Włochy, a więc Warszawa powinna podpisać podobny protokół. W trakcie spotkania Brytyjczycy rozważali, czy Polsce należy przekazywać informacje o tym, że otrzymując złoto, dane państwo zrzeka się dalszych roszczeń w stosunku do Niemiec. Zdaniem przedstawiciela brytyjskiego skarbu oznaczało to również zrzeczenie się prawa do apelacji od decyzji Komisji. Poglądu tego nie podzielali natomiast przedstawiciele FO. Jakkolwiek, Komisja była przeciwna informowaniu Polaków

---

⁵⁷² Tamże, Participation of Poland in the monetary gold pool, 7th January 1948.

⁵⁷³ Por.: AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Lachs, Sprawozdanie z rozmów w sprawie rozdziału niemieckiego złota monetarnego, 30 I 1948, k. 337v.

⁵⁷⁴ Tamże, k. 338.

o dokumencie zrzeczenia się dalszych roszczeń, prawdopodobnie dlatego, że wygenerowałyby to kolejne dyskusje i protesty. Ostatecznie zdecydowano by nie godzić się na polską propozycję dodania kolejnych słów do punktu 2., które dawałyby możliwość składania roszczeń do złota monetarnego w inny sposób niż poprzez Komisję. Brytyjczycy zaproponowali również takie brzmienie punktu 3., które zadowalałoby Polaków, ale jednocześnie nie dawało im możliwości arbitrażu. Choć nie podjęto oficjalnej decyzji w tej sprawie, to przebieg wyżej przedstawionej dyskusji wskazywał, że pozostałe dwa rządy zgadzały się z tym⁵⁷⁵.

Ostateczne spotkanie z przedstawicielami Polski odbyło się 15 stycznia. Trzy rządy nie zgodziły się na dodanie słów mówiących o możliwości dochodzenia praw Warszawy do złota monetarnego na innej drodze niż poprzez Komisję. Jednocześnie wciąż dawało to możliwość restytucji złota niemonetarnego w inny sposób. Trzy rządy nie zgodziły się również na usunięcie punktu 3.

Stanowisko Anglosasów nie stanowiło dla Lachsa zaskoczenia, uderzył go natomiast sprzeciw przedstawiciela Paryża, który stwierdził, że protokół albo można podpisać albo nie. Zdziwienie Lachsa wynikało z wcześniejszych zapewnień o przychylności Francji, kierowanych zarówno ze strony francuskich dyplomatów, jak i Bartola. Odpowiedzią strony polskiej było powtórzenie zarzutów o dyskryminację. W dyskusji padła propozycja aby do niezmienionego protokołu dołączono list interpretacyjny trzech rządów w którym znalazłoby się zapewnienie o traktowaniu Warszawy na równi z innymi państwami uczestniczącymi w restytucji złota monetarnego. Przedstawiciele trzech rządów nie wykluczyli tego rozwiązania⁵⁷⁶. Zachodnie mocarstwa de facto odrzuciły polskie propozycje chcąc za wszelką cenę uniknąć sytuacji w której prace Komisji zostałyby zablokowane.

W styczniu Lachs spotkał się jeszcze na śniadaniu z Johnstonem z FO. Brytyjczyk przekonywał go, że prawnicy z jego ministerstwa byłiby w stanie nawet poprzeć propozycje Polski, gdyby nie Amerykanie, którzy kategorycznie sprzeciwiają się im, a także Francuzi, którzy im sekundują w każdym poczynaniu. W rezultacie Londynowi trudno jest się wyłamać z ustalonej linii. Johnston twierdził również, że Waszyngton przekonany jest o tym, że Warszawa chce przystąpić do puli złota, aby sabotować restytucję w ramach walki z planem Marshalla. Jak przekazywał Lachs po rozmowie z Brytyjczykami, „Amerykanie są zdania, że

---

⁵⁷⁵ TNA T 236/3151, dz. cyt., Notes of a meeting held in room 100 Norfolk House at 3 p. m. on 13th January 1948.

⁵⁷⁶ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Lachs: Sprawozdanie z rozmów w sprawie rozdziału niemieckiego złota monetarnego, 30 I 1948, k. 337v-339; Z relacji Lachsa wynika że była to propozycja Londynu, natomiast ze źródeł brytyjskich, że strony polskiej. W świetle tego, że to Polacy później wysłali projekt listu, można stwierdzić, że była to jednak propozycja Warszawy – zob. CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Restitution of monetary gold pursuant to part III of the act of Paris. Participation of Poland in the distribution of gold by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold.

zależy nam nie tyle na złocie, ile na tym, by inni tego [złota] nie dostali”⁵⁷⁷. Takie twierdzenia nie znajdują jednak potwierdzenia w innych źródłach. Polskie władze, po odrzuceniu propozycji udziału w Planie Marshalla pod naciskiem Kremla, rozpoczęły przeciwko niemu kampanię propagandową w prasie i na różnych forach międzynarodowych, co denerwowało Amerykanów, dalekie były jednak od sabotowania jego wykonania⁵⁷⁸.

Sugestie Brytyjczyka były jednak czymś innym. Po pierwszej z serii rozmów jakie Lachs odbył w FO, zastanawiał się czy nie skontaktować się już z przedstawicielami pozostałych dwóch rządów, dzięki czemu miałyby możliwość rozgrywania jednych przeciw drugim. Na podstawie analizy źródeł można jednak dojść do wniosku, że było przeciwnie – to trzy rządy próbowały toczyć z nim grę, zrzucając winę na pozostałe dwa, tak jak Johnston na Amerykanów i Francuzów. Lachs był jednak tego świadomy: „Nie bardzo byłem przekonany o tym, że [Johnston] mówi prawdę”⁵⁷⁹. Poza tym, powyższe oskarżenia wpisywały się w obecną po obu stronach żelaznej kurtyny zimnowojenną psychozę.

Na marginesie rozmów z przedstawicielami trzech rządów, Lachs badał ich stanowiska odnośnie polskich roszczeń. W trakcie rozmów z Brytyjczykami przekonywał, że istnieją już precedensy przekazywania mienia byłego WMG dla Polski. Być może miał na myśli przykłady przekazywania gdańskich statków w ramach reparacji⁵⁸⁰. Brytyjczycy, jak i Francuzi popierali przekazanie Polsce złota gdańskiego, opór stawiali natomiast Amerykanie, którzy wskazywali na potrzebę rozważenia tej sprawy przez Departament Stanu⁵⁸¹.

Wobec przebiegu rozmów Lachs rekomendował podpisanie protokołu wraz z listem interpretacyjnym, co dawałoby Polsce złoto gdańskie, a w najgorszym przypadku oznaczało to zatrzymanie w depozycie tego złota. Wątpił w sens domagania się prawa do apelacji od decyzji Komisji. Nawet gdyby strona polska uzyskała takie uprawnienie, ostateczny wynik odwołania nie był pewny⁵⁸². Konkluzje Lachsa pokazują jak zmieniły się jego poglądy na sprawę restytucji, a być może również znacznej części urzędników zaangażowanych w pozyskanie złota. Po pierwsze, dopuszczono myśl, że jedynym roszczeniem, które może być zaspokojone przez Polskę przez Komisję, jest złoto gdańskie. Po drugie, dyrektor DPT sam nie był przekonany o sensowności walki o prawo do apelacji.

---

⁵⁷⁷ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Lachs: Sprawozdanie z rozmów w sprawie rozdziału niemieckiego złota monetarnego, 30 I 1948, k. 340.

⁵⁷⁸ J. Janus, *Polska i Czechosłowacja wobec planu Marshalla*, Kraków 2001, ss. 164, 171.

⁵⁷⁹ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Lachs: Sprawozdanie z rozmów w sprawie rozdziału niemieckiego złota monetarnego, 30 I 1948, k. 334, 340.

⁵⁸⁰ Tamże, Notatka z rozmowy z pp. Rolin'em, Rueffem, Dorrem i Bemelmensem w dniu 3 bm, 3 II 1948, k. 341.

⁵⁸¹ Tamże, M. Lachs, Sprawozdanie z rozmów w sprawie rozdziału niemieckiego złota monetarnego, 30 I 1948, k. 342.

⁵⁸² Tamże, k. 343-344.

W trakcie rozmów w Londynie, Komisja przygotowała projekt listu do Poselstwa RP w Brukseli, który został przedłożony przedstawicielom trzech rządów w stolicy Wielkiej Brytanii⁵⁸³. Dokument, przesłany poselstwu ostatecznie 16 stycznia, można uznać za jeszcze jedną próbę przekonania strony polskiej do podpisania protokołu w kształcie proponowanym przez zachodnie rządy. Z treści listu wynika, że Komisja, choć bardzo tego chce, nie może udzielić Polsce odpowiedzi na jej pytania, nie mówiąc już o rozpatrzeniu roszczeń, ponieważ Warszawa wciąż nie podpisała protokołu⁵⁸⁴.

Strona polska wykorzystała kolejny miesiąc na nieoficjalne rozmowy z komisarzami. Prowadził je Bartol i miały one niekiedy kuriozalny charakter. W trakcie spotkania z Rueffem wypytywał o przebieg rozmów w Londynie. Bartol tłumaczył się, że nie widział się z Lachsem w czasie jego ostatniej wizyty w Brukseli. Jest to jednak sprzeczne z treścią przywołanej już notatki dyrektora DPT⁵⁸⁵. W trakcie tej rozmowy Bartol otrzymał istotne informacje odnośnie złota gdańskiego. Wynikało z nich, że istniała różnica pomiędzy decyzją o przydziale złota a decyzją o jego wydaniu. Pierwsza zależała od Komisji (która była nastawiona przychylnie do tego roszczenia), natomiast druga od trzech rządów. Nawet jeśli TGC zadecyduje o przydziale, ale trzy rządy nie wyrażą zgody na przekazanie złota do Polski, pozostanie ono w ich depozycie do czasu formalnego określenia przynależności państwowej Gdańska⁵⁸⁶. Taką samą procedurę zastosowano wobec Albanii i Czechosłowacji. Komisja wydała pozytywne orzeczenia, ale państwa anglosaskie zablokowały fizyczne przekazanie złota.

Z kolei brytyjski komisarz Morton w rozmowie z Bartolem 18 lutego był zdziwiony, że Polska – mimo zapowiedzi Lachsa – wciąż nie podpisała protokołu. Jednocześnie doradzał jak najszybsze przystąpienie do restytucji, bo „USA mogą pewnego dnia zamknąć wreszcie przyjmowanie zgłoszeń”. Zalecał podjęcie przez Warszawę akcji dyplomatycznej w Waszyngtonie⁵⁸⁷. Tym stwierdzeniem jasno wskazał, kto ma decydujące zdanie w restytucji złota. Jednocześnie stanowiło to ostrzeżenie, że nie tylko Amerykanie mogą stracić cierpliwość wobec Polski.

W lutym 1948 r. MSZ zaakceptowało styczniowe propozycje trzech rządów odnośnie protokołu. Jednocześnie przygotowało również projekt listu interpretacyjnego, którego treść

---

⁵⁸³ TNA T 236/3151, dz. cyt., Final Draft to Poland approved by the Gold Commission, 12th January 1948.

⁵⁸⁴ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., la Commission à E. Bartol, le 16 janvier 1948, k. 318-319.

⁵⁸⁵ Innym razem Bartol w czasie rozmowy z Rueffem zapowiedział swój wyjazd do Warszawy, po czym po kilku dniach nagle zmienił zdanie, z następującej przyczyny: „Nie mogąc, ze względów prestiżowych, poinformować p. Rueff’a, że zostałem sam bez możliwości wyjazdu z braku zastępcy, oświadczyłem, że na razie odroczyłem wyjazd na tydzień lub dwa” - AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., E. Bartol do MSZ Dep. Polityczny, k. 353.

⁵⁸⁶ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Notatka z rozmowy z pp. Rolin’em, Rueffem, Dorrem i Bemelmanssem w dniu 3 bm, 3 II 1948, k. 330-331.

⁵⁸⁷ Tamże, E. Bartol do J. Olszewski, k. 350.

odpowiadała forsowanej przez stronę polską w trakcie negocjacji w Londynie możliwości odwołania się od decyzji Komisji. W pewnym wypadku list szedł nawet dalej, bo mówił, że Polska będzie miało prawo skorzystać zapisów, znajdujących się w aneksach do PUR⁵⁸⁸. Projekt został ostatecznie przekazany przedstawicielom FO 12 marca przez ambasadę w Londynie⁵⁸⁹. Brytyjczycy nie byli zadowoleni z projektu, o czym poinformowali pod koniec miesiąca pozostałe dwa rządy, proponując aby sporny punkt 3. protokołu napisać na nowo, wyrażając dokładnie to, czego zachodnie stolicy oczekiwały od Warszawy, ale bez listu interpretacyjnego⁵⁹⁰.

Komisja wobec przeciągających się negocjacji nad protokołem, wykorzystała czas na szczegółowe przyjrzenie się polskim roszczeniom. Jeszcze w styczniu stwierdziła, że wszystkie roszczenia nie są poparte szczegółowymi i weryfikowalnymi danymi, dlatego poinstruowano sekretarza generalnego aby pozyskał te dane od polskiego rządu. Poproszono również, aby amerykański ekspert O'Flaherty przygotował dodatkowe opracowanie na temat roszczeń do złota z Kas Kredytowych Rzeszy i Banku Emisyjnego⁵⁹¹.

Przeprowadzona przez O'Flaherty'ego analiza dotyczyła wszystkich przypadków przejścia złota przez władze monetarne okupowanych terytoriów, co w praktyce oznaczało roszczenia trzech państw (Austria, Belgia, Czechosłowacja, Holandia, Jugosławia, Polska). W przypadku Polski roszczenia kwalifikujące się pod tę kategorię pogrupowano następująco: KKR, BE (A); oddziały Reichsbanku (B); DB w Krakowie, Landesgenossenschaftsbank w Bydgoszczy (C); złoto ze skrytek bankowych (określane jako Devizenschutzkommando, D). W przypadku grupy A i B uznano, że niezbędne jest pozyskanie większej ilości danych. Odstąpiono od szczegółowego rozpatrywania grupy C, ponieważ stwierdzono, że były to oddziały niemieckich banków w Polsce. Natomiast w przypadku skrytek bankowych odrzucono roszczenia, ponieważ brak było zarówno weryfikowalnych danych i dowodów wskazujących na monetarny charakter tego złota⁵⁹². Opracowanie było podobne do dokumentu jaki przygotował ten sam autor w sierpniu 1947 r. o grabieży złota prywatnego. Opierało się jednak na bardziej szczegółowych kryteriach, popartych wiedzą za zakresu finansów i bankowości.

---

⁵⁸⁸ Tamże, S. Wierbłowski do E. Bartola, 3 III 1948, k. 351.

⁵⁸⁹ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Restitution of monetary gold pursuant to part III of the act of Paris. Participation of Poland in the distribution of gold by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, 13 Aug 1948.

⁵⁹⁰ NA RG 43, Records of International Commissions, committees and councils, Paris Conference on Reparations, General Subject File, box no. 13, entry A1 319, Polish Gold, P. L. Auster to F. Bartlett, 30 Mar 1948.

⁵⁹¹ TNA DG 9/7, 1-50 (Copies of records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold), Meeting no. 40, 30 Jan 1948.

⁵⁹² CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., Claims for the restitution of gold acquired by monetary gold authorities from the public, 30 Jan 1948.

Komisja na posiedzeniu 10 maja zaklasyfikowała grupy C i D jako nieważne, B jako wstępnie nieważne, natomiast A wymagające dodatkowych danych⁵⁹³. Komisarze w korespondencji ze swoimi centralami wskazywali na wątpliwości odnośnie do zasadności polskich roszczeń. Dorr pisał do Departamentu Stanu, że Komisja „prawdopodobnie z całkowitą pewnością odrzuci roszczenia zgłoszone przez Polskę inne niż złoto gdańskie”. Przekonywał, że dopuszczenie Warszawy do puli złota może skutkować konfliktami z państwami zachodnimi, ponieważ zwiększyłyby argumenty na rzecz uczestnictwa innych krajów zza żelaznej kurtyny⁵⁹⁴. Poprzez uczestnictwo krajów Europy Środkowo-Wschodniej w restytucji złota monetarnego zachodnie mocarstwa wspierałyby swoich wrogów w zimnej wojnie. Amerykański komisarz stwierdził też, że polskie rezerwy złota monetarnego nie ucierpiały w trakcie wojny. By uniknąć potencjalnych sporów z Warszawą proponował niedopuszczenie Polski do restytucji. Owo przystąpienie byłoby jego zdaniem „aktem iluzorycznym budzącym złudne nadzieje”. Jednocześnie wskazywał, że oprócz złota gdańskiego, Polska może otrzymać jeszcze inną kategorię roszczeń. Amerykanie wspominali o ilości ok. 1600 kg⁵⁹⁵, co pozwala je zidentyfikować jako złoto z KKR i BE, ale w tym wypadku Komisja potrzebowała więcej danych do rozpatrzenia roszczenia. Odnotowano też ilość 7259 kg złota jako „możliwie ważnych” roszczeń. Nie określono przy tym, o jakie roszczenie chodzi⁵⁹⁶, inne źródła nie pozwalają na jego identyfikację. Niemniej jednak, nigdy wcześniej ani później takie rozważania nie miały miejsca.

Na początku maja strona polska wobec braku odpowiedzi od trzech rządów wyraziła gotowość do dalszych negocjacji. Francuzi i Brytyjczycy odpowiedzieli pozytywnie, Amerykanie milczeli, mimo dwukrotnych interwencji ambasady RP w Waszyngtonie (7 i 24 maja) w Departamencie Stanu. Oficjalnie informowali, że nadal wypracowują stanowisko, a zwłoka wynika z błędnego obiegu dokumentów w Departamencie⁵⁹⁷.

Do spotkania przedstawicieli trzech rządów ze stroną polską doszło 7 czerwca 1948 r. w Londynie. Zachodni dyplomaci zgodnie oświadczyli, że nie zgadzają się na dołączenie listu i chciały, aby protokół został podpisany w zaproponowanej przez nich wersji. Tak jak

---

⁵⁹³ TNA DG 9/9, dz. cyt., Minutes of Meetings 81-101, Meeting no. 62, 10 May 1948.

⁵⁹⁴ NA RG 43, Records of International Commissions, committees and councils, Paris Conference on Reparations, General Subject File, box no. 13, entry A1 319, Polish Gold, Telegram from Dorr to Secretary of State, 12 May 1948.

⁵⁹⁵ Tamże.

⁵⁹⁶ NA RG 43, Records of International Commissions, committees and councils, Paris Conference on Reparations, General Subject File, box no. 13, entry A1 319, Polish Gold, Fletcher to Reinstein: Office Memorandum, 5 May 1948.

⁵⁹⁷ Tamże, Memorandum of Telephone Conversation, Subject: Polish Participation in Distribution of German Monetary Gold, 24 May 1948.

dyskutowano o tym w styczniu, zakładała ona usunięcie części punktu 2., co dawało Polsce możliwość ubiegania się o złoto niemonetarne na innej drodze, a także zachowanie punktu 3. Każde z mocarstw nieco inaczej natomiast uzasadniało swoją decyzję. Strona brytyjska wskazywała, że zaproponowany Polsce projekt protokołu był w istocie identyczny z protokołami austriackim i włoskim. Podpisane przez Wiedeń i Rzym dokumenty ustanowiły pewien precedens od którego rząd brytyjski nie chciał odchodzić. List interpretacyjny i protokół mogłyby być ze sobą sprzeczne, a Londyn chciał uniknąć potencjalnego zamieszania.

Z kolei Amerykanie argumentowali, że aneks 8. PUR, do którego odwoływali się Polacy był niczym więcej niż rekomendacją delegatów do IARA dla swoich rządów. Obecne negocjacje, jak przekonywał przedstawiciel ambasady USA w Londynie, wynikają jedynie z punktu D. części III PUR, a nie przystąpienia Polski do całości układu. Najbardziej kategoryczny sprzeciw wyraził reprezentant Francji, który stwierdził, że nie widzi sensu w zmianie protokołu i dołączeniu do niego listu interpretacyjnego. Francuz przekonywał, że otrzymując prawo do apelacji od decyzji Komisji, Polska byłaby w lepszej pozycji niż inne rządy.

W dalszej części spotkania Alexandrowicz wyraził zadowolenie ze zmiany brzmienia punktu 2. Jeszcze raz przekonywał do usunięcia punktu 3. i powtórzył znaną już narrację, że odmowa prawa do apelacji jest przejawem dyskryminacji Polski. W odpowiedzi Brytyjczycy zapewnili, że przystępując do protokołu, strona polska będzie traktowana na równi z innymi uczestnikami puli złota (Warszawa „może polegać na słowie” trzech rządów). Z kolei przedstawiciel Francji przypomniał, że nie tylko polscy obywatele stracili w trakcie wojny złoto. Przekonywał, że właśnie wtedy, gdy Polska podpisze protokół, będzie mogła swobodnie kontaktować się z Komisją i przedstawiać swoje racje. Alexandrowicz nie zgodził się ostatecznie na podpisanie protokołu, przekazując, że musi skonsultować się z centralą. Brytyjski zapis dyskusji ze spotkania z 7 czerwca, zarówno wersja robocza jak i ostateczna, zawiera krótkie stwierdzenie, że przedstawiciele zachodnich rządów zgodzili się, aby w tymże zapisie bardzo dokładnie omówić stanowiska obu stron, a w szczególności zawrzeć zapewnienia o prawie do wysłuchania strony polskiej przed Komisją⁵⁹⁸.

Z relacji Alexandrowicza z tego spotkania można się dowiedzieć natomiast, że to strona brytyjska wysunęła propozycję podpisania protokołu z rozmów przez wszystkie uczestniczące

---

⁵⁹⁸ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Restitution of monetary gold pursuant to part III of the act of Paris. Participation of Poland in the distribution of gold by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, 13th August 1948; TNA T 236/3151, dz. cyt., Restitution of monetary gold pursuant to part III of the act of Paris. Participation of Poland in the distribution of gold by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, British draft, 26 Jun 1948.

strony w odpowiedzi na zarzut, że bez listu interpretacyjnego, strona polska może spotkać się z trudnościami w przedstawieniu swoich racji w Brukseli. Polski dyplomata replikował, że protokół z rozmowy może być niewystarczający dla Komisji. Przekazując swoją opinię do centrali, Alexandrowicz dalekowzrocznie oceniał, że zarówno w przypadku podpisania protokołu z listem interpretacyjnym lub dokumentem o podobnym charakterze, jak i bez niego, decyzja Komisji w sprawie polskich roszczeń będzie taka sama. Radca finansowy ambasady w Londynie wątpił, czy treść protokołu z rozmów będzie mogła zastąpić list interpretacyjny⁵⁹⁹.

Alexandrowicz, mimo swojej dalekowzroczności, wykazywał się również ignorancją w kontaktach z Brytyjczykami, którzy bardzo nisko oceniali jego kompetencje. Johnston w jednym ze swoich listów do Desmond Morton nazwał Polaka „Wikariuszem z Bray” („Vicar of Bray”), określenia używanego wobec osób, które koniunkturalnie zmieniają zasady, aby tylko utrzymać swoje stanowisko. Brytyjczyk przypuszczał, że również jego przełożeni w Warszawie muszą go nisko oceniać. Na podstawie rozmów z Alexandrowiczem, Johnston przypuszczał, że prawdopodobnie polski dyplomata wkłada cały swój wysiłek w udowadnianie centrali, że fiasko negocjacji nad protokołem nie jest jego winą. Brytyjczyk, z satysfakcją stwierdził, że nic to nie kosztuje rządu JKM, dlatego będzie pomagał Polakowi w jego pracy (tłumaczeniu się przed centralą)⁶⁰⁰.

Johnston miał podstawy aby wątpić w dyplomatyczne kompetencje Alexandrowicza. Potwierdzały to obserwacje Morton. Polski dyplomata przyznał wprost w rozmowie z brytyjskim komisarzem, że jest w niekomfortowej sytuacji, ponieważ musi przekonać Lachsa do tego, aby Polska zgodziła się na podpisanie protokołu. W trakcie rozmowy Morton odkrył, że Alexandrowicz nigdy nie czytał urzędowego ogłoszenia o powstaniu Komisji (a więc zasad jej funkcjonowania). Brytyjczyk zasugerował zapoznanie się z tym dokumentem i kwestionariuszem Komisji, za co Polak był mu niezmiernie wdzięczny. „To jest bardzo dziwne” – konkludował swoją obserwację Morton⁶⁰¹.

---

⁵⁹⁹ AMSZ Z-6 W-61 T-809, Departament Polityczny 1945-1948, Sprawa restytucji złota monetarnego, K. Alexandrowicz do T. Łychowskiego, 8 VI 1948, k. 55-55v.

⁶⁰⁰ TNA T 236/3151, dz. cyt., D. Johnston to D. Morton, 29th June 1948; Opinia Johnstona była najwyraźniej odosobniona, ponieważ Karol Alexandrowicz (1902-1975) w 1950 r. przyjął brytyjskie obywatelstwo. Wkrótce został dziekanem Wydziału Prawa Międzynarodowego i Konstytucyjnego na Univeristy of Madras (Indie). W późniejszym czasie pracował na University of Sydney. Na emeryturze powrócił do Wielkiej Brytanii, gdzie współpracował z British Institute of International and Comparative Law and the Centre of International Studies w Cambridge – zob. D. Armitage, J. Pitts, *Charles Henry Alexandrowicz*, ODNB, [https://doi.org/10.1093/odnb/9780198614128.013.111220]; Wyjaśnienie terminu „Vicar of Bray” za: the Vicar of Bray, “Oxford Advanced Learner's Dictionary” [https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/the-vicar-of-bray].

⁶⁰¹ TNA T 236/3151, dz. cyt., D. Morton to D. Johnston, 29 Jun 1948.

Warszawa ciągle zwlekała z podjęciem decyzji. 17 czerwca odbyła się narada w MSZ z udziałem dyrektora Departamentu Ekonomicznego Tadeusza Łychowskiego i Manfreda Lachsa. Autor anonimowej notatki zapisał, że Łychowski „sugerował stosowanie taktyki kunktatorskiej w dalszych negocjacjach”, ponieważ przewidywał zmniejszenie napięcia w stosunkach gospodarczych pomiędzy Wschodem a Zachodem, dzięki czemu polskie postulaty znajdą większe zrozumienie⁶⁰². „Kunktatorstwo”, które sugerował Łychowski, polegało na odwlekaniu podjęcia decyzji w sprawie podpisania protokołu, co już strona Polska stosowała od kilku miesięcy.

Z kolei Lachs był przeciwny zgadzaniu się na żądania zachodnich stolic, bo w efekcie doprowadziłoby to do zwrotu mniejszej ilości złota. Na spotkaniu oceniono również, które roszczenia mogą liczyć na pozytywne rozpatrzenie. Zaliczono do nich złoto z BE, KKR i złoto gdańskie, co łącznie szacowano na 6300 kg. MSZ było jednak świadome dwóch innych problemów. Po pierwsze tego, że uczestnicy puli otrzymywali tylko 60% uznanych roszczeń. Dlatego Polska, ich zadaniem, może otrzymać 4 t złota. Po drugie, liczone się z tym, że złoto gdańskie może zostać złożone w depozycie do czasu uregulowania statusu prawnego Gdańska.

Na spotkaniu rozpatrywano również wszystkie inne opcje, jakimi Polska mogła się posłużyć. Za podpisaniem protokołu przemawiały korzyści polityczne, jakie mogły wyniknąć z przydziału złota gdańskiego. Jednocześnie zdawano sobie sprawę, że złoto gdańskie może być mieczem obosiecznym w przypadku jego złożenia do depozytu. Warszawa powinna przystąpić do protokołu, bo groziło to pominięciem Polski w restytucji złota, a także narażało ją na zarzut sabotowania prac Komisji. Podpisanie protokołu w obecnej formie było natomiast postrzegane jako „posmak kapitulacji politycznej”, a także przekreślenie nadzieję na zaspokojenie pozostałych roszczeń⁶⁰³.

Ostatecznie MSZ 25 sierpnia 1948 r. zadecydowało o przyjęciu „taktyki kunktatorskiej”, polegającej na przeciąganiu rozmów w sprawie protokołu. Uzasadniono to chęcią dokładnego zbadania stanowiska FO i Departamentu Stanu odnośnie złota gdańskiego. Uznano, że polityczny wydźwięk związany z restytucją zasobów BvD jest ważniejszy niż pozostałe roszczenia, co do których istnieją nikłe szanse na ich zaspokojenie. Dlatego też MSZ chciało być pewne co do pozytywnej decyzji Komisji w tym wypadku. Jednocześnie upoważniono Alexandrowicza do podpisania protokołu z czerwcowych rozmów, nawet jeśli ta forma była gorsza od listu interpretacyjnego⁶⁰⁴.

---

⁶⁰² AMSZ Z-6 W-61 T-809, dz. cyt., Notatka w sprawie restytucji złota monetarnego, 17 VI 1948, k. 57-59.

⁶⁰³ Tamże.

⁶⁰⁴ Tamże, Dep. IV/79/26/N/48, [Notatka dotycząca spotkania w sprawie złota, 30 VIII 1948], k. 71.

Wobec podjętych decyzji, radca finansowy ambasady w Londynie rozpoczął szczegółowe rozmowy na temat stanowiska brytyjskiego wobec złota gdańskiego. Wynikało z nich jednoznacznie, że warunkiem otrzymania złota gdańskiego będzie przyjęcie zadłużenia byłego WMG. Brytyjczycy odnieśli się też do roszczeń do złota z KKR i BE. Warunkowali restytucję od przedstawienia dokładnych dowodów. Zdaniem Alexandrowicza, w tej sytuacji podpisanie protokołu było nieopłacalne ze względów finansowych⁶⁰⁵. Opinia ta jest dosyć zaskakująca, w świetle argumentu strony polskiej, że złoto jest niezbędne do powojennej odbudowy kraju⁶⁰⁶. Być może Alexandrowicz był już znudzony negocjacjami, których przeciąganie zdecydowała się Warszawa.

Tymczasem Brytyjczycy żalowali wcześniejszych ustaleń zawartych z Polakami odnośnie zadłużenia gdańskiego⁶⁰⁷. Rozmowy w tej sprawie toczyły się pomiędzy BoE, LLC, CFB i Treasury. Najbardziej zainteresowani egzekucją należności byli wierzyciele skupieni w LLC. Warunkowa zgoda Polski na uznanie długów była uważana za krok taktyczny, dlatego BoE przekonywał wierzycieli, że Warszawa nie otrzyma złota do momentu uznania de iure przynależności Gdańska do Polski⁶⁰⁸. Przedstawiciele świata finansów z pewną satysfakcją powoływali się na ustalenia FO, mówiące o tym, że strona brytyjska ma broń zabezpieczającą płatność gdańskich długów w postaci Komisji Trójstronnej. Mogłaby ona dokonać obstrukcji polskiego roszczenia do złota gdańskiego, które stanowiło potencjalne zabezpieczenie zadłużenia. Dostrzegano jednak, że złoto może nie zaspokoić roszczeń wierzycieli, a także, że nie było to pewne narzędzie, ponieważ Wielka Brytania nie była jedynym państwem reprezentowanym w Komisji. Dyskutowano natomiast możliwości spłaty zadłużenia przez ściągnięcie środków z zasobów polskiego rządu w funtach w BoE⁶⁰⁹. Londyn był przekonany, że Polacy odwlekali podpisanie protokołu, bo zależało im na uznaniu ich roszczeń do złota zagrabionego w obozach koncentracyjnych⁶¹⁰. Powyższe dyskusje jednoznacznie dowodzą, że Brytyjczycy byli zdeterminowani, aby roszczenia wierzycieli w funtach zostały spłacone i nie wahali użyć się wszelkich dostępnych środków.

---

⁶⁰⁵ Tamże, K. Alexandrowicz do T. Łychowskiego, 13 X 1948.

⁶⁰⁶ W późniejszym czasie był on używany m.in. przez Lachsa – zob. CAD TGC 160QO68CC/POL I, dz. cyt., Verbatim Report of the statement made by the representative of Poland at the meeting of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold which was held at 3.30 p.m. on Tuesday, 5th September, 1950.

⁶⁰⁷ BoE OV 120/3, Danzig. Country File., C. Gunston to E. Playfair, Poland, 7th September 1948.

⁶⁰⁸ BoE OV 120/17, Danzig. League Loans Committee, Wright to LLC, Poland's Claim for Danzig Gold, 25th October 1948.

⁶⁰⁹ BoE OV 120/3 Danzig. Country File., C. Gunston to Thorley, Polish Liability for Danzig Loans and Polish Trade Debts, Extract. 25th November 1948.

⁶¹⁰ Tamże, D. Brown to H. Lambert, 16th March 1949.

W dyskusjach nie brak było zaskakujących głosów. Otto Niemeyer, jeden z dyrektorów w BoE⁶¹¹ pisał 4 marca 1949 r. w liście do przedstawiciela CFB na temat spłaty gdańskich obligacji: „Polska jest bogatym krajem, nie bardzo zadłużonym; i zawsze [była] eksporterem węgla. Nie ma prawdziwego powodu dla którego nie powinna natychmiast spłacić swoich długów”⁶¹². Opinia ta oddaje sposób myślenia części kierownictwa BoE: długi powinny być spłacone, natomiast twierdzenia o „bogactwie Polski” można uznać za przejaw ignorancji. Na szczęście brytyjski rząd znał skalę strat wojennych poniesionych przez Polskę⁶¹³.

Stanowisko brytyjskie wobec restytucji złota gdańskiego, które przekazano stronie polskiej było jasne: Polska dostanie złoto pod warunkiem spłaty zadłużenia gdańskiego. Departament Ekonomiczny MSZ, po uzgodnienia z Departamentem IV (odpowiedzialnym za Wielką Brytanię), a także DPT, już w grudniu 1948 r. wyrazili wstępną zgodę na podpisanie protokołu⁶¹⁴. Decyzja ministra została wysłana do Londynu dopiero 27 kwietnia 1949 r.⁶¹⁵. Przystąpienie do puli złota motywowano pięcioma powodami. Po pierwsze, rzekomymi pogłoskami o rychłym rozwiązaniu Komisji. Po drugie, uważano, że nawet jeśli Komisja odrzuci polskie roszczenia, Warszawa będzie miała możliwość „przeprowadzić akcję na terenie międzynarodowym”, innym niż trybunał w Hadze. Po trzecie, niepodpisanie protokołu oznaczałoby w każdym wypadku straty finansowe. Po czwarte, uważano, że nawet jeżeli złoto gdańskie zostanie zatrzymane z powodu odrzucenia spłaty zadłużenia gdańskiego, to Polska będzie wyrzucała zachodnim mocarstwom dyskryminację. Po piąte, w Warszawie panowało przekonanie, że podpisanie protokołu nie zamyka drogi do restytucji złota z innych tytułów⁶¹⁶.

Amerykański Departament Stanu odpowiadając na liczne polskie interwencje odniósł się do roszczeń dotyczących złota zagrabionego ofiarom obozów koncentracyjnych. Zwracał uwagę, że Polska nie była jedynym krajem, który ucierpiał w ten sposób. Waszyngton podkreślał, że zgodnie z artykułem 8. PUR, złoto niemonetarne, które zostało znalezione w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec, ma zostać przeznaczone na Międzyrządowy Komitet ds. Uchodźców. Według Amerykanów ilość tego złota była tak mała, że przydział tego złota któremukolwiek z krajów był nierealistyczny⁶¹⁷.

---

⁶¹¹ S. Howson, *Niemeyer, Sir Otto Ernst*, ODNB, [https://doi.org/10.1093/ref:odnb/31501].

⁶¹² BoE OV 120/17, Danzig. League Loans Committee, O. Niemeyer to E. Butler, 4th March 1949.

⁶¹³ Tamże, Poland Nationalisation. Impressions on the Economic Situation by the British Delegation to Warsaw, December 1946.

⁶¹⁴ AMSZ Z-6 W-61 T-809, dz. cyt., Notatka dla obywatela Ministra Modzelewskiego w sprawie rokowań o złoto monetarnego (projekt), grudzień 1948, k. 82.

⁶¹⁵ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., T. Łychowski do K. Alexandrowicza, 22 I 1949, k. 371-372.

⁶¹⁶ Tamże.

⁶¹⁷ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, Rozszerzenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego., , Odpis noty Departamentu Stanu do Ambasady RP w Waszyngtonie, 17 VIII 1948, k. 176-177.

Tymczasem od początku marca 1949 r. trzy rządy zaczęły tracić cierpliwość do Warszawy. W szczególności Paryż był przekonany, że otrzymała ona już wystarczająco dużo czasu na podjęcie decyzji. W przypadku braku odpowiedzi Francuzi proponowali przekazanie przypadające Polsce złota innym krajom⁶¹⁸. Według korespondencji francuskiego komisarza do Qui d'Orsay, również Komisja traciła cierpliwość. Pojawił się nawet pomysł, aby zamknąć Polsce drogę do podpisania protokołu pod pretekstem braku podjęcia decyzji⁶¹⁹. W połowie kwietnia polskiemu ambasadorowi w Londynie, Jerzemu Michałowskiemu, FO wręczyło notę, w której w dyplomatyczny sposób ponaglono Warszawę do podjęcia decyzji. Presję starano się wyrzucić przez sugestię, że Komisja chce zakończyć prace nad innymi roszczeniami do końca kwietnia⁶²⁰.

Dopiero 29 kwietnia do FO przyszedł na spotkanie Alexandrowicz. Polski dyplomata zadał dwa pytania: po pierwsze, ile czasu na odpowiedź na notę ma Warszawa; po drugie, ile złota otrzyma Polska, jeśli podpisze protokół. Brytyjczycy odpowiedzieli, że choć nota nie stanowiła ultimatum to wypadałoby, aby Polacy odpowiedzieli w ciągu 12 dni, zważywszy, że sprawa ciągnie się już 2 lata (sic! – T. K.). Jednocześnie FO dodało, że Francuzi byli tak poddenerwowani, że 14 kwietnia chcieli wysłać własną notę 14 o charakterze ультимативnym. W podobnym nastroju byli Amerykanie. Odpowiadając na drugie pytanie, Brytyjczycy stwierdzili, że jedyne polskie roszczenie, które było w pełni uzasadnione na ówczesny moment, to złoto gdańskie. Odnośnie reszty roszczeń, Polska będzie mogła przedstawić dalsze dowody i swoje racje, jeśli podpisze protokół. Alexandrowicz dopytywał się, czy rząd brytyjski zgodzi się przekazać złoto gdańskie. FO wyraźnie zaznaczyło, że jest to uzależnione od wzięcia odpowiedzialności Polski za długi gdańskie, a także od zgody dwóch pozostałych rządów. Brytyjczycy nie kryli, że natychmiastowe przekazanie złota gdańskiego, nawet po wydaniu pozytywnej decyzji Komisji, jest mało prawdopodobne. Uzasadniali to znanym już tłumaczeniem, że czym innym jest ocena roszczenia, a czym innym jego wydanie, o czym decydują trzy rządy⁶²¹. Strona polska знаła więc stanowisko strony brytyjskiej, mogła się także spodziewać reakcji pozostałych dwóch rządów. Warszawa przyparta do muru zdecydowała się podjąć finalne kroki.

---

⁶¹⁸ NA RG 84, Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Files, of the U.S. Delegation to the IARA, X Tripartite Gold Commission, box 14, X-Q-J Poland, F. Bartlett to A. Daspit, 10 March 1949.

⁶¹⁹ CAD Ministère des Affaires étrangères (dalej MAE) 14QO26, Direction des affaires économiques et financières, Généralités, demandes polonaises. Déc. 48 - oct. 52., Le Ministre des Affaires Etrangères a Monsieur des finances et des affaires économiques Direction des Finances Extérieures, le 2 mars 1949.

⁶²⁰ TNA T 236/3151, dz. cyt., D. Johnston to J. Michałowski, Copy, 14 Apr 1949.

⁶²¹ BoE OV 120/3, Danzig. Country File, D. Royce, Record of Conversation in room 230 Foreign Office (German Section), King Charles Street, at 3.0 P. M. on the 29 April 1949, Copy; tamże, German General Economic Department to British Embassy in Warsaw, Copy, 2 May 1949.

17 maja ambasador Jerzy Michałowski złożył ministrowi Ernestowi Bevinowi notę, w której Warszawa przekazała ostatecznie swoją wolę przystąpienia do restytucji⁶²². Protokół został ostatecznie podpisany w Londynie 6 lipca 1949 r. Ze strony polskiej sygnowany był przez ambasadora Jerzego Michałowskiego, natomiast w imieniu trzech rządów dokument podpisali: Julius Cecil Holmes (USA, asystent sekretarza stanu ds. administracji), René Massigli (Francja, ambasador w Londynie) i Ernest Bevin (Wielka Brytania, minister spraw zagranicznych). Tak jak planowano, protokół zawierał trzy, krótkie punkty, które warto przytoczyć w całości:

- „1. Polska powinna otrzymać proporcjonalny udział w złocie dystrybuowanym zgodnie z częścią III „Umowy o Reparacjach od Niemiec, o ustanowieniu Międzysojusznicy Agencji Reparacyjnej i restytucji złota monetarnego”, podpisanej w Paryżu 14 stycznia 1946, na tych samych warunkach co sygnatariusze wymienionej Umowy w [tym] zakresie, że Polska może udowodnić, że określona ilość złota monetarnego należącego do niej, została zrabowana przez Niemcy lub, w jakimkolwiek czasie po 12 marca 1938 r., została niesłusznie zabrana na niemieckie terytorium.
2. Polska przystępuje do porozumienia o restytucji złota monetarnego, określonego w wyżej wymienionym Układzie i deklaruje, że ilość złota monetarnego przysługującej jej na podstawie Układu jest traktowana jako pełna satysfakcja roszczeń wobec Niemiec o restytucję złota monetarnego.
3. Polska akceptuje wszystkie ustalenia jakie zostały powzięte albo które zostaną poczynione przez rządy sojusznicze troszczące się o implementację wspomnianych ustaleń.”⁶²³.

Tekst protokołu był zgodny ze stanowiskiem zachodnich mocarstw. Naturalne było, że restytucja dla Warszawy powinna się odbyć na takich samych zasadach jak w przypadku innych państw. Punkt 3. był wynikiem obaw trzech stolic o kwestionowanie decyzji Komisji przez Polskę, możliwą apelację z jej strony, a tym samym paraliż prac Komisji. Stanowi on także dowód na pewną kuriozalność sytuacji. W momencie podpisywania protokołu, zachodnie rządy i Komisja były w pełni przekonane o tym, że należy odrzucić polskie roszczenia (z wyjątkiem złota gdańskiego, które i tak było obwarowane zastrzeżeniami). Również Warszawa spodziewała się, że jej roszczenia zostaną ocenione negatywnie. Z tą świadomością, obie strony

---

⁶²² TNA T 236/3151, dz. cyt., German General Economic Department to British Embassy in Warsaw, 24 May 1949.

⁶²³ Protocol between the Governments of the United Kingdom, the United States of America and the French Republic and the Polish Republic relating to the Restitution to Poland of Monetary Gold looted by Germany, 6th July, 1949 [in:] Treaty Series no. 44 (1949); Arthur Smith błędnie podaje w swojej pracy datę 6 VII 1948 jako dzień podpisania protokołu, należy jednak uznać to za chochlik drukarski, ponieważ kilka stron wcześniej stwierdza, że podpisanie dokumentu miało miejsce w lipcu 1949 – zob. A. L. Smith, *Hitler's gold*, dz. cyt., ss. 147, 150.

zgodziły się podpisać dokument. Jedynym argumentem za przystąpieniem do puli złota strony polskiej była nadzieja na otrzymanie złota gdańskiego.

Długotrwałość negocjacji dotyczących treści protokołu wynikała z kilku okoliczności. Był to wynik kalkulacji Warszawy, która chciała upewnić się, czy ma jakiegokolwiek szanse na zaspokojenie roszczeń do złota gdańskiego. Niezrozumiałe jest natomiast sztuczne przeciąganie rozmów pomiędzy styczniem a lipcem 1949 r. Zachodnie mocarstwa były już tym poirytowane i chciały jak najszybszego zakończenia sprawy. Nie podjęły jednak bardziej stanowczych kroków, które doprowadziłyby do wykluczenia z Polski z procesu restytucji. Wydaje się, że późny termin podpisania protokołu pokazuje, iż sprawa ta nie była tak istotna dla strony polskiej, pomimo stosowanej retoryki.

Choć taktyka zwlekania z podpisaniem protokołu była wyborem strony polskiej, przystąpienie do restytucji złota monetarnego jako ostatnie z zaproszonych państw, można traktować jako zawstydzające. Dużo sprawniej przebiegły starania o odzyskanie złota czynione przez Austrię i Włochy. Niezależnie od długości negocjacji, zgodzenie się na warunki zachodnich mocarstw nie wydaje się być jak to określił Lach „kapitulacją polityczną”, ale jedynym możliwym rozwiązaniem w ówczesnej sytuacji. Dzięki niemu Warszawa mogła nareszcie liczyć na oficjalne rozpatrzenie jej zgłoszenia i przedstawienie swoich racji, czego się przecież tak bardzo domagała. Obie strony miały się jednak wkrótce przekonać, że był to początek bardzo długiego procesu.

3. 5. Rozpatrywanie i odrzucenie roszczeń (1949–1958)

Podpisanie przez Polskę protokołu w brzmieniu proponowanym zachodnim mocarstwom, mogło być przez nie odbierane jako sukces. Tak jednak nie było. Dzień po podpisaniu dokumentu, FO zapowiedziało zorganizowanie spotkania w sprawie złota gdańskiego, które generowało kolejne problemy. Z korespondencji pracowników Whitehallu wynika, że dla Brytyjczyków najważniejsza była kwestia spłacenia przez Polskę długów gdańskich, od czego uzależnili przekazanie złota, w czasie gdy Francuzi i Amerykanie optowali za wstrzymaniem się z decyzją w tej sprawie aż do momentu „regulacji pokojowej określającej status Gdańska”. W tym kontekście Londyn stwierdził, że nawet gdyby chciał wyrazić zgodę na przekazanie złota po akceptacji przez Polskę spłaty zadłużenia, rozróżnienie decyzji o przekazaniu złota od uznania Polski za sukcesora władz WMG byłoby bardzo trudne⁶²⁴. Komisja była również zdezorientowana, bo nie potrafiła określić statusu polskiego rządu względem roszczeń do złota

---

⁶²⁴ T 236/3151, dz. cyt., Lambert to P. Wilkinson, 6 Jul 1949.

gdańskiego (czy Polska jest sukcesorem byłego WMG). Wobec tego prosiła o instrukcje od central. Jednocześnie Ronald Wingate, ówczesny komisarz brytyjski, przypuszczał, że być może uda się znaleźć formułę, w której TGC weźmie pod uwagę polskie roszczenia do złota gdańskiego, bez oświadczenia przez trzy rządy ich formalnego stanowiska względem statusu Gdańska⁶²⁵.

Spotkanie odbyło się 5 sierpnia. Przedstawiciele Whitehall, Treasury i BoE rozważali czy należy zwrócić się do Amerykanów i Francuzów z propozycją, aby w razie przyjęcia odpowiedzialności za długi gdańskie przez Polskę Komisja przyznała Polsce złoto. Sam fakt dyskusji nad tym pomysłem pokazuje, jak bardzo zdeterminowani byli Brytyjczycy, aby długi gdańskie zostały spłacone. Co ciekawe, cienka linia pomiędzy uznaniem polskich praw do Gdańska i do złota, została zignorowana. W trakcie spotkania padło istotne dla Warszawy stwierdzenie, że niesprawiedliwe byłoby żądać od Polaków spłaty obligacji gdańskich z czasu wojny. Niezależnie od tego czy Polska zgodzi się na spłatę, uczestnicy spotkania uważali, że będą mieli przynajmniej argument w rozmowach z organizacjami wierzycieli, że zrobili wszystko co w ich mocy, aby długi zostały spłacone.

Ponadto Brytyjczycy uważali, że Amerykanie będą skłonni przystać na ich propozycję, ponieważ istniały również obligacje dolarowe. Największą zagadką była jednak postawa Francuzów, którzy nie byli wierzycielami gdańskich papierów wartościowych, a więc nie mieli żadnego interesu w poparciu tej propozycji. Niemniej, na spotkaniu nie zdecydowano, aby wy badać, jakie dokładne stanowiska mają w tej sprawie Waszyngton i Paryż. Podjęto natomiast decyzję, aby w rozmowach ze stroną polską na temat zadłużenia gdańskiego nie wspominać o tym, że jeżeli zgodzi się na spłatę, to dostanie ona złoto. Brytyjczycy przypuszczali również, że niezależnie od tego, czy oferta ta będzie atrakcyjna finansowa dla Polski (pojawiały się szacunki, że wartość zadłużenia może przekroczyć wartość złota), to będzie ona mogła wykorzystać stanowisko Komisji w walce o uznanie zachodniej granicy. Brytyjczycy nie mieli natomiast wątpliwości, że jeżeli Polska odmówi spłaty zadłużenia, nie powinna otrzymać złota gdańskiego⁶²⁶. Ostatecznie Treasury poinstruował brytyjskiego komisarza Wingate'a, aby w przypadku podjęcia przez Komisję decyzji o przyznaniu złota gdańskiego, powinna ona unikać sformułowań, że roszczenie zostało wniesione przez Polskę⁶²⁷.

---

⁶²⁵ Tamże, R. Wingate to A. Collier, 11 Jul 1949.

⁶²⁶ Tamże, Summary of the discussion and conclusions reached at a meeting at the Foreign Office on 5 August 1949.

⁶²⁷ Tamże, T. Hughes to R. Wingate, 8 Sep 1949.

Również Komisja nie próżnowała i w niedługim czasie po podpisaniu przez Polskę protokołu, przystąpiła do dyskusji nad innymi polskimi roszczeniami. Pomimo tego, że wcześniej oficjalnie nie mogła ona przekazywać żadnych informacji i wydawać opinii na temat zgłoszenia Warszawy, wciąż pozostawały nieoficjalne rozmowy z Polakami i dyskusje na forum Komisji. Dlatego też kiedy Komisja mogła nareszcie zwrócić się oficjalnie do polskiego rządu, miała przygotowane pytania i prośby, które wynikały z ponad dwuletniego okresu wstępnej oceny polskiego zgłoszenia.

W pierwszej kolejności Komisja, zanim przeszła do szczegółowego rozpatrywania roszczeń, chciała uporządkować zgłoszenie Warszawy pod względem formalnym. W 1948 r. uznała wstępnie większość roszczeń za bezzasadne, natomiast aby móc rozpatrzyć pozostałe musiała uzyskać bardziej szczegółowe dane, zgodnie z jej procedurami. Dlatego też w korespondencji do Poselstwa RP w Brukseli z 20 lipca 1949 r. poprosiła o:

- a) uzupełnienie wszystkich punktów w kwestionariuszu, w szczególności dotyczących ruchu złota na terenie okupowanej Polski.
- b) pełną dokumentację działalności KKR i BE tj. kopie i tłumaczenia wszystkich dokumentów, które pomogłyby określić ich status w okupowanej Polsce: czy były to władze monetarne, w jakim zakresie posiadane przez nich złoto stanowiło pokrycie obiegu banknotów, czy istnieją rachunki potwierdzające dokładną ilość złota przekazanego do Niemiec.
- c) informacje dotyczące przymusowego skupu złota przez oddziały Reichsbanku w okupowanej Polsce. Poproszono Warszawę o listę wszystkich oddziałów Reichsbanku oraz ewentualne nowe dowody, do których dotarła strona polska.
- d) informacje dotyczące złota gdańskiego i BvD: dokumenty potwierdzające transfer złota do Niemiec oraz przejęcia BvD przez Reichsbank. Komisja zaznaczyła, że to nie ona podejmie ostateczną decyzję w sprawie tego złota, „bo nie ma odpowiednich kompetencji”. Ten enigmatyczny zapis odnosił się zapewne do kwestii statusu prawnego Gdańska.

Sekretarz generalny John Watson oczekiwał możliwie szybkiego przygotowania dokumentów zgodnie z instrukcją kwestionariusza z 13 marca 1947 r.⁶²⁸. Pierwszy sekretarz Poselstwa w Brukseli, Wojciech Chabański usłyszał ponadto prośbę od Watsona, aby dodatkowa dokumentacja została nadesłana do września 1949 r.⁶²⁹.

---

⁶²⁸ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., J. Watson à le minister de Pologne, le 20 juillet 1949, k. 373-375.

⁶²⁹ Tamże, W. Chabański do MSZ, 25 VII 1949, k. 376-378.

Polska przesłała Komisji wymagane dokumenty dopiero 3 listopada 1949 r.⁶³⁰. Pojawiły się wśród nich nowe zagadnienia dotyczące złota Banku Polskiego S.A., które miały być argumentem podważającym definicję złota monetarnego stosowaną przez Komisję. Wskazano mianowicie, że ilość złota Banku Polskiego według stanu na 12 marca 1938 r. wynosiła 73 938 kg i wzrosła do 1 września 1939 r. do 79 573 kg⁶³¹. Rodziło to domniemanie, że ilość ta mogła rosnąć w kolejnych dniach w związku z dekretem Prezydenta RP z 2 września 1939 r., który nakazywał wszystkim obywatelom sprzedaż m.in. złota instytucjom państwowym. Przyznano, że dekret ów de facto nie wszedł w życie z powodu wojny, niemniej dowodzono, że „Definicja (...) musi być interpretowana w praktyce nie tylko w swojej dosłownej formie, ale przede wszystkim [zgodnie] z zadaniem Komisji”⁶³². Do wiadomości Poselstwa RP w Brukseli przesłano też informację, że w Warszawie udało się dotrzeć do bilansu BvD z 4 września 1939 r. z którego wynikało, że wartość złota w skarbcu wynosiła 22,9 mln guldenów; Polska w swoim pierwotnym zgłoszeniu przywoływała kwotę 28,2 mln guldenów. Oznaczało to redukcję roszczeń do złota gdańskiego⁶³³. Jednocześnie Warszawa nie poinformowała o swoich ustaleniach Komisji.

Komisja w odpowiedzi z 12 grudnia 1949 r. stwierdziła, że nie wszystkie dokumenty zostały należycie przygotowane, a część materiałów wymagała tłumaczenia na języki Komisji. Zwróciła uwagę, że w materiałach nadsyłanych od kwietnia 1947 r. występowały błędy obliczeniowe oraz niewłaściwe zestawienia sumaryczne. Przykładowo w zgłoszeniu z kwietnia 1947 r. w sumarycznym zestawieniu polskich roszczeń odnoszących się do skrytek bankowych podano 338,262 kg czystego złota, natomiast według obliczeń Komisji powinno być 329,262 kg⁶³⁴. Sekretarz generalny Komisji Watson posłużył się przykładami zgłoszeń Albanii, Czechosłowacji i Jugosławii by pokazać Chabasińskiemu jak powinny wyglądać prawidłowo przygotowane materiały. Jednocześnie prosił, aby uzupełnienia zostały złożone do 15 stycznia

---

⁶³⁰ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., W. Chabasinski à le Secrétaire Général, le 3 novembre 1949.

⁶³¹ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., File VI Supplementary data – 3rd November 1949, Appendix to the questionnaire on Gold Holdings of Monetary Gold.

⁶³² Tamże; Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 2 września 1939 r. o zmianie dekretu Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie obrotu pieniężnego z zagranicą oraz obrotu zagranicznymi i krajowymi środkami płatniczymi (Dz.U. 1939 nr 87 poz. 549); tę linię argumentacji popierał Feliks Młynarski, który w opracowaniu przygotowanym dla Min. Skarbu pisał: „(...) każda ilość złota w sztabach i monetach, którą Niemcy skupili lub zrabowali była atakiem na polski zapas złota monetarnego w sensie polskiego prawa.” AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., F. Młynarski: W sprawie rewindykacji złota [odpis, brak daty], k. 386.

⁶³³ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., Wyjaśnienia do załączonej dokumentacji dodatkowej dla Międzyzaliczanej Komisji dla restytucji złota monetarnego, [brak daty], k. 382v.

⁶³⁴ Tamże, J. Watson à le charge d'affaires de la Légation de la République de Pologne, le 12 décembre 1949, k. 396-400; Część zgłoszenia o której mowa: CAD TGC 160QO41, dz. cyt., Form I-B-1, 8.

1950 r. Chabasiński oponował, że jest to termin nierealny, Watson pozostał nieugięty, powołując się na naciski komisarzy, którzy chcieli rozpatrzyć polskie roszczenia do 1 lutego⁶³⁵.

Wskazany termin miał zmusić Warszawę do szybkich działań. MSZ przyznawało, że „nasza strona jest niewątpliwie winna uchybieniem, jeżeli chodzi o termin czy formę przedstawienia dodatkowej dokumentacji”. Jednocześnie dodawano, że żądania Komisji przetłumaczenia niemieckich dokumentów na języki Komisji (choć zgodne z procedurami) są przejawem złej woli⁶³⁶.

W czasie gdy strona polska w pośpiechu poprawiała dokumentację, w Brukseli pomiędzy 5 a 10 stycznia 1950 r. miało miejsce trójstronne spotkanie odnośnie zrabowanego złota monetarnego. Przedstawiciele resortów finansów i spraw zagranicznych trzech zachodnich rządów zebrali się aby omówić szereg spraw związanych z restytucją złota. Wśród omawianych tematów znalazło się również złoto gdańskie. Uczestnicy spotkania zarekomendowali swoim rządowi, aby złoto to zostało złożone w depozycie do czasu ostatecznego określenia statusu Gdańska⁶³⁷. Ustalenia pomiędzy trzema rządami nabierały więc coraz więcej ram formalnych a perspektywa otrzymania złota gdańskiego przez Polskę stawała się coraz bardziej odległa.

Strona polska nie dostarczyła poprawionej dokumentacji w wyznaczonym terminie. Materiały doręczono dopiero 7 lutego 1950 r. Warszawa przedstawiła dodatkowe informacje obrazujące ruch złota Banku Polskiego S.A. i wskazywała, że nie jest w stanie dostarczyć w niektórych przypadkach więcej dokumentów z powodu działań wojennych, jak np. w wypadku ksiąg kasowych oddziału Reichsbanku w Łodzi. Jednocześnie strona polska nie widziała w tym przeszkody w ustaleniu faktu samego skupu, ponieważ przedstawiła wcześniej zestawienia za całość tego okresu na podstawie oryginalnych kwitów kasowych. Warszawa przyznała również rację Komisji, że popełniła błędy obliczeniowe. Jednocześnie nie zgodziła się z uwagą, że polskie roszczenia do złota gdańskiego powinny ulec modyfikacji w zakresie daty – konsekwentnie podawano stan zasobów BvD na 31 grudnia 1938 r., a nie na 1 września 1939 r. Strona polska uważała, że Niemcy już przed wybuchem wojny mieli możliwość grabieży złota gdańskiego⁶³⁸.

---

⁶³⁵ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., W. Chabasiński do Departamentu Ekonomicznego MSZ, 13 XII 1949, k. 394-395.

⁶³⁶ AMSZ Z-10 W-33 T-287, dz. cyt., S. Leszczycki do Min. Skarbu, 23 XII 1949, k. 15-16.

⁶³⁷ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. III, Annex 23 Tripartite Conference in Brussels on looted monetary gold matters.

⁶³⁸ CAD TGC 160QO68, CC/POL I., dz. cyt., W. Chabasiński à J. Watson, le 7 février 1950; przed wysłaniem uzupełnionej dokumentacji, prawdopodobnie Departament Ekonomiczny MSZ przygotował notatkę dla S. Wierbłowskiego, tłumacząc się z braków, o których uzupełnienie prosiła Komisja,: „Ze względów taktycznych

Równie ważne co treść materiałów były okoliczności ich wręczenia. 7 lutego w siedzibie Komisji pojawiła się polska delegacja złożona z Wojciecha Chabasińskiego – pierwszego sekretarza Poselstwa RP w Brukseli, Franciszka Czernichowskiego z Ministerstwa Skarbu i Jerzego Jurkiewicza, radcy finansowego Ambasady RP w Londynie. Źródła Komisji i polskie zgodnie stwierdzają, że Polacy byli nieproszonymi gośćmi. Szczególnie poirytowany całą sytuacją był sekretarz generalny Watson, który przyjął delegację. Mężczyźni byli przekonani, że bez uprzednio zaaranżowanego spotkania znajdą gotowych do dyskusji z nimi ekspertów. Watson wyjaśnił jednak Polakom że tak się nie stanie, co wywołało u nich szok. Sekretarz był poirytowany, ponieważ na przestrzeni poprzednich miesięcy kilkakrotnie wyjaśniał stronie polskiej – zgłaszającej chęć wysłania do Brukseli swojego eksperta w celu przedstawienia argumentacji – że przyjdzie na to jeszcze pora. Przybycie polskiej delegacji było więc bezcelowe i przedwczesne, na co zwrócił uwagę polski poseł w Brukseli, Aleksander Krajewski⁶³⁹.

Pobyt w stolicy Belgii, w szczególności Czernichowskiego, został wykorzystany tylko na wewnętrzne, jałowe dyskusje w poselstwie, które nie doprowadziły do podjęcia konkretnych działań. Pierwsze takie spotkanie odbyło się jeszcze przed wspomnianą wizytą w siedzibie Komisji, na której zaproponowano dość ciekawy sposób negocjacji z Komisją: „Taktyka ta miałaby na względzie, aby nie wysuwać na czoło pretensji trudnych do udokumentowania a stanowiących 92% ogółu naszych zgłoszeń i nie wpływać przez to ujemnie na orzeczenie Komisji co do reszty pretensji, w których szanse nasze są dużo lepsze”⁶⁴⁰. Zapiski tego rodzaju są cenne, odsłaniają bowiem obraz polskich roszczeń i brak przekonania strony polskiej o słuszności własnej argumentacji.

Pomimo tego Czernichowski pozostał w Brukseli aż do 18 kwietnia⁶⁴¹. Utwierdzić w tym miała go rzekoma zgoda Watsona na jego propozycję współpracy w sprawach dokumentacji złożonej przez Polskę. Czernichowski usiłował się spotkać z Watsonem, który

---

nie było wskazane ani w roku 1947 ani w jesieni 1949 przyznawać się, że wszelkie złoto monetarne Banku Polskiego wyjechało za granicę, częściowo przed wybuchem wojny, a częściowo po wybuchu wojny, ponieważ Komisja mogłaby się była uznać za niekompetentną do rozważania reszty roszczeń opartych na innych tytułach nie przewidzianych w ustalonej przez Komisję definicji złota monetarnego” – AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, K. Lapter, Notatka dla ob. Amb. S. Wierbłowskiego w sprawie złota monetarnego, 17 I 1950, k. 162-163 [wraz z niepodpisanym opracowaniem po notatce], k. 164-167.

⁶³⁹ CAD TGC 160QO68, CC/POL I. Poland, dz. cyt., Secretary General to three Commissioners, Int CC/POL 1943, 9th February 1950; AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., J. Jurkiewicz, F. Czernichowski: Pierwsze sprawozdanie z delegacji do Brukseli /3-16.2.1950/, 17 II 1950, k. 420-425.

⁶⁴⁰ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., J. Jurkiewicz, F. Czernichowski: Pierwsze sprawozdanie z delegacji do Brukseli /3-16.2.1950/, 17 II 1950, k. 420-425.

⁶⁴¹ Tamże, F. Czernichowski, Czwarte sprawozdanie z delegacji do Brukseli za okres od 21.III do 18.IV.1950 r., k. 473-477.

broniał się przed tym na wszelkie możliwe sposoby. Ostatecznie Watson zgodził się porozmawiać. Na spotkaniu 28 lutego Czernichowski podjął dyskusję na temat roszczeń do złota skupywanego przez oddział Reichsbanku w Łodzi. Watson, według relacji Polaka, zainteresował się dodatkową dokumentacją, natomiast niechętnie wchodził w dyskusję. Czernichowski dopytywał, kiedy Komisja podejmie rozmowy ze stroną polską, interesując się konkretnymi terminami. Sekretarz odpowiadał wymijająco, co spotykało się z irytacją rozmówcy. Pomimo chłodnej atmosfery rozmowy, Watson sugerował Czernichowskiemu pozostać w Brukseli, ponieważ być może uda mu się pozyskać więcej informacji. Brytyjczyk polecił też sformułować wszelkie uwagi na piśmie⁶⁴². Zbywanie Polaka mogło być spowodowane dwoma przyczynami. Pierwszą z nich była niezapowiedziana wizyta Polaków w Brukseli. Drugą mogło być to, że w tym czasie Komisja była zajęta rozpatrywaniem innych roszczeń. Tuż przed spotkaniem Watsona z Czernichowskim, Komisja miała swoje posiedzenie 26 lutego; natomiast później zebrała się dopiero na początku kwietnia⁶⁴³.

Delegat MS wykorzystał czas na rozmowę z delegatem albańskim do IARA, Josidki Lluke, „w celu skontrolowania informacji udzielonych przez Watsona”. W trakcie spotkania Polak dowiedział się o kolejnych dostawach złota do poszczególnych krajów, w ramach pierwszej fazy podziału, o których strona polska nie została poinformowana. Polak i Albańczyk wzajemnie utwierdzali się w przekonaniu, że Komisja dyskryminuje ich kraje⁶⁴⁴.

Poselstwo w Brukseli starało się również poznać opinię Komisji na drodze nieoficjalnej. W tym celu do poselstwa na koncert zaproszono brytyjskiego komisarza Wingate'a i Watsona w dniu 7 marca. Obaj wstępnie potwierdzili swój udział, ale w dniu koncertu sekretarz generalny poinformował że jest chory i nie przyjdzie na wydarzenie. Również Wingate nie pojawił się na koncercie⁶⁴⁵. „Choroba dyplomatyczna” pierwszego z Brytyjczyków i nieobecność drugiego wynikały być może z obaw o to, że Polacy będą po raz kolejny natarczywie dopytywać o to jak przebiega rozpatrywanie polskich roszczeń.

Strona polska pozostawała niezrażona. Czernichowskiemu udało się umówić spotkanie z Watsonem na 18 marca, na które przybył razem z Jurkiewiczem. Według relacji delegata Ministerstwa Skarbu, sekretarz generalny wycofał się z wcześniejszych obietnic

---

⁶⁴² Tamże, F. Czernichowski, Notatka w sprawie nawiązania kontaktu Dr. Czernichowskiego, jako eksperta z sekretarzem generalnym Commission Tripartite, Watson, 1 III 1950, k. 431-432.

⁶⁴³ Por.: TNA DG 9/9, dz. cyt., Minutes of Meetings 81-101, Meeting no. 88, 26 Jan 1950; tamże, Meeting no. 89, 24 Feb 1950; tamże, Meeting no. 90, 3 Apr 1950.

⁶⁴⁴ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., F. Czernichowski: Drugie sprawozdanie z delegacji do Brukseli za okres 21.2-5.3.1950 r., k. 437-442.

⁶⁴⁵ Tamże, F. Czernichowski, Trzecie sprawozdanie z delegacji do Brukseli za okres od 6 do 20.III.1950 r., 20 III 1950, k. 449-457.

o informowaniu o pracach Komisji. Polacy odbierali sukcesywne informacje o tym, że w odpowiedniej chwili zostaną zaproszeni do przedstawienia swoich racji jako dyskryminację. Watson odpowiedział, że brak wysłuchania polskich przedstawicieli nie oznacza, że nikt nie zajmuje się polskimi roszczeniami. Również brak informacji ze strony Komisji o kolejnych dostawach złota Polacy traktowali jako formę nierównego traktowania. Brytyjczyk tłumaczył tę kwestię późnym przystąpieniem Warszawy do procesu restytucji, nie chciał jednak wchodzić w dalszą dyskusję na ten temat⁶⁴⁶.

Perspektywa Watsona była naturalnie inna niż polskiej delegacji, co wyraził w liście do komisarzy: „Tak jak raczej oczekiwałem, nie przyszedł [Czernichowski] sam (polscy przedstawiciele zwykle przychodzą we dwóch-trzech). (...) Rozmowa, która trwała godzinę, potwierdziła moje nieprzyjemne wrażenie, które miałem już wyrobione na podstawie poprzednich spotkań z tymi polskimi urzędnikami i było raczej irytujące. Krótko mówiąc, po raz piąty czy szósty, każde zadane pytanie, było nakierowane na pozyskanie informacji odnośnie prac Komisji, jej poglądów i decyzji odnośnie polskich roszczeń. (...) Byli pod ewidentnym wrażeniem, że w ciągu kilku dni od złożenia ich dodatkowej dokumentacji, przydziały i dostawy złota zostaną wykonane na ich korzyść (...)”. W dalszej części swojego listu sekretarz generalny opisywał przebieg rozmowy, w czasie której strona polska próbowała wyszukiwać sprzeczności w jego wypowiedzi i korespondencji, przekonując o tym, że jest dyskryminowana i rozczarowana. Watson proponował Komisji nie przyjmować na chwilę obecną żadnych polskich przedstawicieli, a wszelkie uwagi powinni oni formułować na piśmie. Konkludował krótko: „Przewiduję kłopoty”⁶⁴⁷.

Obawy te były uzasadnione. Komisja, wbrew zarzutom strony polskiej, bardzo dokładnie przyjrzała się materiałom dosłanym przez Polskę. W opracowaniu przygotowanym przez francuskiego eksperta Michela Hirigoyena odniesiono się szczegółowo do wszystkich polskich roszczeń. Przywołał w nim opinie i argumenty, które wcześniej przedstawiała Komisja, ale poruszył też nowe wątki.

Pierwszy dotyczył ruchów złota Banku Polskiego SA w czasie wojny. Strona polska przedstawiła stan sprzed wojny i na 30 czerwca 1945 r., przy uwzględnieniu: wydatków związanych z wojną, zatrzymania części złota w Rumunii oraz uznaniu za zysk rzekomej rekwizycji złota dokonanej przez Niemców od obywateli do 17 września 1939 r. (5635 kg). Hirigoyen uznał polskie statystyki za wiarygodne, zwrócił natomiast uwagę na sprzeczności

---

⁶⁴⁶ Tamże.

⁶⁴⁷ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., Secretary General to three Commissioners, INT CC/POL 1540, 20 Mar 1950.

wyłaniające się z dokumentacji: z jednej strony przedstawiano w niej szczegółowe dane, z drugiej twierdzono, że „Wszystkie księgi Banku Polskiego zostały zniszczone z powodu działań wojennych”⁶⁴⁸. Francuz uznał to stwierdzenie za nieprawdziwe⁶⁴⁹. Ustalenia Wojciecha Rojka wskazują, że władze warszawskie były w stanie określić dokładną wielkość zasobów złota Banku Polskiego i ich ruchy podczas wojny na podstawie dokumentacji Banku Polskiego i Ministerstwa Skarbu⁶⁵⁰. Nie wiadomo natomiast, czy w latach 1947-1949 urzędnicy mieli do tych dokumentów dostęp (w części były one wywiezione do Londynu, potem przywieziono je do kraju). Wydaje się też, że strona polska nie chciała odsłaniać kompletnej dokumentacji Banku Polskiego SA z powodu toczonych wówczas w skali krajowej i międzynarodowej sporów co do statusu tego złota (większość rezerw pozostawała w Londynie, Nowym Jorku i Bukareszcie). Hirigoyen zwrócił też uwagę na inną sprzeczność: strona polska z jednej strony stwierdziła, że dekret z 2 września 1939 r. nie wszedł w życie, zatem zasoby złota monetarnego Banku Polskiego nie mogły się zwiększyć w jego wyniku, z drugiej podawano, że się zwiększyły.

Odnosnie pozostałych roszczeń warto odnotować jedną rzecz. Przy analizie polskich roszczeń Hirigoyen analizował nie tylko decyzje Komisja podjęte w podobnych przypadkach, ale również wpływ oceny polskich roszczeń na decyzje Komisji odnośnie innych krajów. Służyło to nie tylko zasadzie konsekwencji, ale także równego traktowania wszystkich państw zgłaszających roszczenia. Komisja podchodziła więc bardzo poważnie do swoich zadań.

Konkluzja rozważań Francuza była następująca: Komisja powinna zaakceptować jedynie roszczenia do złota gdańskiego, w wysokości 3858,9 kg czystego złota, z zastrzeżeniem, że przekazanie złota może odbyć się, jeśli traktat pokojowy wskaże Polskę jako sukcesora WMG lub trzy rządy podejmą decyzję o przydziale na własną odpowiedzialność, na mocy specjalnej decyzji. Hirigoyen zakwalifikował pozostałe roszczenia do odrzucenia⁶⁵¹.

W świetle przedstawionej przez Polskę oraz Komisję argumentacji jeden zarzut strony polskiej należy uznać za słuszny. Polacy zwrócili uwagę na niepoinformowanie ich o kolejnych dostawach złota do innych krajów. Sprawa ta pojawiła się m.in. podczas rozmowy Czernichowskiego w sekretarzem Watsonem 18 marca. W liście do trzech komisarzy z

---

⁶⁴⁸ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., File VII, Supplementary information of Poland 15th January 1950. Translation of the documents submitted 3rd November 1949. (Letter 7 February 1950 answering our letter CC/POL-12 December 1949), Information concerning changes in Gold position of Poland's Central Bank /Bank of Poland/.

⁶⁴⁹ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., M. Hirigoyen: Polish claim, 17 Mar 1950.

⁶⁵⁰ W. Rojek, dz. cyt., ss. 33, 112, 455.

⁶⁵¹ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., M. Hirigoyen: Polish claim, 17 Mar 1950.

27 marca (opatrzoną klauzulą „ściśle prywatne i poufne”, co zdarzało się rzadko w przypadku wewnętrznej korespondencji Komisji) określił to jako „delikatny problem”. Według jego ustaleń, Polska została poinformowana o dostawach złota tylko dwukrotnie: 16 października 1947 r. i 16 lutego 1948 r. Watson podniósł kwestię przyszłej notyfikacji Polski o dalszych dostawach w rozmowach z komisarzami, po tym jak został mianowany sekretarzem generalnym, ale poinformowano go, że nie ma takiej konieczności, ponieważ Polska nie uczestniczy w procesie restytucji. Watson nie wiedział dlaczego tak się stało. Jednocześnie zaproponował rozwiązanie problemu za pomocą pewnej manipulacji, a mianowicie dołączenie do listu skierowanego do strony polskiej projektów antydatowanych listów, adekwatnie do okresów dokonywanych dostaw⁶⁵². Ostatecznie problem ten rozwiązano 3 kwietnia, kiedy odbyło się nieformalne spotkanie Komisji. W jego trakcie polecono sekretarzowi przygotowanie listu dla strony polskiej. Nie wiadomo jak dokładnie przebiegało spotkanie – zachował się tylko list i towarzyszący mu projekt dokumentu przygotowany przez Watsona, stąd wiadomo, że w ogóle miało miejsce⁶⁵³. Prawdopodobnie zdecydowano wtedy o wysyłce spreparowanej dokumentacji.

We wspomnianym liście, datowanym na 4 kwietnia sekretarz generalny poinformował polskie poselstwo w Brukseli, że załącza kopie znalezionych dokumentów pośród tych wysłanych do innych państw (sic! – T. K), notyfikujących Polsce kolejne przydziały złota. Jak przekonywał Watson nie zostały one wysłane, ponieważ Polska nie przystąpiła wtedy jeszcze do części III PUR⁶⁵⁴. W ten zręczny, aczkolwiek nieuczciwy sposób sekretarz generalny wybrnął z kryzysowej sytuacji. Jakkolwiek argumentacja Watsona była fałszywa, ponieważ Warszawa została dwukrotnie poinformowana o przydziałach złota dla innych krajów, w momencie gdy jeszcze nie podpisała protokołu.

Niezależnie od listu Komisji 4 kwietnia Warszawa złożyła, kilkakrotnie odraczaną, notę protestacyjną w sprawie traktowania strony polskiej przez Komisję. Zarzuty dotyczyły dyskryminowania Polski poprzez nieinformowanie ją o dostawach złota do innych krajów, długotrwałość rozpatrywania przez Komisję polskich roszczeń oraz generalnie długi czas oczekiwania na decyzje Komisji, mimo zapewnienia o niestosowaniu dyskryminacji podczas rozmów z czerwca 1948 r. i 6 lipca 1949 r. (co potwierdzały protokoły z tych rozmów)⁶⁵⁵. Odpowiedź z Brukseli nadeszła dopiero 30 maja. Komisja odpychała polskie zarzuty dotyczące

---

⁶⁵² Tamże, Secretary General to three Commissioners, INT. 1551 CC/POL, 27 Mar 1950.

⁶⁵³ Tamże, Secretary General to three Commissioners INT. 1558 CC/POL, 4 Apr 1950.

⁶⁵⁴ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., J. Watson à le Ministre de Pologne, le 4 avril 1950, k. 463.

⁶⁵⁵ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., A. Krajewski à la Commission Tripartite, le 15 avril 1950.

rzekomej dyskryminacji Polski. Do najważniejszych stwierdzeń należało to, że Komisja nie kwestionuje prawa Polski do udziału w procesie restytucji złota, zgodnie z podpisanym protokołem. Jednocześnie TGC wskazała, że przystąpienie do części III PUR nie oznacza ipso facto pozytywnego rozpatrzenia roszczeń. Komisja wytknęła stronie polskiej, że rozpatrywanie jej zgłoszenia byłoby szybsze, gdyby nie poważne luki w przedstawionej przez nią dokumentacji⁶⁵⁶.

Niemalże w tym samym czasie Czernichowski w Brukseli prowadził rozmowy z delegatem albańskim Josnihdim. Reprezentant Tirany miał pozyskać poufne informacje od francuskiego komisarza odnośnie negocjacji pomiędzy USA a Portugalią, dotyczących przekazania złota. Według tych rewelacji Waszyngton wstrzymywał pozyskanie złota od Lizbony, ponieważ ma ono zostać wykorzystane jako uzupełnienie planu Marshalla. Portugalia – zdaniem Albańczyka – była skłonna przekazać tylko 3 t spośród 46 t obecnych w tym kraju. Amerykański komisarz miał wywierać naciski na swoich kolegów, aby odstąpili od dalszych roszczeń względem tego kraju. Albania wystosowała do Komisji notę z pytaniem jak przebiegają negocjacje z Portugalią. Josnihdi namawiał Czernichowskiego do podjęcia podobnej akcji przez Polskę. Z taką prośbą zwrócił się do Czechosłowacji, a zamierzał również do Belgii i Holandii. W wypadku braku reakcji ze strony Komisji, niewystarczających negocjacji z Portugalią, Albańczyk sugerował poruszyć działalność Komisji („i otaczania jej prac tajemniczością”) na forum ONZ⁶⁵⁷. Albańska propozycja wspólnej akcji spotkała się z pewnym odzewem. MSZ poleciło ambasadzie w Pradze wysłuchać opinii Czechosłowacji co do uzgodnienia wspólnych działań w tej sprawie⁶⁵⁸. Żadna nota odnośnie negocjacji z Portugalią nie została jednak wysłana do Komisji. Na Warszawę miały z resztą wkrótce spaść hiobowe wieści, które zdawały się być ważniejsze niż tworzenie koalicji w sprawie portugalskiego złota z Albanią.

---

⁶⁵⁶ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., J. Watson à W. Chabasinski, le 30 mai 1950, k. 486-488.

⁶⁵⁷ Tamże, F. Czernichowski, Czwarte sprawozdanie z delegacji do Brukseli za okres od 21.III do 18.IV.1950 r., k. 473-477; Rewelacje albańskiego delegata do IARA wymagają wyjaśnienia. Za gromadzenie złota w ramach puli odpowiadały trzy rządy a nie Komisja. Fakt toczenia negocjacji pomiędzy USA a Portugalią nie był tajemnicą, skoro zachodnia prasa informowała o nich już w styczniu 1950 r., a faktycznie toczyły się już od 1946 r. Francuzi byli niezadowoleni z tempa tych negocjacji, ale Amerykanom bardziej niż na złocie zależało na korzystaniu z bazy lotniczej na Azorach. Ilość złota którą ostatecznie Portugalia w 1958 r. zgodziła się przekazać, oscylowała wokół tej podanej przez Albańczyka (prawie 4 t). Wątek amerykańskich nacisków jest prawdopodobny, ponieważ raport Eizenstata potwierdza, że Departament Stanu rekomendował już w 1947 r. pójście na kompromis z Lizboną. Waszyngton przekonywał, że portugalska ekonomia może nie udźwignąć straty takiej ilości złota. Ilość przekazanego kruszcu pokrywa się z propozycją portugalską, która początkowo była wielokrotnie odrzucana przez trzy rządy, a która ostatecznie została zaakceptowana przez trzy stolice - W. Z. Slany, S. Eizenstat, dz. cyt., ss. 131, 134, 137.

⁶⁵⁸ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, Rozszerzenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego, M. Blusztajn do Ministerstwa Finansów Departament Zagraniczny, 8 V 1950, k. 42.

Komisja na swoim 94. posiedzeniu w lipcu 1950 r. dyskutowała nad polskimi roszczeniami. Konkluzja była jednoznaczna – należy je w całości odrzucić. Przed ostatecznym podjęciem decyzji, Komisja chciała jednak wysłuchać przedstawiciela Polski⁶⁵⁹. TGC w liście z 27 lipca poinformowała polskiego posła w Brukseli, Aleksandra Krajewskiego, że w świetle części III PUR i zasad Komisji, nie jest w stanie uznać polskich roszczeń za ważne. Jednocześnie Komisja proponowała uzgodnienie terminu spotkania z reprezentantem Warszawy⁶⁶⁰.

Komunikat z Brukseli, jak może się wydawać, powinien wstrząsnąć stroną polską. Tak się jednak nie stało. W notatce skierowanej do wiceministra spraw zagranicznych Stanisława Strzeszewskiego Mieczysław Blusztajn z Departamentu Ekonomicznego MSZ stwierdził co prawda, że odrzucenie polskich roszczeń uważa za decyzję polityczną, ale jednocześnie przyznał, że nawet jeśli udałoby się zmienić definicję złota monetarnego na zgodną z polskimi życzeniami, to spełnienie wszystkich roszczeń i tak byłoby niemożliwe, ponieważ Warszawa nie miała twardych dowodów na poparcie swoich pretensji⁶⁶¹.

I wysłuchanie polskiej delegacji

Wysłuchanie polskiej delegacji odbyło się 5 września na 98. posiedzeniu Komisji. Warszawę reprezentowali: Aleksander Krajewski (polski poseł w Brukseli), Manfred Lachs (dyrektor DPT MSZ) i Paweł Zieliński (Ministerstwo Finansów). Po krótkim powitaniu przez przewodniczącego, komisarza Wingate'a, przemówienie wygłosił Lachs⁶⁶². Jego argumentacja przebiegała na dwóch poziomach, które się wzajemnie przeplatały. Pierwszy z nich polegał na odwoływaniu się do symboliki i nadzwyczajności polskich strat wojennych. Lachs rozpoczął swoje przemówienie od odwołania się do słowa „domniemane” (*alleged*), zawartego w liście Komisji z 27 lipca, w kontekście polskich roszczeń. Lachs retorycznie pytał, czy ktokolwiek śmie wątpić w straty, jakie poniosła Polska w trakcie II wojny światowej. Powoływał się przy tym m.in. na zarządzenia okupanta i rezolucje sojusznicze i przekonywał, że straty Polski w złocie są poza wszelką dyskusją, a właściwym pytaniem jakie trzeba sobie zadać jest to, ile

---

⁶⁵⁹ TNA DG 9/9, dz. cyt., Minutes of Meetings 81-101, Meeting no. 88, 26 Jan 1950; tamże, Meeting no. 94, 11-12 Jul 1950.

⁶⁶⁰ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., H. Fox, R. Wingate, H. Spitzmuller to A. Krajewski, 27 Jul 1950, k. 489-490.

⁶⁶¹ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, Rozszerzenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego., M. Blusztajn, Notatka dla ob. Wiceministra St. Strzeszewskiego w sprawie polskich roszczeń o złoto monetarne, 4 VIII 1950, k. 45.

⁶⁶² TNA DG 9/9, dz. cyt., Minutes of Meetings 81-101, Meeting 98, 5 Sep 1950.

złota Polska straciła. „Nie błągamy o litość; nie wzywamy do aktu łaski; chcemy naszych praw, które nam się należą, być w pełni uznanym [jako kraj składający roszczenia] i aby porozumienie [PUR] zostało wykonane zgodnie z literą i duchem”. Na samym końcu Lachs zaznaczył, że wraca do Warszawy, której odbudowa wciąż trwa.

Drugi poziom argumentacji polegał na wielokrotnym odwoływaniu się do różnych aktów prawnych⁶⁶³. Jak później oceniła sama Komisja, było to łącznie 22 regulacji z czasów wojny i po jej zakończeniu⁶⁶⁴. Lachs odwoływał się również do precedensów sądowych sięgających nawet średniowiecza. Oprócz powtórzenia znanych zarzutów o dyskryminację i zawężającej interpretacji definicji złota monetarnego, w wypowiedzi Lachsa pojawiły się nowe argumenty. Przekonywał, że skoro w pracach Komisji zastosowano zasadę restytucji zastępczej, to nie trzeba przedstawiać dokładnych danych identyfikacyjnych zrabowanego złota. Pomimo tego przyznał, że wysokość roszczeń – ale nie same kategorie – może być podważana. Pewnym novum było porównanie dekretu prezydenta RP z 2 września 1939 r. do amerykańskiej ustawy o nadzwyczajnej pomocy dla banków (Emergency Banking Act) z 9 marca 1933 r., która dała później możliwość wydania prezydentowi USA rozporządzenia wykonawczego 6102. Na jego mocy każdy obywatel USA musiał dostarczyć prawie całość posiadanego złota do Rezerwy Federalnej. Lachs przekonywał również, że instytucje finansowe (KKR, BE, oddziały Reichsbanku) były władzami monetarnymi z przywilejem emisyjnym. Ich istnienie było zgodne z prawem międzynarodowym. Jednocześnie podkreślił, że działania niemieckie były bezprawne. W stosunku do złota gdańskiego dyrektor DPT odwołał się do ustaleń z Poczdamu. Lachs interpretował je następująco: skoro odnoszą się one do byłego terytorium WMG oznacza to, że zostało ono włączone do Polski. Porównał sytuację Gdańska do terytoriów, które Włochy utraciły na rzecz sąsiadów na mocy traktatu pokojowego z 10 lutego 1947 r. Rzym został wówczas zobowiązany do restytucji mienia zabranego bezprawnie z tych terenów. Jednocześnie Lachs uniknął bezpośredniego odniesienia zapisu do umowy poczdamskiej, mówiącej o powierzeniu administracji nad byłym terytorium WMG. Lachs twierdził również, że tak jak w traktacie z Włochami to na państwie wnioskującym o restytucję mienia spoczywa określenie i identyfikacja roszczeń, tak zasada to obowiązuje również odnośnie złota monetarnego.

---

⁶⁶³ CAD TGC 160QO68CC/POL I, dz. cyt., Verbatim Report of the statement made by the representative of Poland at the meeting of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold which was held at 3.30 p.m. on Tuesday, 5 Sep 1950.

⁶⁶⁴ Tamże, List of documents, agreements, declarations etc. referred to in the Polish Representative's statement made at the 98th Meeting of the Commission on September 5th 1950, outlining the position in regard to each of these documents.

W zakończeniu Lachs oskarżycielskim tonem pytał retorycznie: „na jakich podstawach Komisja podjęła swoją wstępną decyzję?” Jego zdaniem była ona bezpodstawna, niemająca odzwierciedlenia w minionej rzeczywistości, jak i ówczesnym stanie prawnym. Przytoczył wstydlivy dla Komisji przypadku Dolfus-Mieg⁶⁶⁵. Dyrektor DPT przekonywał, że Komisja już raz rozciągnęła swoją władzę nad złotem, które nigdy nie było monetarne. Cytował przy tym orzeczenie sądowe z procesu Dolfus-Mieg. Lachs odwołał się również do oświadczenia, prawdopodobnie rządu francuskiego, z okresu konstituowania się Komisji, że nie jest właściwe, aby którykolwiek państwo wzbogaciło się na zagrabionym złocie, odnosząc się do trwających negocjacji z krajami neutralnymi. Polak argumentował, że odrzucenie polskich roszczeń byłoby sprzeczne z wymową tego oświadczenia i zasadą równego traktowania. Nawiązując po raz kolejny do listu Komisji z 27 lipca Lachs twierdził że nie przedstawia on w sposób jasny i konkretny powodów odrzucenia polskich roszczeń⁶⁶⁶.

Komisja odniosła się jedynie do uwagi o „domniemanych” polskich roszczeniach. Brytyjski komisarz Wingate, ówczesny przewodniczący wyjaśnił, że wyrażenie to nie ma negatywnych konotacji i było zwyczajowo stosowane wobec roszczeń, których status nie został określony. Komisja poinformowała, że szczegółowo rozpatrzy polskie postulaty. Obie strony uzgodniły, że w przyszłości będzie miała miejsce druga część spotkania i że zostanie przygotowany uzgodniony stenogram spotkania⁶⁶⁷.

Strona polska była przekonana o swoim sukcesie. Lachs i Zieliński w sprawozdaniu z pobytu bardzo dokładnie opisali nie tyle argumentację, ale to jak na ich wyjaśnienia reagowała Komisja. Z tego jak zebranych przywitał Wingate miało wynikać, że spotkanie będzie stanowiło tylko formalność. Komisja miała być zakłopotana przypomnieniem o przypadku Dolfus-Mieg i zaskoczona, że Warszawie doskonale znana jest ta kwestia. Według Zielińskiego, początkowo komisarze nie byli zainteresowani przemówieniem dyrektora DPT, a atmosfera miała być nie tylko chłodna, ale i wroga. Jednak wraz z każdym zdaniem Komisja była coraz bardziej zainteresowana wywodem Lachsa. Na zakończenie, komisarze podziękowali mu za obszerne i dokładne wyjaśnienia, a Wingate miał dodać od siebie, że

---

⁶⁶⁵ Polegał on na omyłkowej sprzedaży przez BoE sztabek włączonych do puli złota, które w trakcie wojny zostały zrabowane prywatnej firmie Dollfus-Mieg. Ostatecznie przedsiębiorstwo odzyskało część złota w 1953 r. po wyrokach sądowych i porozumieniu z rządem francuskim - CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., Annexe 22A.

⁶⁶⁶ CAD TGC 160QO68, CC/POL I, dz. cyt., Verbatim Report of the statement made by the representative of Poland at the meeting of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold which was held at 3.30 p.m. on Tuesday, 5th September, 1950.

⁶⁶⁷ TNA DG 9/9, Minutes of Meetings 81-101, Meeting no. 98, 5 Sep 1950; AMSZ Z-10 W-33 T-287, dz. cyt., M. Lachs, P. Zieliński: Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli Delegacji polskiej w sprawie interwencji przed Międzynarodową Komisją dla rozdziału złota., k. 62-67.

pomimo dużego doświadczenia „po raz pierwszy w życiu słyszał tak doskonale przemówienie w języku angielskim”⁶⁶⁸.

Pomijając to że autorzy sprawozdania manifestowali przede wszystkim swoje osiągnięcia, należy zaznaczyć, że Komisja faktycznie była pod dużym wrażeniem zdolności retorycznych Lachsa⁶⁶⁹, co nawet dała wyraz w swoim raporcie z 1971 r.⁶⁷⁰ Takie określenie nie pada w nim w odniesieniu do jakiegokolwiek innego reprezentanta pozostałych dziewięciu krajów. Dyrektor DPT był niewątpliwie wyśmienitym mówcą. Sporo czasu Komisji zajęła też identyfikacja wszystkich aktów prawnych do których odwołał się Lachs. Nie wystarczyło to jednak aby przekonać Komisję do polskiego stanowiska.

Do polskiego stanowiska przedstawionego przez Lachsa odniósł się w osobnym opracowaniu francuski komisarz Spitzmuller i stało się ono podstawą dla opinii pozostałych dwóch komisarzy⁶⁷¹. Stwierdził on, że argumenty Lachsa miały charakter polityczny i moralny, a nie techniczny. Zwrócił uwagę, że Komisja nie oceniała strat wojennych (przyznawał, że w przypadku Polski były one ogromne), ale zgodność roszczeń z kryteriami restytucji. Zwrócił uwagę, że traktat pokojowy z Włochami (na który powołał się Lachs) nie dotyczył Niemiec i nie ma znaczenia dla restytucji złota monetarnego przez Komisję⁶⁷². Nie do końca było to prawdą, ponieważ traktat zawierał odniesienia złota monetarnego zagrabionego również przez Niemcy. Z drugiej strony uwaga ta wynikała prawdopodobnie z przekonania, że Warszawa nie miała prawa powoływać się na traktat pokojowy z Włochami przy okazji rozpatrywania jej roszczeń.

Spitzmuller podkreślił, że dopuszczenie Polski do restytucji było aktem dobrej woli. Uważał, że bardziej logicznym rozwiązaniem byłoby ściśle powiązanie restytucji złota monetarnego z reparacjami, co sprawiłoby, że Warszawa musiałaby się w tej sprawie zwrócić do Moskwy. Francuski komisarz uważał za osobliwe, że strona polska uważała, że wie lepiej jak należy interpretować dokumenty i akty prawne, które zostały przygotowane przez trzy rządy. Odniósł się tym samym do zarzutów, że odrzucenie polskich roszczeń byłoby pogwałceniem zasad przyjętych przez samą Komisję⁶⁷³.

---

⁶⁶⁸ AMSZ Z-10 W-33 T-287, dz. cyt., M. Lachs, P. Zieliński: Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli Delegacji polskiej w sprawie interwencji przed Międzynarodową Komisją dla rozdziału złota., k. 62-67.

⁶⁶⁹ TNA DG 9/9, dz. cyt., Minutes of Meetings 81-101, Meeting no. 98, 5 Sep 1950.

⁶⁷⁰ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, s. 34.

⁶⁷¹ TNA DG 9/10, dz. cyt., Minutes of Meetings 102-113, Meeting no. 102, 24 and 30 Jan. 1951.

⁶⁷² CAD TGC 160QO 68CC/POL I Poland, dz. cyt., Observations preliminaires sur l'expose oral du representant de la Pologne fait devant la Commission, le 5 septembre 1950.

⁶⁷³ Tamże.

Pomimo tak ostrej krytyki strony polskiej Spitzmuller przyznał rację Lachsowi, że Komisja pełni rację quasi sądu, przez co nie może uznawać argumentacji Warszawy bez podania wyczerpującego uzasadnienia. W kwestii stosowanej zasady oszczędnego informowania rządów o przebiegu rozpatrywania ich roszczeń (do czasu ostatecznej publikacji orzeczeń), zgadzał się, że brak odpowiedzi na stawiane przez rządy pytania, przyczynia się do spekulacji i oskarżeń o nieprzejrzystość prac Komisji⁶⁷⁴. Niemniej uznał, że procedury powinny pozostać niezmienione, stosowano je bowiem wobec wszystkich państw⁶⁷⁵.

II wysłuchanie polskiej delegacji

Drugie wysłuchanie polskiej delegacji odbyło się dopiero 12 lutego 1951 r. na 103. posiedzeniu Komisji. Wcześniejsze terminy dwukrotnie przesuwano na prośbę strony polskiej. Pierwszy raz z powodu podróży służbowej Lachsa do USA⁶⁷⁶, a drugi z powodu jego choroby⁶⁷⁷. TGC wyraziła na to zgodę, choć była tym poirytowana. Jak zauważyła, jej prace zbliżały się już do końca, a polskie roszczenia były jednymi z ostatnich do rozpatrzenia⁶⁷⁸. Nic nie wskazuje jednak na to aby zwłoka ze strony Warszawy była celowa.

Komisja postanowiła wykorzystać czas na dobre przygotowanie się do spotkania. Na 102. posiedzeniu bardzo dokładnie omówiono, jak powinno wyglądać wysłuchanie przedstawiciela Polski. Zdaniem Wingate'a, ostateczna decyzja w sprawie polskich roszczeń, powinna być niepodważalna. Należało się skoncentrować nad dwoma kwestiami: złotem gdańskim i złotem z przymusowego skupu. W pierwszym przypadku strona polska ustami Lachsa stwierdzała, że Polska jest czasowym „zarządcą” Gdańska i należy jej się również złoto gdańskie. Wingate przypominał, że los Gdańska zależy od traktatu pokojowego. W przypadku złota skupionego przez KKR, BE i oddziały Reichsbanku Wingate podważał twierdzenia Lachsa, że były to centralne instytucje finansowe. Komisja nie powinna wchodzić w dalsze jałowe dyskusje z reprezentantami Polski, tylko zadać precyzyjne pytania wzmacniające własne stanowisko. Opinię Wingate'a poparł reprezentant Francji i USA, na pytanie tego ostatniego

---

⁶⁷⁴ CAD TGC 160QO 68CC/POL I Poland. 29 sept 1946 - 10 nov 1978, Observations preliminaires sur l'expose oral du representant de la Pologne fait devant la Commission, le 5 septembre 1950.

⁶⁷⁵ TNA DG 9/9, 81-101 (Copies of records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold) Meeting no. 100 (first part), 17 Nov 1950; TNA DG 9/10, 102-113 (Copies of records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold), Meeting no. 102, 24 and 30 Jan. 1951.

⁶⁷⁶ TNA DG 9/9, 81-101 (Copies of records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold), Meeting no. 100 (first part), 17 Nov 1950.

⁶⁷⁷ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Secretary General to three Commissioners, 15 Jan 1951.

⁶⁷⁸ TNA DG 9/10, 102-113 (Copies of records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold), Meeting no. 102, 24 and 30 Jan. 1951.

jak należy odnieść się do innych argumentów Lachsa, Wingate i Spitzmuller odpowiedzieli, że nie ma sensu wchodzić w niepotrzebne dyskusje „tej natury”⁶⁷⁹.

12 lutego 1951 r. na posiedzenie Komisji przybyła polska delegacja, której skład w porównaniu do pierwszego wysłuchania uzupełniono o sekretarza poselstwa w Brukseli, Wojciecha Chabasińskiego. Porównując stenogram prowadzonych wtedy rozmów przygotowany przez Komisję⁶⁸⁰ ze sprawozdaniem Lachsa⁶⁸¹, można odnieść wrażenie że obie strony zapamiętały spotkanie całkowicie inaczej.

Wysłuchanie składało się z dwóch części. W pierwszej komisarzy zadawali pytania Lachsowi, a w drugiej wygłosił on przemówienie. Stenogram Komisji i sprawozdanie Lachsa nie zawierają rozbieżności co do samego przebiegu spotkania. Natomiast w drugim źródle, podobnie jak w sprawozdaniu po pierwszym wysłuchaniu polskiej delegacji 5 września 1950 r., Lachs kreował swój wizerunek sprawnego dyplomaty, który potrafił przewidzieć rozwój wypadków i był przygotowany na każdą okoliczność. Słusznie dostrzegł, że pytania zadawane przez komisarzy miały drugie dno, natomiast w swoich interpretacjach poszedł za daleko, o czym świadczy porównanie stenogramu i protokołu ze styczniowego posiedzenia Komisji z jego sprawozdaniem.

Pierwsze pytanie przewodniczącego Wingate’a, dotyczyło złota gdańskiego. Brytyjski komisarz zapytał Lachsa, czy według niego Gdańsk został wcielony do Polski na mocy protokołu poczdamskiego. Polak nie odpowiedział na to pytanie, natomiast streścił dotychczasowe stanowisko, odwołując się do nielegalnej aneksji Gdańska przez Niemcy i treści samego protokołu, według którego WMG przestało istnieć. Konkludował, że w tym wypadku tylko Polska jest uprawniona do otrzymania złota gdańskiego⁶⁸². Według Lachsa pytanie było „polityczne”, ponieważ Brytyjczyk chciał usłyszeć wprost potwierdzenie tezy ukrytej w pytaniu tezy, pozwalającej twierdzić, że Polska jako sukcesor WMG powinna wziąć odpowiedzialność za długi gdańskie. O ile ta interpretacja była nietrafiona, to Lachs słusznie zauważył, że pytanie miało na celu sprowokować delegację polską do wyrażenia stanowiska

---

⁶⁷⁹ Tamże.

⁶⁸⁰ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Verbatim Report of the Hearing of the Polish Representatives, Meeting no. 103, 12 Feb 1951.

⁶⁸¹ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, Roszczenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego. Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli celem wzięcia udziału w posiedzeniu Komisji w dniu 12 lutego rb., k. 1-9.

⁶⁸² CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Verbatim Report of the Hearing of the Polish Representatives, Meeting no. 103, 12 Feb 1951.

w sprawie Gdańska⁶⁸³. Dzięki temu bardzo łatwo można byłoby podważyć argumentację strony polskiej w świetle konsekwencji wynikających z braku traktatu pokojowego z Niemcami.

Kolejne pytania zadał amerykański komisarz Homer Fox. Był on zainteresowany statusem KKR i BE: czy były one legalnymi, centralnymi władzami monetarnymi Polski w świetle konwencji haskich. Lachs uciekł od bezpośredniej odpowiedzi na to pytanie. Stwierdził, że z prawnego punktu widzenia można mówić o dwóch fazach. Pierwszą z nich wyznaczał dekret Prezydenta RP z 2 września 1939 r., a drugą cały szereg niemieckich zarządzeń okupacyjnych, ustanawiających KKR i BE. Lachs stwierdził, że instytucje te były nielegalne co jednak „nie może być wysunięte przeciwko ich ofiarom”. Dopytywany o kwestię konwencji haskich Lachs oznajmił, że cała okupacja niemiecka w Polsce była nielegalna i bardzo trudno określić, które działania niemieckie były legalne, a które nie. Podkreślił bezprawność ekonomicznej eksploatacji ziem polskich, ale jednocześnie przekonywał że wymienione instytucje były władzami monetarnymi związanymi z Reichsbankiem⁶⁸⁴. Lachs, który określił to pytanie jako „prawne”, natomiast uznanie wskazanych instytucji za legalne oznaczałoby odrzucenie polskich roszczeń dotyczących skupu złota⁶⁸⁵. Komisja dostrzegła niespójność argumentacji Lachsa, który uprzednio twierdził, że KKR i BE były legalnymi instytucjami, oskarżonymi o nielegalne działania. Tym razem Polak ocenił je jako całkowicie nielegalne. Z kolei przytoczenie dekretu prezydenckiego nie miało żadnego związku z pytaniem.

Z kolei francuski komisarz Henry Spitzmuller był zainteresowany szczegółowymi danymi liczbowymi z polskiego zgłoszenia. Po pierwsze dopytywał, czy wskazane w nim złoto odzyskane z Rumunii (2736 kg) jest włączone w polskie roszczenia. Po drugie, czy ilość 6607 kg w punkcie III formularza nie stanowi powtórzenia. Po trzecie, czy ilość 5635 kg (punkt II-A2) dotyczy tylko skupu złota od własnych obywateli (według argumentacji strony polskiej na mocy dekretu prezydenckiego) czy też z państw trzecich. Lachs odpowiedział, że złoto z Rumunii nie jest ujęte w zgłoszeniu, natomiast odnośnie drugiego i trzeciego zadeklarował, że strona polska odpowie na nie po dokładnym zapoznaniu się z dokumentacją w kraju.

---

⁶⁸³ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, Roszczenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego. Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli celem wzięcia udziału w posiedzeniu Komisji w dniu 12 lutego rb., k. 1-9.

⁶⁸⁴ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Verbatim Report of the Hearing of the Polish Representatives, Meeting no. 103, 12 Feb 1951.

⁶⁸⁵ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, Roszczenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego. Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli celem wzięcia udziału w posiedzeniu Komisji w dniu 12 lutego rb., k. 1-9.

Komisja wyraziła na to zgodę⁶⁸⁶. Zanim to jednak nastąpiło, Lachs próbował na bieżąco odpowiedzieć na drugie pytanie. Jak wynika z jego sprawozdania, stwierdził, że zapis ten stanowił pomyłkę, na co Francuz miał przyznać mu rację⁶⁸⁷. Nie znajduje to jednak potwierdzenia w stenogramie Komisji, gdzie Lachs tylko przypuszczał, że może to być błąd⁶⁸⁸. Lachs uważał drugie i trzecie pytanie za bezcelowe i podchwytliwe⁶⁸⁹. Analizując dokumenty przesłane przez stronę polską, rzeczona ilość faktycznie pojawia się dwukrotnie w punkcie III, z tym że jedna z nich jest niewyraźnie przekreślona ołówkiem⁶⁹⁰. Komisja miała więc prawo mieć wątpliwości.

Druga część spotkania z polską delegacją rozpoczęła się od przedstawienia przez Lachsa dokumentu adresowanego do Reichsführera-SS Heinricha Himmlera z 1942 r., świadczącego o grabieży złota dentystycznego z obozów koncentracyjnych. Zdaniem Lachsa miało to wywołać ogromne poruszenie wśród Komisji. Jego krok został również zaprezentowany w jego własnym sprawozdaniu jako wyraz przenikliwości: „Wobec tego, że przygotowałem uprzednio już w Warszawie oświadczenie końcowe – musiałem zmienić taktykę i nastawić się na proceduralną rozgrywkę”⁶⁹¹. Poruszenia Komisji nie potwierdzają jednak inne źródła.

Zdenerwowanie komisarzy wywołały natomiast kolejne słowa Lachsa. Polak kwestionował treść listu Komisji z 27 lipca 1950 r. Uważał, że nie zawiera on uzasadnienia wstępnej decyzji o odrzuceniu polskich roszczeń. W związku z pytaniami Komisji dotyczącymi wybranych roszczeń, Lachs dopytywał, czy wobec tego może zakładać, że pozostałe roszczenia nie budzą wątpliwości. Replika przewodniczącego Wingate’a była następująca: „Jest to bardzo krótka odpowiedź i jako prawnik zrozumie Pan ją: niczego nie może Pan zakładać”⁶⁹².

---

⁶⁸⁶ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Verbatim Report of the Hearing of the Polish Representatives, Meeting no. 103, 12 Feb 1951.

⁶⁸⁷ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, Roszczenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego. Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli celem wzięcia udziału w posiedzeniu Komisji w dniu 12 lutego rb., k. 1-9.

⁶⁸⁸ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Verbatim Report of the Hearing of the Polish Representatives, Meeting no. 103, 12 Feb 1951.

⁶⁸⁹ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, Roszczenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego. Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli celem wzięcia udziału w posiedzeniu Komisji w dniu 12 lutego rb., k. 1-9.

⁶⁹⁰ CAD TGC 160QO41, dz. cyt., File VI Supplementary data – 3rd November 1949, Information concerning changes in gold position of Poland’s central bank (Bank of Poland), Questionnaire on gold, Form III.

⁶⁹¹ AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Teczka A, Roszczenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego. Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli celem wzięcia udziału w posiedzeniu Komisji w dniu 12 lutego rb., k. 1-9; Identyfikacja dokumentu: SS-Brigadenführer und Generalmajor der Waffen-SS an den Reichsführer-SS, 8. Oktober 1942 - CAD TGC 160QO41, dz. cyt., File VIII, Supplementary data handed on 12 February 1951.

⁶⁹² CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Verbatim Report of the Hearing of the Polish Representatives, Meeting no. 103, 12 Feb 1951.

W kolejnej fazie wystąpienia Lachs zacytował protokół z negocjacji w FO z czerwca 1948 r., kiedy zapewniano Warszawę o tym, że jej przedstawiciel będzie mógł swobodnie zaprezentować swoje stanowisko przed Komisją i odpowiedzieć na wszystkie pytania. Komisarze nie wiedzieli o tym dokumencie. Tymczasem Lachs traktował go jako integralną część protokołu londyńskiego. Reakcja Komisji była mieszana. Nie negowała zapisu rozmów, ale uważała, że obowiązuje ją protokół londyński. Z kolei Lachs twierdził, że polski rząd nie podpisałby protokołu, gdyby nie otrzymał zapewnień o niedyskryminacji ze strony trzech rządów. W reakcji Wingate odpowiedział: „Jestem pewien, że reprezentant Polski zgodzi się, że ta dyskusja prowadzi nas do nikąd”. Wyjaśnił dalej, że Komisja nie znając dokumentu przytoczonego przez Lachsa, nie może do niego odnieść się. W dalszej części spotkania dyrektor DPT przekonywał, że negatywne rozpatrzenie polskich roszczeń będzie złamaniem zobowiązań międzynarodowych. W swoim sprawozdaniu Polak twierdził, że tak naprawdę Komisja skompromitowała się, a delegacja odniosła sukces. Ponadto strona przeciwna była nieprzygotowana do wyciągnięcia przez Lachsa swoistego asa z rękawa, jakim był zapis rozmów z 1948 r. Dyrektor DPT stwierdził, że delegacja utrudniła Komisji podjęcie negatywnej decyzji w sprawie polskich roszczeń. Co więcej, polska delegacja była przekonana, że w trakcie wysłuchania 12 lutego Komisja podejmie ostateczną decyzję⁶⁹³.

Nieznajomość zapisu rozmów londyńskich z 1948 r. mogła być uważana za kompromitację dla Komisji i ona sama tak to odbierała⁶⁹⁴. Sekretarz generalny Watson proponował pod koniec lutego, aby stenogram z drugiej części wysłuchania polskiej delegacji uważać za dokument wewnętrzny, tzn. w odróżnieniu od poprzedniego nie wysyłać go stronie polskiej, a jeżeliby dopytywała o niego, zasłonić się stwierdzeniem, że stenotypistka nie czuje się dobrze, a obecna wersja ma dużo błędów⁶⁹⁵. Strona polska faktycznie poprosiła o nadesłanie protokołu, który ostatecznie został przesłany 21 marca⁶⁹⁶.

Wcześniej – 12 marca – Warszawa przesłała odpowiedź na pytania francuskiego komisarza. Dwukrotne pojawienie się ilości 6607 kg strona polska traktowała jako prawidłowe. W pierwszym wypadku jako „inne odpływy” (*d'autres sorties, Other outflows*), w drugim natomiast jako całościową ilość z kilku wierszy w punkcie III. Z kolei w wypadku ilości 5635

---

⁶⁹³ Tamże; AMSZ Z-28 W-10 T-46, dz. cyt., Roszczenia Polskie w sprawie złota Banku Gdańskiego i złota monetarnego. Sprawozdanie z podróży służbowej do Brukseli celem wzięcia udziału w posiedzeniu Komisji w dniu 12 lutego rb., k. 1-9.

⁶⁹⁴ Jeden z urzędników Departamentu Stanu pisał do amerykańskiego komisarza, że mogło to być szczególnie zawstydzające dla brytyjskiego komisarza (a zarazem przewodniczącego Komisji) Ronalda Wingate'a – NA RG 84, Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Files, of the U.S. Delegation to the IARA, X Tripartite Gold Commission, box 14, X-Q-J Poland, O. Fletcher to H. Fox, April 19, 1951.

⁶⁹⁵ CAD TGC 160QO68 CC/POL II Poland dz. cyt., Secretary General to three Commissioners, 28 Feb 1951.

⁶⁹⁶ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., J. Wiechecki do MSZ Dpartment Prawno Traktatowy, 22 III 1951, k. 518.

kg (punkt II-A2) wyjaśniono, że odnosi się ona tylko do złota skupionego w mniemaniu polskiej strony od obywateli⁶⁹⁷. Pomimo tych wyjaśnień, Watson stwierdził w rozmowie z attaché poselstwa w Brukseli, Jerzym Wiecheckim, że nie wyczerpują one odpowiedzi na pytania⁶⁹⁸. Sekretarz generalny był przekonany, że powtórzona ilość 6607 kg była pomyłką drukarską⁶⁹⁹. Choć kwestia ta nie miała później żadnego wpływu na podjęcie decyzji odnośnie polskich roszczeń, pokazuje, że Komisja była zdeterminowana, aby wszelkie nieścisłości które pojawiały się w dokumentacji zostały wyjaśnione.

W tym samym czasie do Komisji dotarły z Londynu protokoły z rozmów z czerwca 1948 r⁷⁰⁰. Komisja uznała na swoim posiedzeniu 29 marca, że treść dokumentu nie ma żadnego wpływu na podejmowane decyzje. Na tym samym posiedzeniu wyraziła gotowość do podjęcia ostatecznej decyzji w sprawie polskich roszczeń. Pomimo tego, że żadne kluczowe ustalenia wtedy nie zapadły, polecono sekretarzowi generalnemu przygotować list do trzech rządów prezentujący stanowisko Komisji. Z dopisku Watsona do fragmentu protokołu odnoszącego się do Polski wynika, że rzeczony list został wysłany do trzech rządów 24 maja 1951 r⁷⁰¹. Nie udało się jednak dotrzeć do tej korespondencji. Na późniejszych posiedzeniach Komisji nie podjęto ostatecznej decyzji w sprawie polskich roszczeń, w taki sposób, jak w przypadku innych krajów, co można stwierdzić wprost z lektury protokołów.

O tym, że Komisja podjęła decyzję w sprawie polskich roszczeń świadczy jednak inne źródło. Jest to obszerne opracowanie, prawdopodobnie skierowane do trzech rządów, które powstało między kwietniem a sierpniem 1951 r. Dokument zawiera odniesienia do roszczeń wszystkich krajów, co do których podjęto wstępne decyzje wraz ze szczegółowymi decyzjami. W przypadku Polski Komisja odrzuciła wszystkie roszczenia, jako nieznajdujące uzasadnienia zgodnie z zasadami restytucji. W dokumencie tym zaznaczono, że „nie ma żadnych faktów które mogłyby wpłynąć na tę decyzję, ale istnieje możliwość, że procedury przyjęte przez Komisję mogą być wzruszone poprzez pewne zapewnienia uczynione Polsce przy dyskusji poprzedzającej podpisanie protokołu”. Odnośnie złota gdańskiego stwierdzono, że roszczenie to jest ważne w wysokości 3858,8835 kg na rzecz sukcesora WMG, który nie został jeszcze określony⁷⁰².

---

⁶⁹⁷ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., J. Wiechecki à le Secrétaire Général, le 12 mars 1951.

⁶⁹⁸ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., J. Wiechecki do MSZ Departament Prawno Traktatowy, 22 III 1951, k. 518.

⁶⁹⁹ CAD TGC 160QO 68 CC/POL II, dz. cyt., Secretary General to three Commissioners, 15 Mar 1951.

⁷⁰⁰ Tamże, Secretary General to three Commissioners, 12 Mar 1951.

⁷⁰¹ Tamże, Extract from Approved Minutes of 105th Meeting held on 29 March 1951.

⁷⁰² CAD TGC 160QO74, CC/GEN. Claimant Countries. 8 déc 1946 - jan 1974, Complete list of the decisions reached provisionally by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, whether of rejection or validation, with a summary of the reasons for each decision and a brief description of any facts likely to affect the decisions before they can be considered as final and of the probable resulting effects on the decision.

W lutym 1952 r. Wingate informował FO o tym, że Komisja w podjęła już decyzję odnośnie polskich roszczeń⁷⁰³. W kwietniu 1952 r. TGC na swoim posiedzeniu formułowała już uwagi końcowe do orzeczenia dla Polski i w sprawie złota gdańskiego. Padło wtedy też stwierdzenie, że choć argumentacja Lachsa zrobiła pewne wrażenie, to nie doprowadziła do zmiany stanowiska Komisji⁷⁰⁴. Potwierdza to więc tezę, że w przeciągu poprzedniego roku musiała zapadnąć ostateczna decyzja co do polskich roszczeń. Zasadniczy tekst orzeczenia dla Polski był już gotowy w październiku 1952⁷⁰⁵. Na oficjalne orzeczenie przyszło czekać jednak polskim władzom, tak jak pozostałym zainteresowanym rządów aż do 1958 r.

W oczekiwaniu na decyzję Komisji

Pomimo przygotowania ostatecznego tekstu orzeczenia, wydawać by się mogło, że sprawa polskich roszczeń pojawiała się w pracach Komisji wielokrotnie. W drugiej połowie 1952 r. Wingate informując FO o podjęciu decyzji w sprawie złota gdańskiego, dopytywał czy fakt, że Wielka Brytania posiada konsulat w Gdańsku, nie jest formą uznania praw Polski do tego miasta. FO zaprzeczało jednak temu, powołując się na prawo międzynarodowe⁷⁰⁶. Kłóci się to z ustaleniami Jacka Tebinki, według którego ponowne otwarcie konsulatu w Gdańsku w 1945 r. oznaczało uznanie polskiej władzy nad miastem zarówno *de facto* jak i *de iure*⁷⁰⁷.

Niezależnie od tego, korespondencja komisarza brytyjskiego z centralą świadczy o tym, że pomimo podjęcia decyzji w sprawie polskich roszczeń, Wingate do ostatniej chwili próbował znaleźć sposób na przekazanie złota gdańskiego Polsce. Brytyjczyk obawiał się reakcji Warszawy na decyzję Komisji, co mogło doprowadzić do wstrzymania kolejnej dystrybucji złota poprzez złożenia protestów do Hagi czy trzech rządów. W korespondencji z FO sugerował zatem, aby poszczególne kraje, po ogłoszeniu kolejnej fazy podziału złota miały limit czasowy na sformułowanie swoich obserwacji. FO stwierdziło, że kolejna faza musi odbyć się bez opóźnień (co i tak miało swoje miejsce – T.K.) i starało się uspokajać komisarza brytyjskiego

---

⁷⁰³ TNA FO 371/99964, Claims dealt with by the Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold. Code CEW file 1492 (papers 34 - 41), R. Wingate to L. Hill, Claim of Poland before the Gold Commission, 8 Feb 1952.

⁷⁰⁴ TNA DG 9/10, dz. cyt., Minutes of Meetings 102-113, Meeting no. 123, 22 Apr 1952.

⁷⁰⁵ NA RG 84, Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Files, of the U.S. Delegation to the IARA, X Tripartite Gold Commission, box 14, X-Q-J Poland, H. Fox to Department of State, Subject: Definitive Adjudication on the Claim of Poland for 1,387 kgs of fine gold, October 20, 1952.

⁷⁰⁶ TNA FO 371/99972, Claims dealt with by the Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold. Code CEW file 1492 (papers 172 to end), R. Wingate to T. Sewell, 23 Sep 1952; tamże, T. Sewell to R. Wingate, 12 Dec 1952.

⁷⁰⁷ J. Tebinka, *Gdańsk in British Diplomacy*, dz. cyt., s. 254.

o pełnym wsparciu dla Komisji ze strony trzech rządów⁷⁰⁸. Również strona francuska bardzo dokładnie przeanalizowała w 1954 r. możliwe reakcje i protesty na decyzje Komisji. Odnośnie polskich roszczeń do złota prywatnego stwierdzono, że „Polski protest miałby bardziej motywy polityczne niż prawne”. Francuskie MSZ było przekonane, że ta kategoria roszczeń nie spełnia podstawowych kryteriów restytucji złota monetarnego⁷⁰⁹.

W latach 1951–1958 Warszawa kilkakrotnie interweniowała z powodu braku informacji odnośnie jej roszczeń. W październiku 1952 r. wpłynął do Komisji pierwszy list. Polski Poseł w Brukseli, Krajewski wyrażał w imieniu swojego rządu zdziwienie, że pomimo upływu dwudziestu miesięcy od wysłuchania przedstawiciela Warszawy, Komisja nie poinformowała polskiego rządu o „zamiarze restytucji złota, które mu się należy”⁷¹⁰. W odpowiedzi TGC zapewniła, że robi wszystko co może, aby opublikować jak najszybciej swoje orzeczenia⁷¹¹. Strona polska nie wywierała presji na Komisję, bo następne pytania w tej sprawie pojawiły się dopiero w 1955 r. Sam Lachs, będąc w Brukseli, spotkał się z sekretarzem generalnym Komisji. Dyrektor DPT przyjął do wiadomości wyjaśnienia Brytyjczyka, że TGC ma wciąż kilka spraw do rozwiązania. Jak relacjonował Watson: „Profesor Lachs zaakceptował to wyjaśnienie i rozmowa była przyjacielska, w wyraźnym kontraście do poprzedniej rozmowy jaką miałem z polskimi reprezentantami”⁷¹².

Pewne nadzieje Warszawy na korzystne rozstrzygnięcia Komisji pojawiły się po 1956 r. w związku z istotnym zmniejszeniem napięcia w stosunkach pomiędzy Wschodem a Zachodem. W projekcie pism do ambasad PRL w Waszyngtonie, Londynie i Paryżu, przygotowanym na jesieni 1957 r., Lachs pisał: „W związku ze zmianą sytuacji politycznej istnieją obecnie lepsze warunki pomyślnego dla nas załatwienia sprawy”. Dyrektor DPT sugerował, aby nie wywierać nacisków na Komisję, „ale położyć nacisk na jej polityczne przygotowanie”⁷¹³. Ostatnia próba otrzymania oficjalnej informacji ze strony Komisji miała miejsce krótko przed wręczeniem

---

⁷⁰⁸ TNA FO 371/99964, Claims dealt with by the Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold. Code CEW file 1492 (papers 34 - 41), R. Wingate to L. Hill, Claim of Poland before the Gold Commission, 8 Feb 1952; tamże, E. Warner to R. Wingate, draft version, [May 1952].

⁷⁰⁹ CAD MAE 14QO27, Direction des affaires économiques et financières, Affaires bilatérales, demandes et protestations polonaises sur la restitution d'or monétaire (avril 58 - mars 59), Examen des contestations possibles, le 13 mai 1954.

⁷¹⁰ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., A. Krajewski à les Commissaires, le 11 octobre 1952.

⁷¹¹ Tamże, J. Watson à A. Krajewski, le 6 Novembre 1952.

⁷¹² Tamże, Secretary General to three Commissioners, 18 Jul 1955.

⁷¹³ AMSZ Z-8 W-70 T-964, Departament II za lata 1949-1960 (Europa Zachodnia - bez RFN), Rewindykacje, odszkodowania: 1. Zwrot złota monetarnego 2. Zwrot arrasów - kroki podjęte w Rzymie 3. Odszkodowana z I.G. Farben. Dyrektor Departamentu [Prawno-Traktowego] do Ambasady PRL w Waszyngtonie, Londynie, Paryżu, październik 1957 k. 2v; w wersji ostatecznej wysłanej ostatecznie do trzech ambasad złagodzone zdanie mówiące o zmniejszeniu napięcia w stosunkach międzynarodowych: „W obecnej sytuacji zaistniały warunki pomyślnego dla nas załatwienia sprawy zagrabionego przez Niemców podczas wojny złota” – Tamże, H. Birecki do Ambasady PRL w Paryżu, 28 XII 1957, k. 3.

orzeczeń, w kwietniu 1958 r.⁷¹⁴. Jednocześnie attaché poselstwa w Brukseli, Jerzy Wiechecki, w tamtym czasie odbył nieoficjalną rozmowę z francuskim komisarzem Jacquesem Lansonem. Polakowi udało się dowiedzieć, że wkrótce Komisja ogłosi swoje ostateczną decyzję, która miała być negatywna, z wyjątkiem złota gdańskiego⁷¹⁵.

Zmianę sposobu myślenia związaną z odprężeniem można zaobserwować również po drugiej stronie. Przed ogłoszenie decyzji Komisji, pomiędzy niektórymi komisarzami, jak i w obrębie dwóch rządów toczyły się rozmowy na temat złota gdańskiego. Z korespondencji francuskiego komisarza Lansona z centralą w marcu 1957 r. wynika, że Paryż rozważał opcję przekazania Polsce złota gdańskiego pod pewnymi warunkami. Należało do nich uregulowanie zadłużenia gdańskiego lub zrzeczenie się prawa do przekazania złota (w tamtym momencie). Ciekawym argumentem było stwierdzenie, że przyznanie złota gdańskiego mogłoby załagodzić reakcję władz PRL na odrzucenie pozostałych roszczeń. Francuski komisarz uważał za stosowne przekazanie złota gdańskiego właśnie w najbliższym czasie, ponieważ w Polsce zaszły zmiany polityczne. Ponadto Lanson zwrócił uwagę, że pozostałe dwa kraje zza żelaznej kurtyny (Albania i Czechosłowacja) nie otrzymają w najbliższym czasie złota, ze względu na sprzeciw państw anglosaskich. Pomysł Francuza był w stanie poprzeć jego brytyjski odpowiednik. Dwaj komisarze nie uznali jednak za stosowne zapytać się o opinię amerykańskiego kolegi⁷¹⁶. Z pomysłami Lansona nie zgadzało się jednak Quai d'Orsay, które stwierdziło, że Polska nie jest uprawniona do otrzymania złota gdańskiego aż do momentu uregulowania statusu prawnego Gdańska⁷¹⁷.

Na podstawie powyższego listu można jednak wysunąć szereg istotnych wniosków. Po pierwsze, przekazanie złota gdańskiego dla Polski była postrzegana jako próba udobruchania Warszawy, a nawet kupienia jej milczenia w obliczu odrzucenia zdecydowanej większości polskich roszczeń. Po drugie, przekazanie złota gdańskiego mogłoby zostać wykorzystane przez rząd francuski jako poparcie dla Gomułki i popaździernikowych przemian

---

⁷¹⁴ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Secretary General to three Commissioners, 30 Apr 1958.

⁷¹⁵ AMSZ Z-9 W-59 T-767, Departament III za lata 1949-1960 (W. Brytania, Ameryka Płn. i Płd.), Polskie roszczenia monetarne – złoto, Wyciąg korespondencyjny nr 468 z Paryża, 17 IV 1958; na marginesie warto zaznaczyć, że dokument trafił na biurka najważniejszych osób w państwie: m.in. Gomułki, Cyrankiewicza, Rapackiego; CAD MAE 14QO27, dz. cyt., Le Commissaire français à Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères Direction des Affaires Economiques et Financières, le 17 avril 1958.

⁷¹⁶ CAD MAE 154QO66, Archives du Commissaire français à la Commission tripartite pour la restitution de l'or monétaire, 1946-1976, Or des particulaires Decision la commission, le Commissaire français à Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères, Direction des Affaires Economiques & Financières, le 6 mars 1957, k. 79-80.

⁷¹⁷ CAD MAE 14QO28, Direction des affaires économiques et financières, Généralités (déc. 50 - avril 57), Le Ministre des Affaires Etrangères à Monsieur le Commissaire Français pour la restitution de l'or monétaire, le 9 Avril 1957.

w Polsce (gdyby ostatecznie francuskie MSZ wsparłoby pomysł swojego komisarza. Taki krok byłby podobny do innych decyzji francuskich z tamtego okresu, które miały na celu wsparcie nowej ekipy nad Wisłą, jak np. udzielenie w 1956 r. kredytu inwestycyjnego dla Polski⁷¹⁸. Nie tylko francuski komisarz miał taką propozycję. Podobne rozwiązanie, także motywowane politycznie, rozważali Brytyjczycy. Korespondencja ta pokazuje również wewnętrzne stosunki panujące w Komisji i relacje pomiędzy trzema stolicami. Francuzi i Brytyjczycy nie ufali w pełni Amerykanom, bo nie poinformowali ich o swoich pomysłach. Prawdopodobnie obawiali się ich sprzeciwu, co miało miejsce w innych przypadkach.

Decyzja Komisji

Czerwiec 1958 r. przyniósł długo oczekiwane wydanie decyzji Komisji. Formalnie były to orzeczenia (ang. *adjudication*, fr. *décision*). Warszawa otrzymała dwa dokumenty opatrzone datą 9 czerwca 1958 r. Pierwszy z nich dotyczył złota zagrabionego z terytorium Polski⁷¹⁹, a drugi wyłącznie złota gdańskiego. To orzeczenie nie zawierało w swoim tytule w ogóle odniesienia, że chodzi o złoto pochodzące z byłego WMG, tak jakby było to oddzielne roszczenie, ale można to wywnioskować na podstawie treści i ilości złota⁷²⁰. W świetle późniejszych wydarzeń należy uznać to rozwiązanie za rozsądne, ponieważ umożliwiło to zmianę orzeczenia.

Równie ważna co treść, była forma orzeczeń przekazanych Polsce. Podobnie jak w wypadku innych krajów składały się one z dokładnego prześledzenia całego toku rozpatrywania zgłoszenia (od momentu wysłania kwestionariusza, przez korespondencję z danym rządem, oficjalne kontakty z Komisją, przywoływanie treści nadesłanych dokumentów), stanowisko Komisji względem poszczególnych roszczeń, a także ewentualne aneksy, co w polskim przypadku oznaczało tekst protokołu londyńskiego. Rzadko spotykaną w innych orzeczeniach częścią było odniesienie się do polskich protestów w sprawie definicji złota monetarnego i traktowania Polski w procesie restytucji⁷²¹. Stanowiły one nie tylko swoisty

---

⁷¹⁸ D. Jarosz, M. Pasztor, *Stosunki polsko-francuskie 1944–1980*, Warszawa 2008, s. 234–235.

⁷¹⁹ CAD TGC 160QO48, *Décisions/Adjudications - Original Copies.*, Adjudication by the Tripartite Commission for the restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the Polish Republic for the restitution of 138,718.5309 kgs of fine gold.

⁷²⁰ Tamże, Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the Polish Republic for the restitution of 4,726 kgs of fine gold.

⁷²¹ Tamże, Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the Polish Republic for the restitution of 138,718.5309 kgs of fine gold., s. 7-9.

mur obronny przeciwko atakom Warszawy na kluczowe elementy całego procesu restytucji, ale także koronne argumenty na rzecz odrzucenia polskich roszczeń.

Warto więc uwagi te przedstawić w pierwszej kolejności. Strona polska twierdziła, że w świetle części III PUR pojęcie złota monetarnego ma charakter terytorialny, bez wskazania na jego pochodzenie. Warszawa przekonywała, że złoto, które podlega restytucji może mieć charakter monetarny tylko w pewnym momencie. Komisja argumentowała, Polska przyznała, że złoto skupywane bądź konfiskowane przez niemieckie instytucje finansowe nie miało charakteru monetarnego w momencie grabieży. Komisarze zwrócili uwagę, że strona polska pominęła w swojej interpretacji ten fragment punktu C części III PUR, który nie pasował do jej interpretacji – „należący do niego” (danego państwa – T.K.). Przekonywali również, że PUR był umową międzynarodową, tylko państwa mogły zgłaszać Komisji roszczenia. Jak wyjaśniła TGC, większość roszczeń Warszawy dotyczyła złota zrabowanego polskim obywatelom.

Druuga replika Komisji odnosiła się do zarzutu, że Polska z powodu restrykcyjnej definicji złota monetarnego nie mogła złożyć swoich roszczeń. Reprezentanci trzech rządów odpowiedzieli, że definicja, przyjęta jako rama dla złożenia roszczeń, nie umożliwiła Warszawie złożenia własnych. Komisja przypomniała również, że to nie definicja, a część III PUR, do której Polska przystąpiła na mocy protokołu londyńskiego miała wpływ na ostateczną decyzję w sprawie polskich roszczeń.

Trzecia odpowiedź dotyczyła oskarżeń o dyskryminację Polski. Warszawa twierdziła, że według zasad liberalnej interpretacji traktatów i równości wszystkich państw, Polska powinna być specjalnie traktowana przez Komisję. TGC nie zgadzała się z tym stwierdzeniem. Jak przyznawała, traktowała równo wszystkie kraje, stosując liberalną interpretację PUR. Komisja nie mogła jednak przystać na to, aby żądana równość polegała na podejmowaniu sprzecznych ze sobą decyzji w sprawie poszczególnych krajów.

Komisja krytycznie oceniła materiały przedstawione przez stronę polską. Nie wahała się stwierdzić, że większość formularzy i dokumentacji była niekompletna, a polski rząd nie wspominał początkowo ile wynosiły przedwojenne zasoby Banku Polskiego S.A. Komisja była jednak w stanie to ustalić na podstawie powszechnie dostępnych źródeł, które wskazywały, że pomimo skomplikowanych losów, Warszawie udało się odzyskać całość polskiego złota monetarnego⁷²². Dopiero po dalszych wyjaśnieniach i dostarczeniu kolejnej dokumentacji przez udało się ustalić i usystematyzować roszczenia w sposób. Ich strukturę pokazuje poniższa tabela.

---

⁷²² Tamże, s. 2-9.

Tabela 7. Roszczenia Polski do złota monetarnego według ustaleń Komisji

L. p.	Kategoria roszczeń	Ilość (kg)
1	skup złota przez KKR i BE	1654
2a	transfery przez Deutsche Bank w Krakowie	92
2b	skup złota przez Landesgenossenschaft w Bydgoszczy	11
3a	skup złota przez Reichsbank w Poznaniu	260
3b	skup złota przez Reichsbank w Łodzi	466
3c	skup przez inne oddziały Reichsbank	3534
4a	przejęcia ze skrytek PKO	260
4b	przejęcie depozytu polskiej obywatelki z banku w Amsterdamie	69
5a	straty złota zadeklarowane przez polskich obywateli	4857
5b	szacowane inne straty	27515
6	szacowana ilość złota zrabowanego ofiarom obozów koncentracyjnych	100 000
	RAZEM	138 719

Opracowano na podstawie: CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies., Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the Polish Republic for the restitution of 138,718.5309 kgs of fine gold, s. 4.

Porównując tabelę 7 z tabelą 6. (roszczenia zgłoszone przez Polskę) dostrzec można różnice, które dotyczą szczegółowości kategoryzacji roszczeń oraz ich wielkości. Jak wskazała Komisja, wynikały one z dodatkowych materiałów które nadesłała strona polska w późniejszym czasie, a także jej błędów obliczeniowych. Komisja skrzętnie je odnotowała w orzeczeniu, przy niemalże każdej kategorii roszczeń. W rezultacie wysokość roszczeń różniła się od tej, którą zgłosiła strona polska w kwietniu 1947 r. (138 735 kg)⁷²³.

Komisja odrzucając polskie roszczenia do złota monetarnego odwołała się do obowiązującego prawa i zasad restytucji oraz szczegółowo odniosła się do każdej kategorii roszczeń przedstawionych w tabeli 7⁷²⁴.

Ad.1. W przypadku złota skupowanego przez KKR i BE Komisja uznała, że choć złoto było skupywane przez tę instytucję to nie służyło pokryciu banknotów emitowanych przez Kasy i Bank. Nie zgodziła się również z twierdzeniem, że jako instytucje okupacyjne były kontynuatorekami Banku Polskiego S.A. Komisarze uznali, że dekret Prezydenta RP z

⁷²³ Tabela 6; Również Komisja nie ustrzegła się błędów rachunków, do czego się jednak przyznała. Jak zaznaczyła w orzeczeniu, wysokość roszczeń zarejestrowana pierwotnie przez Komisję wyniosła 138 738,5309 kg, a przy punktach 3b, 3c, 5a figurowały odpowiednio następujące ilości: 466,0553; 3533,9447; 4857,2047) - CAD TGC 160QO48 Décisions/Adjudications - Original Copies., Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the Polish Republic for the restitution of 138,718.5309 kgs of fine gold, s. 5.

⁷²⁴ CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies., Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the Polish Republic for the restitution of 138,718.5309 kgs of fine gold, s. 33.

2 września 1939 r. – na który powoływała się strona polska – nigdy nie wszedł w życie. Ponadto żaden inny kraj nie złożył roszczeń do złota skupywanego bądź skonfiskowanego przez KKR. Kasy funkcjonowały bowiem w wielu krajach okupowanej Europy. Ostatecznym argumentem w wypadku tej kategorii było stwierdzenie, że obywatele otrzymywali rekompensatę pieniężną⁷²⁵.

Ad. 2a-b. W odniesieniu do materiałów świadczących o rzekomym transferze zagrabionego złota z Deutsche Banku w Krakowie i skupu przez Landesgenossenschaft w Bydgoszczy Komisja uznała, że strona polska nie przedstawiła dokładnych i weryfikowalnych danych dotyczących tych roszczeń. Reprezentanci trzech rządów podkreślili, że zdają sobie sprawę z warunków okupacji w Polsce. I choć w przypadku złota z Deutsche Banku, Komisja przyznała rację Warszawie, że złoto to może pochodzić z pierwszej konfiskaty, to jednocześnie zaznaczyła, że mogło ono być przedmiotem legalnej przedwojennej transakcji⁷²⁶.

Ad. 3 a-c. Oceniając roszczenia do złota skupywanego przez oddziały Reichsbanku Komisja podzieliła je na dwie grupy. W wypadku poz. 3a-b (726 kg złota) potwierdziła fakt skupu złota, nie uznała go jednak za złoto monetarne, tak jak nie uznała oddziałów Reichsbanku za sukcesorów Banku Polskiego. W przypadku poz. 3c Polska przedstawiła jej zdaniem bezpodstawne szacunki⁷²⁷.

Ad 4 a-b oraz 5a-b. Komisarze orzekli, że te roszczenia, podobnie jak poprzednie odnoszą się do złota prywatnego, a nie monetarnego. TGC uświadomiła stronę polską o swoim dawnym odkryciu, że właścicielem złota zrabowanego ze skrytki w Holandii nie była Alicja Wołoszyńska, a jej mąż, który poprzez brak zadeklarowania posiadania tego złota złamał okupacyjne zarządzenie. Brak monetarnego charakteru złota dotyczył również strat w złocie zadeklarowanych przez polskich obywateli i innych szacunkowych strat. Komisja stwierdziła, że bardzo trudno zastosować liberalną interpretację definicji złota monetarnego np. do złotych pierścionków. Zwrócono też uwagę na to, że te kategorie duplikują wcześniejsze roszczenia (poz. 1, 2a, 3a-c)⁷²⁸.

Komisja wyraziła zdziwienie faktem zgłoszenia przez Polskę roszczenia do złota zagrabionego ofiarom niemieckich obozów koncentracyjnych. Polska była jedynym krajem który złożył tego typu roszczenia. Ponadto polskie szacunki uznano za całkowicie

---

⁷²⁵ Tamże, s. 10-15.

⁷²⁶ Tamże, s. 15-17.

⁷²⁷ Tamże, s. 18-22.

⁷²⁸ Tamże, s. 25-33.

bezpodstawne. Jednocześnie Komisja wielokrotnie zapewniała o zrozumieniu ogromu cierpienia jakie ponieśli Polacy w trakcie wojny, czego dowodziły przedstawione dokumenty⁷²⁹. Komisja zabezpieczała się w ten sposób przed ewentualnymi oskarżeniami o bezduszność i nieznajomość realiów okupacji na ziemiach polskich.

Podsumowując, uzasadnienie decyzji Komisji można je sprowadzić do dwóch argumentów. Po pierwsze, Polska nie przedstawiła roszczeń do złota, które miało charakter monetarny. Po drugie, Warszawa nie przedłożyła Komisji weryfikowalnych i odpowiednio szczegółowych materiałów uzasadniających jej roszczenia.

O wiele krótsze, choć równie szczegółowe było orzeczenie w sprawie złota gdańskiego. Komisja przyznała Polsce rację, że było to złoto zrabowane przez Niemcy. Problematiczną kwestią było natomiast ustalenie jego ilości i tego, czy powinno być przekazane Polsce. Komisja zakwestionowała wysokość roszczenia opierając się o własne źródła oraz przekazane przez Warszawę. Polska oszacowała roszczenia na 4726 kg, co odpowiadało zasobności skarbcza Banku Gdańskiego na dzień 31 grudnia 1938 r. Zdaniem Komisji Polska błędnie zinterpretowała część III PUR, ponieważ data 12 marca 1938 r. nie była właściwa dla BvD. Komisja ustaliła jednak faktyczną ilość złota na 3859 kg na dzień 31 sierpnia 1939 r. Polskie władze, pomimo próśb Komisji, nie widziały powodów dla których miałyby zmniejszyć wysokość roszczeń. Warszawa tłumaczyła się tym, że Niemcy jeszcze przed wojną doprowadzili do wytransferowania części zasobów Banku Gdańskiego do Reichsbanku⁷³⁰.

Pozostawała więc kwestia tego, czy złoto gdańskie powinno zostać przekazane Polsce. Komisja odrzuciła argument mówiący, że prawo do reprezentowania WMG na arenie międzynarodowej uprawniało ją do otrzymania złota. Komisarze wskazywali, że w żaden sposób nie wpływało to na prawa Polski w stosunku do BvD. Zdezawuowano również uzasadnienie, że polski rząd posiadał udziały w Banku Gdańskim wysokości 25%. Komisja zaznaczyła, że dawało to Polsce prawo głosu na walnym zgromadzeniu akcjonariuszy, prawo do dywidendy, a w przypadku likwidacji banku – prawo do majątku (w wysokości 25%), ale nie do złota. Forsowany przez Polskę argument, że przyznanie administracji nad terytorium byłego WMG przez protokół poczdamski daje również uprawnienia do złota gdańskiego, także został odrzucony. Komisarze zwrócili uwagę, że ten sam dokument, na który tak ochoczo powoływała się Warszawa, stwierdzał iż ostateczny przebieg zachodniej granicy Polski ma być

---

⁷²⁹ Tamże, ss. 28, 30-32.

⁷³⁰ CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies., Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the Polish Republic for the restitution of 4,726 kgs of fine gold.

określony przez regulację pokojową. Z racji tego „Komisja nie jest, tym samym, w pozycji do formowała opinii odnośnie statusu Polski w stosunku do byłego Wolnego Miasta Gdańsk i byłego Banku Gdańskiego”. Reprezentanci trzech rządów nie czuli się kompetentni do decydowania w tej sprawie.

Biorąc pod uwagę wszystkie te czynniki Komisja zdecydowała, że w momencie podpisania orzeczenia, ani Polska, ani żaden z inny kraj nie jest uprawniony do otrzymania złota gdańskiego. „Komisja nie może przewidzieć przyszłości i nie może wykluczyć możliwości, że na mocy ostatecznego określenia, jak jest to stwierdzone w umowie poczdamskiej, że takie prawo może zostać ustanowione (do złota gdańskiego lub samego Gdańska, na rzecz Polski). Dlatego też komisarze podjęli decyzję o przekazaniu ilości złota, które byłoby przyznane w ramach restytucji złota gdańskiego do depozytu trzech rządów, w oczekiwaniu na ostateczne uregulowanie statusu Gdańska⁷³¹”.

Orzeczenie w sprawie złota gdańskiego było porażką strony polskiej. Przekazanie złota zostało odłożone na nieokreśloną przyszłość, która w 1958 r. nie zdawała się być bliską perspektywą, mimo postępującego odprężenia w stosunkach między Wschodem a Zachodem. Jak pokazały późniejsze wydarzenia musiała na to czekać aż do 1976 r. Jakkolwiek orzeczenie dawało ostatecznie nadzieję na możliwość pozytywnego rozstrzygnięcia tej sprawy dla Polski w przyszłości. Nie zamykało definitywnie możliwości otrzymania złota, tak jak było wypadku „polskich roszczeń”. Stanowisko Komisji było zgodne z ustaleniami powziętymi na wspomnianym już spotkaniu przedstawicieli trzech rządów w styczniu 1950 r., nie stanowiło zatem żadnego novum. Było również w pełni zgodne z linią trzech zachodnich rządów w kwestii egzystencjalnej dla władz Polski ludowej – granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Dla Warszawy ten cios był tym boleśniejszy, że trzy stolice w praktyczny sposób zmanifestowały swoje stanowisko w sprawie zachodniej granicy PRL (które, miało ulec wkrótce nieznacznej modyfikacji)⁷³². Należy jednocześnie doprecyzować, że alianci planując powojenny ład, byli zgodni, że Gdańsk powinien należeć do Polski. Protokół poczdamski, zgodnie z tym co przedstawiała strona polska przed Komisją, mówił o terytorium „byłego Wolnego Miasta Gdańsk”. Dyskusje toczyły się przede wszystkim o przebiegu granicy na Odrze i Nysie

---

⁷³¹ Tamże, s. 5-14.

⁷³² Swoje poparcie dla granicy PRL na Odrze i Nysie najsilniej spośród trzech rządów wyraził prezydent Francji Charles de Gaulle w oświadczeniu z 25 marca 1959 r., ewoluowało też stanowisko Wielkiej Brytanii i USA - M. Pasztor, *Francja i Wielka Brytania wobec polskiej granicy zachodniej na Odrze i Nysie Łużyckiej w latach 1958-1967*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy”, 2003, t. XXXVIII, s. 163.

Łużyckiej. Niezależnie od tego, status Gdańska miał zostać ostatecznie określony, tak jak cała zachodnia granica, w traktacie pokojowym⁷³³.

Warto dodać, że w orzeczeniu z 1958 r. w sprawie złota gdańskiego nie pojawiła się kwestia zadłużenia gdańskiego. Odwołując się do tego problemu, bardzo łatwo można byłoby podważyć ostateczną decyzję Komisji, do której kompetencji nie leżało orzekanie w sprawach innych niż restytucja złota monetarnego. Jeszcze bardziej będzie to widoczne w latach 70., przy okazji rewizji orzeczenia, gdzie również nie padnie ani jedno słowo odnoszące się do porozumienia w sprawie długów gdańskich, mimo, że powiązanie obu spraw było jasne dla obu stron. Polska i tak otrzymała kompletne, podpisane orzeczenie w sprawie złota gdańskiego. Sprawa mogła się potoczyć jak w wypadku Albanii i Czechosłowacji, gdzie wystarczającą blokadą dla restytucji złota było odmowa podpisania decyzji odpowiednio przez komisarzy brytyjskiego i amerykańskiego.

Reakcje władz PRL na decyzję Komisji

Orzeczenia Komisji wywołały serię gwałtownych protestów strony polskiej. Warszawa okazywała swoje niezadowolenie na różne sposoby. Pierwsza reakcja miała miejsce w połowie lipca. Ambasador PRL w Brukseli, Aleksander Wolski złożył na ręce sekretarza generalnego Watsona list protestacyjny z 16 lipca 1958 r. Stwierdzono w nim, że decyzja Komisji jest bezpodstawna i bezprawna. Jednocześnie Warszawa zastrzegła sobie prawo do oprotestowania przydziału złota dla innych krajów i dochodzenia swoich praw z tytułu szkód wynikłych z decyzji Komisji⁷³⁴. Wolski przekazując list stwierdził także, że Polska została potraktowana dyskryminująco i rozważy wyrażenie swojego niezadowolenia w bardziej konkretnej formie. Równolegle ambasady PRL w trzech stolicach złożyły w lipcu aide-mémoires o tożsamej treści⁷³⁵.

Kolejne protesty strona polska złożyła w trzech stolicach w aide-mémoires z 4 września 1958 r.⁷³⁶. W Departamencie Zachodnim FO przedstawiciel polskiej ambasady usłyszał, że decyzja Komisji oparta była wyłącznie na czynnikach formalno-prawnych. Jednocześnie

---

⁷³³ J. Tebinka, *Gdańsk in British Diplomacy*, dz. cyt., s. 254.

⁷³⁴ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., A. Wolski à le Secrétaire Général, le 16 juillet 1958.

⁷³⁵ CAD MAE 14QO27, dz. cyt., A. Jordan : Télégram à Direction Direction des affaires économiques et financières, le 30 Juillet 1958.

⁷³⁶ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Lachs: Notatka. Dotyczy zwrotu Polsce złota monetarnego, 8 VII 1958, k. 534-535; AMSZ Z-9 W-59 T-767, dz. cyt., Wyciąg korespondencyjny nr 112235 z Waszyngtonu, 6 IX 1958, k. 40; Tamże, Wyciąg korespondencyjny z Paryża nr 11333, 8 IX 1958, k. 41; [przed 21 lipca], *projekt polskiego aide-mémoire w sprawie złota gdańskiego*, Polskie Dokumenty Dyplomatyczne (PDD) 1958, red. D. Jarosz, M. Pasztor, Warszawa 2011, dok. 192.

Brytyjczycy powtórzyli, że złoto gdańskie jest złotem monetarnym. Porównali również polskie roszczenia do czechosłowackich, które co prawda nie były kwestionowane, ale komisarz amerykański odmówił podpisania orzeczenia⁷³⁷. Ostatecznie Brytyjczycy formalnie nie odpowiedzieli na polski protest, a Francuzi ograniczyli się do prostych podziękowań⁷³⁸.

Odpowiedź Komisji trafiła do Ambasady PRL w Brukseli dopiero 29 września 1958 r. Poprzedzona była przeciągającą się dyskusją, mimo sugestii Watsona szybkich działań, ponieważ ich brak mógł działać na korzyść Warszawy⁷³⁹. Francuski komisarz Lanson był przeciwny ostrej retoryce i podkreślenia, że Komisja działa zgodnie z instrukcjami trzech rządów, co proponował amerykański komisarz⁷⁴⁰. Ostatecznie w liście przekazanym Polsce zapis o roli rządów się nie znalazł. Komisja odrzuciła wszystkie polskie zarzuty, argumentując, że decyzje podejmowała z poszanowaniem zasad restytucji złota monetarnego, które były dobrze znane polskiemu rządowi. Podkreśliła, że Warszawa miała pełne możliwości zaprezentowania swojego stanowiska i była traktowana tak jak pozostałe stolice⁷⁴¹.

W grudniu 1958 r. polskim aide-mémoire zajął się Waszyngton. Amerykanie wiedząc, że ich sojusznicy w Europie otrzymali aide-mémoires o tej samej treści, byli zdziwieni wstrzeźliwą reakcją sojuszników. Departament Stanu zaczął przygotowywać odpowiedź w imieniu trzech rządów. Amerykanie nie mieli natomiast oporów aby jednoznacznie wyrazić swoje stanowisko. Strona francuska prosiła, aby odpowiedź na polskie aide-mémoire była koncyliacyjna, w celu zmniejszenia ryzyka podjęcia prób przez Polaków rewizji orzeczeń, na co Amerykanie nie zwracali uwagi⁷⁴². Ostatecznie odpowiedź wystosowana 9 marca 1959 r.,

---

⁷³⁷ AMSZ Z-9 W-59 T-767, dz. cyt., Wyciąg korespondencyjny nr 10733 z Londynu, 23 VIII 1958, k. 36; TNA FO 371/137555, Discussions between UK, US and France on distributions from gold held by Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, C. Anderson, 22 Aug 1958 [nieadresowana notatka].

⁷³⁸ TNA FO 371/137559, Discussions between UK, US and France on distributions from gold held by Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, N. Jordan-Moss to K. Pridham, 24th 1958; CAD MAE 14QO27, dz. cyt., Le Ministère des Affaires Etrangères à Ambassade de Pologne, le 31 Juillet 1958.

⁷³⁹ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Secretary General to three Commissioners, 25 Jul 1958; NA RG 59 General Records of the Department of State, Office of Financial Operations, Records relating to the Tripartite Commission for the restitution of monetary gold 1942-1962, Polish Gold Claims — IARA Reports, Lot 62D115 box 7, US Embassy in Brussel to Department of State, Attitude of Poland toward adjudications of TGC, 29 Jul 1958.

⁷⁴⁰ CAD MAE 14QO27, dz. cyt., Le Commissaire Français à Son Excellence Monsieur le Ministre des Affaires Etrangères Direction des affaires économiques et financières, le 14 août 1958.

⁷⁴¹ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., J. Watson à l'Ambassadeur de la République Populaire de Pologne [A. Wolski], le 29 septembre 1958, k. 542.

⁷⁴² NA RG 59, General Records of the Department of State, Office of Financial Operations, Records relating to the Tripartite Commission for the restitution of monetary gold 1942-1962, Polish Gold Claims — IARA Reports, Lot 62D115 Box 7, Memorandum od telephone conversation, Tripartite Commission for the restitution of Monetary Gold, 4 Mar 1959.

utrzymana była w łagodnym tonie Departament Stanu uznał decyzję Komisji z 9 czerwca 1958 r. „za sprawiedliwą i prawnie uzasadnioną”⁷⁴³.

O tym jednak, że europejscy partnerzy USA, a w szczególności Brytyjczycy poważnie liczyli się z możliwością polskiego protestu świadczą dyskusje jakie toczyły się w Londynie latem 1958 r. FO zastanawiało się, czy nie należałoby przekazać Polsce złota gdańskiego, co miało nie tylko osłabić protest Warszawy, ale stanowić również „użyteczny polityczny gambit w stosunku do Gomułki” dla polepszenia wzajemnych relacji⁷⁴⁴. Szczególnie ostatnia uwaga jest niezwykle interesująca i ważna w kontekście stosunków pomiędzy Londynem a Warszawą po Październiku’56. Wpisuje się ona w szereg zamiarów i chęci uczynienia wyraźnego wsparcia dla gomułkowskiej Polski, w szczególności w dziedzinie gospodarczej. Plany te nie wyszły jednak poza fazę dyskusji i próśb ze strony Warszawy, jakie miały miejsce w latach 1956–1958⁷⁴⁵.

Jednocześnie Brytyjczycy bardzo dogłębnie i ostrożnie rozważali wszystkie możliwości. Komisarz Wingate proponował aby Polakom dać „prawa użytkownika” (*user rights*) do złota gdańskiego, i taki pogląd mieli podzielać również pozostali dwaj komisarze⁷⁴⁶. Wielka Brytania – jak twierdzono – nie uznaje de iure suwerenności polskiej nad Gdańskiem, ale uznaje prawo do „administrowania” byłymi terytoriami niemieckimi. Czy wobec tego, jak rozważano w FO, należało Polsce dać prawa do „administrowania” złotem? Głosy te wywołały jednak opór innych urzędników Whitehallu. Nie wiadomo było bowiem, co dokładnie miało oznaczać owo „administrowanie” złotem lub „prawa użytkownika”. Jednym z koronnych argumentów przeciwko przekazaniu złota Polsce było uniknięcie sytuacji, w której długi gdańskie staną się przedmiotem targów. Obawiano się również reakcji RFN na taki krok. Departament Północy FO stwierdził jednak, że Bonn nie ma żadnego prawa do złota gdańskiego. Ponadto Whitehall uważał powrót Gdańska do Niemiec za nieprawdopodobny, a brytyjska dyplomacja w pewien sposób wyraziła swoją akceptację dla obecnej granicy. Jakkolwiek uważano, że przekazanie złota może mieć wpływ na całą kwestię zachodniej granicy Polski. Brytyjczycy sugerowali, że jedną z opcji jest przekazanie złota gdańskiego w formie nieoprocentowanej pożyczki pod warunkiem, że jeśli dojdzie do jakichś zmian w sprawie granicy, Warszawa zwróci złoto. Jednocześnie nie widziano szans na powodzenie

---

⁷⁴³ AMSZ Z-9 W-59 T-767, dz. cyt., T. Gomiła do B. Jelenia, k. 46-47 [Odpis noty Departamentu Stanu z 9 III 1959 stanowi załącznik do korespondencji Dep. III z ambasadą w Waszyngtonie].

⁷⁴⁴ TNA FO 371/137555, dz. cyt., C. Wigfull do D. McCarthy, 5 Aug 1958; tamże, Danzig Gold Allocation, Minutes, 7 Aug 1958-12 Aug 1958 [zapis pisemnej dyskusji pomiędzy urzędnikami FO].

⁷⁴⁵ J. Tebinka, *Nadzieje i rozczarowania polityka Wielkiej Brytanii wobec Polski 1956-1970*, Warszawa 2005, ss. 63, 67, 75, 80

⁷⁴⁶ TNA FO 371/137555, dz. cyt., C. Wigfull to D. McCarthy, 5 Aug 1958.

takiego układu z władzami PRL⁷⁴⁷. Kolejnym pomysłem było przekazanie złota gdańskiego do dyspozycji ONZ, jako sukcesorowi Ligii Narodów, do czasu podpisania regulacji pokojowej z Niemcami⁷⁴⁸. Ostatecznie żaden brytyjski plan nie wyszedł poza fazę konceptualizacji.

Czy groźby Warszawy co do podjęcia „dochodzenia swoich praw” były realne? Za stanowiskiem strony polskiej wobec orzeczeń Komisji stał Lachs⁷⁴⁹. Dyrektor DPT MSZ w swojej notatce z 9 września 1958 r., rozważał możliwości jakie stoją przed Warszawą wobec negatywnej decyzji Komisji. Sugerował wkroczenie na drogę arbitrażu lub zaskarżenie decyzji do Hagi. Powoływał się na precedens złota albańskiego, w którym to trzy rządy poddały się pod jurysdykcję trybunału. Lachs uważał, że istnieją realne szanse na rewizję decyzji Komisji odnośnie roszczeń do złota zagrabionego z terytorium Polski. Dostrzegał również możliwość wykorzystania procesu do innych celów: „Połączenie drogi prawnej i politycznej otwiera nam duże możliwości. Gdyby sprawa stanęła przed Hagą, byłaby to pierwsza po Norymberdze okazja przedstawienia i przypomnienia szkód i strat, jakie poniosła w okresie wojny. Wartość polityczna takiej akcji wydaje się nie nasuwać wątpliwości”.

Dyrektor DPT MSZ nie uważał natomiast orzeczenia w sprawie złota gdańskiego za negatywne. Przekonywał, że Komisja w istocie uznała polskie prawo do tego złota, ale wykonanie decyzji o dostawie złota zostało zawieszona. Dlatego sugerował kontynuowanie działań na „płaszczyźnie politycznej”. Całkowicie odmienne było w tym wypadku jego stanowisko odnośnie interwencji w Hadze: „Poddanie tego roszczenia jurysdykcji jakiegokolwiek międzynarodowego organu prawnego mogłoby przed tym forum spowodować próbę wykładni uchwał poczdamskich, co byłoby dla nas niewygodne”⁷⁵⁰.

Straszenie trzech rządów wkroczeniem na drogę sądownictwa międzynarodowego przez stronę Polską, obecne od końca 1947 r., było więc blefem, taktyką nieopłacalną z punktu widzenia samej Warszawy. Lachs wiedział, że w tym wypadku, prędzej czy później, doszłoby do interpretacji niekorzystnych dla Polski zapisów protokołu poczdamskiego. Groźby strony polskiej nie były więc realne, o czym jednak w tamtym czasie trzy rządy nie mogły wiedzieć.

---

⁷⁴⁷ Tamże, Danzig Gold Allocation, Minutes, 7th August 1958-12th August 1958 [zapis pisemnej dyskusji pomiędzy urzędnikami FO]; tamże, D. McCarthy to C. Wigfull, 22 Aug 1958.

⁷⁴⁸ TNA FO 371/137558, Discussions between UK, US and France on distributions from gold held by Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, Tripartite Commission for the restitution of Monetary Gold, Mr. Pitblado's Letter of November 12 [zapis pisemnej dyskusji pomiędzy urzędnikami FO]; TNA T 236/3152, Germany. Restitution of monetary gold to Poland and Danzig, C. Wigfull do K. Pridham, Poland's claim to the Gold of the Bank of Danzig, 13 Jan 1959.

⁷⁴⁹ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Lachs: Notatka. Dotyczy zwrotu Polsce złota monetarnego, 8 VII 1958, k. 534-535; [przed 21 lipca], *projekt polskiego aide-mémoire w sprawie złota gdańskiego*, PDD 1958, red. D. Jarosz, M. Pasztor, Warszawa 2011, dok. 192.

⁷⁵⁰ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., M. Lachs: Notatka w sprawie restytucji złota zagrabionego z Polski przez okupanta, 5 IX 1958, k. 591-593.

Wnioski dyrektora DPT MSZ były więc słuszne w świetle ówczesnej polityki zagranicznej PRL. Nawet złoto nie mogło równoważyć tak podstawowej kwestii, jak granica na Odrze i Nysie Łużyckiej. Warszawa nigdy nie skierowała natomiast, nawet sprawy polskich roszczeń do Hagi, co potwierdza chociażby rejestr spraw toczących się przed MTS⁷⁵¹.

Lachs zmanifestował stanowisko strony polskiej w dwóch artykułach naukowych, opublikowanych w latach 1960–1961. Pierwszy był skierowany do czytelnika polskiego⁷⁵², drugi do międzynarodowego⁷⁵³. Treść obu tekstów sprowadzała się do argumentacji Warszawy wobec Komisji, tzn. podważania definicji złota monetarnego i zasad restytucji, a także przekonywaniu o moralnym prawie Polski do złota.

Oprócz propagandowego wykorzystania próby rewizji decyzji Komisji Lachs wspominał o możliwości uczynienia z tej sprawy karty przetargowej w negocjacjach z zachodnimi mocarstwami w innych sprawach. Do takiej próby rzeczywiście doszło latem 1960 r. Po zakończeniu polsko-amerykańskich negocjacji finansowych, Stanisław Raczkowski, radca finansowy ambasady PRL w Waszyngtonie i przewodniczący polskiej delegacji zaproponował drugiej stronie pewien układ. Jeżeli USA wpłyną na rewizję decyzji Komisji, to Polska w ramach uregulowania umowy indemnizacyjnej prześle im złoto w ilości 25% wysokości roszczeń do złota zagrabionego z Polski (ok. 35 t). Na tę nad wyraz korzystną dla strony polskiej propozycję Amerykanie jednak nie zgodzili się⁷⁵⁴. Nie był to pierwszy raz, gdy Warszawa stosowała taką taktykę w relacjach z Waszyngtonem. Jesienią 1959 r. strona polska próbowała przekonać stronę amerykańską do przywrócenia klauzuli najwyższego uprzywilejowania poprzez zapowiedzenie zrewidowania swojego stanowiska w sprawie nacjonalizowanego mienia⁷⁵⁵.

Propozycja Warszawy zamykała pierwszy etapu starań o odzyskanie złota prywatnego zagrabionego w czasie wojny przez III Rzeszę. Przez kolejne dziewięć lat zarówno trzy zachodnie rządy, Komisja i Polska, nie kontaktowały się oficjalnie w tej sprawie. Nie oznaczało to bynajmniej utraty zainteresowania tą kwestią. W lutym 1960 r. ówczesny francuski komisarz Lanson zaskakująco stwierdził, że sama Komisja nie zna motywów politycznych, jakimi

---

⁷⁵¹ List of All cases, „International Court of Justice”, [<https://www.icj-cij.org/decisions>].

⁷⁵² M. Lachs, *Problem prawny restytucji*, dz. cyt., s. 895-910.

⁷⁵³ Tenże, *La restitution de l'or*, dz. cyt., pp. 4-36 ; Pomimo polemiki z zasadami restytucji w powyższym artykule, przedstawia on dużą wartość merytoryczną. Ustalenia Lachsa były w późniejszym czasie wykorzystywane m.in. przez Claude'a Lorentza w publikacji w ramach prestiżowej serii *Diplomatie et Histoire*, - tenże, *La France et les restitutions allemandes au lendemain de la seconde guerre mondiale (1943-1954)*, Paris 1998, pp. 102-106.

⁷⁵⁴ NA RG 59, General Records of the Department of State, Office of Financial Operations, Records relating to the Tripartite Commission for the restitution of monetary gold 1942-1962, Polish Gold Claims — IARA Reports, Lot 62D115 Box 7, J. Katz to C. Carre, Poland's Claim before the TGC, July 18, 1960.

⁷⁵⁵ J. Tyszkiewicz, dz. cyt., s. 167.

kierowały się trzy rządy, które dopuściły Polskę do procesu restytucji w 1949 r., skoro było wiadome że roszczenia Polski zostaną odrzucone⁷⁵⁶. Należy jednak uznać tę opinię raczej za psychologiczny efekt wsteczności pewnej („wiedzieliśmy że tak będzie”). Wstępna decyzja o odrzuceniu polskich roszczeń została podjęta przez Komisję przecież w 1950 r., a nie już w 1949 r.

Z kolei Brytyjczycy bacznie przyglądali się w latach 60. porozumieniom jakie PRL zawierała z innymi krajami w których pojawiał się wątek spłaty przedwojennych obligacji. Takim przykładem była polsko-szwedzka umowa z 1964 r., na mocy której szwedzcy posiadacze przedwojennych polskich obligacji dolarowych byli traktowani tak samo jak obligatariusze z innych krajów⁷⁵⁷. Swoim posłom nie dawali spać ci brytyjscy wyborcy, którzy posiadali obligacje gdańskie⁷⁵⁸. Mimo tego, temat ten nie był poruszany przez stronę brytyjską w latach 60. w czasie wizyt na najwyższym szczeblu⁷⁵⁹. W grudniu 1967 r. Brytyjczycy podjęli zagadnienie spłaty obligacji gdańskich w trakcie negocjacji handlowych, ale Polacy odpowiedzieli zgodnie ze stanowiskiem przyjętym w latach 40., że wszelkie dyskusje na ten temat będą możliwe dopiero po ostatecznym uregulowaniu zachodniej granicy Polski⁷⁶⁰. Tymczasem brytyjski komisarz John Wright przypominał w 1967 r., że pomimo upływu tylu lat żadnego traktatu wciąż nie ma. Sugerował, że jakaś decyzja musi zostać podjęta, zanim odsetki z depozytu złota zostaną utracone na rzecz kosztów jego utrzymania⁷⁶¹. Niepokój budził też protest Holandii, która w MTS złożyła skargę na Komisję, a w geście protestu nie odebrała przydzielonego jej złota. Pozytywna decyzja MTS mogła zachęcić Polskę do podobnego kroku⁷⁶².

O sprawie złota gdańskiego pamiętała też Warszawa. W marcu 1966 r. Lachs zasugerował ministrowi Adamowi Rapackiemu by przekonywanie trzech rządów do polskich racji rozpocząć od Francji, która zajmowała pozytywne stanowisko w sprawie zachodniej granicy Polski⁷⁶³. W 1967 r. planowano wręczyć noty w trzech stolicach odnośnie złota

---

⁷⁵⁶ CAD MAE 14QO27, dz. cyt., Le Commissaire du Gouvernement Francais a son Excellence M. le Ministre des Affaires Etrangeres, le 23 Fevrier 1960.

⁷⁵⁷ TNA T 312/3359, Poland. Danzig sterling bonds; assets blocked by the UK, P. Mewes to D. Dawkins, Polish Bonds, 16 Nov 1964; dokładna identyfikacja porozumienia: Uzupelnienie do Układu pomiędzy Rządem polskim i Rządem szwedzkim dot. odszkodowania za interesy szwedzkie w Polsce zawartego w Sztokholmie 16 listopada 1949 [29 X 1964].

⁷⁵⁸ TNA T 312/3359, dz. cyt., T. Fortescue to A. Crosland, 11 Dec 1967.

⁷⁵⁹ Np. wizyta ministra Adama Rapackiego w 1967 r. - TNA T 312/3359, dz. cyt., J. Annad to P. Rhodes, 8th March 1967.

⁷⁶⁰ TNA T 312/3359, dz. cyt., Brown to T. Fortescue, 22 Dec 1967.

⁷⁶¹ Tamże, J. Wright to K. Graham, 10 February 1967.

⁷⁶² TNA FCO 33/166, Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, J. Wright to K. Graham, 10 Feb 1967.

⁷⁶³ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., M. Lachs: Notatka dot. gdańskiego złota monetarnego, 11 III 1966, k. 525.

gdańskiego, czego ostatecznie jednak nie zrobiono, uznając, że szanse powodzenia tego kroku są niewielkie. W maju 1967 r. tę kwestię strona polska próbowała przedyskutować w kuluarach sztokholmskiej konferencji ws. ochrony własności intelektualnej, ale delegacja francuska zasłaniała się brakiem instrukcji w tej sprawie. Włodzimierz Zawadzki z DPT sugerował, aby sprawę złota gdańskiego poruszyć również w trakcie wizyty prezydenta Charles'a de Gaulle'a w Polsce we wrześniu 1967 r., czego ostatecznie nie zrobiono. Bezskuteczne były próby rozmów pomiędzy ambasadą PRL w Paryżu w styczniu 1968 r. Jak stwierdził Zawadzki, „obecna atmosfera polityczna nie sprzyja podjęciu dalszych starań dot. wydania Polsce gdańskiego złota monetarnego”. Obawiał się również, że starania strony polskiej jakie czyniła w ówczesnych warunkach międzynarodowych mogą doprowadzić do usztywnienia stanowiska trzech rządów. Sugerował kontynuację rozmów „w sprzyjających okolicznościach” i po poprawie „atmosfery politycznej” jedynie ze stroną francuską⁷⁶⁴. Na dogodną koniunkturę międzynarodową Warszawa będzie musiała jeszcze poczekać aż do lat 70.

3. 6. Alternatywne próby odzyskania złota przez Polskę (1947–1949)

Równoległe do rozmów z Komisją w latach 1947–1949 Polska podejmowała próby odzyskania zrabowanego w czasie wojny złota na inne sposoby. Nie miały one bezpośredniego związku ze złotem monetarnym, jednakże dla ówczesnych władz były to sprawy ze sobą ściśle powiązane. Nadrzędnym celem dla Warszawy było uzyskanie jakiegokolwiek ilości złota, bez zważania na to, czy udałoby się to zrobić zgłaszając roszczenia do Komisji czy w inny sposób. Starania Polski by wykorzystać wszelkie możliwości nabrały znaczenia po tym, gdy zaczęto otrzymywać informacje, że restytucja za pośrednictwem Komisji nie będzie łatwa, a może nawet niemożliwa.

W przypadku Polski starano się wykorzystać wszelkie dostępne możliwości odzyskania złota, zwłaszcza, gdy do Warszawy zaczęło docierać, że restytucja z pomocą Komisji nie będzie taka łatwa. W listopadzie 1947 r. dyrektor BRiOW, Alfred Wiślicki zasugerował, że skoro rozumienie definicji złota monetarnego przez Polskę mija się z interpretacją Komisji, to być może należy podjąć również inne działania niż tylko podpisanie protokołu⁷⁶⁵. Stanowiło to zapowiedź taktyki polegającej na tym, aby roszczenia Polski do złota podzielić na dwie grupy.

---

⁷⁶⁴ Tamże, W. Zawadzki, Notatka dla Towarzysza Ministra J. Winiewicza w sprawie sposobu wręczenia not rządów Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji dot. wydania gdańskiego złota monetarnego, 8 IV 1967, k. 521; Archiwum Zakładowe Ministerstwa Finansów (AZMF) 356A/130 Ministerstwo Finansów, Restytucja polskiego złota wywiezionego przez Niemcy oraz złota Banku Gdańskiego, Notatka dla Obywatela Dyrektora Generalnego H. Kotlickiego, 10 V 1968.

⁷⁶⁵ AMSZ Z-6 W-53 T-754, dz. cyt., A. Wiślicki, Projekt postępowania restytucyjnego odnośnie wywiezionego złota polskiego, k. 52-54.

Pierwszą stanowiły te, które zdaniem strony polskiej były możliwe do zaspokojenia za pośrednictwem Komisji. Drugą natomiast te, co do których trzy rządy miały wątpliwości czy są one zasadne.

Pierwszym krokiem w celu odzyskania złota prywatnego na innej drodze niż Komisja, była próba pozyskania danych dotyczących grabieży złota w czasie wojny od aliantów za pośrednictwem Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie (PMW), kierowanej przez Jakuba Prawina. Koordynowała ona prace Polskich Misji Restytucyjnych na terenie okupowanych Niemiec. PMW kontaktowała się z dowódcami poszczególnych stref okupacyjnych, a także podejmowała działania mające na celu odzyskanie zrabowanego złota. Od grudnia 1946 r. trwały próby uzyskania przez misję wglądu do ksiąg kasowych Reichsbanku, które mogłyby stanowić materiał dowodowy w dochodzeniu polskich roszczeń przed Komisją Trójstronną⁷⁶⁶. Dopiero w czerwcu 1947 r. za pośrednictwem zarządu finansowego radzieckiej strefy okupacyjnej udało się pozyskać odpisy z ksiąg kasowych Reichsbanku dotyczące skupu i konfiskaty złotych monet w czasie wojny. Jak zauważyli to jednak pracownicy samej Misji, były to dane niekompletne i niewystarczające⁷⁶⁷. Dopiero w grudniu 1949 r. udało się nawiązać kontakt z Sojuszniczą Komisją Bankową (Bankenkommission)⁷⁶⁸, instytucją dysponującą danymi odnośnie transakcji III Rzeszy. Okazało się to niepotrzebne, ponieważ Komisja Trójstronna dysponowała tymi danymi, o czym zresztą poinformowała stronę polską⁷⁶⁹.

Z kolei w lipcu 1947 r. w MSZ pojawiła się koncepcja podjęcia starań o restytucję kosztowności ze skarbcza FED we Frankfurcie nad Menem, pochodzącym m.in. z akcji „Reinhardt”, zagrabionych ofiarom obozów koncentracyjnych⁷⁷⁰. Ze wstępnej identyfikacji jaką przeprowadzili Karol Estreicher i Henryk Steinberger wynikało, że część kosztowności pochodziła MSZ wskazywało, że starania restytucyjne należy realizować nie tylko za pośrednictwem Komisji Trójstronnej, ale również Polskiej Misji Restytucyjnej w amerykańskiej strefie okupacyjnej. Ponadto Ministerstwo Skarbu proponowało, aby restytucję kosztowności z Frankfurtu prowadzić nie via SRK, ale bezpośrednio poprzez OMGUS. Pomysł dochodzenia swoich praw do zagrabionego złota różnymi kanałami popierało również Poselstwo RP

---

⁷⁶⁶ AAN 190/143, dz. cyt., Notatka służbowa o stanie interwencji odnoszącej się do wglądu w akta Reichsbanku, b.d., k. 53.

⁷⁶⁷ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., W. Jung-Mochnacki do MSZ, 16 VII 1947, k. 220.

⁷⁶⁸ W źródle pojawia się nazwa „Bankenkommission”, co należy zidentyfikować z Sojuszniczą Komisją Bankową (Allied Banking Commission), nadzorującą w tamtym czasie banki w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec - AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., K. Lapter do Poselstwa RP w Brukseli, 7 XII 1949, k. 392; M. Dickhaus, *Fostering 'the bank that rules Europe': the Bank of England, the Allied Banking Commission, and the Bank deutscher Länder, 1948–51*, „Contemporary European History”, 1998, t. 7, nr 2, s. 162.

⁷⁶⁹ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., W. Chabasiński do MSZ, 2 XI 1949, k. 389.

⁷⁷⁰ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., M. Wierna do Min. Skarbu, 4 VII 1947, k. 213.

w Brukseli, którego zdaniem wysuwanie roszczeń do różnych alianckich władz „nie koliduje” ze sobą⁷⁷¹. Na marginesie warto odnotować, że pomiędzy MSZ, Ministerstwem Skarbu a Biurem Rewindykacji i Odszkodowań Wojennych (BRiOW) występowały na tym tle pewne nieporozumienia. Min. Skarbu odnosiło wrażenie, że Biuro nie wiedziało o rozmowach, które ministerstwo prowadziło z Komisją⁷⁷².

Skoro jednak poselstwo pisało o braku przeciwskażeń, możliwe, że pewne wątpliwości były. Prawdopodobnie strona polska chciała złożyć te same roszczenia z dwóch różnych tytułów. Polska nie była jedynym krajem, który próbował w ten sposób odzyskać złoto. Jugosławia złożyła roszczenia do złota zarówno za pośrednictwem swojej misji restytucyjnej w brytyjskiej strefie okupacyjnej, jak również poprzez Komisję. Część złota wróciła nawet na Bałkany, ale w momencie kiedy w Brukseli zorientowano się, że doszło do sytuacji niezgodnej z procedurą restytucji złota monetarnego, wstrzymano dalszą dostawę złota z brytyjskiej strefy. Do tej pomyłki doszło jednak w wyniku braku komunikacji, zarówno po stronie jugosłowiańskiej, jak i brytyjskiej, a nie celowego działania Belgradu⁷⁷³.

Jeszcze w sierpniu 1947 r. Polska Misja Restytucyjna w amerykańskiej strefie okupacyjnej wystosowała pytanie do OMGUS, czy wśród kosztowności znajdujących się w skarbcu we Frankfurcie są również te zagrabione z Polski, w szczególności zrabowanych w ramach akcji „Reinhardt”. Odpowiedź była negatywna⁷⁷⁴. Stanowiło to początek długiej serii wymiany korespondencji pomiędzy PMW a amerykańskimi władzami okupacyjnymi. Strona polska nie przyjmowała tych wyjaśnień do wiadomości. Wobec tego MSZ planowało nagłośnienie sprawy z pomocą Estreichera „W razie potrzeby Ministerstwo zainspiruje wywiad przedstawiciela prasy z Prof. Dr. Estreicherem, którego nazwisko posiada pewien autorytet za granicą”⁷⁷⁵. Żadne działania tego typu nie zostały jednak podjęte.

W związku z odpowiedzią OMGUS, w grudniu 1947 r. Jakub Prawin (szef PMW w Berlinie) wystosował list do gen. Luciusa Clay’a, naczelnego dowódcy sił amerykańskich w Europie i gubernatora amerykańskiej strefy, w którym stwierdził, że takie stanowisko jest zapewne skutkiem nieporozumienia pomiędzy FED a Restitution Control Branch⁷⁷⁶. W odpowiedzi, gen. Clay zauważył, że spośród wszystkich zasobów znajdujących się w skarbcu FED, jedynymi którymi udało się zidentyfikować, jako pochodzącymi z Polski, było

---

⁷⁷¹ AAN 190/143, dz. cyt., M. Wierna do Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie, 14 VII 1947, k. 83.

⁷⁷² Tamże, L. Makowski do MSZ, 1 VII 1947, k. 212-212v.

⁷⁷³ T. Korban, *Yugoslavia and the Restitution*, dz. cyt., s. 152-153.

⁷⁷⁴ AAN 190/143, dz. cyt., W. Furie to Polish Mission for restitution to Poland, 11 Sep 1947, k. 120.

⁷⁷⁵ Tamże, J. Olszewski do Polskiej Misji Wojskowej w Berlinie, 27 XI 1947, k. 118.

⁷⁷⁶ AMSZ Z-6 W-53 T-754, dz. cyt., J. Prawin to L. Clay, December 20, 1947, k. 64-67.

30 dostaw złota do Reichsbanku z akcji „Reinhardt”, opisanych w raporcie Globocnika, na który z resztą powoływała się Polska. Clay stwierdził jednak, że w obozach koncentracyjnych w tamtym czasie byli już więźniowie z całej Europy. Wobec tego, że Niemcy przetapiali to złoto, nie jest możliwa dokładna identyfikacja złota należącego do polskich obywateli. Zgodnie więc z art. 8 PUR, zostało ono przekazane na rzecz IRO. Clay przypomniał, że Polska ma zaspokoić reparacje z puli radzieckiej, a ZSRR zrzekł się wszelkich roszczeń do złota znalezione przez wojska zachodnie wojska sojusznicze na terenie Niemiec⁷⁷⁷. Zdaniem Amerykanów, Polska, aby zaspokoić swoje roszczenia do złota niemonetarnego, powinna zgłosić się do ZSRR. Koncepcja Bartoła, który wcześniej rozważał takie rozwiązanie, nie była więc odosobniona. Powstaje natomiast pytanie, na ile realna w ówczesnych warunkach międzynarodowych. Już w PRL radzieckie désintéressement znalezionym złotem było uważane za niekorzystne dla Polski⁷⁷⁸.

Prawin, niezadowolony z odpowiedzi Clay’a, odpierał zarzuty. Argumentował, że radzieckie zrzeczenie się prawa do znalezione złota nie dotyczyło Polski. Szef PMW w Berlinie stwierdził, że „Polska nie powinna złożyć [roszczenia] do Komisji Trójstronnej, ponieważ Komisja nie uważa złota z obozów koncentracyjnych za monetarne (...)”. Prawin kwestionował również fakt przekazania tego złota IRO na mocy PUR, jako że był to układ odnoszący się do reparacji a nie restytucji. W dalszej części przekonywał, że istnienie puli złota nie uszczupla praw do restytucji złota niemonetarnego, ponieważ PUR dotyczy tylko złota monetarnego⁷⁷⁹. Szef PWM w kolejnym liście do amerykańskiego generała dowodził, że polski rząd nigdy nie wyraził zgody na przekazanie „polskiej własności” IRO lub jakiegokolwiek innej instytucji. Prawin przypomniał przy tej okazji, jak bardzo ucierpiała Polska w czasie wojny⁷⁸⁰. Odpowiedź Clay’a, była negatywna. Decyzję o przekazaniu złota tłumaczył tym, że rząd USA jest sygnatariuszem PUR i jest zobowiązany do wypełniania jej zapisów. „Nie widzę żadnej możliwości aby przedmioty ze złota niemonetarnego, które mogły zostać przetopione, podlegały pod czterostronne procedury restytucyjne, ponieważ ich identyfikowalność, co jest warunkiem wstępnym restytucji, została utracona”⁷⁸¹.

Argumentacja Clay’a wydaje się być słuszna w świetle ówczesnego prawa i kierunku, jaki przyjęli zachodni alianci. Identyfikacja, o której pisał generał, polegała zapewne nie na

---

⁷⁷⁷ AAN 190/143, dz. cyt., L. Clay to J. Prawin, 27 Jan 1948, k. 145-146.

⁷⁷⁸ L. Gondek, *Polskie misje wojskowe 1945-1949. Polityczno-prawne, ekonomiczne i wojskowe problemy likwidacji skutków wojny na obszarze okupowanych Niemiec*, Warszawa 1981, s. 130.

⁷⁷⁹ AAN 190/143, dz. cyt., J. Prawin to L. Clay, 6 Feb 1948, k. 147-148.

⁷⁸⁰ Tamże, J. Prawin to K. Clay, 27 February 1948, k. 156-158.

⁷⁸¹ Tamże, L. Clay to J. Prawin, 20 March 1948, k. 171.

odnalezieniu konkretnych skrzyń ze zrabowanymi kosztownościami (a więc i złotem), ale porównaniu zapisów z ksiąg kasowych Reichsbanku. MSZ uważało argumentację generała za bezprawną, twierdząc, że do restytucji złota wystarczy tylko identyfikacja rodzaju (że są to kosztowności), a nie dokładnych przedmiotów⁷⁸², co czyni to bardziej podobnym do restytucji zastępczej. Jest natomiast sprzeczne z ogólnymi zasadami restytucji, o czym pisał Clay. Polskie władze były przekonane, że zrabowane złoto osobom prywatnym będzie można odzyskać tak, jak np. dzieła sztuki. Niezależnie od tego, strona polska mogła mieć pretensje o to, dlaczego nikt nie poinformował jej o tym, że wśród kosztowności, które napływały do Frankfurtu były również owe transporty z okupowanej Polski. Warszawa dowiedziała się o tym dopiero po fakcie.

Wobec jednoznacznego stanowiska amerykańskiego Prawin proponował MSZ zorganizowanie kampanii prasowej w USA wśród Amerykanów pochodzenia żydowskiego. Zauważył, że w USA w listopadzie 1948 r. odbędą się wybory do Kongresu i wybory prezydenckie. Przekaz kampanii miał być następujący: z powodu decyzji władz amerykańskich, złoto zrabowane Żydom w obozach koncentracyjnych przekazywane jest na utrzymanie dipisów (nierepatriowanych uchodźców) „składających się zwłaszcza obecnie prawie wyłącznie z elementów faszystowskich, jak np. Łotyszów, Estończyków Ukraińców itd., którzy jako byli członkowie niemieckich dywizji SS (Ostland, Galizen) brali częstokroć udziału w mordowaniu ludności żydowskiej”. Sam Prawin, nie wierzył w powodzenie tej akcji, ponieważ Żydzi amerykańscy w jego opinii, chcieli przeznaczyć owe środki na emigrantów osiedlających się w Palestynie⁷⁸³. Źródła milczą na temat tego, czy pomysł Prawina zrealizowano. Zaproponowana narracja była kłamstwem, ponieważ znaczną część nierepatriowanych uchodźców, na których w istocie miało być przeznaczane złoto, stanowiły osoby starsze i schorowane. IRO pomogła osiedlić się dipisom i uchodźcom w łącznej liczbie 1 038 750 osób. Większość z nich stanowili obywatele polscy, włączając w to osoby pochodzenia żydowskiego (34,4%) i Ukraińcy (10,9%)⁷⁸⁴.

Taktyka, jaką zastosowały ówczesne władze okazała się bezskuteczna. Polska nie uzyskała prawa do żadnej części złota frankfurckiego. W czerwcu 1948 r., gdy w MSZ odbyła się wspomniana już narada dotycząca podpisania protokołu londyńskiego, wyrażano zadowolenie, że zachodnie rządy są skłonne tak sformułować punkt 2. dokumentu, że Polska będzie mogła starać się o odzyskanie złota, do których rości sobie prawo, na inne sposoby.

---

⁷⁸² Tamże, M. Wierna do Ambasady RP w Waszyngtonie, 16 IV 1948, k. 48.

⁷⁸³ Tamże, J. Prawin do S. Wierbłowskiego, 26 III 1948, k. 172-173.

⁷⁸⁴ P. Sękowski, dz. cyt., ss. 129, 134.

Wśród wymienionych sposobów pojawiły się reparacje, a także „rozliczenia”. Na podstawie dostępnych źródeł nie można jednak stwierdzić, czym było ostatnie pojęcie. Być może chodziło o możliwość otrzymania złota w ramach pobierania reparacji za pośrednictwem ZSRR. Jak jednak konkludowano, „Sprawa ta posiada jednak drugorzędne znaczenie ze względu na minimalne widoki zaspokojenia roszczenia w innej drodze poza decyzją Komisji Brukselskiej”⁷⁸⁵. Nadzieje na odzyskanie złota zagrabionego w czasie wojny na inne sposoby spełzły więc na niczym.

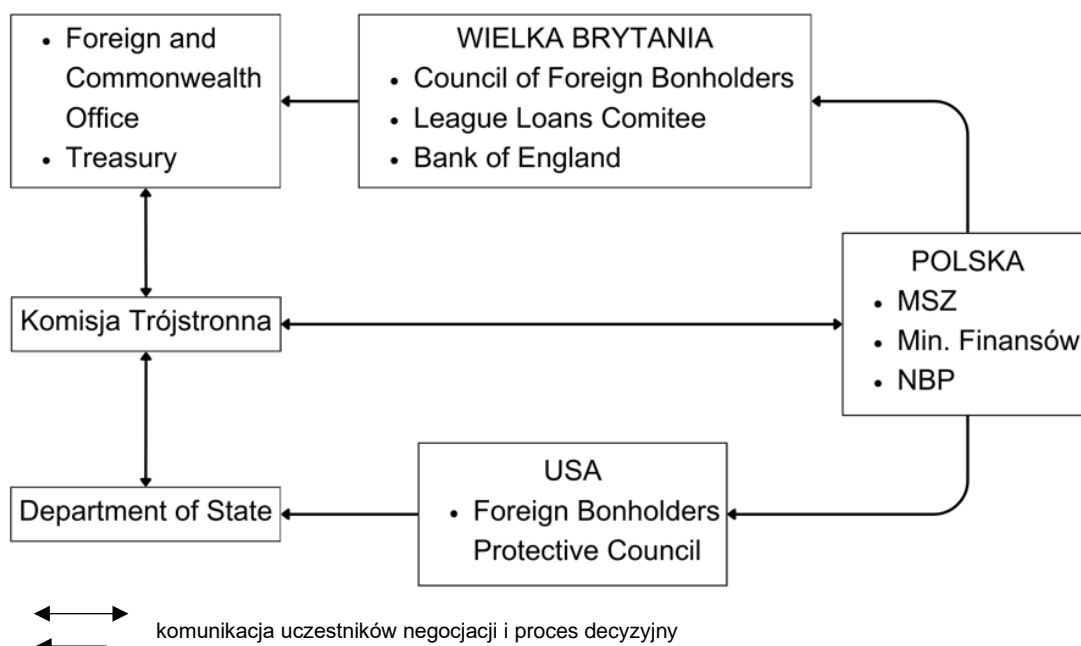
---

⁷⁸⁵ AMSZ Z-6 W-61 T-809, Departament Polityczny 1945-1948, Sprawa restytucji złota monetarnego, Notatka w sprawie restytucji złota monetarnego, 17 VI 1948, k. 57.

Rozdział 4. „Złoto gdańskie wraca do Polski” (1969–1976) – wznowienie negocjacji

„Złoto gdańskie wraca do Polski” – takim tytułem opatrzonego artykułu w „Trybunie Ludu” z 15 lipca 1976 r., który informował o rezultatach działań, jakie władze PRL toczyły w latach 70., zakończonych przekazaniem Polsce złota gdańskiego⁷⁸⁶. Negocjacje jakie Polska prowadziła w latach 1969–1976 w celu przekazania jej złota gdańskiego miały inny charakter od tych w okresie 1946–1958. Wynikało to z wielu przyczyn które zostaną opisane w niniejszym rozdziale. W tym miejscu należy zaznaczyć, że jednym z powodów było pojawienie się nowych aktorów w toczących się rozmowach i zmiana ról dotychczasowych uczestników negocjacji, w głównej mierze po stronie Zachodu. Przedstawia to Rysunek 3.

Rysunek 3. Negocjacje dotyczące restytucji złota gdańskiego przez Polskę w latach 1969–1976

Źródło: opracowanie własne

Przede wszystkim zmieniła się rola Komisji Trójstronnej, która uprzednio odgrywała główną rolę w rozpatrywaniu polskich roszczeń. W latach 70. jej funkcja była podrzędna w stosunku do trzech rządów, jej rola została sprowadzona do technicznego wykonawcy decyzji politycznej, jaka zapadła w Londynie i Waszyngtonie. Z kolei te dwie stolice, w latach 1969–1974 starały się przekonać Warszawę, że jeśli chce otrzymać złoto gdańskie, niezbędne jest uregulowanie zadłużenia gdańskiego. W tym celu władze PRL musiały podjąć w latach 1974–

⁷⁸⁶ *Złoto gdańskie wraca do Polski*, „Trybuna Ludu”, nr 168 (9942), 15 VII 1976.

1976 skomplikowane negocjacje z przedstawicielami wierzycieli. Po stronie brytyjskiej były to Corporation/Council of Foreign Bondholders (CFB) i League Loans Comitte (LLC), wspierane przez BoE, a po amerykańskiej Foreign Bonholders Protective Council (FBPC). Dopiero gdy organizacje te wyraziły swoją satysfakcję zawartymi z Polską porozumieniami, trzy rządy wyraziły zgodę na zmianę decyzji Komisji dotyczącą złota gdańskiego z 1958 r. Z racji marginalnej i pasywnej roli Francji w tym etapie restytucji złota, która polegała na aprobowaniu decyzji Anglosasów została ona pominięta na schemacie. Po stronie polskiej kwestią złota gdańskiego zajmowało się MSZ, Ministerstwo Finansów (które zastąpiło w 1950 r. Ministerstwo Skarbu) i Narodowy Bank Polski. Niezależnie od roli jaką spełniał każdy z aktorów kanałami komunikacyjnymi dla obu stron pozostała korespondencja dyplomatyczna i bezpośrednie rozmowy reprezentantów obu stron. Wznowienie negocjacji nie byłoby możliwe bez zmian, jakie zaszły w relacjach międzynarodowych pomiędzy Wschodem a Zachodem pod koniec lat 60.

4. 1. Międzynarodowy kontekst wznowienia procesu restytucji

Polska wznowiła starania o odzyskanie złota gdańskiego w kwietniu i maju 1969 r. wysyłając jednobrzmiące aide-mémoires do trzech rządów. Pojawił się w nich nowy argument, że: „Polska (...) sprawuje efektywną władzę nad tym terytorium [Gdańskiem] zarówno w sprawach wewnętrznych i zagranicznych, od dwudziestu czterech lat”⁷⁸⁷. Warszawa poruszyła również ten temat w rozmowach z dyplomatami trzech rządów⁷⁸⁸. O tym, że determinacja strony polskiej była duża, świadczą słowa ówczesnego wiceministra spraw zagranicznych Józefa Winiewicza do dyrektora DPT, Włodzimierza Zawadzkiego by „Przypomnieć placówkom (...) że muszą natarczywie walczyć o zwrot »złota gdańskiego«. Bo nam nasze noty – znowu przyschną”⁷⁸⁹. Polska nie otrzymała oficjalnej odpowiedzi na swoje aide-mémoires⁷⁹⁰. Wydawać by się mogło, że trzy rządy, jak również Komisja będą trwały przy obranym już w 1958 r. stanowisku. Tymczasem nastąpiła zasadnicza zmiana.

---

⁷⁸⁷ Dokument ten został wręczony w Paryżu 21 IV, 24 IV w Waszyngtonie, a w Londynie 13 V – TNA DG 9/15 (Copies of Records Tripartite Gold Commission Minutes of Meetings), Meeting no. 179, 4 Jun 1969; LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Aide-memoire, 22 Apr 1969, k. 174-176; TNA FCO 33/414, Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, D. Greenhill to H. Morgan [załącznik do korespondencji to:] Aide-memoire, 13 May 1969.

⁷⁸⁸ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Department of State Telegram, Secretary of State to American Embassy in Warsaw, 21 May 1969, k. 10-11; tamże, Memorandum of Conversation, 28 Apr 1969, k. 172; TNA FCO 33/414, Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, Tripartite Gold Commission [pisemna dyskusja], 23 Jul 1969; CAD MAE 548 INVA 2089 Direction des Affaires Economiques et financières, Dite Direction Economiques, Or monétaire, Or Polonais (or de Dantzig), Pro Memoria, le 19 avril 1968 [powinno być 1969], remis par M. Staniszewski.

⁷⁸⁹ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., J. Winiewicz do dyr. Zawadzkiego, 19 VI 1969, k. 505.

⁷⁹⁰ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Aide-memoire, 1 II 1973 [kolejna polska interwencja].

Kontekstem polskich starań o odzyskanie złota gdańskiego były toczące się rokowania polsko-zachodnioniemieckie w sprawie układu o normalizacji stosunków i uznania granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Z tego powodu Polska nie otrzymała na notę bezpośredniej odpowiedzi⁷⁹¹. Ze źródeł brytyjskich wynika natomiast, że reakcja na nią trzech rządów była zróżnicowana: raczej otwarta w przypadku Francji, powściągliwa w przypadku Wielkiej Brytanii i USA. Whitehall latem 1969 r. podkreślał, że przekazanie złota może być postrzegane jako dowód uznania polskiej granicy zachodniej, przed decyzją w tej sprawie RFN. Przypominano nerwową reakcję Bonn na słowa prezydenta de Gaulle'a podczas wizyty w Polsce, że Zabrze jest „najbardziej polskim z polskich miast”⁷⁹². Według FCO uznanie polskości Gdańska niosło ryzyko zaburzenia rokowań polsko-niemieckich⁷⁹³. Argumentem przeciwko przekazaniu złota było też nieuregulowane zadłużenie gdańskie. Stąd sugerowano zwlekanie z odpowiedzią na polskie aide-mémoire. Brytyjczyków wspierali Amerykanie⁷⁹⁴. Nieco inaczej polską korespondencję odczytali urzędnicy BoE, ich zdaniem stwierdzenie o sprawowaniu suwerennej władzy przez Polskę nad Gdańskiem otwierało szansę na uregulowanie zadłużenia gdańskiego⁷⁹⁵.

Sama Komisja choć nie otrzymała polskiego aide-mémoire, zajęła się jego treścią na swoich posiedzeniach w czerwcu i lipcu 1969 r. Rozpatrywała możliwość zmiany decyzji z 1958 r. oraz jej uzasadnienia, bądź znalezienia innej drogi przekazania Polsce złota. Francuski komisarz i ówczesny przewodniczący Roger Labry sugerował, że w zasadzie to nie Komisja odpowiada za decyzję o wstrzymaniu przekazania złota dla Polski i teraz może uznać słuszność roszczenia, a ostateczną decyzję zostawić trzem rządów. Labry wypowiadając się w imieniu swojego rządu stwierdził, że poprzednich ustaleń nie da się utrzymać. Zastanawiał się, czy rewizja decyzji odnośnie złota nie będzie niebezpiecznym precedensem, zachęcającym inne kraje. Ponadto obawiał się, że zmiana orzeczenia może wywołać problemy prawne. Pomimo tych obaw komisarze byli zgodni co do tego, że ostateczna decyzja w sprawie przekazania złota gdańskiego należy do ich rządów, a sama Komisja może im służyć pomocą w „aspektach technicznych”⁷⁹⁶. Nieco odmiennie przedstawił to brytyjski komisarz George Hiller, który był

---

⁷⁹¹ Tamże.

⁷⁹² Tamże, R. Miles to M. Wilmshurst, 20 Jul 1969.

⁷⁹³ TNA FCO 28/728, Danzig Sterling Bonds, J. Hutson to E. Beaven, 11 Jul 1969.

⁷⁹⁴ TNA FCO 33/414, Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, R. Miles to Wilmshurst, 20th July 1969.

⁷⁹⁵ Tamże, R. Ewbank to C. Lucas, 8 July 1969.

⁷⁹⁶ TNA DG 9/15, dz. cyt., Minutes of Meetings 179-220, Meeting no. 179, 4 Jun 1969; tamże, Meeting no. 180, 1 July 1969.

przeciwny traktowaniu przez swoich odpowiedników Komisji jako ciała wyłącznie technicznego, bo mogło to doprowadzić do podjęcia innych prób rewizji orzeczeń⁷⁹⁷.

Mimo tego Komisja i trzy rządy były bardzo zainteresowane toczącymi się rozmowami pomiędzy PRL a RFN. W Brukseli skrzętnie odnotowywano pojawiające się doniesienia prasowe o rozmowach pomiędzy Bonn a Warszawą⁷⁹⁸. Stroną, która wyraźnie odstawała w zajęciu określonego stanowiska wobec polskich apeli był Paryż. W grudniu 1969 r., francuski komisarz oznajmił, że nie ma precyzyjnych instrukcji od swojego rządu. Labry w dyskusjach ze swoimi odpowiednikami podkreślił jednocześnie, że jego zdaniem bardzo trudno będzie podjąć Komisji decyzję w sprawie złota gdańskiego przed podpisaniem traktatu pokojowego. Nowy amerykański komisarz Edwin Crowley sądził, że w trakcie toczących się rokowaniach PRL–RFN Polacy mogą skłonić Niemców do tego, aby wywarli presję na Komisję. Amerykanin postulował zatem przekazanie złota Polsce pod warunkiem, że akceptacji przyszłego traktatu pokojowego – jeśli miałby wpływ na losy złota gdańskiego⁷⁹⁹. Crowley forsował stary już pomysł przekazania złota na podstawie tego, że Polska administruje Gdańskiem. Koledzy uświadomili go jednak, że dyskusje na ten temat podejmowano już w przeszłości⁸⁰⁰. Trudno sobie wyobrazić, aby RFN miała stanowić rzecznika PRL wśród zachodnich państw. Trzeba też wyraźnie podkreślić, że złoto gdańskie nie było przedmiotem jakichkolwiek rozmów pomiędzy Warszawą a Bonn. Spekulacje amerykańskiego komisarza były zupełnie bezpodstawne. Nie oznacza to bynajmniej, że negocjacje PRL–RFN nie miały wpływu na restytucję złota gdańskiego. Wręcz przeciwnie, ich wymierny efekt w postaci podpisania układu o podstawach normalizacji wzajemnych stosunków pomiędzy tymi państwami z 7 grudnia 1970 r., wraz z jego najważniejszym punktem, który stwierdzał uznanie zachodniej granicy Polski Ludowej przez RFN stał się punktem zwrotnym w sprawie złota gdańskiego⁸⁰¹.

Jednocześnie sam fakt podpisania układu i jego treść nie były wystarczające dla trzech zachodnich rządów, aby przekazać złoto Polsce. FCO stwierdziło, że umowa nie została jeszcze ratyfikowana i zwróciło uwagę na artykuł 4. układu mówiący o braku jego wpływu na inne międzynarodowe porozumienia, w szczególności prawa czterech mocarstw wobec Niemiec. Jak przekonywał Whitehall, układ nie zmieniał statusu Gdańska. FCO podkreśliło, że zmiana

---

⁷⁹⁷ TNA FCO 33/414, dz. cyt., G. Hiller to C Lush, 9 Jul 1969.

⁷⁹⁸ CAD TGC 160QO68 CC/POL II Poland, dz. cyt., *Bonn seeks border talks with Poland*, 26th November 1969, “The Daily Telegraph” [wycinek prasowy oznaczony w polskiej dossier jako INT-4195 CC/POL].

⁷⁹⁹ TNA FCO 33/414, dz. cyt., H. Hiller to M. Wilmschurst, 3 Dec 1969.

⁸⁰⁰ TNA DG 9/15, dz. cyt., Minutes of Meetings 179-220, Meeting no. 181, 3 Dec 1969.

⁸⁰¹ Pełna polska nazwa umowy: Układ między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków, 7 XII 1970.

orzeczenia w sprawie złota gdańskiego musi mieć silne podstawy prawne, a nie stanowić tylko zasłony dymnej dla decyzji politycznej. W tym kontekście sugerowano, że inicjatywa w sprawie zmiany decyzji musi wyjść ze strony Polski, bo jeśli wyjdzie od trzech rządów, oznaczać to będzie że był to problem polityczny, a nie prawny⁸⁰².

Sama Komisja w ociepleniu polsko-zachodniemieckich relacji i Ostpolitik widziała nadzieję na przekazanie złota gdańskiego Warszawie. W szczególności dostrzegli to komisarze amerykański i brytyjski. Pierwszy z nich, zwracając się 24 sierpnia 1971 r. do Departamentu Stanu pisał: „Szczególnie uważam stanowisko Komisji, kiedy ostatni raz zajmowaliśmy się tą sprawą za nieco pompatyczne. (...) Moim zdaniem, problem jest w dużej mierze polityczny. Chcemy czy nie chcemy aby Polacy je mieli [złoto]”? Crowley nie widział powodu, dla którego roszczenia Warszawy nie miałyby zostać zaspokojone⁸⁰³.

Z kolei brytyjski komisarz wprost wskazywał na znaczenie Ostpolitik, bez której nie byłoby możliwe podpisanie układu pomiędzy PRL a RFN⁸⁰⁴. O ile sama polityka wschodnia Bonn miała różne źródła, to należy ją uznać za jedną z emanacji *détente*⁸⁰⁵. Bez odprężenia jakie miało miejsce między Wschodem a Zachodem w pierwszej połowie lat 70. XX w. nie byłaby możliwa zmiana decyzji Komisji i woła porozumienia zachodnich stolic z Warszawą. Wielokrotnie, trzy rządy wprost będą wyrażały (choć nie w rozmowach ze stroną polską), że przekazanie złota wynikało z *détente*⁸⁰⁶. Co więcej, w momencie gdy w FCO zaczęto zastanawiać się nad tym, jak Komisja może uzasadnić zmianę swojego orzeczenia, padł argument odnoszący się właśnie do ocieplenia zimnowojennych stosunków⁸⁰⁷. Odprężenie stworzyło odpowiedni klimat do rozmów na temat warunku *sine qua non* przekazania złota – uregulowania przez Polskę zadłużenia gdańskiego.

---

⁸⁰² TNA FCO 28/1467, Financial claims: HM Government policy on sterling bonded debt and Danzig gold: legal status of interwar Free City of Danzig (post 1945 Gdansk), K. Chamberlain to P. Weston, 27 May 1971.

⁸⁰³ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., E. Crowley to E. Maurer, 24 Aug 1971, k. 163-164.

⁸⁰⁴ Tamże.

⁸⁰⁵ J. Hanhimäki, *Détente in Europe, 1962–1975*, [w:] *The Cambridge History of the Cold War: vol. 2: Crises and Détente*, red. M.P. Leffler, O.A. Westad, Cambridge 2010, s. 198–218.

⁸⁰⁶ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., US Embassy in Paris to Secretary of State, 5 Feb 1973, k. 25; Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (dalej PA AA) B 86-REF. 514/1574 Münzgold der Stadt Danzig, Washington an Bonn, betr.: Übergabe von Waehrungsgold aus Danzig an die vr Polen, 10.09.1976.

⁸⁰⁷ BoE OV120/4, Danzig. Country file., D. Tonkin to M. Gough [draft version of telegram to Washington], 6 Feb 1973.

4.2. Problem spłaty zobowiązań WMG jako element negocjacji w sprawie złota gdańskiego

Gdański dług obligacyjny

Historia długów gdańskich sięga lat 1925–1928 kiedy WMG, zaciągnęło szereg pożyczek inwestycyjnych, w formie obligacji (bonds) funtowych i dolarowych. Niektóre z tych emisji były prowadzone pod auspicjami Ligi Narodów.. Szczegóły dotyczące pożyczek prezentuje tabela 8.

Tabela 8. Zadłużenie WMG z tytułu emisji przedwojennych obligacji. Zestawienie na koniec 1972 r.

Pożyczka	Rok emisji	Wielkość i rynek emisji	Termin spłaty	Wielkość obligacji niewykupionych (zadłużenie)	
				Razem	Płatne w guldenach gdańskich
Pod auspicjami Ligi Narodów					
Hipoteczna Pożyczka Miejska 7% (5%) ^a	1925	1,5 mln GBP; Wielka Brytania	1935 (1950)	561 300 GBP	0,5 mln GBP
Pożyczka Tytoniowa 6,5% (4,5%)	1927	1,5 mln GBP; Wielka Brytania	1937 (1952)	800 750 GBP	1 mln GBP
		0,4 mln GBP; Holandia		188 600 GBP	
Inne pożyczki funtowe					
Hipoteczna Pożyczka Gdańskich Tramwajów Elektrycznych w formie obligacji 20-letnich 7% (5%)	1928	225 000 GBP; Wielka Brytania	1948	149 800 GBP	4300 GBP
Pożyczki dolarowe					
Pożyczka Rady Portu Gdańskiego i Dróg Wodnych 6,5% (4,5%)	1927	3 mln USD; USA	1952	3,422 mln USD ^b	brak
		1,5 mln USD; Holandia			
RAZEM				1 700 450 GBP	
				3,422 mln USD	

^a Dane przedstawione w nawiasach prezentują warunki pożyczek zmienione na mocy porozumienia władz WMG z wierzycielami w 1937 r.

^b Ta wielkość była podawana przez agenta obsługującego obligacje, Chase Manhattan Bank i była podawana przez organizacje reprezentujące obligatariuszy. Według źródeł polskich mogło to być 989 350 USD - BoE OV120/4, dz. cyt., Danzig Port and Waterways Board Loan, Note for record, 27.12.1972, k. 25-26; AAN 21/232 Ministerstwo Finansów, Dep. Zagraniczny, Sprawa monetarnego złota gdańskiego 1972, Notatka na temat monetarnego złota gdańskiego, 30 V 1972, k. 3.

Opracowano na podstawie: BoE OV120/4, dz. cyt., Danzig. Outstanding External Loans, 27.12.1972, k. 26; BoE OV120/3 Danzig. Country File., P. Allsop, Poland and the Danzig Sterling loans, 24 Apr 1969, k. 149.

Powyższa tabela uwzględnia stan na koniec 1972 r., a więc wynikający z narosłych odsetek (kolumna „Wielkość obligacji niewykupionych”). Warto nadmienić, że zarówno obliczenia brytyjskie, jak i również szacunki polskie co do wielkości zadłużenia gdańskiego, mającego w przyszłości stać się przedmiotem negocjacji były w zasadzie zbieżne ze sobą⁸⁰⁸. Jedynie źródła amerykańskie w stosunku do gdańskich obligacji dolarowych podawały na początku 1973 r. wartość 5,4 mln USD⁸⁰⁹, co można uznać za pomyłkę, bądź wyliczenia uwzględniające dewaluację dolara z 1971 r. Tą wielkości nie posługiwano się na żadnym etapie negocjacji.

Każda z pożyczek była przeznaczona na ściśle określone cele. Hipoteczna Pożyczka Miejska została zaciągnięta na dokończenie prac hydroelektrycznych (budowę elektrowni wodnej, rozwój wodociągów oraz Zatoki Gdańskiej) i utworzenie nowej strefy przemysłowej z budownictwem mieszkalnym. Z kolei Pożyczka Tytoniowa została przeznaczona na: spłatę długu krótkoterminowego; należności wobec Konferencji Ambasadorów (za koszty okupacji alianckiej); reparacje (z tytułu długów niemieckich i pruskich za przekazanie własności niemieckiej i pruskiej WMG); budownictwo mieszkalne. Zabezpieczeniem pożyczki był monopol tytoniowy i akcyza alkoholowa. Natomiast Hipoteczna Pożyczka Gdańskich Tramwajów Elektrycznych służyła spłacie krótkoterminowego zadłużenia, rozwój sieci tramwajowej i powiększenie kapitału obrotowego firmy. W przypadku Pożyczki Rady Portu Gdańskiego i Dróg Wodnych środki wykorzystano na rozbudowę infrastruktury portowej, prace konstrukcyjne i spłatę zadłużenia⁸¹⁰. Rada była polsko-gdańskim ciałem, a Warszawa musiała zatwierdzić zaciągnięcie pożyczki⁸¹¹.

Oprócz wyżej wymienionych pożyczek WMG otrzymało również w 1930 r. pożyczkę w wysokości 1 mln USD od szwedzkiego koncernu zapalczanego Kreugera. Termin spłaty pożyczki przypadał na 1965 r., po zmienionych warunkach na 1970 r., a zaległość płatności wynosiła 945 885 USD⁸¹². Pożyczka ta została zaciągnięta na takich samych warunkach, w jakich firma Kreuger osiągnęła wyłączność na produkcję zapalek w różnych krajach, co

---

⁸⁰⁸ AAN 21/233, Ministerstwo Finansów, Departament Zagraniczny, Sprawa monetarnego złota gdańskiego 1973, J. Chyliński, Notatka dla Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Finansów Obywatela Mariana Krzaka, 22 II 1973, k. 23.

⁸⁰⁹ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Department of State Telegram, Secretary of State to American Embassy Brussel, 19 Jan 1973, k. 67.

⁸¹⁰ BoE OV120/3, dz. cyt., R. Dancy, Danzig – League Loans, 21st January 1963, k. 131; BoE OV 120/17 Danzig. League Loans Committee, Danzig’s foreign debt, 6th August 1942, k. 56.

⁸¹¹ AMSZ Z-8 W-87 T-1210, dz. cyt., S. Schimitzek: Sprawa złota Banku Gdańskiego (notatka), 28 VIII 1947, k. 241; w tym kontekście Peter Oliver Loew zbyt upraszcza zapisy konwencji polsko-gdańskiej z 9 XI 1920, stwierdzając iż Rada miała być obsadzona Polakami i Niemcami – zob. P. O. Loew, *Gdańsk. Biografia miasta*. tłum. J. Górny, Gdańsk 2013, s. 188.

⁸¹² BoE OV120/4, dz. cyt., Danzig. Outstanding External Loans, 27 XII 1972, k. 26.

miało miejsce w dwudziestoleciu międzywojennym w przypadku wielu państw, m.in. Polski. W zamian za długoterminową pożyczkę, koncern (lub spółka przez niego powołana) miał przyznaną koncesję monopolu zapalczanego⁸¹³.

Posiadacze obligacji, którzy zakupili je pod auspicjami Ligi Narodów, byli skupieni w LLC. Dotyczyło to również pożyczek dla innych krajów, np. Austrii, Bułgarii czy Węgier⁸¹⁴. Z kolei brytyjskich obligatariuszy, którzy kupili pozostałe obligacje reprezentowała CFB. Korporacja, której historia sięga 1868 r., reprezentowała interesy brytyjskich posiadaczy zagranicznych obligacji. Obie organizacje były bardzo wpływowe i miały wysoką renomę w londyńskim City. Brytyjski rząd liczył się z ich zdaniem⁸¹⁵. Równie wpływowa była amerykańska FBPC, utworzona w czasach wielkiego kryzysu w 1933 r.⁸¹⁶, która reprezentowała posiadaczy zagranicznych obligacji dolarowych.

Po wielkim kryzysie władzom WMG udało się renegocjować w 1937 r. warunki umów pożyczkowych tj. obniżenie oprocentowania i wydłużenie czasu wykupu obligacji. Gdańsk prowadził obsługę pożyczek do lata 1939 r., kiedy Senat Gdański wprowadził kontrolę dewizową. W kolejnych miesiącach zmniejszono oprocentowanie i wydłużono okres wykupu obligacji denominowanych w walutach zagranicznych, których posiadaczami byli obywatele WMG. Podjęto . Co więcej, podjęto jednostronną decyzję, że obligacje będą wykupywane za guldeny gdańskie (zostały „zguldenizowane”)⁸¹⁷. W lipcu BvD wstrzymał do odwołania przekazywanie pieniędzy na fundusze amortyzacyjne, obsługujące spłatę zadłużenia. W praktyce oznaczało to zaprzestanie przekazywania zobowiązań. Przykładowo spłata obligacji Rady Portu Gdańskiego i Dróg Wodnych dla obywateli WMG została przewidziana na 1982 r.⁸¹⁸. Taki rozwój wypadków wzbudził niepokój wierzycieli o niewypłacalność WMG. W Wielkiej Brytanii pojawił się pomysł, aby interesy brytyjskich obligatariuszy zabezpieczono

---

⁸¹³ Z. Landau, *Działalność koncernu Kreugera w Polsce*, „Przegląd Historyczny”, 1958, t. 49, nr 1, s. 92.

⁸¹⁴ BoE OV164/5, League Loans Committee. General, League Loans Committee, 29 Oct 1953, k. 10.

⁸¹⁵TNA FCO 64/208, City of Danzig, Poland: bonded debt, J. Hobbs to D. Tonkin, 30 May 1973;TNA FCO 28/2530, Negotiations for restoration to Poland of gold held by Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, The Council of the Corporation of Foreign Bondholders, 2 Apr 1974 ;P. Mauro, Y. Yishay, *The Corporation of Foreign Bondholders*, „IMF Working Paper”, 2003, nr 107, s. 3.

⁸¹⁶ *Corporation of Foreign Bondholders (UK) & Foreign Bondholders Protective Council (US)*, „Stanford Libraries”, [https://library.stanford.edu/collections/corporation-foreign-bondholders-uk-foreign-bondholders-protective-council-us].

⁸¹⁷ BoE OV120/3, dz. cyt., Exchange Control in Danzig, 5th July 1939, k. 8.

⁸¹⁸ Durchführungsverordnung zu den Verordnung über den Danziger Befitz an Danziger Auslandsanleihen vom 25. April und 6. Juni 1939 (G.Bl. S. 247 und 275), [w:] Gesetzblatt für die Freie Stadt Danzig, 1939, Nr. 47 (14 Juni) - Ausgabe A, S. 293.

poprzez blokadę środków BvD na rachunku w BoE. Ostatecznie nie zdecydowano się na ten krok, ponieważ środki te okazałyby się niewystarczające⁸¹⁹.

Po wybuchu wojny doszło do porozumienia pomiędzy agentami płatniczymi obligacji a LLC. Dzięki niemu za środki z funduszu amortyzacyjnego udało się wykupić obligacje Hipotecnej Pożyczki Miejskiej z terminem wykupu 1 października 1939 r. i 1 marca 1940 r., przy oprocentowaniu 4%⁸²⁰. Pozostali obligatariusze nie mogli liczyć na wykup swoich papierów wartościowych. Jak wiadomo, w 1945 r. Gdańsk znalazł się pod polską administracją, a jego status międzynarodowy oraz kwestia zobowiązań wobec zagranicy stała się przedmiotem sporów. Silna pozycja organizacji reprezentujących obligatariuszy spowodowała, że Waszyngton i Londyn mocno powiązały zwrot złota ze spłatą obligacji. Obie stolice broniły interesów własnych obywateli, którzy przed laty zakupili obligacje gdańskie.

Powrót do dyskusji w sprawie obligacji gdańskich

„Wszyscy się zgadzają, że to złoto należy do Polski. (...) Jest także praktyczny powód dla czego Amerykanie i my w szczególności pragniemy rozwiązać problem ze złotem: chcemy użyć restytucji do uregulowania niespłaconych obligacji (...)” – w tym jednoznacznym tonie FCO określiło stanowisko brytyjskie względem złota gdańskiego we wrześniu 1973 r.⁸²¹. Powiązanie tych dwóch kwestii było już wielokrotnie wspomniane przed wydaniem orzeczenia przez Komisję, nigdy jednak wcześniej nie zostało tak wyraźnie stwierdzone. Nigdy też, żaden z trzech krajów, a w szczególności Brytyjczycy i Amerykanie nie wskazali oficjalnie na związek pomiędzy tymi kwestiami. Z kolei strona polska powołując się na brak ostatecznego, prawnego potwierdzenia zachodniej granicy, odmawiała wzięcia odpowiedzialności za spłatę zadłużenia. Warszawa doskonale zdawała sobie sprawę z tego, o jakie konkretnie zobowiązania finansowe chodzi i to jeszcze przed wydaniem orzeczenia przez Komisję w 1958 r.⁸²².

Z inicjatywą powrotu do dyskusji na ten temat wyszła Warszawa. Już w trakcie składania aide-mémoires w kwietniu i maju 1969 r., dyplomaci PRL wskazywali, że Polska zainteresowana jest uregulowaniem zadłużenia gdańskiego. Uczyniono to jednak w bardzo

---

⁸¹⁹ BoE OV120/3, dz. cyt., Question – Will it be possible to immobilise sufficient Danzig funds in London to satisfy the claims of U. K. creditors, 11 Jul 1939, k. 15.

⁸²⁰ BoE OV 120/17, Danzig. League Loans Committee, A. Hoar to F. McCombe, 24th May 1940, k. 47; BoE OV120/3, dz. cyt., R. Dancy, Danzig – League Loans, 21 Jan 1963, k. 131.

⁸²¹ FCO 64/208, dz. cyt., Mr Amery's visit to Poland 26 September- 1 October 1973 Danzig bonds and gold (brief no 16).

⁸²² AMSZ Z-23 W-17 T 209, GM Rewindykacja, H. Kotlicki, Notatka w związku z zadłużeniem gdańskim, 15 V 1958.

zawołowany sposób, ponieważ w przypadku USA tę kwestię wymieniono pośród innych spraw finansowych we wzajemnych relacjach, które wymagały uregulowania⁸²³. Polska dokonała więc pewnego umniejszenia wagi tego problemu, który okazał się jednak kluczowy dla przekazania złota gdańskiego.

Wydawać by się mogło, że propozycja Warszawy stanowiła wyjście naprzeciw oczekiwaniom tych rządów, których dotyczyła kwestia długów gdańskich – Wielkiej Brytanii i USA. Tymczasem stosunek obu tych państw do polskiej propozycji był początkowo ambiwalentny. Z jednej strony powiązanie sprawy przekazania złota z innymi kwestiami finansowymi, w tym z regulacją zadłużenia gdańskiego wydawał się Amerykanom atrakcyjną propozycją. Z drugiej strony nie widzieli oni korzyści dla siebie w połączeniu regulacji zadłużenia byłego WMG z rozwiązaniem innych problemów finansowych. Ambasada USA w Warszawie sugerowała, że być może należy powiązać te sprawy tylko w warstwie retorycznej⁸²⁴. Do owych innych problemów finansów należały m.in. polskie przedwojenne obligacje dolarowe, na których uregulowaniu również zależało stronie amerykańskiej. Strona polska wyrażała więc chęć rozwiązania i tego problemu. Negocjacje w tej sprawie udało się zakończyć w 1975 r.⁸²⁵

Brytyjczycy konsekwentnie oczekiwali uregulowania sprawy zadłużenia: „Nie ma sensu zwracać się do Polaków w sprawie długu obligacyjnego w szterlingach, jeśli nie mamy im nic do zaoferowania w kwestii złota gdańskiego” – tak FCO przekonywało Treasury w maju 1971 r.⁸²⁶. Po podpisaniu układu polsko-zachodnoniemieckiego CFB oczekiwała od brytyjskiego rządu podjęcia akcji w sprawie obligacji. Brytyjczycy mieli świadomość, że jeżeli użyją porozumienia PRL–RFN jako argumentu na rzecz spłaty zobowiązań, na tej samej podstawie będą musieli przekazać Polsce złoto. Ich zdaniem układ ten nie zmienił stanowiska rządu brytyjskiego w sprawie statusu Gdańska⁸²⁷. Jednocześnie Londyn był przekonany, że Warszawa nie spłaci obligacji, dopóki nie otrzyma złota gdańskiego⁸²⁸.

Zauważalna zmiana w podejściu brytyjskim i amerykańskim miała miejsce dopiero w drugiej połowie 1972 r. W lipcu., po tym jak strona polska po raz kolejny wysunęła postulat zwrotu złota, dyrektor Wydziału Wschodnioeuropejskiego i Sowieckiego FCO, Martin Selby

---

⁸²³ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., American Embassy in Warsaw to Secretary of State, 6 May, 1969, k. 7.

⁸²⁴ Tamże, k. 7-8.

⁸²⁵ J. Tyszkiewicz, dz. cyt. s. 345-346; autor omawiając spłatę obligacji dolarowych III RP wspomina też o obligacjach WMG, ale błędnie datuje zawarcie porozumienia w tej sprawie na 1975 r.

⁸²⁶ TNA FCO 28/1467, Financial claims: HM Government policy on sterling bonded debt and Danzig gold: legal status of interwar Free City of Danzig (post 1945 Gdansk), P. Weston to E. Beaven, 9 Jul 1971.

⁸²⁷ Tamże, P. Weston to K. Chamberlain, 30 Dec 1970.

⁸²⁸ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., E. Crowley to E. Maurer, 24 Aug 1971, k. 163.

w rozmowie z I sekretarzem ambasady PRL w Londynie Juliuszem Białym, stwierdził, że układ PRL–RFN zasadniczo zmienił sytuację w sprawie złota. Jednocześnie zaznaczył, że Wielka Brytania pragnie przy tej okazji uregulować kwestię gdańskich obligacji⁸²⁹. Z kolei Amerykanie nie do końca orientowali się nawet w tamtym czasie czy są jacyś amerykańscy obligatariusze. Jak relacjonował w lipcu 1972 r. Brian Crowe z ambasady brytyjskiej w Waszyngtonie, sprawa zadłużenia i przynależności państwowej Gdańska stanowiły dwa oddzielne problemy prawne. Zdaniem Brytyjczyka nienormalne było to, że Zachód kwestionuje polską zwierzchność nad Gdańskiem jego przynależności do PRL z powodu braku traktatu pokojowego z Niemcami – a Polska z tej samej przyczyny – wzięcie odpowiedzialności za długi gdańskie. Crowe trafnie przewidywał reakcję Warszawy na propozycję uregulowania zadłużenia: „Polacy bez wątpienia będą trochę tupać i krzyczeć, ale jeżeli to jedyny sposób, poprzez który będą mogli położyć swoje ręce na złocie, bez wątpienia zmieniają swoje zdanie”⁸³⁰.

Władze PRL nie zasypywały gruszek w popiele. W czasie rozmów z amerykańską delegacją handlową 2 sierpnia 1972 r. w Warszawie, strona polska poprosiła o wsparcie w rozmowach z Komisją, argumentując, że układ PRL–RFN został już ratyfikowany, co wzmacnia pozycję Polski w staraniach o złoto gdańskie. Polacy przekonywali również, że zarówno Brytyjczycy jak i Francuzi opowiedzieli się już za przekazaniem złota. USA zwlekały jednak z podjęciem decyzji. Działania Waszyngtonu uległy jednak przyspieszeniu pod presją FBPC. Podobnie jak ich odpowiednicy po drugiej stronie Atlantyku oczekiwali, że sprawa obligacji zostanie poruszona w kolejnej rundzie negocjacji odnośnie polskich obligacji zaplanowanych na wrzesień 1972 r.⁸³¹ W grudniu Departament Stanu polecił Ambasadzie USA w Paryżu zorientować się, ile wynosi wartość długu obligacyjnego w funtach i frankach. Waszyngton nie wiedział jeszcze w tamtym czasie, że nie było obligacji w ostatniej walucie, lecz planował konsultacje z pozostałymi partnerami. Wspólny front miał służyć wzmocnieniu amerykańskiego stanowiska⁸³².

Pod koniec stycznia 1973 r. Ambasada USA w Londynie konsultowała się w sprawie złota i obligacji gdańskich z FCO. Kierownik Sekcji Północnej Wydziału

---

⁸²⁹ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., J. Biały: Notatka z rozmowy w dniu 26 VII [1972] z Nacz. Wydz. Północnego Foreign and Commonwealth Office – S W Martinem, k. 482; Biały najpewniej pomylił się odnośnie afiliacji swojego rozmówcy, Wydział Północny FCO (Northern Department) został rozwiązany w 1968 r., Martin pracował w Northern Section Eastern European and Soviet Department – zob. *British Diplomats Directory*, part 4, ed. C. Makie, FCO Historians, p. 934-935 [https://issuu.com/fcohistorians/docs/bdd_part_4_with_covers].

⁸³⁰ W oryginale: “The Poles would no doubt kick and scream a bit, but if it was the only they could lay their hands on the gold, they would no doubt come round in the end “ - TNA T 312/3359, dz. cyt., B. Crowe to S. Martin, 14 Jul 1972.

⁸³¹ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., E. Maurer to Weintraub [Danzig Gold Claim], k. 147.

⁸³² Tamże, Department of State Telegram to American Embassy in Paris, 20 Dec 1972, k. 88.

Wschodnioeuropejskiego i Sowieckiego, Derek Tonkin zgodził się ze stanowiskiem amerykańskim, że możliwość zawarcia traktatu pokojowego (z Niemcami) jest dosyć odległa. Gdyby go podpisano, Polska z pewnością otrzymałaby Gdańsk. W obecnej sytuacji pożądanym jest zakończenie prac Komisji i uregulowanie kwestii długów. Brytyjczyk, podobnie jak Amerykanie, opowiadał się za powiązaniem przekazania złota wraz z kwestią uregulowania obligacji. Jednocześnie Tonkin był przekonany, że „będzie bardzo trudno znaleźć taką formułę, która nie będzie obrażała polskich wrażliwości, w szczególności dotyczących kwestii granicznych”. Poinformował też ambasadę USA, że Francuzi nie mają żadnych obligacji i być może będą chcieli powiązać przekazanie złota z inną kwestią⁸³³. Londynowi i Waszyngtonowi brakowało formalnego łącznika pomiędzy tymi dwoma sprawami.

Polska zdawała sobie sprawę z tego, że zachodnie rządy mogą powiązać wydanie złota gdańskiego z kwestią obligacji. Ministerstwo Finansów w notatce dla MSZ z maja 1972 r. pisało, że należy się liczyć z „możliwością powiązania przez rządy reprezentowane w trójstronnej komisji sprawy wydania monetarnego złota gdańskiego Polsce z uregulowaniem przedwojennych pożyczek państwowych zaciągniętych przez Wolne Miasto Gdańsk”⁸³⁴. Jednocześnie w opiniach formułowanych przez MF w latach 1972–1973 panowało przekonanie, że należy wstępnie uznać polską odpowiedzialność za obligacje gdańskie. Negocjacje nad spłatą zadłużenia zamierzano podjąć dopiero po przekazaniu PRL złota⁸³⁵.

Na przełomie stycznia i lutego 1973 r. Polska podjęła akcję dyplomatyczną w sprawie złota gdańskiego wobec trzech rządów i Komisji. 23 stycznia wiceminister spraw zagranicznych Romuald Spasowski odbył nieformalną rozmowę z amerykańskim ambasadorem Richardem Daviesem. Polak zaznaczył, że woli najpierw podjąć sprawę nieoficjalnie, mając świadomość, że zdanie USA w tej kwestii jest ważne, jeśli nie decydujące. Spasowski określił temat rozmowy jako jedyny nierozwiązany problem we wzajemnych relacjach od czasów II wojny światowej⁸³⁶. Podobne rozmowy Spasowski odbył z ambasadorami brytyjskim i francuskim. Brytyjski ambasador Thomas Brenchley powstrzymał się od komentarza w sprawie złota, ale zapytał, czy Polska jest gotowa wziąć odpowiedzialność za ich spłatę, na co wiceminister odpowiedział twierdząco. Najbardziej

---

⁸³³ Tamże, US Embassy in London to Secretary of State, 26 Jan 1973, k. 65.

⁸³⁴ AAN 21/232, Ministerstwo Finansów, Dep. Zagraniczny, Sprawa monetarnego złota gdańskiego 1972, Notatka na temat monetarnego złota gdańskiego, 30 V 1972, k. 3-4.

⁸³⁵ Tamże, M. Krzak do J. Czyrka, 4 VIII 1972, k. 6; AAN 21/233, dz. cyt., Notatka dla Obywatela Podsekretarza Stanu Mariana Krzaka, 15 I 1973, k. 10-12.

⁸³⁶ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., US Embassy in Warsaw to Secretary of State, 26 Jan 1973, k. 65.

przychylnie stanowisko zajął natomiast ambasador francuski Augustin Jordan, który przyznał, że nie zna sprawy, ale zapowiedział, że jego rząd podejdzie do niej życzliwie⁸³⁷.

W lutym strona polska złożyła ambasadorom trzech rządów jednobrzmiące noty odnośnie przekazania Polsce złota gdańskiego. W dokumencie tym, Warszawa wyraziła żal z powodu braku odpowiedzi na aide-mémoire z 1969 r. i brak działań ze strony danego rządu, mających na celu wsparcie polskich starań o przekazanie złota gdańskiego. Oprócz znanej już argumentacji pojawiło się odwołanie do umowy pomiędzy Warszawą a Bonn z 7 grudnia 1970 r. Strona polska powołała się na wejście w życie układu PRL–RFN w dniu 3 czerwca 1972 r., z wyszczególnieniem artykułu 1. mówiącym o ostatecznym charakterze zachodniej granicy Polski. Stwierdzono, że „Te granice nie są obecnie kwestionowane przez żadne państwo”, zatem nie ma przeszkód by te trzy rządy podjęły kroki w celu przekazania Polsce złota gdańskiego⁸³⁸. Warszawa, poprzez wystosowanie noty z 1 lutego, ułatwiła państwom anglosaskim powiązanie przekazania złota ze spłatą obligacji gdańskich

Państwa anglosaskie spodziewały się tego, że strona polska zwróci się oficjalnie w sprawie przekazania złota gdańskiego, co potwierdził brytyjski komisarz. W dniu, w którym Warszawa złożyła swoją notę, 1 lutego 1973 r., Komisja omawiała rewizję orzeczenia z 1958 r. Ustaliła, że zmiana orzeczenia może nastąpić na wniosek trzech rządów (z ich własnej inicjatywy bądź po otrzymaniu prośby ze strony polskiej) wraz z uzasadnieniem owej zmiany⁸³⁹. Z korespondencji Ambasady USA w Brukseli do Departamentem Stanu wynika, że moment przekazania złota oraz kraj przeznaczenia komisarze pozostawili w gestii trzech stolic. Brytyjski i francuski komisarz wskazywali zarazem, że trudno by jakiegokolwiek inne państwo niż Polska mogło otrzymać złoto gdańskie. Komisarz francuski zwrócił uwagę, że nie ma potrzeby wikłania Komisji w negocjacje dotyczące długów i będzie ona w tej sprawie postępować zgodnie z instrukcjami rządów⁸⁴⁰.

Odpowiedź trzech rządów na polską notę z 1 lutego nastąpiła dość szybko. 13 lutego 1973 r. dyrektor Departamentu Wschodnioeuropejskiego i Sowieckiego FCO Julian Bullard wręczył odpowiedź na polską notę Januszowi Zabłockiemu z Ambasady PRL. Stwierdzono w niej, że Komisja uważa złoto gdańskie za sprawę wymagającą ponownego rozpatrzenia.

---

⁸³⁷ AAN 21/233, dz. cyt., R. Spasowski: Pilna notatka w sprawie „złota gdańskiego”, 9 II 1973, k. 20-23.

⁸³⁸ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., American Embassy in Warsaw to Secretary of State, 1 Feb 1973, k. 46; tamże, Embassy of the Polish People's Republic in Washington, D. C., 1 Feb 1973, k. 50-52; BoE OV120/4 Danzig. Country file., no. 23-2-73 [kopia]; CAD MAE 548 INVA 2089, dz. cyt., L'Ambassade de Pologne à Ministère des Affaires Etrangères, le 1 Fervrier 1973; Komisji kopię noty przekazano dopiero 8 V 1973 - CAD TGC 160QO68 CC/POL II, dz. cyt., Secretary general to three Commissioners, 8 May 1973.

⁸³⁹ TNA DG 9/15, dz. cyt., Minutes of Meetings 179-220, Meeting no. 188, 1 Feb 1973.

⁸⁴⁰ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., American Embassy Brussels to Secretary of State, 3 Feb 1973, k. 33-35.

Jednocześnie FCO w kolejnych akapitach przypominało o zadłużeniu gdańskim i zaproponowało, aby strona polska zwróciła się bezpośrednio do LLC i CFB w celu podjęcia negocjacji dotyczących uregulowania zadłużenia. Zabłocki zaprotestował przeciwko iunctum pomiędzy kwestią złota a długami. Bullard stwierdził że FCO nie czyni formalnego związku, jedynie przypomina o należnościach w interesie brytyjskich posiadaczy obligacji⁸⁴¹. Odpowiedź FCO wraz z listą pożyczek została przekazana do Warszawy 14 lutego 1973 r.⁸⁴². W ten dosyć inteligentny sposób Brytyjczycy powiązali obie sprawy i dali jasno do zrozumienia Polakom, że będą mogli otrzymać złoto, jeśli podejmą negocjacje w sprawie zadłużenia.

Również przedstawiciele Departamentu Stanu w momencie wręczenia polskiej noty przez ambasadora Witolda Trąmpczyńskiego zaznaczyli, że chcieliby poruszyć sprawę obligacji gdańskich⁸⁴³. Strona francuska była otwarta na wydanie złota Polsce bez wiązania tej decyzji ze sprawą obligacji (posiadał je jeden francuski obywatel, były one denominowane w funtach), jednocześnie Paryż nie chciał być w opozycji wobec Londynu i Waszyngtonu. Z drugiej strony podkreślano, że dynamiczny rozwój stosunków z Warszawą nie pozwala na dalsze wstrzymywanie przekazania złota⁸⁴⁴.

Państwa anglosaskie, a w szczególności Wielka Brytania, oczekiwały, że po tak sformułowanej odpowiedzi Polska zwróci się do organizacji skupiających obligatariuszy z inicjatywą negocjacji nad zadłużeniem gdańskim. Taka reakcja jednak nie nastąpiła. Dlatego nie może dziwić reakcja Dereka Tonkina i Johna Nossa w czasie rozmowy z dyplomatami PRL 13 kwietnia 1973 r. w FCO. Pośród dyskusji dotyczącej stosunków polsko-brytyjskich, sekretarze ambasady Antoni Knychala i Jan Rabś dopytywali się o postępy w sprawie złota gdańskiego. Brytyjscy rozmówcy odpowiedzieli że sprawa utknęła w martwym punkcie, bo Komisja Trójstronna nie podjęła żadnej decyzji i FCO będzie musiało jej przypomnieć o tej

---

⁸⁴¹ 13 lutego, *szyfrogram ambasadora w Londynie w sprawie restytucji złota Wolnego Miasta Gdańska*, [w:] PDD 1973, red. P. M. Majewski, Warszawa 2006, dok. 21.

⁸⁴² AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., A. Starewicz do E. Wyznera, 14 II 1973, k. 352-354.

⁸⁴³ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., W. Stoessel to Casey [Briefing memorandum], 21 Feb 1973; AAN 21/233, dz. cyt., Szyfrogram nr 1291 z Waszyngtonu, 2 II 1973, k. 2.

⁸⁴⁴ Tamże; TNA FCO 28/2739, Negotiations for the restoration of Poland of gold held by Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, Visit to Poland by the secretary of state for Foreign and Commonwealth Affairs 13-15 July 1975, [Gdańsk (Danzig) gold and bonds, brief no 211]; BoE OV120/4, Danzig. Country file, Telegram of British Embassy to FCO; CAD MAE 548 INVA 2089, dz. cyt., S. Boidevaix à Monsieur le Ministre de l'Economie et des Finances, le 10 Jul 1973 ; w późniejszym czasie (październik 1975) Paryż zadowolili gwarancje ze strony Londynu, iż ewentualni francuscy obligatariusze będą potraktowani na takich samych warunkach jak brytyjscy – zob. tamże, Les Ministere des Affaires Attrangeres à Ambassade de Grande Bretagne Paris, le 22 octobre 1975.

kwestii⁸⁴⁵. To niezgodne z prawdą stwierdzenie miało najwidoczniej skłonić Warszawę do zastanowienia się, dlaczego wciąż nie udało się jej zrealizować zakładanego celu.

W następnych miesiącach, Ambasada PRL kilkakrotnie dopytywała FCO o postępy w sprawie złota gdańskiego, ale spotykała się z zapewnieniami iż wkrótce Komisja podejmie decyzję. Za formę przynęty należy uznać poinformowanie Zabłockiego w sierpniu 1973 r. o tym, że trzy rządy przygotowały już projekt noty (która doprowadziłaby do zmiany orzeczenia) i został on przesłany Komisji w celu uzgodnienia⁸⁴⁶. Było to z resztą zgodne ze stanem faktycznym i wynikało z przyczyn praktycznych – trzy rządy nie widziały nic złego w tym, aby zawczasu przygotować odpowiednie dokumenty⁸⁴⁷.

Projekt noty jaką miały skierować trzy rządy do Komisji, kiedy problem długu obligacyjnego zostanie rozwiązany, przygotowywała strona brytyjska, która już 22 lutego 1973 r. przesłała swój projekt do Waszyngtonu i Paryża. Ostatecznie to amerykańska wersja, z nieznacznymi poprawkami, stała się treścią identycznych not przesłanych przez trzy stolice do Komisji w 1976 r. Różnica pomiędzy projektami polegała na brzmieniu uzasadnienia prośby o zmianę orzeczenia z 1958 r. W brytyjskiej wersji podkreślono, że pomimo upływu 14 lat od wydania orzeczenia żaden inny rząd nie zgłosił roszczeń do złota gdańskiego, a tym samym rząd polski jest jedynym pretendentem do niego, dlatego trzy rządy proszą Komisję o zmianę orzeczenia, z zastrzeżeniem, że jeśli zajdzie w przyszłości taka potrzeba, to szczegóły decyzji Komisji znajdują się w przyszłej „regulacji pokojowej”, o której mówił protokół poczdamski⁸⁴⁸. Z kolei amerykańska wersja unikała tak kategorycznych stwierdzeń, które miałyby wpływ na przyszły traktat pokojowy z Niemcami. W projekcie Waszyngtonu również odwołano się do tej kwestii, ale w kontekście, że nie ma w tamtym czasie planów na „regulację pokojową”. W wersji amerykańskiej odwołano się również do protokołu poczdamskiego, podkreślając że na jego mocy Polska sprawuje władzę nad Gdańskiem od 27 lat, przeznaczając na miasto środki finansowe.

Takie brzmienie noty Departament Stanu uzasadniał przede wszystkim stanowiskiem Zachodu względem granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Zdaniem Waszyngtonu taki projekt w żaden sposób nie przesądzał o przynależności de iure Gdańska do Polski. Waszyngton

---

⁸⁴⁵ 24 kwietnia, *notatka ambasady w Londynie z rozmowy z urzędnikami w Foreign Office o stosunkach polsko-brytyjskich*, [w:] PDD 1973, dok. 76.

⁸⁴⁶ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., J. Zabłocki: Notatka z rozmowy z p. o. dyrektorem Departamentu Europy Wschodniej i ZSRR w Foreign Office D. Tonkinem w dniu 8 sierpnia 1973, k. 358; TNA FCO 28/2304, Negotiations for the restoration to Poland of gold held by Tripartite Commission for Restitution of Monetary Gold, Telegram no. 169, 10 Jul 1973.

⁸⁴⁷ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., US Embassy in Brussels to Secretary of State, 3 Feb 1973, k. 33-35.

⁸⁴⁸ BoE OV120/4, dz. cyt., Telegram no. 499, 22 February 1973.

uważał również za wspaniałomyślne brak formalnego połączenia spraw złota i obligacji. Jednocześnie Amerykanie, podobnie jak Brytyjczycy uważali za słuszne czasowe zsynchronizowanie tych dwóch kwestii. Departament Stanu przekonywał swoją ambasadę w Brukseli, że jeżeli nie będzie zauważalnego postępu w sprawie obligacji, przekazanie noty do Komisji będzie wstrzymywane⁸⁴⁹, co faktycznie stanie się w przyszłości.

Mijały kolejne miesiące, ale strona polska nie kontaktowała się ani z brytyjskimi, ani z amerykańskimi organizacjami skupiającymi obligatariuszy. Ambasador brytyjski w Warszawie latem 1973 r. sugerował wobec tego, aby LLC i CFB samodzielnie podjęły nieoficjalne kontakty z polską ambasadą w Londynie. FCO uznało ten pomysł za słuszny, przede wszystkim dlatego, że udałoby się przetestować reakcję strony polskiej⁸⁵⁰. W tej sytuacji w październiku 1973 r. przedstawiciele BoE i CFB odwiedzili polską ambasadę. Przekazali oni Leonardowi Lachowskiemu, radcy ekonomicznemu zaproszenie do negocjacji z CFB i LLC, wręczając wykaz emisji obligacji wraz z ich szacunkowymi wartościami. Ku zdziwieniu Brytyjczyków, Lachowski powiedział, że nie może skomentować ich wypowiedzi, ponieważ jest nowy w ambasadzie i nie zna tej sprawy, ale przekaże wiadomość do Warszawy. Również Seroczyński, attaché ekonomiczny⁸⁵¹, który był na placówce od dwóch lat nie słyszał o sprawie obligacji gdańskich. Brytyjczycy wyjaśnili, że wcześniej rząd polski odmawiał negocjacji na ten temat, tłumacząc się kwestią zachodniej granicy. Jednocześnie przekonywali Polaków, że w świetle polsko-zachodniemieckiego układu sytuacja uległa zmianie. W trakcie rozmowy nie została poruszona sprawa złota. Brytyjczycy opisując spotkanie z Polakami byli zaskoczeni ich niewiedzą, bo sprawa zadłużenia była już wielokrotnie poruszana⁸⁵². Kwestia złota i obligacji, pomimo tego, że FCO zasugerowało ją jako jeden z tematów rozmów, nie była omawiana w trakcie wizyty brytyjskiego podsekretarza stanu Juliana Amery'ego w Polsce w dniach 26 września–1 października 1973 r⁸⁵³.

Rok 1973 zakończył się więc patem dla obu stron. Wynikało z dość kuriozalnej sytuacji. Trzy stolice oczekiwały na ruch Warszawy w sprawie obligacji: „To czego Polacy nie wiedzą, polega na tym, że wstrzymaliśmy wszelkie trójstronne działania dotyczące złota do momentu zauważalnego postępu w sprawie obligacji” – takimi spostrzeżeniem wymieniali się

---

⁸⁴⁹ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Secretary of State to American Embassy Brussels, June 26, 1973, k. 28-32.

⁸⁵⁰ BoE OV120/4, dz. cyt., D. Tonkin to C. Wyatt, 3 Jul 1973.

⁸⁵¹ Nie udało się zidentyfikować tego dyplomaty w polskich źródłach, jak również w konsultacjach z pracownikami AMSZ.

⁸⁵² TNA FCO 28/2304, dz. cyt., M. Cough to E. Beaven, 17 Oct 1973.

⁸⁵³ Por.: 7 listopada, *pilna notatka z wizyty brytyjskiego podsekretarza stanu Juliana Amery'ego*, [w:] PDD 1973, dok. 199; FCO 28/2304, dz. cyt., Mr Amery's visit to Poland (26 September-1 October 1973), Danzig bonds and gold (brief no. 16).

pracownicy FCO w grudniu 1973 r.⁸⁵⁴. Amerykanie, już w styczniu 1974 r. w depeszy do swojej ambasady w Brukseli wyrazili zdziwienie postawą Warszawy⁸⁵⁵. Z kolei strona polska zamierzała podjąć rozmowy dotyczące zadłużenia dopiero po przekazaniu złota gdańskiego.

Rola organizacji reprezentujących obligatariuszy

Rozmowy w sprawie spłaty obligacji prowadziły z reguły organizacje reprezentujące wierzycieli (obligatariusze mogli być obywatelami różnych krajów). Ta pozorna asymetria nie ułatwiała dłużnym rządów osiągnięcia swoich celów. Wręcz przeciwnie, organizacje te były bardziej bezkompromisowe niż dyplomaci, ponieważ w przeciwieństwie do nich, walczyły o kapitał swoich klientów (pobierając za to stosowne opłaty), który nie mógł być zastąpiony np. innymi roszczeniami w dwustronnych relacjach ekonomicznych, jak to bywa między danymi krajami. W Wielkiej Brytanii zajmowała się tym CFB, która zazwyczaj dążyła do zawarcia tzw. klasycznego porozumienia, polegającego na wznowieniu wykupu obligacji po obniżonym oprocentowaniu. Było to bardzo kosztowne rozwiązanie dla dłużnika, dlatego niektóre rządy (w szczególności z Europy Środkowo-Wschodniej) oferowały zryczałtowany wykup obligacji za pewną część ich nominalnej wartości (czyli wartość do której zwrotu zobowiązany jest emitent wraz z narosłymi odsetkami⁸⁵⁶). W razie przypadku porozumienia CFB publikowała ofertę wykupu w prasie i rekomendowała ją obligatariuszom. W ten sposób udało się uzyskać porozumienie w sprawie obligacji z Węgrami. CFB wola odrzucić ofertę pozostawiając obligacje niewykupione, niż przyjąć gorsze warunki. Odrzucenie przez korporację oferty kraju-dłużnika nie skutkowało formalnym zakazem zaoferowania wykupu obligacji przez dłużnika. Jednakże w tym wypadku obligatariuszowi nie przysługiwała ochrona ze strony CFB czy rządu państwa którego był obywatelem. Tak było w wypadku szczodrej oferty Czechosłowacji z 1960 r. wykupu obligacji za 75% ich nominalnej wartości, która została odrzucona. CFB była wspierana przez Treasury i BoE. Podobnie postępowała amerykańska organizacja FBPC, wspierana przez władze USA⁸⁵⁷.

Organizacje reprezentujące obligatariuszy oczekiwały, że z władzami PRL uda się zawrzeć klasyczne porozumienie⁸⁵⁸. Warto wspomnieć, że latem 1969 r. CFB rozważała

---

⁸⁵⁴ Tamże, M. Jones to J. Bullard, 12 Dec 1973.

⁸⁵⁵ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Secretary of State to American Embassy in Brussels, 7 Jan 1974, k. 620.

⁸⁵⁶ *Wartość nominalna*, [w:] Słowniczek. Obligacje skarbowe [<https://www.obligacjeskarbowe.pl/sloowniczek/>].

⁸⁵⁷ TNA FCO 64/208, dz. cyt., J. Hobbs to D. Tonkin, 30th May 1973; TNA FCO 28/2530, dz. cyt., The Council of the Corporation of Foreign Bondholders, 2 Apr 1974

⁸⁵⁸ Tamże.

zaspokojenie roszczeń w RFN w oparciu o zachodnioniemiecką ustawę (Lastenausgleichsgesetz z 14 sierpnia 1952 r.), która dawała możliwość częściowej rekompensaty dla niemieckich posiadaczy z powodu nacjonalizacji w Polsce. Federalny Urząd ds. Wyrównań (Bundesausgleichsamt) uznał obligacje gdańskie za podlegające odszkodowaniom⁸⁵⁹. Taka koncepcja wydawała się jednak nierealistyczna dyrektorowi generalnemu CFB Charlesowi Wyattowi⁸⁶⁰. Presję wywierali posiadacze obligacji. Rekordzista z Gosfield z hrabstwa Essex potrafił w latach 1974–1975 wysłać do LLC, FCO, BoE oraz ministra spraw zagranicznych Jamesa Callaghana siedem listów w których żądał podjęcia bardziej intensywnych działań⁸⁶¹. Podobnie było w wypadku amerykańskim posiadaczy, którzy interweniowali w tej sprawie w Departamencie Stanu⁸⁶².

W 1974 r. CFB otrzymała pismo od Fritza Åberg, prezesa Skyddsforenngen för Utländska Värdepapper, zrzeszającej szwedzkich obligatariuszy. Informował on o porozumieniu między rządem Szwecji i Polski w sprawie spłaty przedwojennych obligacji posiadanych przez szwedzkich obywateli. Chciał dowiedzieć się, czy jego rząd rozmawiał o tym z CFB. Zrelacjonował ponadto działania podejmowane przez jego organizację w sierpniu 1974 r. wobec Bundesschuldenverwaltung (Federalną Administracją ds. Długów) w Bad Hamburg, dotyczące roszczeń wobec Die Konversionskasse für deutsche Auslandsschulden (tzw. Koki), która zajmowała się obsługą niemieckiego długu zagranicznego. W czasie wojny w instytucji tej miały być odkładane również środki na poczet zadłużenia gdańskiego. Åberg powołał się na przypadek obligacji Drezna, których wykup został zaoferowany w 1966 r. przez niemiecką instytucję. Od urzędników Bundesschuldenverwaltung uzyskał odpowiedź, że zaspokojenie roszczeń gdańskich byłoby sprzeczne z umową w sprawie niemieckich długów z 27 lutego 1953 r (tzw. umowa londyńska)⁸⁶³. W odpowiedzi na list Szweda Wyatt stwierdził, że nie widzi podstaw dla odmowy przez Bundesschuldenverwaltung zaspokojeniu roszczeń w oparciu o umowę londyńską⁸⁶⁴.

Umowa ta obniżyła niemieckie zadłużenie z tytułu I i II wojny światowej. Państwa zachodnie poczyniły w niej znaczące ustępstwa wobec Bonn godząc się na odroczenie roszczeń za okres drugiej wojny światowej do czasu ostatecznego uregulowania kwestii reparacji w traktacie pokojowym z Niemcami⁸⁶⁵. Kolejne zachodnioniemieckie rządy skwapliwie

---

⁸⁵⁹ BoE OV120/3, dz. cyt., E. Speyer to C. Wyatt, 1st July 1969, k. 163-164.

⁸⁶⁰ Tamże, C. Wyatt to R. Cunnell, 15 Jul 1969, k. 168.

⁸⁶¹ TNA FCO 28/2530, dz. cyt., E. Harri to J. Callaghan, 12 April 1974.

⁸⁶² LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., H. Beck to Polish Desk, Department of State, 2 Mar 1974, k. 732.

⁸⁶³ BoE OV120/4, dz. cyt., F. Åberg to C. Wyatt, 18th December 1974, k. 118.

⁸⁶⁴ Tamże, C. Wyatt to F. Åberg, 23rd December 1974, k. 120.

⁸⁶⁵ J. Barcz, J. Kranz, dz. cyt. s. 48-49.

wykorzystywały zapisy umowy w dyskusjach na temat reparacji, odszkodowań czy spłaty długów, aby odmówić przekazania środków finansowych⁸⁶⁶. Warunki umowy londyńskiej przyspieszył wzrost ekonomiczny RFN. Porozumienie pomogło położyć fundament pod *Wirtschaftswunder*, zachodniemiecki cud gospodarczy⁸⁶⁷.

Åberg kontynuował swoje starania⁸⁶⁸. By uzyskać dostęp do archiwaliów związanych z obligacjami gdańskimi odwiedził oddział Bundesarchiv w Koblencji, tam odmówiono mu do nich dostępu, żądając zezwolenia Auswärtiges Amt (AA)⁸⁶⁹. Åberg zwrócił się także z wnioskiem o dostęp do dokumentów Ministerstwa Finansów Rzeszy do prezydenta Bundesarchiv, prof. Hansa Boomsa argumentując, że mogą być one przydatne dla polsko-szwedzkich negocjacji w sprawie obligacji gdańskich. Odpowiedź Boomsa była negatywna, w dniu 28 stycznia 1975 r. poinformował AA, że udostępnienie dokumentów „mogłoby naruszyć niemieckie interesy”. Jednocześnie Booms prosił ministerstwo spraw zagranicznych o podjęcie decyzji, czy kopie archiwaliów należy przekazać bezpośrednio do Bonn, czy może do ambasady RFN w Sztokholmie⁸⁷⁰. W AA wiadano, że polsko-szwedzkie negocjacje zakończyły się 27 listopada 1974 r. podpisaniem porozumienia. Z prośbą o udostępnienie archiwaliów powinien wystąpić rząd Szwecji⁸⁷¹. Korespondencja pomiędzy niemieckim Federalnym Ministerstwem Gospodarki i Finansów a MSZ świadczy, iż to pierwsze nie miało nic przeciwko udostępnieniu archiwów Åbergowi⁸⁷². W archiwaliach, o które prosił Szwed znajdowała się m.in. korespondencja pomiędzy Administracją Długów Rzeszy (*Reichsschuldenverwaltung*) a zarządem likwidacyjnym byłego WMG (*Abwicklungsverwaltung der ehemaligen Freien Stadt Danzig*). Wynika z niej, że w trakcie wojny na spłatę zadłużenia gdańskiego były przekazywane środki na odpowiednie konto w Reichsbanku⁸⁷³. Sam

---

⁸⁶⁶ K. H. Roth, *German Reparation Debts After the Second World War—A Research Summary*, „Critique”, 2020, t. 48, nr 2-3, s. 141; T. Korban, *Bank von Danzig (1923-1939) i jego związki z Polską*, [w:] *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 5, red. S. Szyc, Warszawa 2023, s. 67–79.

⁸⁶⁷ G. Galofré-Vilà, C. M. Meissner, M. McKee, D. Stuckler, *The economic consequences of the 1953 London Debt Agreement*, „European Review of Economic History”, 2019, t. 23, nr 1, s. 25.

⁸⁶⁸ BoE OV120/4, dz. cyt., R. Best, D. Lewty, 8 Jan 1975, k. 121.

⁸⁶⁹ BoE OV120/5, Danzig. Country file, F. Åberg to C. Wyatt, 1 May 1974, k. 1

⁸⁷⁰ PA AA B 86-REF. 514/1574, Münzgold der Stadt Danzig, H. Booms and das Auswärtiges Amt, 5.2.1975; List prezydenta Bundesarchiv rozpoczął poszukiwanie instytucji odpowiedzialnej za ten fragment archiwów Rzeszy: referatów AA, Federalnego Ministerstwa Gospodarki i Finansów, a nawet Bundesbanku – tamże, Bundesministerium für der Finanzen an das Auswärtige Amt, 9.4.1975 – Tamże, Deutsche Bundesbank an das Auswärtiges Amt, 20.3.1975. Referat 214 AA stwierdził nawet, że nie jest w stanie ocenić, czy interesy niemieckie mogą zostać naruszone w związku z rzekomymi negocjacjami polsko-szwedzkimi – tamże, Referat 214 an das Referat 514 im Hause, 1.4.1975.

⁸⁷¹ Tamże, Auswärtiges Amt an das Bundesarchiv, den 2. Juni, 1975.

⁸⁷² Tamże, Bundesministerium der Finanzen an das Auswärtige Amt, den 14. August 1975.

⁸⁷³ Tamże, Reichsschuldenverwaltung an die Abwicklungsverwaltung der ehemaligen Freien Stadt Danzig, 28. August 1940 [kopia dokumentu].

zainteresowany w celu przeprowadzenia kwerend odwiedził również kilkakrotnie Berlin Wschodni w latach 1974–1975, tam także odmówiono mu dostępu do nich.⁸⁷⁴

Na marginesie warto zaznaczyć, że AA zdawało sobie sprawę z wznowienia przez Polskę prób otrzymania złota gdańskiego, informacje w tej sprawie otrzymała ambasada RFN w Waszyngtonie od Departamentu Stanu. wraz ze szczegółowym uzasadnieniem, dlaczego w 1958 r. nikt nie otrzymał złota gdańskiego⁸⁷⁵. Władze RFN wiedziały również o późniejszych negocjacjach władz Polski z brytyjskimi i amerykańskimi organizacjami reprezentującymi obligatariuszy⁸⁷⁶.

Epizod Åberga stanowi egzemplifikację próby wyegzekwowania długów wynikających z obligacji gdańskich od RFN. Były także przykłady obywateli innych państw. Pod koniec maja 1972 r. do AA zwrócił się Artur Bergmann (adwokat przy Sądzie Apelacyjnym i Sądzie Krajowym Berlina Zachodniego) reprezentujący żydowskich posiadaczy obligacji gdańskich z zapytaniem, czy w świetle układów pomiędzy RFN a krajami zza żelaznej kurtyn”, mogą się oni ubiegać o zaspokojenie swoich roszczeń. Około 10% obligatariuszy stanowili obywatele Izraela⁸⁷⁷. W przesłanym do AA opracowaniu Bergmann przedstawił argumenty za odpowiedzialnością RFN za obligacje gdańskie: państwo Hitlera przejęło podczas wojny majątek WMG i czerpało z niego wielorakie korzyści. Przywołał przykład spłaty części austriackiego długu zagranicznego z powodu Anschlussu czy zaspokojenie roszczeń angielskiej firmy Empyrean Trading Company Ltd., której majątek przejęła Rzesza podczas wojny⁸⁷⁸. W odpowiedzi Federalne Ministerstwo Gospodarki i Finansów stwierdziło, że rząd RFN nie widzi możliwości obsługi tego zadłużenia, ponieważ byłoby to sprzeczną z umową londyńską, ponadto RFN nie jest związane zasadą sukcesji państwowej wobec Gdańska⁸⁷⁹.

Zachodniemieckie MSZ otrzymało pod koniec 1972 r. kolejne zgłoszenie, tym razem od amerykańskiego posiadacza obligacji gdańskich Waltera Labanda. Dowodził on, że skoro III Rzesza płaciła w czasie wojny odsetki od obligacji gdańskich funtowych i dolarowych niemieckim posiadaczom, pomijała zaś obligatariuszy brytyjskich i amerykańskich, to RFN jako jej prawni spadkobiercy powinni wyrównać te płatności⁸⁸⁰. Dodatkowo Laband,

---

⁸⁷⁴ BoE OV120/4, dz. cyt., R. Gilchrist to D. Lewty, 20 Feb 1975.

⁸⁷⁵ PA AA B 39-REF. IIA2/44, Verwaltung der deutschen Ostgebiete unter polnischer Verwaltung, Fernschreiben nr 1057 aus Washington, K. 475-476.

⁸⁷⁶ PAAA B 86-REF 514/1574, dz. cyt., A. Bergmann an Ministerialrat Dr. Gruner Bundesministerium f. Wirtschaft und Finanzen.

⁸⁷⁷ Tamże, A. Bergmann [an] Auswärtiges Amt, 31. Mai 1972.

⁸⁷⁸ Tamże, niedatowane opracowanie załączone do listu A. Bergmanna z 31 V 1972.

⁸⁷⁹ Tamże, Bundesministerium für der Finanzen [an] Herrn Rechtsanwalt Dr. Arthur Bergmann, den 27. Oktober 1972.

⁸⁸⁰ Tamże, W. Laband to Auswärtiges Amt, 28 Dec 1972.

uprzedzając poniekąd argumentację niemiecką przenoszącą zobowiązania na Polskę, wskazywał, że Gdańsk nie stał się częścią Polski de iure, a Polska nie włączyła obligacji gdańskich do swoich zobowiązań (honorowała jedynie przedwojenne polskie obligacje dolarowe). Na list Labanda Odpowiedziało Federalne Ministerstwo Finansów, które tak jak we wcześniejszych wypadkach stwierdziło, że spłata zadłużenia gdańskiego przez Bonn byłaby sprzeczna z umową londyńską⁸⁸¹.

Podsumowując, oczekiwania brytyjskich i amerykańskich obligatariuszy polegały na zawarciu ze stroną polską tzw. klasycznego porozumienia, które dawałoby im maksimum tego, co mogliby odzyskać wiele lat po wojnie. Niektórzy obligatariusze, również spoza krajów anglosaskich, uważali, że to RFN, zgodnie z powojennymi ustaleniami, jest spadkobierczynią długów III Rzeszy i powinna wziąć odpowiedzialność za spłatę obligacji gdańskich, przynajmniej z okresu wojny. CFB i LLC nie uważały jednak to za realistyczne, a próby pojedynczych posiadaczy obligacji były konsekwentnie odrzucane przez RFN. Bonn powoływało się w tym wypadku na zapisy umowy londyńskiej z 1953 r. Jediną możliwością pozostawały więc negocjacje ze stroną polską.

O tym, że władze PRL w końcu zdecydowały się w 1974 r. na negocjacje z reprezentantami obligatariuszy zadecydowały dwie przyczyny. Pierwszą z nich była kalkulacja ekonomiczna. Już w styczniu 1973 r. Ministerstwo Finansów dokonało dokładnych obliczeń, jakie zyski odniesie strona polska po otrzymaniu złota przy założeniu, że jednocześnie będzie musiała wywiązać się ze spłaty obligacji. Brytyjczycy trafnie przewidywali, że Polacy będą dążyli do zryczałtowanego wykupu obligacji, bo ministerstwo założyło, że uda się zawrzeć porozumienie polegające na wykupie obligacji za 30% lub 40% ich nominalnej wartości⁸⁸². Podobnych kalkulacji dokonano w lutym 1974⁸⁸³. W obu przypadkach założono, że ilość złota, przekazana w przyszłości Polsce wyniesie 3859 kg, a więc tyle, ile widniało na orzeczeniu z 1958 r. Do strony polskiej docierały począwszy od 1973 r. informacje, że rzeczywista ilość złota, którą Polacy będą mogli otrzymać stanowi 60-65% tej wielkości⁸⁸⁴ (co wynikało jak należy przypomnieć, z tego że każdy kraj otrzymywał taką część uznanych roszczeń). Strona polska była jednak zdziwiona tymi informacjami, w szczególności MSZ, które spekulowało, że być może trzy zachodnie kraje chcą pewną część złota gdańskiego

---

⁸⁸¹ Tamże, D[er] B[undesminister] d[er] F[inanzen], [an] Herrn Walter H. Laband, dern 24. Januar 1973.

⁸⁸² AAN 21/233, dz. cyt., Sprawdzanie wartości gdańskiego złota monetarnego i pozostałych na rynkach amerykańskim i brytyjskim obligacji pożyczek b. Wolnego Miasta Gdańsk, 24 I 1973, k. 4.

⁸⁸³ AAN 21/234, Ministerstwo Finansów, Dep. Zagraniczny, Sprawa monetarnego złota gdańskiego 1974, S. Kosicki: Obliczenie wartości gdańskiego złota monetarnego i pozostałych na rynku brytyjskim i amerykańskim obligacji pożyczek b. WMG, II 1974, k. 1.

⁸⁸⁴ AAN 21/233, dz. cyt., R. Spasowski: Pilna notatka w sprawie „złota gdańskiego”, 9 II 1973, k. 20.

zatrzymać dla siebie⁸⁸⁵. W czerwcu 1974 r. pojawiła się nawet sugestia ze strony DPT MSZ, aby informacji „o zmniejszeniu ilości złota nie przyjmować”⁸⁸⁶.

Pomimo tych sugestii, Ministerstwo Finansów jeszcze w kwietniu 1974 r. wykonało obliczenia przy założeniu, że ilość złota które Polsce może zostać przekazana wyniesie 65% z podanej w orzeczeniu. Biorąc pod uwagę spłatę obligacji, było to wciąż opłacalne⁸⁸⁷. Ekonomiczna zasadność transakcji „złoto za obligacje” była więc czynnikiem przemawiającym za podjęciem rozmów z organizacjami obligatariuszy. Na początku maja Ministerstwo Finansów stwierdziło, że jedynym warunkiem przekazania złota jest rozpoczęcie negocjacji z posiadaczami obligacji⁸⁸⁸. Przekonanie to nie przełożyło się jednak w tamtym czasie do konkretnych działań. Był jeszcze jeden czynnik, który okazał się decydujący.

Drugą przyczyną rozpoczęcia negocjacji było wysyłanie przez Londyn i Waszyngton coraz mocniejszych sygnałów w stronę Warszawy, że sprawa złota ruszy do przodu, jeśli podejmie ona negocjacje w sprawie obligacji. Na początku lutego 1974 r. ambasador PRL w Londynie Artur Starewicz kontaktował się z Jullianem Bullardem z FCO w związku z planowaną na kwiecień tego roku wizytą ministra spraw zagranicznych Stefana Olszowskiego. Na pytanie o złoto gdańskie Brytyjczyk odpowiedział, że trzy rządy są zgodne co do tego, że złoto gdańskie powinno zostać przekazane Polsce, ale potrzebują więcej czasu na rozpatrzenie tej sprawy. Bullard nie omieszkiał wspomnieć o obligacjach. Starewicz protestował stwierdzając, że pomiędzy tymi dwiema sprawami nie ma połączenia. Bullard ripostował, że występuje „psychologiczne powiązanie, ponieważ niektórzy urzędnicy z wydziału finansowego w Londynie zajmują się obiema [sprawami]”⁸⁸⁹. Ta ezopowa odpowiedź miała stanowić komunikat dla Starewicza w którym kierunku powinna pójść strona polska.

Jednocześnie Bullard w wewnętrznej korespondencji skrytykował brytyjską taktykę kluczenia i unikaniu zajęcia jednoznacznego stanowiska. Proponował albo otwarte zadeklarowanie, że rząd brytyjski nie złoży podpisu pod decyzją o przekazaniu złota gdańskiego, dopóki nie nastąpi porozumienie w sprawie obligacji; albo przekazanie informacji, że kwestia złota będzie posuwała się naprzód, jeśli nastąpi porozumienie w kwestii obligacji⁸⁹⁰.

---

⁸⁸⁵ AAN 21/234, dz. cyt., E. Zawadzki: Notatka dla obywatela Ministra S. Jędrzychowskiego, 12 II 1974, k. 6.

⁸⁸⁶ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., J. Witek: Notatka w sprawie zwrotu Polsce złota gdańskiego, 18 VI 1974, k. 366.

⁸⁸⁷ AAN 21/234, dz. cyt., S. Kosicki, Obliczenie wartości gdańskiego złota monetarnego i pozostałych na rynku brytyjskim i amerykańskim obligacji pożyczek b. WMG, 29 IV 1974.

⁸⁸⁸ Tamże, E. Zawadzki, Notatka informacyjna w sprawie monetarnego złota gdańskiego, 3 V 1974, k. 21.

⁸⁸⁹ FCO 28/2530, dz. cyt., J. Bullard to M. Barlow, 5 Feb 1974.

⁸⁹⁰ Tamże.

Ostatecznie przyjęto pierwszą opcję. Jednocześnie Brytyjczycy wyczekiwali akceptowalnej dla Amerykanów polskiej oferty, której mogliby się przyjrzeć również oni⁸⁹¹. Jak wynika z materiałów przygotowawczych przed wizytą Olszowskiego, strona brytyjska w rozmowach z Polakami miała się skupić przede wszystkim na wypytaniu, czy Warszawa podjęła już rozmowy z amerykańskimi obligatariuszami i czy jest gotowa podjąć analogiczne negocjacje z brytyjskimi⁸⁹².

W trakcie wizyty ministra Olszowskiego między 8 a 10 kwietnia 1974 r. strona brytyjska była wierna obranej taktyce. W bezpośredniej rozmowie pomiędzy ministrami, James Callaghan starał się rozmyć odpowiedzialność brytyjską za podjęcie decyzji w sprawie złota, stwierdzając że jest to kwestia trójstronnych ustaleń, a USA uzależniły przekazanie złota od uregulowania obligacji gdańskich. Olszowski wskazywał, że rząd PRL nie zwrócił się jeszcze w tej sprawie do Amerykanów. Brytyjski minister sugerował wysunięcie wobec nich oferty. Jednocześnie Callaghan zapewnił o wsparciu swojego rządu dla strony polskiej w tej sprawie⁸⁹³.

Z kolei 7 czerwca ambasador Francji w Warszawie Louis Dauge poinformował Warszawę o zgodzie swojego rządu na przekazanie Polsce złota gdańskiego. Spotkało się to z zadowoleniem wiceministra Jerzego Czyrka, który porównał decyzję Francji do jej stanowiska odnośnie zachodniej granicy polski⁸⁹⁴. Z Waszyngtonu płynęły natomiast wieści takie same jak z Londynu. Ambasador Trąmpczyński w lipcu 1974 r. rozmawiał kilkakrotnie z przedstawicielami Departamentu Stanu, którzy mieli „bardzo nijako reagować”. Polski dyplomata w rozmowach z Amerykanami poruszył również możliwość złożenia pozwu przez PRL do Hagi, co miało skłonić drugą stronę do przyspieszenia przekazania złota. Amerykanie sugerowali, że rozpoczęcie negocjacji z posiadaczami obligacji ułatwiłoby przekazanie złota gdańskiego. Na powiązanie złota z obligacjami Trąmpczyński reagował podobnie jak jego odpowiednik z Londynu – wskazywał, że nie można czynić formalnego powiązania pomiędzy dwoma sprawami. Wobec pojawiającej się nadziei na przekazanie złota, ambasador był

---

⁸⁹¹ Tamże, Danzig Bonds and Gold, 1-2 Apr 1974 [zapis pisemnej dyskusji].

⁸⁹² Tamże, Brief no 11, Visit of Mr S Olszowski, Minister for Foreign Affairs of the Polish People's Republic 8-10 April 1974 [Danzig Bonds and Gold, Talking points].

⁸⁹³ BoE OV120/4, dz. cyt., Extract from Record of Conversation on 10 April between Foreign and Commonwealth Secretary and the Polish Foreign Minister (copy), k. 79; 13 kwietnia, *pilna notatka z wizyty ministra spraw zagranicznych w Wielkiej Brytanii (fragmenty)*, [w:] PDD 1974 red. A. Kochański, M. Morzycki-Markowski, Warszawa 2007, dok. 99.

⁸⁹⁴ CAD MAE 548 INVA 2089, dz. cyt., Louis Dauge (Ambassadeur de France en Pologne) a son excellence monsieur le ministre des affaires etrangeres), le 11 juin 1974.

przekonany, że kwestię złota uda się jeszcze rozwiązać przed wizytą Gierka, zaplanowaną na jesień 1974 r.⁸⁹⁵.

Sygnaly wysyłane przez państwa anglosaskie musiały mieć jednak wpływ na stronę polską, skoro w lipcu 1974 r. centrum władzy PRL – Biuro Polityczne KC PZPR – upoważniło rząd do podjęcia rozmów w sprawie spłaty obligacji gdańskich. Departament Zagraniczny Ministerstwa Finansów sugerował wobec tego nawiązanie kontaktu z CFB, LLC i FBPC, tak aby pierwsze rozmowy odbyły się jeszcze przed wizytą I sekretarza w USA, co mogłoby przyspieszyć przekazanie złota⁸⁹⁶. Już 30 lipca premier Piotr Jaroszewicz wyraził zgodę, aby Ministerstwo rozpoczęło negocjacje z organizacjami obligatariuszy⁸⁹⁷.

Polskie przygotowania do negocjacji

Prace przygotowawcze w Ministerstwie Finansów koordynował Stanisław Kosicki, radca w Departamencie Zagranicznym Ministerstwa Finansów. Sporządził dla ministra Stefana Jędrzychowskiego na okoliczność rozmów z FBPC notatkę (datowaną na wrzesień 1974 r.) z informacjami o obligacjach gdańskich oraz zasugerował kierunek negocjacji. Przywołał sytuację z 1947 r., kiedy Polska podczas negocjacji handlowych z Wielką Brytanią odmówiła spłaty obligacji. Wskazał precedensy pozwalające dowodzić, że zmiany terytorialne nie muszą skutkować przenoszeniem zobowiązań z tytułu zagranicznych długów.

Kosicki przytoczył szereg przykładów, w których to zmiany terytorialne nie pociągnęły za sobą zobowiązań finansowych. Tak było po wojnie francusko-pruskiej, gdy w 1871 r. Niemcy nie przejęły francuskich długów pomimo przyłączenia Alzacji i Lotaryngii. Podobna sytuacja miała miejsce w wypadku długów zagranicznych Imperium Osmańskiego, gdy kolejne kraje odrywały fragmenty państwa Turków (Rosja – Besarabia, Wielka Brytania – Cypr, Austro-Węgry – Bośnia i Hercegowina). Jednocześnie zwrócił uwagę, że państwa bałkańskie jako sukcesorzy musiały je spłacić. Kosicki powołał się również na art. 257 traktatu

---

⁸⁹⁵ AAN 21/234, dz. cyt., Szyfrogram nr 751/III z Waszyngtonu, 16 VII 1974, k. 14; tamże, Szyfrogram nr 160/III z Waszyngtonu, 4 VII 1974, k. 26.

⁸⁹⁶ Tamże, E. Zawadzki: Notatka dla Obywatela Ministra Finansów St. Jędrzychowskiego, 26 VII 1974, k. 25; wyrażenie zgody BP KC PZPR nie potwierdza jednak wprost treść protokołu z posiedzeń BP, które miało zatwierdzić według powyższej notatki instrukcję wicepremiera J. Mitręgi. Nastąpiło do prawdopodobnie na wspólnym posiedzeniu BP i Prezydium rządu 23 lipca 1974 r., na którym był obecny Mitręga, w porządku posiedzenia nie ma odnotowanej jednak kwestii obligacji gdańskich, być może sprawę podniesiono na posiedzeniu, ale jej nie odnotowano. Kolejne posiedzenie miało już miejsce 6 sierpnia – AAN syg. V/125 Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC wraz z załącznikami za rok 1974 od nr 120-125 T. VI, Protokół nr 23 ze wspólnego posiedzenia Biura Politycznego i Prezydium Rządu w dniu 23 lipca 1974 r., k. 370-371.

⁸⁹⁷ AAN 21/234, dz. cyt., S. Jędrzychowski do P. Jaroszewicza, 27 VII 1974, k. 39. (autograf Jaroszewicza: „Zgoda Jaroszewicz 30 lipca 1974 r.”).

wersalskiego, który stwierdzał, że państwa-mandatariusze Ligi Narodów, obejmując terytoria mandatów, nie przejmują ich zadłużenia. Podobnie było po II wojnie światowej, gdy wraz z przejściem części terytoriów Włoch i Japonii, zwycięzcy nie przejęli długów. Kosicki sugerował, aby w trakcie negocjacji z obligatariuszami przytaczać powyższe przykłady w celu osłabienia ich stanowiska. Konkludował, że: „Polska mogłaby nadal odmawiać uregulowania długów gdańskich, gdyby nie istniała sprawa zwrotu gdańskiego złota monetarnego, która to kwestia stanowi nieoficjalne iunctum z obligacjami gdańskimi”. Na marginesie dokumentu znalazły się odrębne adnotacje, prawdopodobnie sporządzone przez samego ministra Jędrzychowskiego lub dyrektora Departamentu Zawadzkiego: „słabe argumenty, bo dotyczyły imperiów”⁸⁹⁸. Nie spotkały się więc one z entuzjastycznym odbiorem ze strony przełożonych.

Kosicki przedstawił też stanowisko odnośnie ceny obligacji stosowanej przy ich wykupie. W pierwszej kolejności proponował forsowanie stawki równej 30% nominalnej wartości, maksymalnie 33%, z rozłożeniem płatności na 3-5 rat rocznie. Jeśli FBPC żądałoby stawki równej nominalnej wartości obligacji, sugerował przerwać rozmowy i rozpocząć negocjacje z CFB i LLC z argumentacją, że władze brytyjskie w 1954 r. zgodziły się na zryczałtowany wykup polskich przedwojennych obligacji funtowych w wysokości 40% nominalnej wartości⁸⁹⁹. Dodatkowym uzasadnieniem polskiego stanowiska miał być fakt, że państwo – emitent obligacji – przestało istnieć. Druga opcja Kosickiego bazowała na klasycznym porozumieniu z dodatkowym tymczasowym porozumieniem wykupu, jak w przypadku polskich przedwojennych obligacji dolarowych, ale przy niższej stopie procentowej. Zgodnie z nią wykup następowałby według wartości nominalnej wraz z odsetkami, które w pierwszym roku rejestracji⁹⁰⁰ wyniosłyby 1% a w drugim 1,5% (dopuszczalne byłoby podniesienie stopy odpowiednio do 1,5% i 2%). Gdyby strona amerykańska zgodziła się na tę ofertę, strona polska i tak dążyłaby do skreślenia zaległych odsetek. Niezależnie od przyjętej taktyki, polska delegacja miała konsekwentnie unikać tematu obligacji pozostających w rękach niemieckich oraz tych, które przed wojną zostały „zguldenizowane”⁹⁰¹. Proponował podpisanie porozumienia tymczasowego, ponieważ Polska

---

⁸⁹⁸ Tamże, S. Kosicki: Notatka dla Obywatela Ministra S. Jędrzychowskiego, [wrzesień] 1974, k. 52-54.

⁸⁹⁹ Najpewniej Kosicki miał na myśli „Układ pomiędzy Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Północnej Irlandii dotyczący załatwienia spraw finansowych sporządzony w Warszawie dnia 11 listopada 1954 r.” – identyfikacja układu za: E. Olas, *Znaczenie międzynarodowych umów indemnizacyjnych w kontekście komunalizacji gruntów warszawskich na podstawie dekretu warszawskiego*, „Nieruchomości@”, 2021, t. 1, nr 1, s. 171.

⁹⁰⁰ Czyli pierwszym roku, w którym posiadacze obligacji przedkładaliby do wykupu swoje papiery wartościowe.

⁹⁰¹ AAN 21/234, dz. cyt., S. Kosicki: Notatka dla Obywatela Ministra S. Jędrzychowskiego, [wrzesień] 1974, k. 50-52.

zyskałaby wówczas czas na przeprowadzenie rejestracji obligacji i ustalenie warunków stałego porozumienia⁹⁰².

Negocjacje z organizacjami reprezentującymi obligatariuszy

W dniach 16–20 września 1974 r. rozpoczęła się I runda negocjacji z Amerykanami w sprawie spłaty obligacji gdańskich. Polskiej delegacji przewodniczył Jerzy Chyliński z MF, a amerykańskiej – George Woods z FBPC. Negocjacje te odbywały się na marginesie obrad polsko-amerykańskiej komisji ds. handlu. Rozmowy miały wstępny charakter. Zainicjowanie rozmów przez stronę polską z FBPC zostało dostrzeżone przez amerykańską administrację w przededniu wizyty I sekretarza KC PZPR nad Potomakiem⁹⁰³. Jak wynika ze wspólnej notatki, obie strony zgodziły się, że lepszą opcją jest oferta gotówkowego wykupu obligacji za ich pewną procentową wartość nominalną. Strona polska przystała, aby w ofercie znalazły się również wszystkie kupony odsetkowe. Do negocjacji pozostawała wysokość kwoty do spłaty i długość obowiązywania oferty. Obie strony zgodziły się, że skupowi nie będą podlegali obligacje zagrabione przez Niemców. Delegacja polska zaproponowała wykup obligacji za 25% ich wartości w pięciu rocznych ratach, natomiast FBPC w wysokości 55%, płatne w chwili opublikowania oferty⁹⁰⁴.

Jak można zauważyć, obie strony na samym wstępie wystąpiły z propozycjami, które wykraczały poza ich oczekiwania – były najbardziej maksymalistyczne, szczególnie po stronie polskiej, o czym świadczą dokumenty Departamentu Stanu. Jeden z negocjatorów FBPC, Raymond Lisle, relacjonował przedstawicielowi amerykańskiego Departamentu Skarbu, Scottowi Lyonowi, „że spotkanie z Polakami było bardzo serdeczne, ale nie posunęło sprawy do przodu”. Lisle stwierdził, że wartość, do której może zejść FPBC to 40%. Narzekał również na bardzo niską rangę polskiej delegacji, przez co nie była ona decyzyjna i elastyczna⁹⁰⁵.

Sprawa złota i obligacji została podjęta w czasie wizyty Edwarda Gierka w USA w dniach 8–13 października 1974 r. Kwestię przekazania złota omawiał w rozmowach dwustronnych minister spraw zagranicznych Stefan Olszowski. Odpowiedź amerykańskiego sekretarza stanu, Henry’ego Kissingera była potwierdzeniem obowiązującego już stanowiska

---

⁹⁰² Tamże, Szyfrogram nr 3213/III z Waszyngtonu, 11 IX 1974, k. 55.

⁹⁰³ *Memorandum From the Executive Secretary of the Department of State (Springsteen) to the President's Deputy Assistant for National Security Affairs (Scowcroft), Washington, September 9, 1974*, [w:] FRUS 1969–1976, Vol. E–15, Part 1, Documents on Eastern Europe, 1973–1976, ed. P. Kraemer, United States Government Printing Office, Washington 2008, Document 48.

⁹⁰⁴ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., Wspólna notatka, 20 IX 1974, k. 281-282.

⁹⁰⁵ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Memorandum of Telephone Conversation, 18 Oct 1974, k. 695.

Waszyngtonu, że przekazanie złota jest uzależnione od zaspokojenia roszczeń amerykańskich posiadaczy obligacji gdańskich. Strona polska poinformowała, że w tym celu podjęto już odpowiednie rozmowy⁹⁰⁶. Deklaracje poczynione w czasie wizyty nie przełożyły się jednak na dalsze kroki jesienią 1974 r. Do kolejnych rozmów doszło dopiero w lutym 1975 r.

Zgodnie ze strategią wskazaną przez Kosickiego, w przerwie rozmów z USA, podjęto negocjacje z wierzycielami brytyjskimi z CFB i LLC w londyńskiej siedzibie BoE w dniach 12–14 lutego 1975 r. Polskę reprezentowali Stanisław Kosicki i Jan Boniuk z Ministerstwa Finansów, obligatariuszy – CFB (Charles Wyatt, Crawshaw), LLC (R H Gilchrist – przewodniczący delegacji i Crafword) oraz BoE (W. S. Lynas). Rozmowy służyły ustaleniu faktów i rozpoznaniu stanowisk. LLC i CFB oczekiwały klasycznego porozumienia, komunikowały, że wynikiem rozmów jest też zainteresowany rząd brytyjski w kontekście decyzji o przekazaniu złota⁹⁰⁷.

Kosicki otrzymał zestawienie pokazujące skalę polskich zobowiązań wraz z zaległymi odsetkami. Wyatt stwierdził, że są to kwoty maksymalne. Kosicki przyznał, że Polska nie ma wiedzy, jaka część obligacji jest niewykupiona, zakwestionował też wielkość naliczonych odsetek, Gilchrist odpowiadał, że wynika to z obliczeń. Kosicki opisał sytuację Gdańska, w tym silne zniszczenia wojenne, które objęły też majątek zbudowany z uzyskanych przed 1939 r. pożyczek. W tych okolicznościach spłata obligacji byłaby dla polskiego społeczeństwa niezrozumiała, Polska powinna raczej uzyskać rekompensatę za straty wojenne. Zaproponował zawarcie porozumienia na zasadach podobnych do umowy podpisanej przez Polskę ze szwedzkimi obligatariuszami: wykup obligacji za 25% ich ceny nominalnej. Kosicki wskazał też, że Polska nie zgodzi się na wykup obligacji „zguldenizowanych” oraz tych, które stały się własnością nazistowską albo w nielegalny sposób weszły w posiadanie Niemców. Gilchrist stwierdził, że jest świadom powojennej sytuacji Gdańska, stąd nie oczekuje spłaty całości zadłużenia, natomiast LLC i CFB zależy na objęciu umową wszystkich posiadaczy obligacji funtowych. Zgodził się na pominięcie obligacji „zguldenizowanych”. W przypadku obligacji pozostających w rękach niemieckich zwrócił uwagę na problem ich weryfikacji. Kosicki zaproponował zawarcie tak jak w porozumieniu ze Szwecją, klauzuli, że każdy przypadek będzie rozpatrywany osobno.

---

⁹⁰⁶ 15 października, *notatka ministra spraw zagranicznych o wizycie I sekretarza KC PZPR w USA (fragmenty)*, [w:] PDD 1974, dok. 201; Gerald R. Ford Library, National Security Adviser. Memoranda of Conversations, 1973-1977, Box 6 Memoranda of Conversations - Ford Administration, Memorandum of Conversation, October 8, 1974, p. 4; w ostatecznej wersji memorandum Kissingerowi przypisany jest wyraz “levels” zamiast “bonds”, co należy uznać za błędne odczytanie przez przepisującego odręcznego zapisu rozmowy, załączonego do memorandum: „I think we can help on the gold if we get an understanding on the bonds”.

⁹⁰⁷ BoE OV120/4, dz. cyt., Danzig: Draft Negotiating Brief, k. 138.

Pod koniec pierwszego dnia negocjacji pojawiła się kwestia złota. Obie strony zgodziły się, że istnieje związek pomiędzy złotem a obligacjami. Gilchrist ezopowym językiem wyjaśnił, że co prawda jego delegacja nie zamierza komentować sprawy złota, ale słyszał o tym, że rząd brytyjski jest zainteresowany wynikami negocjacji w sprawie obligacji. Za środek nacisku na stronę polską należy natomiast uznać stwierdzenie, że uzgodnienia w sprawie obligacji będzie miało szeroki wydźwięk w kołach finansowych, „gdzie dobre imię Polski jest zagrożone”⁹⁰⁸, co zapewne odnosiło się do pierwszych pogłosek o problemach gospodarczych PRL w 1974 r. Trzeba przyznać, że wcześniejsze zawarcie porozumienia ws. obligacji ze Szwecją było właściwym zabiegiem ze strony polskiej. Dzięki temu Warszawa mogła się powoływać na zapisy umowy wykazując, że pewna grupa obligatariuszy była w stanie przystać na ofertę strony polskiej.

Kolejnego dnia, 13 lutego, Gilchrist przedstawił brytyjską propozycję, bazującą na klasycznym porozumieniu, zgodnym z ustaleniami tymczasowej umowy polsko-amerykańskiej z 1973 r. w sprawie polskich przedwojennych obligacji dolarowych. Zakładała ona wykup obligacji według wartości nominalnej wraz z odsetkami w oryginalnym oprocentowaniu zmniejszonym o połowę (w przypadku obligacji wyemitowanych pod egidą Ligii Narodów powiększonym o 0,5 pp.) i utworzenie skumulowanego funduszu amortyzacyjnego⁹⁰⁹ z roczną kapitalizacją 1% ze środków pochodzących z wpłat Polski. Łączna wielkość naliczonych odsetek, którą miało objąć porozumienie, według strony brytyjskiej wynosiła 3 mln GBP.

Kosicki stał nadal na stanowisku, że właściwszy będzie zryczałtowany wykup, także ze względu na wysoką inflację, przypomniał, że oprocentowanie pożyczek jest niskie, zostało bowiem zredukowane w 1937 r. Odrzucał zaprezentowane brytyjskie propozycje. Kosicki zamknął rozmowy stwierdzeniem, że brytyjska propozycja zostanie rozpatrzona, ale polski rząd nie zgodzi się na klasyczne porozumienie bez wcześniejszej rejestracji obligacji, czyli zawarcia tymczasowego porozumienia. Jak planował, takie porozumienie miało obowiązywać rok.⁹¹⁰

Podczas trzeciego i ostatniego dnia rozmów 14 lutego Kosicki odniósł się do brytyjskiej propozycji klasycznego porozumienia, uznając, że spłata zobowiązań według wartości nominalnej jest dla rządu PRL bardzo trudna, jeśli zaś idzie o stopy procentowe, to wyjściowymi powinny być stopy z 1937 r., zmniejszone o połowę. Stwierdził, że jeśli

---

⁹⁰⁸ Tamże, W. Lynas, Danzig: Sterling Bonds. Record of a meeting held at the Bank on 12th February, 14th February 1975, k. 139.

⁹⁰⁹ Fundusz amortyzacyjny (ang. *sinking fund*) - środki wyodrębnione z bieżących dochodów dla sfinansowania przedterminowego wykupu niepokrytej emisji obligacji lub odtworzenia środków trwałych – *Słownik fachowej terminologii finansowej. Angielsko-polski, polsko-angielski*, oprac. R. Kozierkiewicz, Warszawa 2007, s. 244.

⁹¹⁰ BoE OV120/4, dz. cyt., Danizg Sterling bonds, 7 Feb 1975, k. 133; tamże, Danizg: Sterling Bonds (continuation of meeting: 13th February), 18 Feb 1975, k. 141; tamże, M. Balfour, Poland: Danzig bonds, 20 Feb 1975, k. 143.

Brytyjczycy przyjmą ofertę, strona polska podpisze porozumienie. Brytyjczycy zakwestionowali ideę tymczasowego porozumienia, uznali je za nieznaną dla CFB i LLC, Kosicki wyjaśnił, że rejestracja jest niezbędna dla oszacowania kosztów porozumienia, zbadania oczekiwań rynku i kształtu funduszu amortyzacyjnego. Brytyjczycy odpowiedzieli, że zapewne większość obligatariuszy zgłosi się w pierwszym roku ogłoszenia oferty, niemniej nie chcą „szybkiego zamykania drzwi” dla późniejszych rejestracji. Kosicki pytał o źródła sprzeciwu wobec tymczasowego porozumienia. Argumentował, że brytyjskie organizacje zawarły już taką umowę w przeszłości z Węgry⁹¹¹. W odpowiedzi usłyszał, że ostateczne warunki porozumienia w tamtym wypadku ustalono już w tymczasowej umowie. Polacy przekonywali, że zaakceptowanie oprocentowania wyższego niż w analogicznych porozumieniach podpisanych z innymi krajami, będzie bardzo trudne, a oprocentowanie i wielkość funduszu amortyzacyjnego są integralnymi elementami porozumienia.

Brytyjczycy wyrazili chęć dyskusji nad tymi elementami pod dwoma warunkami – lepszego potraktowania pożyczek Ligii i wzięcia za podstawę pierwotnych stóp procentowych obligacji (sprzed 1937 r.). Zamykając rozmowę Gilchrist stwierdził, że obie strony mają więcej wspólnego na gruncie klasycznego porozumienia, ale oferta zryczałtowanego wykupu wciąż jest na stole. Cena ich wykupu musi być wyższa niż 25% ich nominalnej wartości. Obie propozycje uregulowania zadłużenia były wciąż w grze. Strony uzgodniły, że następne spotkanie odbędzie się w Warszawie. Polska poprosiła brytyjską delegację o podpisanie uzgodnionego protokołu z rozmów, na co ta nie wyraziła ona zgody z powodu obaw o możliwe przecieki. Było to dosyć osobliwe uzasadnienie, bowiem Brytyjczycy przygotowali protokół, dzięki któremu wiadomo jaki był przebieg pierwszej rundy negocjacji⁹¹².

Wstępne polskie oferty skierowane do brytyjskich i amerykańskich obligatariuszy były więc ze sobą zgodne. Brytyjskie organizacje wykazywały na początku negocjacji mniejszą skłonnością do kompromisu, oferując klasyczne porozumienie, w czasie gdy ich odpowiednicy zza Oceanu przystali na propozycję zryczałtowanego wykupu. Głównym punktem spornym w tym wypadku było to, za jaką część wartości obligacji zostaną one spłacone. Przedstawiciele brytyjskich organizacji byli bardzo zadowoleni z przebiegu negocjacji. Gilchrist w liście do Treasury pisał: „Mieliśmy dość przyjacielską i bezpośrednią dyskusję, w której polska gotowość do porozumienia była bardzo dobrze widoczna. Odświeżająca różnica w stosunku do

---

⁹¹¹ Porozumienie to nie było jednak tak korzystne dla brytyjskich obligatariuszy - BoE OV120/4, dz. cyt., Danzig bonds, 18 Mar 1975, k. 162.

⁹¹² Tamże, Danzig: Sterling Bonds (continuation of meeting: 13th February), 18 Feb 1975, k. 142.

Rumunów!”⁹¹³. Polacy byli więc w oczach CFB i LLC dość wdzięcznymi partnerami w stosunku do innych dłużników.

Nazajutrz po powrocie polskiej delegacji z Londynu do Warszawy rozpoczęła się druga runda negocjacji z przedstawicielami amerykańskiej FBPC, przy okazji omawiania warunków stałego rozwiązania polskich obligacji dolarowych⁹¹⁴. Rozmowy toczyły się w dniach 18 – 21 lutego 1975 r. W odróżnieniu od Brytyjczyków, Amerykanie zgodzili się w trakcie negocjacji na zryczałtowany wykup gdańskich obligacji dolarowych, ale za kwotę ich 35% wartości nominalnej. Oferta miała być otwarta do 1 lipca 1977 r. Co jest istotne z perspektywy późniejszych negocjacji z Brytyjczykami, w trakcie rozmów ustalono, że w przypadku gdy posiadacze obligacji funtowych uzyskaliby lepsze warunki wykupu obligacji to amerykańscy obligatariusze będą mieli możliwość uzyskania równorzędnych warunków⁹¹⁵. Reprezentacja FBPC dość szybko zgodziła się więc na preferowany przez stronę polską model porozumienia.

Wydawać by się mogło że CFB i LLC będą oburzone ugodową postawą ich amerykańskich odpowiedników. Tymczasem w marcu brytyjskie organizacje zastanawiając się ponownie nad tym, które rozwiązanie będzie najlepsze dla obligatariuszy, nie odrzuciły opcji zryczałtowanego wykupu obligacji. Mając świadomość, że ich własna dotychczasowa praktyka polegała na bezkompromisowemu dążeniu do zawarcia klasycznego porozumienia, uznały, że w najlepszym interesie posiadaczy obligacji będzie akceptacja oferty wykupu obligacji za 35% ich nominalnej wartości. Organizacje wiedziały, że czasy zmieniły się, i w sytuacji gdy inflacja sięgała 20% (1975 r.), bardzo trudno będzie uzyskać tradycyjną formę spłaty zadłużenia. Kolejnym argumentem za przyjęciem oferty był brak perspektyw na porozumienia z innymi krajami w sprawie innych obligacji. Jednym z problemów była też obawa, że zgoda organizacji na zryczałtowany wykup będzie stanowiła precedens, na który będą się powoływały inne kraje. Uznano jednak, że przypadek obligacji gdańskich jest dość specyficzny i nie będzie miał wpływu na inne porozumienia⁹¹⁶.

Najbardziej przekonującym argumentem były jednak liczby. W swojej notatce z 12 marca, Gilchrist stwierdził, że poprzez klasyczne porozumienie można otrzymać bardzo złe warunki. Zwrócił też uwagę na to, że Polacy byli w ogóle gotowi do wykupu obligacji. Na ówczesne warunki oferta zryczałtowanego wykupu była bez wątpienia lepsza, niż najgorsze warianty klasycznego porozumienia. Wobec tego, Brytyjczyk proponował podbić stawkę

---

⁹¹³ Tamże, R. Gilchrist to E. Beaven, 26 February 1975, k. 149.

⁹¹⁴ AAN 21/234, dz. cyt., H. Kisiel: Instrukcja dla delegacji Ministerstwa Finansów do rozmów z przedstawicielami amerykańskiej Rady Ochrony Posiadaczy Obligacji Zagranicznych 17 II 1975, k. 4.

⁹¹⁵ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., Uzgodniony protokół, 21 II 1975, k. 277-278.

⁹¹⁶ BoE OV120/4, dz. cyt., Danzig Sterling Loans, 12 Mar 1975, k. 158.

wykupu do 40% wartości nominalnej obligacji⁹¹⁷. Co więcej, z wyliczeń CFB wynikało, że w określonych warunkach, oferta skupu może nawet przynieść większy zysk posiadaczom obligacji niż klasyczne porozumienie, na które Polacy będą w stanie przystać⁹¹⁸. Ostatecznie 16 kwietnia CFB i LLC upoważniły swoją delegację do przyjęcia oferty skupu obligacji w wysokości 35% ich wartości nominalnej⁹¹⁹.

Zgodnie z lutowymi ustaleniami, druga runda negocjacji odbyła się w Warszawie, pomiędzy 23 a 25 czerwca 1975 r. Polska zgodziła się na ofertę wykupu obligacji za 35% ich wartości nominalnej. Jednocześnie spełniono postulaty Warszawy, wykluczające z porozumienia określone grupy obligacji: „zguldemizowane” i wszystkie papiery wartościowe, co do których była pewność, że zostały przejęte przez władze niemieckie (chyba, że właściciel kupił je w dobrej wierze na giełdach w Londynie bądź Amsterdamie). Podobnie jak w wypadku amerykańskiej oferty, również w tym wypadku, w polskiej propozycji dla brytyjskich obligatariuszy miał się znaleźć zapis, że jeżeli pierwsza grupa uzyska lepszą ofertę, to druga ma uzyskać analogiczne warunki. Obie strony ustaliły, że ostateczna umowa w sprawie obligacji ma zostać podpisana nie później niż 1 kwietnia 1976 r. i ma być dostępna do 1 lipca 1980 r.⁹²⁰.

Z postępów w rozmowach strony polskiej z CFB i LLC było zadowolone FCO. David Lewty w liście do Gilchrista z 1 lipca, a więc świeżo po drugiej rundzie negocjacji pisał: „Jestem pewien, że byłoby błędem zaglądać darowanemu koniowi w zęby, polskie porozumienia, zarówno z amerykańskimi i brytyjskimi obligatariuszami zdają się mi pokazywać, że Polacy chcą pozbyć się tego długoletniego problemu. Myślę, że nie powinniśmy martwić się o ryzyko ich wycofania się, gdy położą swoje ręce na złocie. Wyobrażam sobie co najmniej, że Polska w szczególności, nie chciałaby przyjąć ciosu dla swojej zdolności kredytowej, jakie poniosłoby za sobą niewywiązanie się z jej zobowiązań”⁹²¹. W liście, do brytyjskiej ambasady w Waszyngtonie Lewty sugerował, aby uzgodnić z dwoma pozostałymi rządami to, czy w czasie zbliżającej się wizyty brytyjskiego ministra spraw zagranicznych, Jamesa Callaghana, pozytywnie odnieść się do postępów w rozmowach ws. obligacji, przy jednoczesnym zachowaniu dyskrecji wobec opinii publicznej⁹²². Lewty dopuszczał nawet

---

⁹¹⁷ Tamże, R. Gilchrist: Poland. Danzig bonds, 12 Mar 1975, k. 160.

⁹¹⁸ Tamże, Danzig bonds, 18 Mar 1975, k. 162.

⁹¹⁹ Tamże, Corporation of Foreign Bonholders, Minutes of the general purpose committee, 16 Apr 1975, k. 176.

⁹²⁰ BoE OV120/5, dz. cyt., Agreed Minute, 25 Jun 1975, k. 13; AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., Protokół porozumienia, 25 VI 1975, k. 344-345.

⁹²¹ FCO 28/2304, dz. cyt., D. Lewty to R. Gilchrist, 1 Jul 1975.

⁹²² Tamże, D. Lewty to J. Cornish, 7 Jul 1975; podczas wspomniany wizyty brytyjskiego ministra, Callaghan istotnie zapewnił po raz kolejny o wsparciu jego rządu dla polskich starań o przekazanie złota gdańskiego - AMSZ

przekazanie złota jeszcze przed finalizacją rozmów w sprawie obligacji, uzasadniając to tym, że wywrócenie stołu negocjacyjnego będzie nieopłacalne dla strony polskiej. Brytyjczyk był również przekonany, że do żadnych istotnych zmian nie dojdzie w kwestii obligacji. Źródła te stanowią też kolejny dowód na świadomość strony brytyjskiej co do pogłębiających się problemów gospodarczych PRL, w szczególności wzrastającego zadłużenia.

Dla finalizacji rokowań w sprawie obligacji, a więc również rewizji decyzji Komisji Trójstronnej kluczowe okazały się jednak dwa czynniki. Pierwszym była zasada równorzędnego traktowania brytyjskich i amerykańskich obligatariuszy. Drugim był przebieg restytucji przebieg restytucji złota monetarnego dla Czechosłowacji. W przypadku pierwszej kwestii, dopiero 22 września 1975 r. polski attaché finansowy w Nowym Jorku podjął rozmowy w sprawie ostatecznego porozumienia odnośnie obligacji dolarowych z Woodsem. Przewodniczący FBPC stwierdził, że jakiegokolwiek porozumienie będzie możliwe, gdy oferta dla amerykańskich obligatariuszy będzie taka sama jak dla brytyjskich. Ambasador Trąpczyński potwierdził ustnie w późniejszym czasie gotowość do wprowadzenia zmian. Strona polska w rozmowach z Departamentem Stanu stwierdziła, że warunkiem dokonania płatności w ramach porozumienia jest przekazanie złota gdańskiego. FBPC nie podjęła jednak dalszych rozmów – jak tłumaczy Woods – z powodu braku środków i personelu w swojej organizacji. Postawa przewodniczącego FBPC denerwowała Departament Stanu, skoro urzędnicy ostrzegli go, że nie będzie żadnych płatności dopóki złoto nie zostanie przekazane Polsce. Pod koniec września, samo FCO przyznawało, że opóźnienie w zakończeniu kwestii złota nie wynika z winy Polaków⁹²³. Przyspieszenia przekazania złota gdańskiego Polsce domagali się nawet niektórzy wierzyciele, wiedząc, że ta sprawa ma związek z obligacjami⁹²⁴.

Przypadek Czechosłowacji frapował zarówno stronę polską jak i amerykańską. W 1974 r. Kongres USA zablokował misternie wynegocjowany wstępny układ odszkodowawczy za amerykańskie mienie znacjonalizowane w Czechosłowacji. W zamian za odszkodowania Praga miała otrzymać złoto. Kongres uznał warunki porozumienia za niekorzystne⁹²⁵. Mając na uwadze ten czynnik, a także zły odbiór porozumienia w sprawie polskich przedwojennych obligacji dolarowych przez amerykańską prasę MSZ i MF obawiały się, że do podobnej sytuacji dojdzie w wypadku ogłoszenia warunków spłaty obligacji gdańskich. Na wiele lat

---

Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., E. Zawadzki: Odpis notatki Ministerstwa Finansów na temat aktualnej sytuacji w sprawie odzyskania przez Polskę złota monetarnego b. Wolnego Miasta Gdańska, 25 III 1976, k. 332-333.

⁹²³ FCO 28/2739, dz. cyt., D. Manning to D. Lewty, 3 Dec 1975; tamże, J. Cornish to D. Lewty, 1 Oct 1975; tamże, D. Lewty to J. Cornish, 26 Sep 1975.

⁹²⁴ Tamże, D. Lewty to A Crawford, 3 Oct 1975.

⁹²⁵ S. Michálek, *Československé menové zlato*, dz. cyt., s. 271-273.

zablokowałyby to przekazanie złota gdańskiego. MSZ nie chciało, aby ogłoszenie oferty niosło za sobą natychmiastowy wykup obligacji. Ministerstwo opowiadało się za pierwotnym planem strony polskiej, według którego najpierw miało dojść do przekazania złota, a następnie do spłaty obligacji. Powoływano się w tym wypadku na niedawne doświadczenia z inną transakcją związaną – najpierw władzom PRL udało się pozyskać kredyt z amerykańskiego Export-Import Banku, a następnie doszło do ogłoszenia oferty w sprawie polskich obligacji. Z kolei wiceminister finansów Marian Krzak zalecał w tej sytuacji daleko idącą dyskrecję w kwestii publikacji prasowych⁹²⁶.

Również Departament Stanu już w kwietniu 1975 r. nie był zadowolony z możliwości powtórzenia wariantu czechosłowackiego. Stąd też, pojawiły się takie pomysły jak np. umieszczenie w porozumieniach obligacyjnych klauzuli mówiącej, że w razie niewykonania umów, zostanie zajęty majątek PLL LOT w USA⁹²⁷. Na jesieni 1975 r. Departament Stanu podjął nieoficjalne rozmowy w sprawie stanowiska amerykańskiego parlamentu odnośnie ogłoszenia polskiej oferty wykupu obligacji gdańskich. Nad Potomakiem przyznano nawet, że Warszawa będzie miała prawo nie wywiązać się ze spłaty obligacji, jeśli rząd amerykański nie będzie w stanie doprowadzić do sprawnego przekazania złota Polsce⁹²⁸. Obawy o wstrzymanie przekazania złota gdańskiego będą towarzyszyły stronie polskiej i amerykańskiej aż do momentu, kiedy cenny ładunek fizycznie opuści terytorium USA.

Był również trzeci czynnik, aczkolwiek mający mniejsze znaczenie niż dwa pozostałe. Choć strona francuska wielokrotnie zapewniała Warszawę o swoim wsparciu dla sprawy złota gdańskiego⁹²⁹, to w praktycznych działaniach wykazywała się opieszałością. W lipcu 1975 r. ambasada brytyjska w Paryżu wystąpiła do francuskiego MSZ z notą dotyczącą złota gdańskiego, w której poinformowano o porozumieniu w sprawie obligacji i poproszono o trójstronne zwrócenie się do Komisji w tej kwestii⁹³⁰. Na notę odpowiedziano późno, bo dopiero 22 października. Strona francuska stwierdziła w niej, że nie ma nic przeciwko

---

⁹²⁶ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., M. Krzak: Notatka, 6 VI 1975, k. 312; tamże, J. Witek: Notatka dla Towarzysza Ministra R. Spasowskiego, 28 XI 1975, k. 275.

⁹²⁷ FCO 28/2739, dz. cyt., J. Cornish to D. Lewty, 16 Apr 1975.

⁹²⁸ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Memorandum - Options for Linking Settlements of Danzig Gold and Danzig Bonds, 20 Oct 1975, k. 592.

⁹²⁹ 5 kwietnia, *notatka wiceministra Czyrka z polsko-francuskich konsultacji politycznych*, [w:] PDD 1974, dok. 95; AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., J. Witek: Notatka w sprawie zwrotu Polsce złota gdańskiego, 18 VI 1974, k. 364.

⁹³⁰ FCO 28/2740, Negotiations for restoration to Poland of gold held by Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold (Danzig gold and bonds), British Embassy Paris to Ministry of Foreign Affairs, no. 299, 16 Jul 1975.

przekazaniu złota gdańskiego⁹³¹. Jakkolwiek, w tamtym okresie Francja nie miała mianowanego swojego przedstawiciela w Komisji. O tym stronę polską poinformowała delegacja CFB i LLC, która przebywała w Warszawie 27 października 1975 r. Na spotkaniu tym uzgodniono, że właściwą datą ogłoszenia oferty skupu obligacji będzie dzień, w którym Komisja zrewiduje decyzję o złocie gdańskim. Wobec takiego rozwoju sytuacji, MF sugerowało podjęcie działań, które miały na celu przyspieszenie porozumienia z FBPC i mianowanie francuskiego komisarza⁹³².

Wysiłki Warszawy skupiły się na stronie amerykańskiej. 20 stycznia 1976 r. ambasador Trąpczyński poruszył temat złota i obligacji w rozmowach z Departamentem Stanu. Wręczył również w Waszyngtonie polskie pro memoria, w którym potwierdzono gotowość władz PRL do przedłużenia okresu obowiązywania oferty dla amerykańskich obligatariuszy. Zapowiedział również dalsze rozmowy z FBPC. Strona polska zaproponowała też konkretną sekwencję wydarzeń, mającą doprowadzić do finalizacji dwóch spraw. Najpierw decyzję odnośnie złota miała podjąć Komisja, a następnie strona polska opublikowałaby oferty dla posiadaczy obligacji. Departament Stanu wstępnie odniósł się pozytywnie do propozycji Warszawy, zastrzegł sobie jednak możliwość dokładniejszego przemyślenia sprawy⁹³³. W lutym 1976 r., Jan Witek z DPT MSZ, poinformował ministra Jerzego Czyrka, że „Amerykanie [Departament Stanu] w zasadzie zgodzili się” na równoczesne wydanie decyzji Komisji i opublikowanie oferty skupu obligacji dolarowych.⁹³⁴

O ile amerykańska administracja chciała jak najszybciej rozwiązać problem obligacji, to o tyle FBPC dalej zwlekała z podjęciem realnych kroków w sprawie finalizacji porozumienia. Jerzy Chyliński, attaché finansowy w Nowym Jorku wystosował do Woodsa 1 kwietnia 1976 r. list, w którym przedstawił kalendarz działań uzgodniony w styczniu Departamentowi Stanu sekwencję wydarzeń⁹³⁵.

Ostatecznie między 1 a 9 kwietnia⁹³⁶ odbyła się trzecia runda negocjacji z FBPC, w trakcie której przygotowano tekst umowy pomiędzy rządem PRL a amerykańskimi

---

⁹³¹ CAD MAE 548 INVA 2089, dz. cyt., Direction des affaires économiques et financières à Ambassade de Grande Bretagne Paris, le 22 octobre 1975.

⁹³² AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., S. Kosicki: Notatka z rozmowy z przedstawicielami Bank of England na temat spraw związanych z likwidacją pożyczek funtowych b. Wolnego Miasta Gdańska i odzyskaniem przez Polskę gdańskiego złota monetarnego, 28 X 1975, k. 284.

⁹³³ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Memorandum to the files, Subject: Exim financing; Danzig Bonds/Gold, 20 January 1976, k. 607-608; tamże, [Pro memoria], k. 609-610.

⁹³⁴ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., J. Witek do J. Czyrka, 16 II 1976, k. 335.

⁹³⁵ BoE OV120/5, dz. cyt., J. Chyliński to G. Woods, 1 Apr 1976, [kopia] k. 94.

⁹³⁶ Dostępne źródła nie pozwalają na określenie dokładnej daty ostatniej rundy negocjacji, szyfrogram ambasadora Trąpczyńskiego informujący o zakończeniu negocjacji został nadany 9 IV – AMSZ Zespół Depesz Z 59/75 W-83 T-575, Szyfrogram nr 421/II z Waszyngtonu, 9 IV 1976.

organizacjami i treść oferty, która miała zostać opublikowana w prasie. W czasie spotkania ustalono, że porozumienie zostanie podpisane natychmiast po wydaniu przez Komisję Trójstronną decyzji odnośnie przekazania złota gdańskiego Polsce. Uzgodniono również, że agentem płatniczym będzie Irving Trust Company. Tekst umowy był bardzo krótki: zobowiązywał rząd PRL do publikacji oferty w następnym dniu po podpisaniu porozumienia w „The New York Times”, a FBPC do zarekomendowania oferty obligatariuszom. Ustalono, że oferta będzie dostępna od 1 lipca 1976 r. do 1 lipca 1980 r.⁹³⁷. Tak szybkie otwarcie oferty wynikało zapewne z faktu, że żadna ze stron nie była pewna w momencie podpisywania porozumienia, kiedy Komisja wyda swoją decyzję.

W kwietniu doszło również do sfinalizowania negocjacji z CFB i LLC. Podjęcie rozmów z Brytyjczykami później niż z Amerykanami było świadomym krokiem strony polskiej, która słusznie wychodziła z założenia, że najpierw należy podjąć działania na tym kierunku, na którym pojawiły się problemy⁹³⁸. Finalizacja rozmów miała miejsce w dniach 21–22 kwietnia 1976 r. w Londynie. Treść porozumienia odnośnie zasad wykupu obligacji funtowych nie różniła się w zasadzie od dolarowych. Różnice były naturalne i wynikały z miejsca działalności organizacji. W przypadku brytyjskim ustalono, że agentem płatniczym będzie Williams and Glyn’s Bank Limited, a oferty będą opublikowane „The Times” i „The Financial Times”. Spotkanie było o tyle istotne, że w świetle poprzednich rozmów 1 kwietnia upłynął termin, do którego obie strony deklarowały podpisanie ostatecznego porozumienia. Przekroczenie terminu było jednak zrozumiałe dla obu stron i nie stanowiło problemu⁹³⁹. Z analizy brytyjskich źródeł wynika również, że pomimo powziętych ustaleń, trzy rząd wciąż obawiały się niedopełnienia przez stronę polską obowiązku publikacji ofert. Jak konkludowało jednak FCO, miały one kontrolę nad sytuacją, ponieważ zmiana orzeczenia przez Komisję nie pociągała za sobą natychmiastowego przekazania złota. Istniało zabezpieczenie w postaci braku wydania odpowiednich dokumentów uprawniających do tego⁹⁴⁰. Spośród wszystkich trzech rządów, Brytyjczycy byli natomiast najbardziej poirytowani nierozwiązaniem kwestii obligacji i złota. W FCO panowało przekonanie, że to Amerykanie do wiosny 1976 r. wstrzymywali te

---

⁹³⁷ BoE OV 120/5, dz. cyt., Agreement [kopia tekstu porozumienia władz PRL z FBPC], k. 98; tamże, R. Gilchrist to D Lewty, 3 May 1976, k. 104; tamże, W. Lynas, Note for record. Danzig bonds, 4 May 1976, k. 105.

⁹³⁸ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., E. Zawadzki: Odpis notatki Ministerstwa Finansów na temat aktualnej sytuacji w sprawie odzyskania przez Polskę złota monetarnego b. Wolnego Miasta Gdańska., 25 III 1976, k. 332-333

⁹³⁹ BoE OV120/5, dz. cyt., Agreed Minute, 22 Apr 1976, k. 46; tamże, W. Lynas, Note for record. Danzig bonds, 4 May 1976, k. 105; AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., S. Kosicki, Sprawozdanie w sprawie uzgodnienia tekstów dokumentów związanych z wykupem obligacji szterlingowych byłego Wolnego Miasta Gdańsk, 29 IV 1976, k. 212-213; w tekście polskiego sprawozdania pojawia się wzmianka, iż rozmowy trwały pomiędzy 20 a 23 kwietnia, należy jednak uznać to za czas przebywania polskiej delegacji w Londynie, uzgodniony protokół z rozmów (załączony również do polskiego sprawozdania podaje czas rozmów na 21-22 kwietnia).

⁹⁴⁰ BoE OV120/5, dz. cyt., R. Gilchrist to D. Lewty, 3 May 1976, k. 104.

sprawy, obawiając się reakcji Kongresu. Na początku maja David Lewty pisał o Amerykanach, że „zdają się nam i Francuzom dawać kopniaka”⁹⁴¹.

Wydanie przez Komisję zmienionej decyzji odnośnie złota gdańskiego

Podpisanie przez rząd PRL porozumienia z brytyjskimi i amerykańskimi organizacjami reprezentującymi obligatariuszy stanowiło dla Londynu, Waszyngtonu i Paryża zielone światło w sprawie podjęcia działań w Komisji. Trzy rządy poprzez swoje ambasady w Brukseli na przełomie maja i czerwca 1976 r. zwróciły się w jednobrzmiących notach do Komisji z prośbą o rewizję orzeczenia w sprawie złota gdańskiego z 9 czerwca 1958 r.⁹⁴².

Na 191. posiedzeniu Komisji, 2 czerwca 1976 r. noty zostały przedstawione komisarzom przez sekretarza generalnego⁹⁴³. Komisja zdecydowała, że na kolejnym spotkaniu dojdzie do ponownego rozpatrzenia decyzji Komisji w świetle informacji dostarczonych przez trzy rządy⁹⁴⁴. Kolejne, 192. posiedzenie Komisji miało miejsce 28 czerwca. Reprezentanci trzech rządów jednogłośnie zdecydowali, że orzeczenie odnośnie złota gdańskiego może zostać zrewidowane. Do ostatecznego zatwierdzenia suplementu – bo taką formę przyjęła rewizja dokumentu z 1958 r. – doszło na następnym posiedzeniu, 2 lipca⁹⁴⁵. W suplemencie odwołano się do ilości złota podanej w oryginalnym orzeczeniu (3858,9 kg), bez podania jednak ostatecznej ilości złota. Napisano natomiast, że zgodnie z przyjętymi regulacjami, Komisja zadecydowała o przekazaniu rządowi PRL proporcjonalnego udziału w złocie przekazanym trzem rządów do depozytu w 1958 r.⁹⁴⁶.

Komisja uzasadniła zmianę swojej decyzji tym, że trzy rządy zwróciły jej uwagę na „pewne czynniki” mające wpływ na orzeczenie z 1958 r. Z jednej strony TGC podkreśliła, że biorąc pod uwagę warunki panujące pod koniec lat 50., jej orzeczenie było słuszne. Nowa sytuacja uzasadniała zmianę: „Jakkolwiek, w świetle obecnej sytuacji, a w szczególności, że minęło osiemnaście lat od tej decyzji, iż Polska Rzeczpospolita Ludowa wykonuje władzę nad Gdańskiem od ponad trzydziestu lat, że polski rząd pozostaje jedynym formalnym

---

⁹⁴¹ („give us and the French the bum’s rush”) - BoE OV120/5, dz. cyt., D. Lewty to I. Hendry, 6 May 1976.

⁹⁴² CAD TGC 160QO 68 CC/POL II Poland, dz. cyt., Embassy of the United States of America to Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, May 26, 1976; tamże, British Embassy Brussels to Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, no 119, 26 May 1976; L’Ambassade de France à la Commission Tripartite pour la restitution de l’Or Monétaire, le 12 mai 1976.

⁹⁴³ Co ciekawe, francuski komisarz Serge de Tschaikowsky stwierdził w czasie posiedzenia, że jego rząd również ma taką notę, ale nie zabrał ją ze sobą (sic! – T.K.).

⁹⁴⁴ TNA DG 9/15, dz. cyt., Minutes of Meetings 179-220, Meeting no. 191, 2 Jun 1976.

⁹⁴⁵ Tamże, Meeting no. 192, 28 Jun 28 1976; tamże, Meeting no. 193, 2 Jul 1976.

⁹⁴⁶ Za tym w szczególności optowali Francuzi, którzy chcieli być jak najwierniejsi orzeczeniu z 1958 r. - BoE OV120/5, dz. cyt., P. Wogan to D. Lewty, 24 Jun 1976.

pretendentem [do złota], w Komisji obowiązuje pogląd, że nie ma już żadnych uzasadnionych wątpliwości, iż żaden inny rząd niż rząd Polski, ma prawo, lub jest prawdopodobne iż będzie miał jakiegokolwiek prawa do tego złota⁹⁴⁷.

Komisja w suplemencie stwierdziła również – wraz za notami trzech stolic – że jeżeli zajdzie taka potrzeba, sygnatariusze „ostatecznej regulacji” (mając na myśli „regulację pokojową z układu poczdamskiego) będą chcieli włączyć zapisy suplementu do owej regulacji, to mogą to uczynić⁹⁴⁸. Na marginesie warto dodać, że kwestia złota gdańskiego nie pojawiła się w ogóle w ramach Konferencji 2+4, rozmowami pomiędzy Polską a RFN, nie mówiąc już o tzw. Traktacie 2+4 z 12 września 1990 r.⁹⁴⁹ czy polsko-niemieckim traktacie granicznym z 14 listopada 1990 r.⁹⁵⁰. Podobnie jak w wypadku orzeczenia z 1958 r., w suplemencie z 1976 r. nie pojawiła się żadna wzmianka o obligacjach, ponieważ to nie w gestii Komisji (mimo że zasiadli w niej reprezentanci trzech rządów) leżało podjęcie decyzji w sprawie obligacji. Było to nawet niewskazane z punktu widzenia trzech rządów.

Zmiana decyzji przez Komisję zapoczątkowała ustaloną wcześniej reakcję łańcuchową, która doprowadziła do końca sprawę złota i obligacji gdańskich. Już w połowie czerwca Warszawa otrzymała nieoficjalną informację od BoE, że Komisja rozpatruje ponownie kwestię złota gdańskiego⁹⁵¹. W dniu zatwierdzenia ostatecznego tekstu suplementu, ambasador PRL w Belgii Stanisław Kociołek otrzymał list od Komisji, w którym poinformowano go o zmianie decyzji z 1958 r. W liście tym pojawiła się dopiero faktyczna ilość złota którą otrzymała Polska na mocy suplementu (2474,7633 kg)⁹⁵². O tym samym trzy rządy własnymi kanałami komunikacyjnymi poinformowały Warszawę⁹⁵³. Władze PRL były przygotowane do sprawnego przeprowadzenia zaplanowanych działań, ponieważ porozumienia w sprawie obligacji z organizacjami reprezentującymi obligatariuszy zostały już podpisane przez

---

⁹⁴⁷ CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies., Supplement to Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the Polish People's Republic for the restitution of 4,726 kgs of fine gold.

⁹⁴⁸ Tamże; z niewiadomych względów (czy też przekonaniu o cytowaniu z pamięci) w suplemencie nie użyto sformułowania „peace settlement”, o której mowa w umowie poczdamskiej, ale „final settlement”, co w ostatecznym rozrachunku nie ma jednak znaczenia – por. Potsdam Agreement. Protocol of the Proceedings, August 1, 1945 [https://www.nato.int/ebookshop/video/declassified/doc_files/Potsdam%20Agreement.pdf], np. pkt VIII. Poland, B. Western Frontier of Poland.

⁹⁴⁹ Por.: Treaty on the final settlement with respect to Germany (with agreed minute). Signed at Moscow on 12 September 1990, [w:] United Nations – Treaty Series, no. 2926, [<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201696/volume-1696-I-29226-English.pdf>].

⁹⁵⁰ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, podpisany w Warszawie dnia 14 listopada 1990 r., Dz.U. 1992 nr 14 poz. 54.

⁹⁵¹ BoE OV120/5, dz. cyt., R. Gilchrist to S. Kosicki, 16 Jun 1976.

⁹⁵² CAD TGC 160QO68, CC/POL II., dz. cyt., Three Commissioners to H. E. Mr Stanislaw Kociolek, 2 Jul 1976.

⁹⁵³ 5 lipca, *szyfrogram dyrektora Departamentu Prawno-Traktatowego do ambasadora w Brukseli w sprawie zwrotu złota gdańskiego*, [w:] PDD 1976, red. P. Długołęcki, Warszawa 2008, dok. 237.

I zastępcę ministra finansów Mariana Krzaka i przekazane do Waszyngtonu⁹⁵⁴. Jednak z powodu problemów komunikacyjnych na linii ambasada-Warszawa (Kosicki dowiedział się wcześniej o podpisaniu suplementu od ambasady brytyjskiej niż od Kociołka), podpisanie umów ws. obligacji opóźniło się. Do Londynu tekst porozumienia zabrał ze sobą sam Kosicki⁹⁵⁵.

8 lipca w Londynie i Nowym Jorku zostały podpisane porozumienia odnośnie obligacji z poszczególnymi organizacjami⁹⁵⁶. Kolejnego dnia, 9 lipca – zgodnie z umową – w brytyjskiej prasie ukazała się oferta skupu obligacji funtowych WMG. Płatność za obligacje miała rozpocząć się od 1 sierpnia 1976 r., a oferta była ważna do 1 sierpnia 1980 r. Zgodnie ze zobowiązaniami CFB i LLC rekomendowały ofertę⁹⁵⁷. Z opóźnieniem natomiast, 12 lipca, pojawiła się analogiczna oferta skupu obligacji dolarowych w „The New York Times”, datowana jednak na 9 lipca. Jedyna różnica pomiędzy ogłoszeniami polegała na pojawieniu się na końcu oferty skierowanej na rynek amerykańskich, informacji o prowizji dla agenta płatniczego w wysokości 0,75% z kwoty wykupu jaka przypadnie każdemu posiadaczowi obligacji⁹⁵⁸. Obie propozycje były w pełni zgodne ze wcześniejszymi ustaleniami.

Według amerykańskiej dyplomacji opóźnienie w opublikowaniu oferty dolarowej było świadomym działaniem strony polskiej. Miała przyczynić się do tego rozmowa sekretarza generalnego Komisji Watsona z ambasadorem Kociołkiem 8 lipca, który dopytywał się, kiedy strona polska otrzyma odpowiednie dokumenty odnośnie złota, na co Watson odpowiedział, że Komisja potrzebuje kilku dni aby zebrać się⁹⁵⁹. Obserwacje te potwierdzają polskie źródła. Wiceminister Spasowski polecił wstrzymać publikację oferty w amerykańskiej prasie ambasadorowi Trąpczyńskiemu⁹⁶⁰.

Odpowiedź na polską ofertę skierowaną do posiadaczy obligacji funtowych przerosła oczekiwania, dlatego że agent płatniczy pod koniec lipca zwrócił się do strony polskiej z prośbą

---

⁹⁵⁴ BoE OV120/5, dz. cyt., W. Lynas, Note for record - Danzig bonds, 4 May 1976, k. 105; AZMF 70/232, Ministerstwo Finansów, Departament Zagraniczny, Trójstronna komisja (USA, Wielka Brytania, Francja) do spraw restytucji złota monetarnego - notatki, sprawozdania, korespondencja, t. 2, S. Kosicki, Powrót złota gdańskiego do Polski, k. 38.

⁹⁵⁵ BoE OV120/5, dz. cyt., British Embassy in Warsaw to FCO, Telegram no. 233 of 6 July 1976 (copy), k. 164.

⁹⁵⁶ Tamże, Telex received 10.15 a.m., 8th July 1976, tamże, D. Payne to C. Wyatt, k. 169; tamże, Agreement, 8th July 1976, k. 171; AZMF 70/232, dz. cyt., S. Kosicki, Powrót złota gdańskiego do Polski, k. 38.

⁹⁵⁷ *Miscellaneous Financial. Free City of Danzig*, “The Times”, 9 VII 1976.

⁹⁵⁸ *The Government of the Polish People's Republic Offer, Effective July 9, 1976, to the Holders of the Dollar Bonds of the Danzig Port and Waterways Board Loan 6.5% (4.5%) Dated 1927*, “The New York Times”, 12 VII 1976.

⁹⁵⁹ BoE OV120/5, dz. cyt., British Embassy in Brussels to FCO, Telegram no. 210 of 8 July, k. 167; tamże, British Embassy in Brussels to FCO, Telegram no. 211 of 9 July 1976, k. 174.

⁹⁶⁰ AMSZ Zespół Depesz, 59/78 W-84 T-578, Szyfrogram nr 5958, 8 VII 1976, k. 356.

o zwiększenie początkowego funduszu wykupu (50 000 GBP) wobec złożonych obligacji o łącznej wartości 100 000 GBP⁹⁶¹.

Publikacja ofert oznaczała spełnienie warunków jakie strona polska musiała wypełnić aby otrzymać złoto gdańskie. Dlatego też 12 lipca 1976 r. na 195. posiedzeniu Komisji pojawiła się liczna polska delegacja: Marian Krzak, Jan Witek, Stanisław Kosicki Paweł Heinzelman (NBP). Nastąpiło uroczyste przekazanie suplementu, podpisanie odpowiednich dokumentów i odbiór przez polską delegację dokumentów uprawniających do podjęcia złota na rachunkach Komisji w BoE (912,1888 kg) i FRB NY (1562,5745 kg). Osobami uprawnionymi do odbioru złota zostali Kosicki i Heinzelman. Polacy zgłosili zastrzeżenia co do ilości złota, ale Komisja wyjaśniła im, że jest to zgodne z jej praktyką i wynika z braku wystarczającej ilości złota odnalezionej po wojnie przez aliantów⁹⁶².

Polska delegacja, podpisała również dokument, w którym w imieniu władz PRL zrzekła się wszelkich dalszych roszczeń do złota monetarnego lub jakichkolwiek odszkodowań wynikających z tego tytułu wobec: Niemiec (*Germany*), krajów trzecich, które otrzymały złoto na mocy decyzji Komisji, krajów trzecich do których trafiło złoto zrabowane przez Niemcy (ale tylko w zakresie władzy Komisji lub trzech rządów wynikających z uprawnień udzielonych im na mocy PUR) i do samej Komisji oraz trzech rządów⁹⁶³.

Strona polska była wdzięczna Komisji za zmianę decyzji. Polacy chcieli nawet, aby uroczystość podpisania dokumentów została uwieczniona przez belgijskiego fotografa, ale pomysł ten wyperswadowano im⁹⁶⁴. Komisja wytłumaczyła delegacji, że zależy jej na dyskrecji, co pozwoli uniknąć zablokowania przekazania złota, z racji ewentualnych protestów niezadowolonych obligatariuszy w USA⁹⁶⁵. Wyrazem wdzięczności strony polskiej dla Komisji było zaproszenie jej na obiad kolejnego dnia. Zachowanie polskiej delegacji bardzo bawiło ówczesnego zastępcę komisarza brytyjskiego, Williama Wenbana-Smitha, który określił je mianem „operetkowego”. W liście do FCO Brytyjczyk opisywał, że Polacy byli tak podekscytowani, iż chcieli podjąć złoto z BoE bez polecenia odbioru. Sekretarz generalny Watson wytłumaczył jednak delegacji, aby potraktowała polecenie tak jak czek. Pomimo wyjaśnień, sytuacja powtórzyła się w późniejszym czasie w USA, gdzie Polacy byli przekonani o tym, że złoto zostanie wydane im z FRB w Waszyngtonie. Wenban-Smith swoją relację

---

⁹⁶¹ BoE OV120/5, dz. cyt., Note for Record - Danzig Bonds, 28 Jul 1976, k. 17.

⁹⁶² TNA DG 9/15, dz. cyt., Minutes of Meetings 179-220, Meeting no. 195, 12 Jul 1976; CAD TGC 160QO 68 CC/POL II, dz. cyt., Waiver; AZMF 70/232, dz. cyt., Sprawozdanie [lipiec 1976], k. 72.

⁹⁶³ CAD TGC 160QO68, CC/POL II, dz. cyt., Waiver.

⁹⁶⁴ BoE OV120/5, dz. cyt., British Embassy in Brussels to FCO, 13 Jul 1976.

⁹⁶⁵ AZMF 70/232, Sprawozdanie [lipiec 1976], k. 74.

konkludował stwierdzeniem, że całe zamieszanie z Polakami było nieporównywalne do tego, jakie wywołują Czesi⁹⁶⁶, mając na myśli wszystkie komplikacje związane z restytucją złota czechosłowackiego. Już w trakcie składania podziękowań komisarzom, polska delegacja stwierdziła, że przywiązuje dużą wagę do decyzji Komisji nie ze względu na ilość złota ale dlatego, że stanowi ona prawne potwierdzenie zachodniej granicy PRL⁹⁶⁷. Była to zapowiedź przyszłych kłopotów ze strony Warszawy, która próbowała propagandowo wykorzystać przekazanie złota.

Patrząc na ostatnią prostą w drodze do rewizji Komisji i publikacji ofert można zaobserwować, że zarówno zachodnie stolice, jak i Warszawa, do końca nie były pewne tego jak zachowa się strona przeciwna. Dlatego istniały wspomniane już formy zabezpieczenia – ewentualne wstrzymanie wydania dokumentów do przekazania złota czy publikacji ofert. Nie zmienia to jednak faktu, że negocjacje, które toczyły się w dekadzie Gierka, były znacząco odmienne od tych, mających miejsce dwadzieścia lat wcześniej.

Aby zrozumieć przyczyny tych różnic, należy zwrócić uwagę nie tylko na zawile negocjacje polityczno-finansowe, ale również atmosferę rozmów. W latach 70. dyplomaci czy negocjatorzy po obu stronach żelaznej kurtyny podkreślali „serdeczność” czy „przyjacielskość” toczonych rozmów. Wspomniano także o tym, jak Polacy podziękowali Komisji za zmianę decyzji. Z kolei po III rundzie rozmów z brytyjskimi organizacjami, Stanisław Kosicki, już po powrocie do kraju, wysłał specjalne podziękowania dla Richarda Gilchrista z BoE za ciepłe przyjęcie, pomoc, a nawet za kolację w słynnej Carrier’s Restaurant⁹⁶⁸. Podziękowania stanowiły element zwykłej kurtuazji czy próbę zyskania przychylności drugiej strony. Posiłki i nieoficjalne spotkania od zawsze były częścią dyplomacji. W latach 70. można jednak zauważyć zasadniczą różnicę w kontaktach polskich dyplomatów w sprawie złota i obligacji z ich zachodnimi odpowiednikami. Rozmowy na progu lat 50., gdy zimnowojenna polaryzacja i psychoza sięgały zenitu, obie strony były nieufne wobec siebie i bardzo często widziały drugie dno we wszelkich wypowiedziach rozmówców. Za przyczynę tej zasadniczej zmiany w latach 70. należy uznać *détente*. I w ten szerszy kontekst wpisuje się atmosfera rozmów prowadzonych w kwestiach złota i obligacji gdańskich.

---

⁹⁶⁶ BoE OV120/5, dz. cyt., W. Wenban-Smith to B. Cartledge, 30 Jul 1976, k. 19.

⁹⁶⁷ CAD MAE 548 INVA 2089, dz. cyt., Francis Huré Ambassadeur de France en Belgique à Son excellence Monsieur Jean Sauvagnargues Ministre des Affaires étrangères – Direction des Affaires Economiques – Affaires Generales, le 15 Juillet 1976.

⁹⁶⁸ BoE OV120/5, dz. cyt., S. Kosicki to R. Gilchrist, May 6, 1976, k. 109; Robert Carrier (1923-2006) – amerykański restaurator i autor wielu książek kucharskich. W 1966 r. otworzył na londyńskim Insligtonie ekskluzywną restaurację; niezwykle popularną na Wyspach Brytyjskich w latach 60. i 70. – P. Levy, *Carrier Robert*, ODNB [https://doi.org/10.1093/ref:odnb/97219].

Patrząc całościowo na negocjacje jakie toczyły się w latach 70., zarówno w przypadku złota jak i obligacji, decydujące znaczenie miał ich merytoryczny. Jak można zauważyć, nad Potomakiem istniała wola polityczna do porozumienia, podobnie w wypadku FBPC. Obawy Departamentu Stanu co do powtórki scenariusza czechosłowackiego, jak również zadziwiająca opieszałość organizacji FBPC spowodowała, że finalizacja rokowań przeciągnęła się aż do 1976 r. Inaczej sytuacja przedstawiała się nad Tamizą. Zarówno FCO, jak również CFB i LLC działały dosyć sprawnie, pomimo początkowego oporu brytyjskich organizacji wobec nieklasycznego modelu porozumienia. Z kolei stronie francuskiej było tak naprawdę obojętne to, czy PRL dostanie złoto gdańskie i dostosowywała swoje zdanie stanowisko do państw anglosaskich. Niemniej jednak, przedstawiciele Paryża w oficjalnych kontaktach z Warszawą zapewniali ją o swoim wsparciu. Strona polska była przekonana więc, że stanowisko Francji przyczyniło się do podjęcia pozytywnej decyzji przez Komisję⁹⁶⁹.

Decyzja Komisji i publikacja ofert dla posiadaczy obligacji nie zakończyły epopei złota gdańskiego, które musiało jeszcze wejść w fizyczne posiadanie przez władze PRL. Decyzja z 28 czerwca 1976 r. interesowała nie tylko Warszawę, która postrzegala ją w kategoriach na wskroś politycznych.

4. 3. Przekazanie złota Polsce i reakcje międzynarodowe

Jak już wspomniano, zarówno strona polska jak i amerykańska (Departament Stanu), obawiały się zablokowania przekazania złota gdańskiego. Istniały obawy, że nawet jeden niezadowolony obligatariusz mógłby wnieść pozew do sądu, który nałożyłby na złoto sekwestr zabezpieczający roszczenia. Dlatego strona amerykańska jako pierwsza zwróciła uwagę na potrzebę szybkiego odbioru złota, o czym poinformował Warszawę ambasador Trąmpczyński w szyfrogramie z 16 lipca⁹⁷⁰.

Do Nowego Jorku 22 lipca wyruszyli uprawnieni do odbioru złota Kosicki i Heinzelman. Zgodnie z decyzją Komisji władze PRL były uprawnione do odbioru 1562,5745 kg (50 237,938 oz.) z FRB NY. Po przeliczeniu tej ilości złota na sztabki (122) okazało się, że ta ilość jest nieznacznie mniejsza (1562,51712 kg; 50 237,827 oz.). Początkowo jednak FRB NY nie chciał wydać złota Polakom, ponieważ nie posiadał duplikatu suplementu. Zdaniem sekretarza generalnego Komisji Watsona Polacy wpadli w panikę. Dzięki jednak kontaktom

---

⁹⁶⁹ Np. [przed 13 lipca], *notatka dyrektora Departamentu IV na temat stosunków polsko-francuskich*, [w:] PDD 1976, red. P. Długołęcki, Warszawa 2008, dok. 201; AMSZ Zespół Depesz, 59/78 W-84 T-578, Szyfrogram nr 524, 19 I 1976, k. 23.

⁹⁷⁰ AMSZ Zespół Depesz, 57/78 57 78 W-84 T-576, Szyfrogram nr 641/III z Waszyngtonu, 16 VII 1976, k. 611.

z Komisją, udało się rozwiązać ten problem⁹⁷¹. W pierwszej kolejności Polacy dyskutowali z władzami FRB NY nad pomysłem przekazania złota do BoE, ponieważ byłaby to najszybsza droga opuszczenia terytorium USA. Na to jednak nie zgodziły się władze „Starej Damy z Threadneedle Street”. Zdecydowano się więc na transport lotniczy samolotami PLL LOT.

Postanowiono, że złoto zostanie przetransportowane trzema lotami, w podziale na mniej więcej równe części (po 40 lub 41 sztabek). W całej operacji uczestniczyło również przedstawicielstwo LOT-u w Nowym Jorku. W transport złota ze skarbcza na lotnisko JFK zaangażowano prywatną firmę Wells Cargo. Jak relacjonował w swoim sprawozdaniu Kosicki, „załadunek złota odbył się z zachowaniem wszelkich zasad bezpieczeństwa, tj. w postronnym miejscu na płycie lotniska”. Wszystko osobiście nadzorowała polska delegacja. W pierwszym locie 3 sierpnia (523 kg) wraz ze złotem powrócił do kraju Heinzelman. Kolejny transport miał miejsce 5 sierpnia (529 kg). Ostatni lot, którym powrócił do Polski sam Kosicki, odleciał 10 sierpnia (509 kg). Według relacji Kosickiego tak duża przerwa pomiędzy drugim a trzecim transportem wynikała ze względów bezpieczeństwa. Rejsy LOT-u do Polski z lotniska JFK odbywały się bowiem w tamtym okresie we wtorki, czwartki i niedziele. Jeśli więc firma transportowa chciałaby dostarczyć złoto w niedzielę w godzinach porannych, cenny ładunek musiałby zostać wydany ze skarbcza w piątek, a więc przebywałoby poza najbezpieczniejszym schronieniem dwie doby, pod kontrolą firmy Wells. Tego chciała uniknąć strona polska. Po powrocie do kraju złoto zostało zdeponowane w skarbcu NBP⁹⁷².

Wydaje się, że cała operacja była dosyć niebezpieczna. Z jednej strony pomysł, aby złoto było transportowane rejsowym samolotem, z jednego z największych lotnisk świata, bez dodatkowego zabezpieczenia, był ryzykowny. Dla porównania władze Czechosłowacji gdy w lutym 1982 r. wreszcie mogły podjąć należne jej złoto z Zurychu w ramach restytucji, zorganizowały dobrze zabezpieczoną przez czechosłowackie służby operację „Návrat 82”, która obejmowała również transport lotniczy. Złoto to również pochodziło z FRB NY oraz BoE i zostało przetransportowane do Szwajcarii, skąd wyruszyło w dalszą lotniczą drogę do Pragi (łącznie 18,4 t)⁹⁷³. Z drugiej strony wielkość polskiego transportu była stosunkowo mała.

---

⁹⁷¹ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., US Embassy in Brussels to Secretary of State, July 22, 1976, k. 409; Spasowski skomentował szyfrogram Trąpczyńskiego w sprawie problemów z odbiorem złota w następujący sposób: „sądzę, że trudność polega na tym, że Komisja pracuje b. wolno a jej sekretarz (90 lat i chory) w ogóle jest nieoperatywny (25 bm miał jechać na urlop) (...) - AMSZ Zespół Depesz 57/78 57 78 W-84 T-576, Szyfrogram nr 647/III z Waszyngtonu, 17 VII 1976, k. 616.

⁹⁷² AZMF 70/232, dz. cyt., S. Kosicki: Sprawozdanie z podróży służbowej do USA w sprawie złota gdańskiego, 17 VIII 1976, k. 88.

⁹⁷³ S. Michálek, *Československé menové zlato*, dz. cyt., ss. 341, 467.

Za odważnym pomysłem strony polskiej przemawiał też pośpiech, motywowany obawami o zatrzymanie złota gdańskiego w USA.

Sprawność działań Kosickiego i Heinzelmana jednak opłacała się, ponieważ pierwsze informacje w prasie zagranicznej o tym, że Polska otrzymała złoto gdańskie pojawiły się pod koniec sierpnia⁹⁷⁴. Gazety donosiły że całość złota jest już w kraju, co nie było prawdą. Ani jednak strona polska, ani trzy rządy, ani Komisja, nie wyprowadzały mediów z błędu⁹⁷⁵, co stanowiło skuteczną zasłonę dymną dla całej operacji przekazania złota. Pod koniec lipca gdy Polacy jeszcze organizowali transport lotniczy, brytyjska ambasada w Waszyngtonie była nawet przekonana o tym, że złoto trafi do Polski na pokładzie trzech polskich statków⁹⁷⁶.

Nieprawdziwość doniesień prasowych wynikała z tego, że o ile złoto z FRB NY faktycznie trafiło do Polski w sierpniu, o tyle złoto złożone w BoE stało się przedmiotem zainteresowania Ministerstwa Finansów i NBP dopiero w połowie sierpnia. Być może wynikało to z przekonania, że w odróżnieniu od USA, w Wielkiej Brytanii nic nie zagraża depozytowi. W czasie gdy Kosicki wracał do Polski, 11 sierpnia do Londynu wyruszyła delegacja złożona z przedstawicieli NBP i Ministerstwa Finansów. Wraz z reprezentantami BoE ustalono, że złoto zostanie wciągnięte na rachunek NBP w angielskim banku centralnym. Strona polska dokonała wtedy wstępnych oględzin worków ze złotymi monetami. Worki nie były szczegółowo zinwentaryzowane, zawierały jedynie chorągiewki określające rodzaj monet i wagę brutto. Według zapewnień Brytyjczyków monety zostały zapakowane pośpiesznie w 1948 r. na polecenie Komisji, zapewne gdy wybuchła afera Dollfus-Mieg. Polscy delegaci w swoim sprawozdaniu z pobytu w Londynie potwierdzili, że worki faktycznie wyglądały na nienaruszone. Przedstawiciele BoE zaproponowali stronie polskiej pośrednictwo w sprzedaży monet. Brytyjczycy przewidywali, że z racji ilości, musiałyby to zająć dwa lata, by nie zaburzyć ruchu cen na rynku monet. Polacy zapowiedzieli rozważenie tej opcji. Przedstawiciele BoE – zarówno w imieniu własnym i FCO – zapewnili, że nie powinno być żadnych problemów z ewentualnymi roszczeniami osób trzecich do złota⁹⁷⁷.

Strona polska zdecydowała się dopełnić formalności i 19 sierpnia skierowała dyspozycję na Threadneedle Street aby całość przysługującego Polsce złota (60 worków z monetami, 912 kg) zostało przeniesionych na rachunek NBP w BoE⁹⁷⁸. Dopiero w grudniu

---

⁹⁷⁴ *Danzig Gold Transfer to Poland Closes Chapter of World War II*, "International Herald Tribune", 25 VIII 1976; *Danziger Gold*, "Der Spiegel", 29 VIII 1976.

⁹⁷⁵ BoE OV120/5, dz. cyt., M. Jones to J. Cornish, 27 Aug 1976, k. 31.

⁹⁷⁶ Tamże, J. Cornish to D. Lewty, 30 July 1976, k. 18.

⁹⁷⁷ AZMF 70/232, dz. cyt., Sprawozdanie z wyjazdu do Wielkiej Brytanii, 16 VIII 1976, k. 115-119.

⁹⁷⁸ Tamże, S. Kosicki, P. Heinzelman to The Chief Cashier Bank of England, 19 August 1976, k. 84.

1976 r. do Londynu udał się Heinzelman, który przybył tam z zamiarem zorganizowania transportu monet do Polski drogą lotniczą przez PLL LOT⁹⁷⁹. Jeszcze w 1976 r., premier Piotr Jaroszewicz włączył całość złota gdańskiego do środków Rezerwowego Funduszu Dewizowego. Jego dysponentem został NBP⁹⁸⁰. Ostatecznie jednak doszło do selekcji złotych monet i sprzedaży tych, które były zachowane w odpowiednim stanie. Pośrednictwem zajął się BoE, a także firma Johnson Matthey Bankers Ltd. Natomiast te monety, których sprzedaż była nieopłacalna, zostały sprowadzone do kraju w trzech turach: 13 stycznia 1977 r. z BoE (42 tys. sztuk; 136 kg), 8 września 1977 z firmy Johnson Matthey (5 szt.; 0,04 kg), 27 marca 1979 r. z BoE (70 605 szt.; 496,8 kg).

Monety sprowadzone do kraju zostały włączone do skarbcza NPB. W miarę potrzeb były one przeznaczane na przetopienie lub sprzedaż. Decyzją premiera Jaroszewicza 11 sierpnia 1977 r. przekazano trzy złote monety do Muzeum Historycznego Miasta Gdańska, a 3,32 kg złota w monetach na renowację zabytków gdańskich⁹⁸¹. Tym samym historia w pewnym sensie zatoczyła koło, ponieważ do Gdańska, w formie zastępczej, powróciła część złota, które zostało zagrabione przez III Rzeszę w 1939 r. Inny los spotkał sztabki przetransportowane z USA. W latach 1976–1978 Skarbiec Kruszców NBP w przekazał je do produkcji Mennicy Państwowej (551 kg) i Przedsiębiorstwu Wyrobów z Metali Szlachetnych Warmet (1011 kg)⁹⁸².

Przekazanie złota gdańskiego Polsce w 1976 r. wyróżnia się pod względem prawnym. Ściśle rzecz biorąc nie była to restytucja, czyli przywrócenie do poprzedniego stanu własności, ani też restytucja zastępcza. Bardziej zasadne jest mówienie o przekazaniu złota w wyniku następstwa prawnego: Komisja przekazała Polsce złoto należące przed wojną do banku centralnego quasi państwa, które przestało istnieć jako podmiot prawa międzynarodowego, przy czym podczas wojny złoto owego banku przejęły instytucje niemieckie. Niemcy zaś zlikwidowały status Gdańska jako wolnego miasta, wcielając go do Rzeszy. Po wojnie nie było

---

⁹⁷⁹ BoE OV120/5, dz. cyt., R. Gilchrist to D. Byatt, 3 Dec 1976, k. 44; tamże, R. Gilchrist to Duncan, Narodowy Bank Polski: Danzig Gold, 20 Dec 1976, k. 45.

⁹⁸⁰ AZMF 70/232, Decyzja nr... Prezesa Rady Ministrów z dnia... 1976 r., k. 113; J. Widacki, Odpowiedź ministra spraw wewnętrznych na interpelację posła Józefa Sałaty i grupy posłów w sprawie złota byłego Wolnego Miasta Gdańska, Sprawozdanie Stenograficzne z 60 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 16 i 17 maja 1991 r., Załącznik nr 1, s. 17-20.

⁹⁸¹ J. Widacki, Odpowiedź ministra spraw wewnętrznych na interpelację posła Józefa Sałaty i grupy posłów w sprawie złota byłego Wolnego Miasta Gdańska, Sprawozdanie Stenograficzne z 60 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 16 i 17 maja 1991 r., Załącznik nr 1, s. 17-20 [[https://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/4B09C9AFAA9FB210C1257D20002CC733/\\$file/060_000007177.pdf](https://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/4B09C9AFAA9FB210C1257D20002CC733/$file/060_000007177.pdf)]; były to dokładnie: 25 guldenów gdańskich z 1923 r. (nr inw. MHMG/N/836), 20 złotych (Bolesław Chrobry) z 1925 r. (nr inw. MHMG/N/837), kopia donatywy gdańskiej (5 dukatów) (Zygmunt III Waza; 1614 r.) w emisji z 1977 r. (nr inw. MHMG/N/838) – informacje uzyskane w korespondencji mailowej z Tomaszem Olkowskim (Gabinet Numizmatyczny, Ratusz Głównego Miasta, Muzeum Gdańska) 10.11.2023 r., w archiwum autora); Archiwum Muzeum Gdańska, H. Kisiel do H. Sliwowskiego, 31 V 1977.

⁹⁸² J. Widacki, dz. cyt., s. 17-20.

oczywistego prawnego następcy prawnego Banku Gdańskiego, natomiast jego majątek (ocalałe budynki i ruchomości) przeszły we władanie NBP. Ponieważ przynależność Gdańska do Polski po wojnie nie była prawnie-międzynarodowo uregulowana, trzy rządy nie musiały zgodzić się na przekazanie złota Polsce. Zrobiły to pod warunkiem spłaty przez Polskę zagranicznych długów WMG, co wydawało się rozwiązaniem właściwym. Używając eufemizmu można to określić jako spadek ze zobowiązaniem.

Polska bez wątpienia odniosła korzyści ekonomiczne z przekazania jej łącznie 2474,8 kg złota. Według obliczeń Kosickiego z 28 września 1976 r. wartość pozyskanego złota wyniosła według ówczesnych cen 10 742 060 USD. Łączna wartość obligacji (funtowych i dolarowych) wynosiła 4 128 282 USD. Zgodnie z umową, strona polska płaciła 35% wartości nominalnej, co dawało kwotę 1 444 898,7 USD. Kosicki zwrócił uwagę, że z powodu spadku kursu funta w lipcu 1976 r. i obecności monet o wartości numizmatycznej, przy których sprzedaży obowiązywała premia od ich wartości w wysokości 50%, zysk był jeszcze większy. Łącznie, Polska zyskała 9 297 161,3 USD⁹⁸³. Kwota sięgająca ówczesnych 10 mln USD była więc rzeczywiście spora. Warszawa mogła być zadowolona ze swoich działań. Współcześnie wartość złota gdańskiego stanowiłaby równowartość 143 mln USD lub 627 mln PLN (tabela 8).

Tabela 9. Wartość złota gdańskiego w momencie jego przekazania i współcześnie.

Ilość złota (kg)	Przybliżona wartość		
	USD		PLN
	1976	2022	2022
2474,8	9 971 089	143 217 043	627 455 348

Opracowanie własne. Cenę w USD obliczono na podstawie Lawrence H. Officer and Samuel H. Williamson, "The Price of Gold, 1257-Present," *MeasuringWorth*, 2023 [<http://www.measuringworth.com/gold/>], a cenę w PLN na podstawie współczesnego kursu z wykorzystaniem serwisu OANDA, kurs z dnia 31.12.2022 r. Jak można zauważyć, obliczenia Kosickiego były prawidłowe, nie występuje zbyt duża różnica pomiędzy nimi, a współczesnymi wyliczeniami.

Jak jednak zgodnie podkreślali dyplomaci PRL, aspekt finansowy sprawy złota gdańskiego nie był najważniejszy. Było nim polityczne znaczenie decyzji Komisji i treści suplementu. Latem 1976 r. Kosicki pisał, że „Po 30 przeszło latach od chwili zakończenia wojny potwierdzone zostało w sposób jednoznaczny nasze stanowisko reprezentowane od

⁹⁸³ AZMF 70/232, dz. cyt., S. Kosicki, Obliczenie wartości gdańskiego złota monetarnego oraz obligacji przedwojennych pożyczek gdańskich, 28 IX 1976, k. 102.

samego początku, że jedynie i wyłącznie Polska miała i ma prawo do tego złota, gdyż Gdańsk, który przejściowo utraciliśmy w czasie zaborów był i jest polski wraz z wszystkimi z tego faktu wynikającymi konsekwencjami”. Decyzja Komisji stanowiła jego zdaniem przełom w stanowisku USA i Wielkiej Brytanii względem zachodniej granicy Polski, będący jednocześnie efektem polepszających się stosunków z państwami anglosaskimi. Kosicki przeceniał natomiast znaczenie wizyty Gierka w USA, która jego zdaniem miała kluczowe znaczenie dla powodzenia tej sprawy⁹⁸⁴. Jak już wspomniano, sprawa złota nie ruszyła do przodu do momentu, gdy strona polska podjęła rozmowy z organizacjami reprezentującymi obligatariuszy.

Obserwacje Kosickiego potwierdzał wiceminister spraw zagranicznych Spasowski w swojej notatce z 13 lipca, skierowanej do najważniejszych osób w państwie. Traktował on nawet decyzję Komisji jako uznanie *de iure* i *de facto* przynależności Gdańska do Polski. Zwrócił on uwagę na szczególną rolę Waszyngtonu w podjęciu decyzji o przekazaniu złota, gdzie strona polska miała czynić największe starania⁹⁸⁵. Bez wątplenia przekazanie złota nie miałoby miejsca bez woli politycznej, zwłaszcza najsilniejszego gracza, ale najważniejsze było w tym wypadku stanowisko brytyjskich i amerykańskich organizacji, które poinformowały swoje rządy o zadowalających wynikach negocjacji z Warszawą w sprawie obligacji. Spasowski w swojej notatce nie wspominał natomiast w ogóle o kwestii uregulowania zadłużenia gdańskiego.

Ta sprawa, jak również inne spostrzeżenia Spasowskiego, niewymienione w dokumencie z 13 lipca, znalazły się natomiast w projekcie notatki z 12 lipca skierowanej do polskich placówek dyplomatycznych. Wiceminister zwrócił uwagę na kontekst międzynarodowy w jakim zapadały decyzje odnośnie polskich roszczeń do złota monetarnego: „Trudno było oczekiwać, że w realiach politycznych 1958 r. Komisja podejmie sprawiedliwą decyzję, jednak mimo niewydania Polsce gdańskiego złota, zasadność dokumentacji odrzucić nie mogła”. Spasowski w pewien sposób usprawiedliwiał orzeczenie Komisji, motywowane zimnowojennymi nastrojami. W dalszej części notatki odnośnie złota gdańskiego stwierdził, że „Depozyt długo jeszcze zalegałby sejfy za granicą, gdyby podtrzymywano nadal nielogiczną i niezyciową interpretację Układów Poczdamskich”. W ostatecznej wersji nie znalazły się jednak pewne zapisy z projektu: „Komisja (...) stanęła na gruncie granic Polski określonych tymi Układami i Układem o normalizacji stosunków między PRL a RFN (...). Decyzja przeszła do porządku dziennego nad rewizjonistyczną interpretacją tych układów zachodnio-

---

⁹⁸⁴ Tamże, S. Kosicki, Powrót złota gdańskiego do Polski, k. 33-39.

⁹⁸⁵ Tamże, R. Spasowski, Pilna notatka w sprawie zwrotu Polsce złota gdańskiego, 13 VII 1976, k. 55-56.

niemieckich trybunałów⁹⁸⁶. Tym samym Spasowski odniósł się do wyroków Federalnego Trybunału Konstytucyjnego RFN z 31 lipca 1973 r. i 7 lipca 1975 r., w myśl których układ był konstytucyjny, ale podważono jednoznaczne uznanie granicy przez RFN na linii Odry i Nysy Łużyckiej⁹⁸⁷. Nie wiadomo jednak dlaczego ten zapis, zgodny przecież z polityką i propagandą władz PRL został przekreślony w projekcie.

Z kolei minister finansów Henryk Kisiel i minister spraw zagranicznych Stefan Olszowski zwrócili uwagę na to, że zdaniem polskiej delegacji do Brukseli, każda z zainteresowanych restytucją stron została potraktowana równo⁹⁸⁸. W notatce ministrów zawarte jest jeszcze jedno ważne stwierdzenie. Kisiel i Olszowski przyznali co prawda, że wraz z odbiorem decyzji w sprawie złota gdańskiego władze PRL zrzekły się roszczeń do złota monetarnego, ale jednocześnie stwierdzili, że przekazanie złota gdańskiego nie wyklucza roszczeń Polski do złota prywatnego zrabowanego w czasie wojny polskim obywatelom. Zastrzegli również prawo do odzyskania innych aktywów byłego WMG⁹⁸⁹. Władze PRL ciągle więc miały nadzieję, jeżeli nie na fizyczne odzyskanie złota osób prywatnych, to na pewną formę odszkodowań z tego tytułu. Temat ten powróci z resztą w III RP, co zostanie wyjaśnione w ostatnim rozdziale tej pracy.

Władze PRL istotnie próbowały wykorzystać decyzję Komisji do starania się o inne aktywa gdańskie. W listopadzie 1977 r., w opracowaniu dotyczącym stosunków PRL-RFN zwrócono uwagę, że w posiadaniu Bundesbanku znajduje się wciąż 2580 akcji BIS, które przed II wojną światową należały do BvD. Szacunkowa wartość tych papierów wartościowych wynosiła ok. 6 mln CHF w złocie bez 8% dywidendy w skali roku). Kwestię tę próbował uregulować w 1976 r. NBP, ale zachodniemiecki bank stwierdził, że sprawa zwrotu akcji leży w gestii rządu RFN. Jan Witek, dyrektor DPT MSZ stwierdził, że po decyzji Komisji Trójstronnej odnośnie złota gdańskiego, prawa Polski do tych akcji są niepodważalne⁹⁹⁰.

Streszczenie argumentów władz PRL można przedstawić następująco: Polska odniosła istotny sukces w postaci przekazania złota gdańskiego, ponieważ decyzja Komisji była jakościową zmianą stosunku mocarstw anglosaskich do kwestii zachodniej granicy Polski.

---

⁹⁸⁶ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., R. Spasowski: Pilna notatka, [projekt], 12 VII 1976, k. 238-239.

⁹⁸⁷ W. Jarząbek, *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1966-1976. Wymiar dwustronny i międzynarodowy*, Warszawa 2011, s. 332.

⁹⁸⁸ AZMF 70/232, dz. cyt., H. Kisiel, S. Olszowski: Pilna notatka, 15 VII 1976, [projekt] k. 75-79; 16 lipca, *pilna notatka w sprawie złota gdańskiego*, [wersja ostateczna][w:] PDD 1976, red. P. Długołęcki, Warszawa 2008, dok. 251.

⁹⁸⁹ Tamże.

⁹⁹⁰ Nie udało się jednak ustalić, jak ta sprawa potoczyła się dalej - T. Korban, *Stosunki polsko-brytyjskie w latach 1971-1980 w świetle polskich źródeł dyplomatycznych*, Kraków 2020, [niepublikowana praca magisterska obroniona na Uniwersytecie Jagiellońskim] s. 84.

Mogło się wydawać, że cała sprawa będzie stanowiła kapitalny temat dla ówczesnej polskiej prasy, wpisując się tym samym w gierkowską propagandę sukcesu, zwłaszcza w sytuacji, w jakiej znalazła się rządząca ekipa w Czerwcu '76. Co jest jednak zaskakujące, artykuł, który ukazał się w „Trybunie Ludu” 15 lipca w sprawie przekazania złota gdańskiego był dość lakoniczny i miał charakter sprawozdawczy. W publikacji poinformowano o podjęciu decyzji przez Komisję, podano ilość złota należnego PRL i poinformowano o podpisaniu odpowiednich dokumentów przez pierwszego zastępcę ministra finansów, Mariana Krzaka⁹⁹¹. Być może nienagłaśnianie tej sprawy w polskiej prasie wynikało z obaw o zajęcie złota w USA.

Wysyp publikacji na temat złota gdańskiego, w których władze PRL przekazywały własną interpretację decyzji o przekazaniu złota gdańskiego miał miejsce dopiero jesienią 1976 r. W jednym z październikowych numerów „Życia Gospodarczego” ukazał się obszerny wywiad z Marianem Krzakiem. Zastępca ministra finansów przedstawił całą historię złota gdańskiego, włączając w to początki działalności Komisji i decyzję z 1958 r. Nie wspomniał natomiast o tym, jak Komisja ostatecznie rozpatrzyła roszczenia do złota prywatnego. Krzak stwierdził, że na wznowienie negocjacji w latach 70. miało wpływ uregulowanie stosunków PRL z RFN (w tym kwestii granicy), a także wizyta Gierka w USA. W trakcie wywiadu poruszono również kwestię spłaty obligacji. Zastępca ministra w bardzo dużym stopniu uprościł regulację długów gdańskich, stwierdzając, że Polska nie zapłaciła całkowitej wartości nominalnej obligacji, włączając w to należne od nich odsetki. Jak już to wspomniano, wartość nominalna również obejmowała odsetki. Krzak wyeksponował także obecną we wszystkich rządowych analizach argumentację, że decyzja Komisji o przekazaniu złota gdańskiego stanowiła uznanie przez Zachód granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej⁹⁹².

Pod koniec 1976 r. w „Głosie Wybrzeża”, partyjnym dzienniku Pomorza, ukazał się artykuł Kosickiego, stanowiący dokładne podsumowanie starań Polski o przekazanie złota gdańskiego. Autor zamieścił w swoim tekście obszerne fragmenty notatki służbowej z podróży do USA, którą przygotował razem z Heinzemanem⁹⁹³. Zaskakujące jest to, że fragmenty takiej notatki można było opublikować w prasie codziennej. Być może MF uznało, że zamieszczenie tego tekstu będzie odpowiednim narzędziem do propagowania narracji o sukcesie władz Polski

---

⁹⁹¹ *Złoto gdańskie wraca do Polski*, „Trybuna Ludu”, nr 168 (9942), 15 VII 1976; zaskakująco, przekazanie złota gdańskiego nie zostało w żaden sposób dostrzeżone np. na posiedzeniach Biura Politycznego KC PZPR latem, chociażby w przyjęciu informacji o sukcesie negocjacji. Z drugiej strony należy pamiętać iż władze PRL miały wtedy znacznie poważniejsze problemy na głowie.

⁹⁹² *Gdańskie złoto*, „Życie Gospodarcze”, nr 41, 10 X 1976.

⁹⁹³ Powrót gdańskiego złota, „Głos Wybrzeża”, nr 293, 24-26 XII 1976; notatka ta została omówiona powyżej - AZMF 70/232, dz. cyt., P. Heinzelman, S. Kosicki: Sprawozdanie z podróży służbowej do USA w sprawie złota gdańskiego, 17 VIII 1976, k. 88.

Ludowej. Na artykuł zwrócił uwagę ambasador Francji w Warszawie Louis Dauge, „który korespondencji do Paryża z 15 października 1976 r. stwierdził, że tekst niedostatecznie eksponuje roli Francji. Dauge argumentował, że Paryż jako pierwszy opowiadał się za restytucją złota gdańskiego⁹⁹⁴.

W podobnym tonie, co Krzak w „Życiu Gospodarczym”, przedstawiciele PRL udzielali wywiadów w prasie zagranicznej, zwracając uwagę przede wszystkim na kwestię granicy. W artykule Murray’a Seegera⁹⁹⁵ w „International Herald Tribune” (przedruk z „Los Angeles Times”) strona polska widziała źródła swojego sukcesu w pozyskaniu złota w polityce rozwijania politycznych i ekonomicznych więzi z Zachodem, w szczególności z USA. Rozwój wzajemnych stosunków potwierdzali w rozmowach z gazetą zachodni dyplomaci. Z kolei Komisja Trójstronna nie skomentowała w ogóle doniesień o sprawie złota gdańskiego, przyznając jedynie, że przekazanie złota faktycznie miało miejsce. Choć tekst był poświęcony głównie złotu gdańskiemu i działalności Komisji, stał się pretekstem do ambiwalentnej oceny polityki zagranicznej PRL. Z jednej strony w artykule wskazywano na lojalność władz Polski Ludowej wobec ZSRR. Z drugiej strony cytowano jednego z anonimowych zachodnich dyptomatów: „Sowieci naprawdę nie mają wyboru, ale muszą pozwolić Gierkowi na to co robi. Moskwa wie że Polacy są inni od pozostałych narodów Europy Wschodniej – będą walczyć jeśli Sowieci będą próbowali obalić ich rząd, tak jak zrobili to w Pradze w 1968”. Zwrócono także uwagę na wzrastające zadłużenie Polski⁹⁹⁶.

Tę całościową ocenę polityki zagranicznej ekipy Gierka należy uznać za słuszną w świetle współczesnych ustaleń. Im bardziej dążono do pogłębienia stosunków z Zachodem, tym bardziej podkreślano wierność ZSRR⁹⁹⁷. Niemniej jednak, niezwykle interesujący jest cytat mówiący o pewnej bezsilności Moskwy i naturze Polaków. Zwykle tego typu słowa pojawiały się w kontekście karnawału „Solidarności” i dyskusjach o interwencji wojsk radzieckich w latach 1980–1981⁹⁹⁸. Takie wyrażenia w 1976 r. wynikały zapewne

---

⁹⁹⁴ CAD MAE 548 INVA 2089, dz. cyt., Louis Dauge à le Ministre des Affaires Etrangères, le 15 Octobre 1976.

⁹⁹⁵ Murray Seeger był korespondentem „Los Angeles Times” w stolicy RFN - *Murray Amsdell Seeger*, „Hamburg Alumni Foundation”, [<https://hamburgalumnifoundation.org/inductee/murray-amsdell-seeger/>].

⁹⁹⁶ M. Seeger, *Danzig Gold Transfer to Poland Closes Chapter of World War II*, „International Herald Tribune”, 25 VIII 1976.

⁹⁹⁷ W. Borodziej, *Polityka zagraniczna Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w roku 1972 – szkic do dyskusji*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” (dalej PPD), 2005, t. 23, nr 1, s. 31; P. M. Majewski, *Polityka zagraniczna PRL w roku 1977*, PPD, 2009, t. 52, nr 6, s. 116; P. Machcewicz, *Polityka zagraniczna PRL w roku 1975*, PPD, 2011, t. 62, nr 4, s. 120

⁹⁹⁸ Najślynniejsze bodajże w tym kontekście są słowa, które w swoim dzienniku zapisał zastępca kierownika Wydziału Międzynarodowego KC KPZR Anatolij Czerniajew 19 IX 1980: „(...) A gdyby ZSRR urządził im [Polakom] «1968 rok», to oni podjęliby zaciętą walkę. Polacy – to nie «Szwajki». A to oznaczałoby krwawą jatkę, gorszą od tej z 1939 roku” – cytat za: C. Kuta, *Nie mamy zamiaru wprowadzać wojsk do Polski*, „Ośrodek Myśli Politycznej”, 13 XII 2012, [<http://www.omp.org.pl/blog/?p=1079>].

z konsekwencji Czerwca'76. Jest to widoczne jeszcze bardziej w innym artykule z tamtego okresu, kiedy to „The Times” informował 15 lipca 1976 r. o problemach gospodarczych PRL i wprowadzeniu podwyżki cen, niejako przy okazji przekazywał wiadomość o decyzji Komisji⁹⁹⁹. Co ciekawe, ambasada PRL w Kolonii w styczniu 1977 r. zwróciła się do Murray’a Seegera z prośbą o przedruk jego artykułu z „International Herald Tribune”. Prawdopodobnie sam dziennikarz poinformował swoją ambasadę o tej prośbie¹⁰⁰⁰. Na podstawie dostępnych źródeł nie wiadomo jednak, czy dziennikarz zgodził się na przedruk.

Przekaz prasowy władz PRL mówiący o tym, że oto Zachód jednoznacznie zmienił stanowisko wobec granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej został odebrany w Londynie jako testowanie stosunku zachodnich rządów wobec granicy¹⁰⁰¹. Ze wszystkich zainteresowanych zachodnich stolic, najmniej kontrowersji polski przekaz wzbudził po stronie Francji, która postrzegala go neutralnie¹⁰⁰².

Reakcja zachodnich stolic na doniesienia medialne sprowadziłyby się tylko do odnotowania faktu pojawienia się publikacji, gdyby nie to, że strona polska z taką samą argumentacją występowała wobec Komisji i trzech rządów na drodze dyplomatycznej. Treść korespondencji wywołała konsternację w Brukseli, Londynie i Waszyngtonie, a decyzja o przekazaniu złota gdańskiego odbiła się również echem w Bonn. W podziękowaniu za zmianę decyzję, ambasador Kociołek stwierdził, że decyzja ta potwierdza „suwerenne prawa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i jej integralność terytorialną”¹⁰⁰³, co pośrednio oznaczało odwołanie się do kwestii zachodniej granicy. Na ten wątek wyczulone były Waszyngton i Londyn, które uważały, że decyzja Komisji w żaden sposób nie zmienia ich stanowiska względem granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Dlatego też planowały odpowiedzieć na list Kociołka. Dostyc późno, bo dopiero w marcu 1977 r. pojawił się projekt repliki, w którym zawarto stwierdzenie, że decyzja o złocie gdańskim nie wpływa na stosunek trzech rządów do statusu prawnego Gdańska¹⁰⁰⁴. Projekt nie przerodził się jednak w gotowy list z powodu sprzeciwu strony francuskiej, według której status Gdańska był czymś innym niż status terytoriów położonych na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej. Paryż uważał, że list Kociołka można pozostawić bez odpowiedzi¹⁰⁰⁵.

---

⁹⁹⁹ *Poland to increase meat prices by one third*, “The Times” 15 VII 1976.

¹⁰⁰⁰ LC Microfilm 2005/8, Reel 13, dz. cyt., US Embassy in Bonn to Secretary of State, 11 Jan 1977, k. 374.

¹⁰⁰¹ BoE OV120/5, Danzig. Country file, D. Manning to A. Millington (copy), 14 October 1976, k. 37.

¹⁰⁰² CAD MAE 548 INVA 2089, dz. cyt., Louis Dauge à le Ministre des Affaires Etrangères, le 15 Octobre 1976.

¹⁰⁰³ CAD TGC 160QO68 CC/POL II, Stanisław Kociołek à Mesieur I. S. Winchester, le 12 juillet 1976.

¹⁰⁰⁴ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., US Embassy in Brussels to Secretary of State, 11 Mar 1977, k. 367-368.

¹⁰⁰⁵ Tamże, US Embassy in Brussels to Secretary of State, 18 May 1977, k. 363; CAD MAE 548 INVA 2089, dz. cyt., Le Ministre des affaires Etrangères (Philippe. Cuvillier) à l’Ambassadeur de France en Belgique, 14 Avr. 1977.

Niemniej jednak, Waszyngton i Londyn poinformowały o swoim stanowisku poddenerwowane Bonn już na jesieni 1976 r. Władze RFN z uwagą śledziły doniesienia prasowe o przekazaniu złota Polsce i interpretacji przez władze PRL decyzji Komisji. Pomimo niewielkiej objętości artykułu w „Trybunie Ludu”, został on jednak dostrzeżony przez ambasadę RFN w Warszawie¹⁰⁰⁶. W celu dokładnego zbadania sprawy, ambasada RFN w Brukseli przeprowadziła dyskretną rozmowę z ówczesnym wiceprzewodniczącym Komisji¹⁰⁰⁷, który potwierdził, że na mocy decyzji z 28 czerwca złoto gdańskie należy się Polsce. Dodał również, że decyzja jest prawnie uzasadniona i niepodważalna, odmówił jednak pokazania orzeczenia, tłumacząc się zasadą poufności. Przedstawiciel Komisji wskazał jednocześnie, że sformułowane uzasadnienie jest wyrazem długotrwałych negocjacji i kompromisu. Ambasada zalecała dalsze zbadanie sprawy w Londynie, Paryżu i Waszyngtonie¹⁰⁰⁸.

Decyzja Komisji została również potwierdzona przez Departament Stanu, który ambasadzie RFN w Waszyngtonie wyliczył szereg motywów, jakie stały za przekazaniem złota gdańskiego. Wśród nich był wspomniany już klimat odprężenia w stosunkach międzynarodowych, postępująca normalizacja relacji na linii Wschód-Zachód, Akt Końcowy KBWE, polepszenie stosunków dwustronnych trzech rządów z Polską, a także porozumienie odnośnie obligacji gdańskich. Stwierdzeniem, które mogło najbardziej zainteresować Bonn, była „niekwestionowana przynależność Gdańska do Polski” („unbestrittene Zugehörigkeit Danzigs zu Polen”)¹⁰⁰⁹. W Paryżu przedstawiciele Quai d'Orsay w rozmowach z zachodnioniemieckimi dyplomatami wskazywali na to, że decyzja o przekazaniu złota miała charakter kompromisowy, ponieważ Polska zgodziła się uregulować zadłużenie gdańskie¹⁰¹⁰. Z kolei Londyn poinformował Bonn w listopadzie 1976 r., że prace Komisji są poufne, ale decyzja odnośnie złota gdańskiego nie zmienia stanowiska mocarstw względem statusu Gdańska¹⁰¹¹.

Urzędnikom AA nie dawał również spokoju artykuł, który 29 sierpnia 1976 r. ukazał się w „Der Spiegel” na temat powrotu złota. Na kopii artykułu podkreślono i skomentowano wykrzyknikiem część ostatniego zdania tekstu mówiącą o tym, że przekazanie złota jest

---

¹⁰⁰⁶ PA AA B 86-REF. 514/1574, dz. cyt., Botschaft der Bundesrepublik Deutschland Warschau and das Auswärtige Amt, Referat 421, den. 20. Juli 1976;

¹⁰⁰⁷ Niestety nie udało się ustalić, o którego komisarza konkretnie chodziło. Protokoły z posiedzeń odnotowują precyzyjnie kogo wybierali spośród siebie komisarze na przewodniczącego.

¹⁰⁰⁸ PA AA B 86-REF. 514/1574, dz. cyt., Botschaft der Bundesrepublik Deutschland Warschau and das Auswärtige Amt Brüssel, Referat 514, den. 26. August 1976.

¹⁰⁰⁹ Tamże, Fernschreiben an 514 aus Washington, 10.09.76.

¹⁰¹⁰ Tamże, Fernschreiben an 514 aus Paris, 14.09.76.

¹⁰¹¹ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., E. Maurer to E. Crowley, 23 Nov 1976, k. 391-392.

postrzegane przez Warszawę jako potwierdzenie istniejących granic i integralności terytorialnej Polski¹⁰¹².

Zainteresowanie decyzją Komisji wyrażali też zachodnioniemieccy politycy. 3 września 1976 r. deputowany CDU/CSU Walter Becher złożył interpelację w Bundestagu do rządu federalnego o następującej treści: „Czy to prawda, że Stany Zjednoczone i Wielka Brytania przekazały Polsce rezerwy złota Wolnego Miasta Gdańsk o wartości 25 mln DM, a jeśli tak, to czy Rząd Federalny, jako powiernik wypędzonych Gdańszczan, sprzeciwił się temu?”¹⁰¹³.

Nad Renem po II wojnie światowej organizacje skupiające przesiedleńców z byłych terenów niemieckich odgrywały istotną rolę w polityce wewnętrznej RFN. Przesiedleńcy byli w szczególności naturalnym elektoratem dla CDU/CSU, a kolejne zachodnioniemieckie rządy liczyły się z ich zdaniem¹⁰¹⁴. Środowiska przesiedleńców stanowiło istotną grupę nacisku w RFN¹⁰¹⁵. Wśród różnych organizacji ziomkowskich były również te reprezentujące byłych obywateli WMG, jak np. Związek Gdańszczan (Bund der Danziger) czy Rada Gdańszczan (Rat der Danziger), powstała w Hamburgu w maju 1947 r., a więc nielegalnie, ponieważ władze okupacyjne zakazywały przez długi czas istnienia organizacji ziomkowskich. Byli obywatele WMG argumentowali jednak, że ich państwo formalnie nie brało udziału w wojnie. W skład Rady wchodziłi byli senatorowie, urzędnicy i przedstawiciele gdańskich partii politycznych. Organizacja ta powołała nawet do życia tzw. Przedstawicielstwo Wolnego Miasta Gdańska (Vertretung der Freien Stadt Danzig), które twierdziło, że jest sukcesorem władz WMG¹⁰¹⁶. Choć żadna z tych organizacji nie zwróciła się w sprawie złota gdańskiego do rządu RFN, to zachodnioniemieccy politycy musieli liczyć się z ich zdaniem. Osobliwym ciałem, aczkolwiek nie mającym żadnego wpływu, był „Rząd Wolnego Miasta Gdańska na wychodźstwie” (Regierung der Freien Stadt Danzig im Exil). Ów „rząd” w reakcji na przekazanie złota gdańskiego kontaktował się z Komisją Trójstronną.

Becher nie był jedynym który zainteresował się złotem gdańskim. Do różnych ministerstw i agend zachodnioniemieckiego rządu w drugiej połowie 1976 r. zwracali się obywatele RFN i przesiedleńcy. Niektórymi kierowała ciekawość, jak w wypadku Wolfganga Arczynskiego z Esslingen, który deklarował się jako obywatel byłego WMG. W liście do AA

---

¹⁰¹² “(...) und als weitere Bestätigung seines Staatsgebiets” - *Danziger Gold*, “Der Spiegel”, 29 VIII 1976.

¹⁰¹³ Dr. Becher (Pullach), Teil IV: Fragen 1 bis 69 mit den dazu erteilten Antworten, Fragen gemäß § 111 der Geschäftsordnung für August 1976, Drucksache 7/5788, Deutscher Bundestag — 7. Wahlperiode, „Deutscher Bundestag”, S. 14 [<https://dserver.bundestag.de/btd/07/057/0705788.pdf>].

¹⁰¹⁴ K. Garczewski, *Narracje historyczne w niemieckim dyskursie publicznym – wybrane problemy i implikacje dla Polski*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”, 2020, t. 18, nr 2, s. 262.

¹⁰¹⁵ J. Rydel, *Polityka historyczna w Republice Federalnej Niemiec. Zaszłości, idee, praktyka*, Kraków 2011, s. 145–147.

¹⁰¹⁶ R. Fuks, *Organizacje ziomkowskie w NRF w latach 1945 - 1967*, Poznań 1968, s. 174–180.

prosił o wyjaśnienie, gdzie znajduje się aktualnie złoto gdańskie, ponieważ doniesienia prasowe mówiły o Szwajcarskim Banku Narodowym. Arczynski był też zainspirowany wspomnieniami ostatniego Wysokiego Komisarza Ligi Narodów w WMG, Carla Jakoba Burckharda¹⁰¹⁷.

W zdecydowanej jednak większości autorzy listów wyrażali swoje oburzenie decyzją Komisji. Heinz Piesch z Saarbrücken, który zauważył artykuł o przekazaniu złota gdańskiego Polsce, podobnie jak deputowany Becher, dopytywał, czy rząd federalny podjął jakieś akcje zapobiegawcze. Decyzję Komisji postrzegał jako „historyczną potworność”. Autor listu nie mógł się jednak zdecydować, czy miasto było niemieckie, czy w pełni niepodległe. Z jednej strony podkreślał bowiem los „wypędzonych” Niemców, co jego zdaniem było „bezprawne”, a dodatkowo nagrodzone złotem. Według Piescha, arbitralnie, bez zgody zachodnioniemieckiego rządu zadysponowano niemieckim majątkiem. Z drugiej strony autor bagatelizował wpływ narodowych socjalistów na WMG: „Nie ma znaczenia, jaki skład polityczny miał Senat Gdański w 1939 r., zwłaszcza, że w tym czasie w Gdańsku rezydował także Wysoki Komisarz Ligi Narodów”¹⁰¹⁸. Ta dychotomia postrzegania WMG przez Piescha wpisuje się w spojrzenie organizacji ziomkowskich na przedwojennych Gdańsk, które poprzez nawoływanie do restauracji państwowej Gdańska potwierdzali jego niezależność, ale nie przeszkadzało to jednocześnie w szermowaniu hasłem o niemieckości miasta.

W podobnym duchu pisał Karlheinz Franke z Duisburga, który podkreślał w swoim liście, że Gdańsk nie był częścią Polski, a liczba Polaków w wolnym mieście oscylowała wokół 1% całej populacji¹⁰¹⁹, co nawet według ustaleń badaczy niemieckich jest proporcją zaniżoną. Starsze opracowania podają bowiem przedział 3-6%¹⁰²⁰. Według współczesnych ustaleń Henryka Stępniaaka Polacy stanowili pomiędzy 10 a 13% wszystkich mieszkańców WMG¹⁰²¹. Niezależnie od danych liczbowych, AA w odpowiedziach na pełne oburzenia listy potwierdzało decyzję Komisji i ograniczyło się do stwierdzenia, że rząd federalny nie ma żadnej podstawy prawnej do sprzeciwu wobec decyzji zachodnich mocarstw¹⁰²². Taka wymowa replik pozwala przypuszczać, iż jeżeli Bonn miało by jakiegokolwiek podstawy do protestu, to skwapliwie wykorzystałoby tę okazję.

---

¹⁰¹⁷ PA AA B 86-REF. 514/1574, dz. cyt., W. Arczynski an die Rechtsabteilung des Auswärtigen Amte, den 22.7.76.

¹⁰¹⁸ PA AA B 86-REF. 514/1574, dz. cyt., H. Piesch an das Auswärtige Amt.

¹⁰¹⁹ Tamże, Karlheinz Franke an Bundespresseamt Bonn [przed 21 IX 1976].

¹⁰²⁰ A. Drzycimski, *Polacy w Wolnym Mieście Gdańsku (1920-1933). Polityka Senatu gdańskiego wobec ludności polskiej*, Wrocław 1978, s. 36.

¹⁰²¹ H. Stępniaak, *Ludność polska w Wolnym Mieście Gdańsku. 1920-1939*, Gdańsk 1991, s. 39.

¹⁰²² Tamże, Arndt an Heinz Piesch, den 27. September 1976; tamże, Arndt and Karlheinz Franke, den 29. September 1976.

Jeszcze bardziej jest to widoczne w wewnętrznej analizie AA przygotowanej w związku z odpowiedzią na interpelację deputowanego Bechera. W notatce tej Arndt podważył prawo PRL do złota gdańskiego. Jak argumentowano, Polska nie była sygnatariuszem PUR, wątpiono również w uzasadnienie decyzji Komisji, jakie AA otrzymało od zachodnich rządów, w szczególności w „niekwestionowaną przynależność Gdańska do Polski”, ale także détente, jako powód decyzji zachodnich mocarstw. Arndt przekonywał, że PRL nie ma prawa do złota, ponieważ protokół poczdamski wskazuje, że to z radzieckiej puli reparacyjnej Polska miała zaspokoić swoje roszczenia, a także dlatego, iż ZSRR wyraził swoje désintéressement złotem znalezionym przez zachodnich aliantów na terenie okupowanych Niemiec. Pomimo takiej krytyki decyzji Francji, USA i Wielkiej Brytanii, Arndt przekonywał, że nie jest dobrym pomysłem oprostowanie decyzji zachodnich rządów przez Bonn.

Wskazywał, że RFN nie ma żadnego prawa do majątku byłego WMG. Ponadto, rząd federalny odmówił spłaty obligacji gdańskich. Zdaniem urzędnika AA wystąpienie przeciwko zachodnim rządóm byłoby również sprzeczne z tzw. Prawem nr 63 (Law no. 63) – zarządzeniem z 31 sierpnia 1951 r. Alianckiej Wysokiej Komisji (Allied High Commission), na mocy którego RFN zrzekła się w sposób pośredni wszelkich roszczeń do niemieckich zasobów zagranicznych i mienia przejętego na poczet reparacji i restytucji. Oprostowanie decyzji Komisji nie miało też sensu w sytuacji, gdy przekazanie złota już się odbyło¹⁰²³. Kwestionowanie zachodniej granicy Polski przez Bonn, nawet po ratyfikacji układu PRL-RFN nie było czymś zadziwiającym. Kwestionowanie decyzji Komisji przez władze RFN można częściowo usprawiedliwić. Bonn zapewne nie wiedziało, że Polska przystąpiła do restytucji złota monetarnego na mocy protokołu londyńskiego.

Po gruntownym przeanalizowaniu całej kwestii i refleksji nad napływającymi listami AA odpowiedziało na interpelację deputowanego Bechera. Po pierwsze, Hans-Jürgen Wischnewski, który udzielił repliki, potwierdził przekazanie złota gdańskiego PRL. Po drugie, minister stanu w AA trzymał się linii wykorzystanej w listach: „Rząd federalny nie ma podstawy prawnej do wyrażenia sprzeciwu wobec działań aliantów w kwestii złota gdańskiego. Nie został poinformowany o decyzji Komisji Trójstronnej”¹⁰²⁴. Ta odpowiedź uciniała wszelkie nadzieje na zablokowanie przekazania złota gdańskiego PRL. W odpowiedzi udzielonej

---

¹⁰²³ Tamże, Arndt, Vermerk: Die Rechtsgrundlage für die Übergabe des Danziger Goldes durch die Alliierten an die VR Polen erscheint zweifelhaft, den 14. September 1976; Pełna nazwa Prawa nr 63: Law no. 63 Clarifying the status of German external assets and of other property taken by way of reparation or restitution, “Official Gazette of the Allied High Commission for Germany, p. 1107-1108.

¹⁰²⁴ Dr. Becher (Pullach), Teil IV: Fragen 1 bis 69 mit den dazu erteilten Antworten, Fragen gemäß § 111 der Geschäftsordnung für August 1976, Drucksache 7/5788, Deutscher Bundestag — 7. Wahlperiode, „Deutscher Bundestag” [<https://dserver.bundestag.de/btd/07/057/0705788.pdf>].

w Bundestagu nie znalazło się część zapisów z jej projektów. Były to stwierdzenia o tym, że Polska nie była sygnatariuszem PUR, a także o konsekwencjach związanych z Prawem nr 63¹⁰²⁵. Ostateczna odpowiedź była więc w swojej wymowie łagodniejsza, zarówno dla władz PRL, jak również dla samego rządu federalnego. Replika na interpelację i późniejsze kontakty Bonn z Londynem były ostatnimi akcjami, jakie władze RFN poczyniły w odniesieniu do złota gdańskiego.

Pomimo tego, niektóre niemieckie środowiska nadal kwestionowały praw Polski do złota gdańskiego i zachodnią granicę Polski. Wyrazem tego były monity kierowane do Komisji Trójstronnej i państw anglosaskich. W 1977 r. do TGC zwróciło się Przedstawicielstwo Wolnego Miasta Gdańska (Vertretung der Freien Stadt Danizg). W liście z 15 czerwca wyraziło oburzenie z powodu przekazania złota gdańskiego Polsce, żądając anulowania tej decyzji, która według nich była sprzeczna z protokołem poczdamskim. Autorzy listu przekonywali, że miasto miało charakter niemiecki (97% obywateli), a według opinii prawnych, WMG wciąż istnieje *de iure*. Przedstawicielstwo odgrażało się, że jeżeli ich żądanie nie zostanie spełnione, jest gotowe złożyć pozew do MTS-u¹⁰²⁶. Do listu dołączono tekst „Petycji Gdańszczan do Organizacji Narodów Zjednoczonych, w której domagano się sprawiedliwości i zadośćuczynienia, za nielegalne zdaniem autorów „wypędzenia” i likwidację WMG. Przytoczono przy tym szereg aktów prawnych, na podstawie których „wypędzeni” mieli prawo do pozostawionego w Gdańsku majątku. Z petycji można się dowiedzieć również że „Gdańszczanie wierzą, że historyczne zadanie ich rodzinnego miasta, jakim jest bycie pomostem na Wschód, będzie nadal realizowane w przyszłości”, a także, ich byli obywatele WMG „opowiadają się za zjednoczoną i wolną Europą, do której należą także ich polscy sąsiedzi”. W petycji znalazły się też odwołania do różnych koncepcji obecnych w polityce zagranicznej RFN, m. in. Ostpolitik czy integracji europejskiej¹⁰²⁷.

Niektórzy zwracali się do Komisji w sprawie złota gdańskiego z przyczyn bardzo osobistych. Portugalczyk Cláudio Spies, który przedstawił się w swoim liście z 8 sierpnia 1977 r., jako syn gdańszczanki, protestował przeciwko decyzji Komisji. Jego zdaniem przekazanie złota było pogwałceniem praw człowieka¹⁰²⁸. Oburzenie Portugalczyka wynikało również z tego, że majątek jej matki został zajęty po 1945 r. przez polskie władze na mocy dekretu z 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich. Świadczy o tym

---

¹⁰²⁵ PA AA B 86-REF. 514/1574, dz. cyt., Frage des Abgeordneten Dr. Walter Becher, CDU/CSU.

¹⁰²⁶ CAD TGC 160QO 68 CC/POL II, dz. cyt., Homeier, Leitreiter an die Commission Tripartite pour la Restitution de l'Or monétaire, den 15.6.1977.

¹⁰²⁷ Tamże, Petition der Danziger an die Vereinten Nationen.

¹⁰²⁸ Tamże, C. Spies an die Commission Tripartite pour la Restitution de l'Or monétaire – R. Philipps, 8.8.1977.

korespondencja ambasady portugalskiej z MSZ PRL z lipca 1977 r. w tej sprawie załączona do listu Spiesa¹⁰²⁹.

Komisja konsekwentnie odpowiadała, że kontaktuje się tylko z rządami. Dodatkowo w przypadku „Przedstawicielstwa WMG” nawet w polu adresowym uniknięto użycia nazwy organizacji, zwracając się tylko do autorów listu, Homeiera i Leitreitera¹⁰³⁰. Zarówno jednak Spies, jak i reprezentanci byłych obywateli WMG nie dali za wygraną i nadsyłali Komisji kolejne listy w 1977 i 1978 r. W przypadku Portugalczyka, ówczesny sekretarz generalny Komisji, Collin Haris Stwierdził nawet, że „Spies w imieniu WMG prowadzi osobistą krucjatę”¹⁰³¹. Komisja na kolejne listy odpowiadała, że nie ma nic do dodania do poprzedniego stanowiska¹⁰³².

Do Komisji w październiku 1997 r. zwrócił się także Ernst Kriesner, samozwańczy „Senator i kierownik MSZ legalnego rządu Wolnego Miasta Gdańsk na wychodźstwie”. W swoim liście wysunął roszczenia do złota gdańskiego, które jego zdaniem należy do „obywateli Wolnego Miasta Gdańsk”. Kriesner nie pytał już o to, czy, ale ile złota należy się tymże obywatelom¹⁰³³. Komisja uznała, że jakakolwiek odpowiedź na ten list jest zbędna¹⁰³⁴.

Zainteresowanie decyzją Komisji z 28 czerwca 1976 r. było relatywnie duże. Dotyczy to zarówno władz RFN jak i opinii publicznej w tym kraju. Bonn, choć żywo zainteresowane sprawą przekazania złota gdańskiego, nie podjęło żadnych akcji. Władze RFN wiedziały, że są na straconej pozycji. W tym kontekście warto zaznaczyć, że przypuszczenia polskiego wiceministra Spasowskiego z czerwca 1976 r., wobec zbliżającej się finalizacji sprawy złota gdańskiego, jakoby do tej pory to RFN wstrzymywało jego przekazanie, były nieprawdziwe¹⁰³⁵. Dostępne źródła różnej proweniencji nie wskazują na jakakolwiek ingerencję Republiki Federalnej. Bonn bardziej zaniepokoiło to, jak decyzję Komisji odebrała Warszawa, która nadinterpretowała treść suplementu. Według władz PRL, przekazanie złota stanowiło długo oczekiwane uznanie przez zachodnie mocarstwa granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Decyzja Komisji spotkała się z wrogim przyjęciem ze strony niektórych Niemców, a także potomków obywateli WMG, żyjących w różnych miejscach na świecie, którzy wyrazili

---

¹⁰²⁹ Tamże, Ministério dos Negócios Estrangeiros para Cláudio Spies, 25 de Julho de 1977.

¹⁰³⁰ Tamże, Copies of replies sent to Danzig gold protesters, dated 22 Nov 1977.

¹⁰³¹ Tamże, Observations by Secretary-General on Danzig letter of 4 Sep 1978.

¹⁰³² TNA DG 9/15, dz. cyt., Minutes of Meetings 179-220, Meeting no. 199, 7 Nov 1978.

¹⁰³³ CAD TGC 160QO72, CC 1997-1998 Poland Danizg, Ernst Kriesner to The Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold; Kriesner był bardzo aktywny, w 1998 r. złożył nawet wniosek o członkostwo swojego „państwa” do ONZ - E. M. Clark, *Borderland of the Mind. The Free City of Danzig and the Sovereignty Question*, „German Politics & Society”, 2017, t. 35, nr 3, s. 37.

¹⁰³⁴ TNA DG 9/16, dz. cyt., Minutes of Meetings 221-249, Meeting no. 241, 16 Jan 1998.

¹⁰³⁵ AMSZ Zespół Depesz, 57/78 57 78 W-84 T-576, Szyfrogram nr 3323/II z Waszyngtonu, 18 VI 1976, k. 512.

swój sprzeciw w protestach kierowanych do rządu federalnego i Komisji. Przekazanie złota gdańskiego PRL było przez nich postrzegane jako niesprawiedliwość, co było spowodowane przekonaniem o niemieckim charakterze miasta i poczuciem krzywdy, wywołanym przymusową emigracją z Gdańska. Władze PRL ogłosiły natomiast sukces i były wdzięczne trzem rządóm za decyzję Komisji. Jak można pamiętać, przez zdecydowaną większość czasu od złożenia roszczeń w 1947 r. po lata 70. Warszawa twierdziła coś przeciwnego, oskarżając Komisję, Londyn, Paryż i Waszyngton o dyskryminację. Czy jednak rzeczywiście tak było?

4. 4. Sukces, porażka czy krzywda? Polski przypadek na tle innych krajów

Cały proces restytucji złota monetarnego przez Polskę – zarówno w odniesieniu roszczeń do złota prywatnego zagrabionego z terytorium Polski jak i gdańskiego – można umiejscowić w szerszym kontekście międzynarodowym. Jest to szczególnie ważne w kontekście argumentacji jaka wyłania się z polskich źródeł, praktycznie od samego początku kontaktów z Komisją. Jednym z celów niniejszej pracy jest weryfikacja tego przekazu. Wielokrotnie już w tej dysertacji weryfikowane były argumenty strony polskiej przez ukazanie perspektywy Komisji, trzech rządów i reguł, które rządziły powojenną restytucją złota monetarnego. Pełne spojrzenie na badaną problematykę można jednak osiągnąć jedynie poprzez porównanie z innymi państwami, które złożyły roszczenia do Komisji.

Każdy z krajów stanowił dla Komisji oddzielny przypadek, ale mimo to, w trakcie rozpatrywania roszczeń dało się wyróżnić pewne podobieństwa i różnice. W swoim poufnym raporcie z 1971 r., skierowanym do trzech rządów, Komisja poruszyła temat roszczeń do złota osób prywatnych. Polska nie była jedynym krajem, które złożył tego typu roszczenia. Oprócz niej, problem ten dotyczył zgłoszeń dwóch grup państw. Do pierwszej należały: Austria, Belgia, Holandia i Jugosławia; do drugiej natomiast Grecja i Polska. W przypadku pierwszej grupy Niemcy przeprowadzili rekwizycje w „białych rękawiczkach”, tj. za pośrednictwem legalnie działających banków centralnych (lub ich prawnych kontynuatorów). W przypadku drugiej grupy, rekwizycje odbywały się przede wszystkim za pośrednictwem instytucji okupacyjnych. Niezależnie od sposobu grabieży Komisja odrzuciła takie roszczenia.

Spośród wszystkich tych krajów Polska była natomiast jedynym państwem, które konsekwentnie, do samego końca upierało się przy swoim stanowisku i podważało przyjętą definicję złota monetarnego, pomimo tego, że były to roszczenia do złota prywatnego. W raporcie z 1971 r. Komisja podkreśliła, Warszawa była jedyną stolicą, której wszystkie roszczenia zostały w całości odrzucone (uwzględniając również inne kategorie roszczeń; złoto gdańskie było traktowane zawsze przez Komisję oddzielnie). Komisja postrzegała tę sytuację

jako „zawstydzająca”, ponieważ Warszawa przystąpiła do części III PUR, a nie otrzymała (na tamten moment) ani grama złota¹⁰³⁶. Biorąc pod uwagę powyższe, argumentacja strony polskiej, jakoby została pokrzywdzona, była nietrafiona. Jej elementem było również twierdzenie, że decyzja Komisji miała charakter polityczny i wynikała ze stosunków Wschód-Zachód.

Jeden z zarzutów stawianych Komisji przez stronę polską w trackie starań o odzyskanie złota zrabowanego osobom prywatnym było żądanie, aby uzupełniła ona mocno wybrakowany materiał dowodowy. Według strony polskiej miało to być przejawem braku świadomości tego jak wyglądała okupacja niemiecka w Polsce. Wszystkie kraje, które zgłosiły swoje roszczenia do złota, musiały je uzasadnić poprzez dokładne i weryfikowalne dane, poparte źródłami. Jeśli Komisja uznała przedstawione dowody za niewystarczające, prosiła o przedstawienie dodatkowej dokumentacji. Przykładem takiego państwa była Jugosławia, która złożyła roszczenia m.in. do złota zrabowanego przez Wehrmacht. Podobnie jak Warszawa, Belgrad borykał się z problemem braku wystarczających dowodów i opierał się na szacunkach w swoim zgłoszeniu, co nie satysfakcjonowało Komisji. Dzięki dalszym poszukiwaniom strony jugosłowiańskiej udało się dostarczyć dokumenty, które w wystarczającym stopniu potwierdzały rabunek złota monetarnego¹⁰³⁷. Braki i błędy irytowały Komisję, skoro sekretarz generalny musiał pokazać jak zrobiły to inne kraje zza żelaznej kurtyny. Jednocześnie trzeba uczciwie zaznaczyć, że błędy w wyliczeniach pojawiały się również w wypadku innych krajów (np. Albania¹⁰³⁸, Holandia¹⁰³⁹) i ich skala była podobna do polskich.

Nie jest uprawniona teza Manfreda Lachsa, którą głosił w swoich artykułach, że Polska została pokrzywdzona w procesie restytucji złota monetarnego, ponieważ była ona traktowana na równi z innymi krajami, w szczególności jeśli chodzi o roszczenia do złota prywatnego. Polskie władze odniosły dotkliwą porażkę w 1958 r. Zagrabione złoto należało do osób prywatnych i nie miało ono charakteru monetarnego. Tym samym roszczenia nie spełniły jednego z dwóch podstawowych kryteriów, stanowiących fundamenty restytucji złota monetarnego po II wojnie światowej. Polskie władze były na przegranej pozycji już od momentu otrzymania kwestionariuszu, i co gorsza, zdawały sobie z tego sprawę. Decyzja

---

¹⁰³⁶ CAD TGC 160QO78, 1971 Report, dz. cyt., vol. I, ss. 30-31, 51.

¹⁰³⁷ CAD TGC 160QO48, Décisions/Adjudications - Original Copies., Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of Federated People's Republic of Yugoslavia Republic for the restitution of 12,264.92418 kgs of fine gold, s. 20-21.

¹⁰³⁸ Tamże, Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Government of the People's Republic of Albania for the restitution of 5,579.9023 kgs of fine gold, s. 2-3.

¹⁰³⁹ Tamże, Adjudication by the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold on a claim submitted by the Royal Netherlands Government for the restitution of 145,650 kgs of fine gold, s. 7.

Komisji była oparta o przesłanki merytoryczne. W tym wypadku żadnej roli nie odgrywała zimna wojna. Co najwyżej, miała ona wpływ na klimat prowadzonych rozmów.

Inny przypadek stanowiło złoto gdańskie. Do początku lat 70. polska dyplomacja twierdziła, że trzy rządy z premedytacją doprowadziły do opóźnienia przekazania złota gdańskiego. W późniejszym czasie retoryka odnosząca się do sprawy złota gdańskiego została nieco złagodzona, ponieważ wskazywano głównie na ogólnie panujący w przeszłości klimat w stosunkach międzynarodowych. Odpowiedź na pytanie, czy decydującą rolę w procesie restytucji złota dla Polski odegrała zimna wojna jest złożona.

Brak traktatu pokojowego z Niemcami, który pośrednio miał wpływ na status Gdańska, był wynikiem zimnej wojny. To z kolei zdeterminowało decyzję Komisji z 1958 r. Ostatecznie, pomimo braku „ostatecznej regulacji pokojowej” znalazły rozwiązanie problemu. Układ PRL-RFN z 7 grudnia 1970 r. stanowił namiastkę traktatu i oficjalny pretekst do przekazania złota gdańskiego. Wznowieniu rozmów sprzyjało zimnowojenne odprężenie, które powodowało, że atmosfera negocjacji była inna niż 20 lat wcześniej. Gdy tylko Warszawa podjęła realne kroki w sprawie spłaty zadłużenia gdańskiego, państwa anglosaskie przystąpiły na propozycję uregulowania kwestii złota. Dowodzi to zatem tego, że musiała znaleźć się wola polityczna po obu stronach żelaznej kurtyny, aby te problemy zostały rozwiązane. Jednocześnie pokazuje, że czynnik ekonomiczny okazał się ważniejszy niż geopolityczny. Na marginesie warto zaznaczyć, że na kształt porozumień w sprawie obligacji gdańskich miała również wpływ globalna sytuacja gospodarcza (obawy obu stron związane z inflacją), a nawet porozumienia z innymi dłużnikami (posługiwanie się przykładem węgierskim przez stronę polską).

Znaczenie czynnika ekonomicznego w przekazaniu złota gdańskiego dla Polski można postawić na równi z decyzjami odnośnie złota albańskiego i czechosłowackiego. Wielka Brytania już od 1946 r. domagała się spłaty długu obligacyjnego Gdańska. Z czasem USA zajęły podobną pozycję. Wielka Brytania i USA wykorzystały restytucję złota do realizacji własnych interesów w dwustronnych stosunkach z krajami zza żelaznej kurtyny (incydent z Korfu, nacjonalizacja mienia amerykańskiego, spłata obligacji gdańskich). Na tle tych dwóch pozostałych krajów Polska była i tak w lepszej sytuacji, ponieważ Czechosłowacja otrzymała swój przydział w 1982 r., a Albania dopiero w 1996 r. Innym przykładem jest Jugosławia, której udało się odzyskać złoto monetarne. Część roszczeń Belgradu, które nie spełniły kryteriów określonych przez Komisję została odrzucona. Jednocześnie strona francuska chciała wykorzystać sprawę złota z kopalni Bor do uzyskania odszkodowania za nacjonalizację przedsiębiorstwa zarządzającego kopalnią. Anglosasi byli jednak przeciwni takiej koncepcji. Ostatecznie Jugosławia otrzymała należne jej złoto w ramach drugiej fazy podziału złota. Nic

nie wskazuje jednak na to aby pozytywny wpływ na całą sprawę miał mieć konflikt Tito-Stalin (poprzez próbę przyciągnięcia Belgradu do zachodnich mocarstw)¹⁰⁴⁰.

Obecna więc w literaturze teza, o której już wielokrotnie pisano w tej pracy, że na restytucję złota monetarnego miała wpływ zimna wojna, jest prawdziwa. Jednocześnie, biorąc pod uwagę tylko kwestie formalnoprawne, nie miała ona wpływu na merytoryczne aspekty zwrotu złota. Uwzględniając jednak fakt, że za Komisją stały trzy rządy, spośród których dwa chciały Polskę do zawarcia porozumień z organizacjami reprezentującymi obligatariuszy, można wnioskować, że zimna wojna przyczyniła się do opóźnienia przekazania Polsce złota gdańskiego. W przypadku złota gdańskiego bardzo trudno jest oddzielić oficjalne uzasadnienie prawne od czynnika geopolitycznego (zimna wojna) i ekonomicznego (obligacje). Trzeba też zaznaczyć, że na opóźnienie przekazania złota gdańskiego miało wpływ szereg innych czynników, niezwiązanych z powyższymi. Część z nich była dosyć prozaiczna, jak np. problemy organizacyjne FBPC i samej Komisji, oczekującej na uzupełnienie swojego składu poprzez mianowanie francuskiego komisarza.

Zmiana decyzji Komisji w 1976 r. odnośnie tego złota gdańskiego doprowadziła do osiągnięcia celu, który zakładała sobie Warszawa. Przekazanie złota gdańskiego nie byłoby możliwe bez splotu wielu czynników, na które Warszawa nie miała bezpośredniego wpływu. Owszem, władze PRL doprowadziły do uregulowania zadłużenia gdańskiego, konsekwentnie podejmowały działania w Komisji, Paryżu, Londynie i Waszyngtonie. Strona polska nie miała jednak wpływu na pojawienie się *détente*, którego wariacja w postaci Ostpolitik doprowadziła do podpisania układu z RFN. Jego ratyfikacja dała pretekst do zmiany decyzji Komisji.

Władzom PRL zależało nie tylko na zdjęciu z agendy wzajemnych stosunków zagadnienia sięgającego swymi korzeniami czasów przedwojennych. Zawarcie porozumienia w tej relatywnie drobnej kwestii mogło stanowić argument przemawiający np. za udzieleniem kolejnego kredytu. Uregulowanie tej kwestii stwarzało dobry klimat do dalszej współpracy. Jednocześnie sprawa ta była tylko jedną z wielu spraw we wzajemnych relacjach z trzema rządami. Spłata obligacji gdańskich, choć powiązana nieoficjalnie z przekazaniem złota nie była tak skomplikowaną kwestią, jak kredyty czy uregulowanie polskich obligacji dolarowych. Te drugie były związane ze znacznie większą ilością pieniędzy niż zadłużenie gdańskie. W celu ich zawarcia porozumienia w tej sprawie odbyło się łącznie dwanaście rund negocjacji(!)¹⁰⁴¹. Na tym tle, rozmowy w sprawie obligacji WMG jawią się jako nieskomplikowana materia.

---

¹⁰⁴⁰ T. Korban, *Yugoslavia and the Restitution*, dz. cyt., s. 159.

¹⁰⁴¹ LC Microfilm 2005/8, dz. cyt., Memorandum of Understanding, 17 Oct 1972, k. 863.

Rozdział 5. Polska wobec powrotu sprawy nazistowskiego złota w latach 90. XX wieku

5. 1. Zainteresowanie opinii publicznej

Powrót sprawy złota nazistowskiego w latach 90. XX w. (zob. rozdział 2. 5.) znalazł swoje odbicie również nad Wisłą. Kwestią tą zainteresowała się opinia publiczna. Transformacja ustrojowa i koniec zimnej wojny stawiały Warszawę w diametralnie różnej sytuacji od tej, która była przez ostatnie 50 lat. Złożenie zaproszenia przez zachodnie stolicy Warszawie do udziału w Londyńskiej Konferencji ds. nazistowskiego złota, jak i wysunięcie propozycji przekazania należnego Polsce udziału w puli złota, postawiło polski rząd przed koniecznością podjęcia decyzji w tej sprawie. Jak będzie można się przekonać, miała na to wpływ kwestia integracji Polski ze strukturami świata euroatlantyckiego.

Temat złota nazistowskiego pojawił się jeszcze w sejmie kontraktowym. i prawdopodobnie był związany z procesem zjednoczenia Niemiec. W październiku 1990 r., grupa posłów Sejmu X kadencji złożyła interpelację w sprawie złota gdańskiego do ministra spraw wewnętrznych. Interpelujący powołali się przy tym na rzekome twierdzenia samego Lachsa, mówiące o tym, że w 1972 r. MTS wydał wyrok nakazujący zwrot złota gdańskiego Polsce¹⁰⁴². Prawdopodobnie na potrzeby sformułowania odpowiedzi, Ministerstwo Sprawiedliwości wystosowało już 13 listopada 1990 r. prośbę do DPT MSZ o udostępnienie materiałów odnośnie złota gdańskiego, a w szczególności kopii orzeczenia MTS. Odręczna notatka na piśmie mówi o tym, że „akta udostępniono” w postaci fotokopii¹⁰⁴³. Wśród oryginalnych dokumentów brak jest jednak jakiegokolwiek orzeczenia Trybunału.

Lachs w żadnej ze swoich publikacji nie powoływał się na wyrok MTS w sprawie jakichkolwiek roszczeń złożonych przez Polskę do złota (prywatnego czy gdańskiego). Przez wiele lat zajmował się sprawą polskich roszczeń. Lachs od 1967 r. aż do swojej śmierci w 1993 r. był sędzią MTS, a w latach 1973–1976 prezesem tego prestiżowego sądu¹⁰⁴⁴. Trudno sobie wyobrazić, aby osoba pełniąca takie funkcje była niedoinformowana o działalności MTS. Analiza oficjalnych informacji, raportów Trybunału pozwala stwierdzić, że polskie roszczenia nie były nigdy przedmiotem jego działalności, czy to w zakresie rozpatrywanych spraw czy

---

¹⁰⁴² J. Sałata i grupa posłów, Interpelacja nr 424 do ministra spraw wewnętrznych w sprawie złota Wolnego Miasta Gdańska z 26 X 1990, Sejm X kadencji, Sprawozdanie Stenograficzne z 43 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 8,9 i 10 listopada 1990 r., Załącznik nr 1, s. 10-11, [<https://www.sejm.gov.pl/archiwum/prace/kadencjax/pracex.htm>].

¹⁰⁴³ AMSZ Z-20 W-7 T-83, dz. cyt., H. Pracki do Ministerstwa Spraw Zagranicznych Departament Prawno-Traktatowy, 13 XI 1990, k. 1.

¹⁰⁴⁴ K. Karski, K. Myszone-Kostrzewa, *Biogram Manfreda Lachsa*, [w:] *Manfred Lachs - wybitny prawnik świata*, red. Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa, Warszawa 2011, s. 11–13.

opinii prawnych¹⁰⁴⁵ Również w odpowiedzi na interpelację brak jest odniesień do procesu w Hadze¹⁰⁴⁶.

O rzekomym wyroku MTS, tym razem w przypadku roszczeń do złota prywatnego wspominały osoby z kręgów władzy Polski Ludowej: Henryk Różański na łamach swoich wspomnień¹⁰⁴⁷ i Eugeniusz Szyr na łamach prasy w latach 90.¹⁰⁴⁸. MTS miał orzec że zagrabione złoto prywatne należy się Polsce. Pojawiły się również artykuły twierdząc, iż Polska, której roszczenia do złota prywatnego zostały odrzucone w ogóle nie uczestniczyła w puli złota¹⁰⁴⁹.

Największe zainteresowanie polskiej prasy sprawami niemieckiego złota pojawiło się w latach 1996–1998 i ogniskowało się wokół roli Szwajcarii w wojennych transakcjach III Rzeszy¹⁰⁵⁰. Po raz kolejny w polskiej prasie po 1945 r. zaistniał szerzej temat niemieckich reparacji dla Polski¹⁰⁵¹. Inną sprawą, nie dotyczącą złota, ale odnotowanym w mediach, była sprawa martwych kont polskich obywateli w szwajcarskich bankach, które przejął po 1949 r. NBP¹⁰⁵². Było to możliwe na mocy listu załączonego do umowy polsko-szwajcarskiej ws. odszkodowań za nacjonalizację z 25 czerwca 1949 r. Po upływie 5 lat od wejścia w życie tego układu banki szwajcarskie, w których istniały konta polskich obywateli z domicyłem wskazanym na Polskę w dniu 1 września 1939 r., którzy od czasu zakończenia wojny nie dali znaku życia, miały je zamknąć a depozyty przekazać na konto NBP w SBN. Konta te w większości należały do Polaków pochodzenia żydowskiego¹⁰⁵³. Potwierdza to raport końcowy szwajcarskiej komisji Bergiera¹⁰⁵⁴ i ustalenia rządu polskiego z lat 90., zawarte w *Raporcie w sprawie Konsekwencji dla Polski zwrotu własności, odszkodowań i pomocy ofiarom Holocaustu*. Opracowanie to przygotował w październiku 1997 r. na użytek wewnętrzny w Krzysztof Śliwiński, dla polskiego rządu. Powstało ono. z myślą o udziale

---

¹⁰⁴⁵ Zob. *List of All cases*, „International Court of Justice”, [<https://www.icj-cij.org/decisions>].

¹⁰⁴⁶ J. Widacki, Odpowiedź ministra spraw wewnętrznych na interpelację posła Józefa Sałaty i grupy posłów w sprawie złota byłego Wolnego Miasta Gdańska, Sprawozdanie Stenograficzne z 60 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 16 i 17 maja 1991 r., Załącznik nr 1, s. 17-20.

¹⁰⁴⁷ H. Różański, dz. cyt., s. 401.

¹⁰⁴⁸ Eugeniusz Szyr (1915-2000) – wicepremier w latach 1958-1972; Tenże, *Polskie prawa do zrabowanego złota*, „Trybuna” 20 IX 1996, w tym artykule Szyr tytułuje się jako „uczestnik negocjacji w sprawie zwrotu polskiego złota, nie potwierdzają tego jednak źródła; W. Dominik, *Czy wróci do nas „złoto Hitlera”?*, „Słowo Polskie”, 27 IX 1996; P. Wroński, M. Rybarczyk, *Złoto czeka*, „Gazeta Wyborcza”, 13 IX 1996.

¹⁰⁴⁹ *Dla kogo „złoto Hitlera”?*, „Czas Krakowski”, 29 IX 1996.

¹⁰⁵⁰ Np. E. Turska, *Na tropie nazistowskiego złota*, „Rzeczpospolita”, 2 XII 1997; J. Kreft, *Pewne jak w banku...*, „Dziennik Bałtycki”, 24-26 XII 1997, s. 8-9.

¹⁰⁵¹ P. Wroński, *Jest dokumentacja polskich roszczeń?*, „Gazeta Wyborcza”, 18 IX 1996.

¹⁰⁵² P. Wroński, M. Rybarczyk, *Wszyscy chcą złota Rzeszy*, „Gazeta Wyborcza”, 21/22 IX 1996.

¹⁰⁵³ Układ między Rzeczpospolitą Polską a Konfederacją Szwajcarską dotyczący odszkodowania interesów szwajcarskich w Polsce zawarty w Warszawie 25 czerwca 1949 r.

¹⁰⁵⁴ *Switzerland, National Socialism and the Second World War. Final Report*, Zürich 2002, s. 450, [https://www.uek.ch/en/_synthese.htm].

polskiej delegacji w Londyńskiej Konferencji ds. nazistowskiego złota i podjęcia decyzji w sprawie przekazania polskiego udziału na rzecz Funduszu na rzecz Ofiar Prześladowań Hitlerowskich (tzw. Fundusz Londyńskiego Złota). Zawiera on także szeroką analizę różnych aspektów związanych z kwestiami własnościowymi, wynikłymi z II wojny światowej i przemian politycznych w Polsce po 1945 r.¹⁰⁵⁵.

Jak wynika z raportu, w celu wyjaśnienia udziału Polski w wykorzystaniu środków z tzw. martwych kont ze szwajcarskich banków minister spraw zagranicznych Dariusz Rosati powołał komisję. Ustaliła ona, że na mocy zawartej w 1949 r. umowy Polska otrzymała w 1960 r. ok. 16 tys. CHF, które zostały przekazane na spłatę znacjonalizowanego po wojnie mienia szwajcarskiego. W 1975 r. Polska otrzymała kolejną transzę pieniędzy, która z kolei zasilila Rezerwowo Fundusz Dewizowy. Komisja rządowa ustaliła, że umowa ze Szwajcarią została zawarta i wykonana z naruszeniem polskiego prawa, ponieważ pominięto procedurę ratyfikacyjną i sądową. Pogwałcono tym samym prawa polskich posiadaczy właścicieli kont i ich spadkobierców. Biorąc to pod uwagę, a także aspekt moralny, rząd Włodzimierza Cimoszewicza w styczniu 1997 r. zdecydował o tym, że wszystkie środki otrzymane przez Polskę z martwych kont, powinny zostać przeznaczone do dyspozycji prawowitych właścicieli i ich spadkobierców. Według raportu MSZ dostarczone przez stronę szwajcarską dokumenty nie pozwoliły w 1997 r. na uruchomienie procesu zadośćuczynienia właścicielom lub spadkobiercom martwych kont, przez co rozwiązanie tego problemu opóźniało się. Wywoływało to krytyczne komentarze środowisk żydowskich m.in. brytyjskiej organizacji The Holocaust Educational Trust¹⁰⁵⁶. Ostatecznie rząd szwajcarski przekazał Warszawie listy polskich obywateli a środki, które uprzednio były przekazywane władzom komunistycznym, zostały zwrócone prawnym spadkobiercom (ok. 0,5 mln CHF)¹⁰⁵⁷.

Sprawami złota zajmował się również Sejm II kadencji. Jeden z posłów, Ryszard Zając złożył w tej sprawie interpelację 17 września 1996 r. do prezesa Rady Ministrów. Poseł SLD był w szczególności zainteresowany działalnością Komisji Trójstronnej, jak również działaniami, jakie podjęła Polska po 1945 r. w celu odzyskania zrabowanego przez Niemcy

---

¹⁰⁵⁵ ARM RM-22-76-97, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Departament Prezydialny Rady Ministrów, Stanowisko Rządu RP wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. Złota dotyczącej utworzenia funduszu pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich, K. Śliwiński: Raport w Sprawie Konsekwencji dla Polski zwrotu własności, odszkodowań i pomocy ofiarom Holocaustu; Krzysztof Śliwiński (1941-2021) - pełnomocnik ministra spraw zagranicznych ds. kontaktów z Diasporą Żydowską w latach 1995-1999.

¹⁰⁵⁶ ARM RM-22-76-97, Raport, dz. cyt., s. 10-11; P. Wroński, *Pomieszczenie franków*, „Gazeta Wyborcza”, 26-27 X 1996.

¹⁰⁵⁷ M. Żejmo, *Stosunki polsko-szwajcarskie. Przeszłość i teraźniejszość*, Gdańsk 2016, s. 171.

złota¹⁰⁵⁸. Odpowiedzi w imieniu premiera udzielił minister spraw zagranicznych, Dariusz Rosati. Minister, oprócz sprostowania informacji dotyczący działalności Komisji (np. tego że roszczenia zostały podzielone między 18 państw), odniósł się również do polskich roszczeń do złota monetarnego. Rosati nie kwestionował dotychczasowych decyzji odnośnie polskich roszczeń i zaznaczył, że Polska nie ma prawa do złota pozostającego jeszcze w dyspozycji Komisji. Mimo tego, minister stwierdził, że szacunki władz Polski Ludowej odnośnie strat obywateli polskich w złocie (138 t) były wiarygodne¹⁰⁵⁹. Jak już to dostrzeżono przy omawianiu polskich roszczeń, metodologia szacowania ówczesnych strat w złocie przez polskich obywateli była wątpliwa. W prasie pojawiły się również doniesienia dotyczące roli Polski w powojennych przepływach zagrabionych dóbr. Wątek transakcji z Portugalią został już wcześniej omówiony (zob. rozdział 3. 1). Odpowiedź Rosatego na interpelację zapoczątkowała działania polskich władz, które musiały odpowiedzieć na propozycje trzech rządów w związku z planowaną likwidacją Komisji.

5. 2. Udział Polski w Londyńskiej Konferencji ds. restytucji nazistowskiego złota

O tym, że Polsce przypadnie 38,4 kg złota w ramach likwidacji puli złota Warszawa została poinformowana – tak jak inne zaproszone rządy – w nocy z 5 sierpnia 1997 r.¹⁰⁶⁰. W raporcie w sprawie odszkodowań Śliwiński stwierdził, że: „W stosunku do państw Europy Środkowo-Wschodniej (w tym oczywiście i Polski) postawienie spraw restytucji i odszkodowań jako jednego z warunków członkostwa jest ważnym, politycznym instrumentem nacisku. Nie jest też możliwe ominięcie tego warunku ani uniknięcie dyskusji na temat restytucji mienia ludności żydowskiej i związanych z Holocaustem odszkodowań w czasie debaty ratyfikacyjnej nad przyjęciem Polski do NATO ani w czasie całego procesu rokowań o przystąpienie do Unii Europejskiej¹⁰⁶¹”. Stanowisko Polski odnośnie roszczeń

---

¹⁰⁵⁸ R. Zając, Interpelacja do prezesa Rady Ministrów w sprawie hitlerowskiego złota w bankach szwajcarskich, 17 IX 1996, Sprawozdanie Stenograficzne z 89 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 25, 26, 27 września 1996 r., (sekcja interpelacji poselskich,) s. 15-16 [<https://www.sejm.gov.pl/archiwum/prace/kadencja2/prace2.htm>]; tytuł interpelacji jest dosyć mylący, ponieważ ani razu nie pada w niej pytanie odnośnie złota w bankach szwajcarskich.

¹⁰⁵⁹ Odpowiedź ministra spraw zagranicznych – z upoważnienia prezesa Rady Ministrów – na interpelację posła Ryszarda Zająca w sprawie hitlerowskiego złota w bankach szwajcarskich, 15 X 1996, Sprawozdanie Stenograficzne z 91 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 23, 24 i 25 października 1996 r., (sekcja odpowiedzi na interpelacje) s. 43-44, [<https://www.sejm.gov.pl/archiwum/prace/kadencja2/prace2.htm>].

¹⁰⁶⁰ ARM RM-22-76-97, Raport, dz. cyt., s. 12; CAD TGC 160QO109, Archives - papers concerning transfer and availability of archives (1996-1998) Final distribution of gold and closure of the TGC (1995-1998), Tripartite Commission for the Restitution of Monetary gold to the Embassy of the Republic of Poland in Brussels, 5 August 1997 (kopia).

¹⁰⁶¹ ARM RM-22-76-97, dz. cyt., Stanowisko Rządu RP wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. Złota dotyczącej utworzenia funduszu pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich, s. 4-5; czcionka pogrubiona w oryginale.

żydowskich było więc bacznie obserwowane na Zachodzie. Dotyczyło to również decyzji jaką podejmie Warszawa w sprawie przekazania należnej jej udziału związanego z likwidacją Komisji na Fundusz na rzecz Ofiar Prześladowań Hitlerowskich, co Śliwiński stwierdził wprost w raporcie: „Podjęcie zasadniczych decyzji w sprawie »złotego funduszu« jest bardzo pilne w związku z procesem ratyfikacji porozumień o rozszerzeniu NATO”¹⁰⁶². Strona polska miała więc świadomość, że jej stanowisko w sprawie Funduszu może zaważyć na przystąpieniu do Paktu Północnoatlantyckiego. Kwestia złota mieściła się w szeroko pojętej tematyce własnościowej stosunków polsko-żydowskich. Wobec tego Śliwiński sugerował przekazanie złota, przy jednoczesnym postulowaniu, aby środki z Funduszu zostały przeznaczone nie tylko ofiarom Holocaustu, ale również innym ofiarom nazistowskich Niemiec. Potrzeba podjęcia pilnej decyzji wynikała nie tylko ze zbliżającej się konferencji w Londynie czy harmonogramu procesu ratyfikacyjnego o przystąpieniu Polski do NATO, ale również „niepokojów środowisk żydowskich o to, jaka będzie w tej dziedzinie polityka nowej koalicji rządowej”¹⁰⁶³. Należy bowiem pamiętać, że po jesiennych wyborach w Polsce uformowała się nowa koalicja rządowa AWS-UW. Jak często bywa to w wypadku nowego rządu nie było wiadome, jak do propozycji zachodnich rządów odniesie się nowa Rada Ministrów.

Śliwiński w swoim raporcie zwrócił uwagę na jeszcze jeden ważny aspekt. Zaznaczył, że ewentualna decyzja o przekazaniu złota na rzecz Funduszu odnosi się tylko do złota będącego w dyspozycji Komisji Trójstronnej i nie oznaczała rezygnacji Polski z roszczeń do złota, które może w przyszłości znaleźć się w dyspozycji w Funduszu (które w wyniku zataczających coraz szersze kręgi poszukiwań może zostać jeszcze odnalezione)¹⁰⁶⁴. Po raz drugi więc po 1945 r. polskie władze zastrzegały sobie dochodzenia praw do zagrabionego w czasie wojny złota niemonetarnego. Jak już wspomniano, po raz pierwszy pisały o tym władze PRL w 1976 r., już po przekazaniu złota gdańskiego. W zmienionych warunkach politycznych, o takiej możliwości wspominały władze III RP w 1997 r.

Z kolei w pilnej notatce w sprawie przygotowań do konferencji londyńskiej z 30 października 1997 r., Śliwiński podkreślił, że ewentualna decyzja o przekazaniu polskiego udziału na rzecz Funduszu będzie miała charakter dobrowolny, a w żadnym wypadku odszkodowawczy¹⁰⁶⁵.

---

¹⁰⁶² Tamże, s. 18.

¹⁰⁶³ Tamże, s. 18.

¹⁰⁶⁴ Tamże, s. 17.

¹⁰⁶⁵ AMSZ Z-29 W-581 T-7564, Departament Afryki, Azji, Australii i Oceanii, Międzynarodowe Kongresy, Zjazdy, Konferencje-Ekonomiczne. Pilna notatka w sprawie przygotowań do Międzynarodowej Konferencji Londyńskiej nt. złota nazistowskiego, 30 X 1997, k. 2.

Formalna decyzja w sprawie przekazania polskiego udziału w puli złota, wbrew sugestiom Śliwińskiego, została jednak podjęta znacznie później, co wynikało m.in. z powodów proceduralnych. Najpierw bowiem musiał zaistnieć szeroki konsensus polityczny pośród wszystkich państw zaproszonych do udziału w konferencji w Londynie. Na jesieni 1997 r. Warszawa wstępnie zadeklarowała gotowość przekazania przypadającej jej części złota, ale ostateczną decyzję miała w tej sprawie podjąć Rada Ministrów. Śliwiński nadmieniał również w raporcie że „Okres wyborów parlamentarnych w Polsce nie stwarzał warunków dla podjęcia takiej decyzji”¹⁰⁶⁶.

W ramach przygotowań do konferencji trzy rządy przesłały zaproszonym stronom, w tym Warszawie, projekty dokumentów związanych z planowanym Funduszem. Obejmowały one m. in. zakres kompetencji Funduszu, procedury przekazywania darowizn czy wykaz organizacji pozarządowych, które mogłyby skorzystać ze zgromadzonych środków¹⁰⁶⁷. W dokumencie prezentującym stanowisko rządu RP wobec propozycji przekazania polskiego udziału w puli złota na rzecz Funduszu, oprócz znanych już stwierdzeń z raportu Śliwińskiego, znalazły się również zastrzeżenia co do praktycznego wykonania tego planu. Strona polska zwróciła uwagę, że na wykazie zaproponowanych organizacji, które miały otrzymać środki z Funduszu brakowało nie tylko polskich, ale również organizacji reprezentujące ofiary Holocaustu z Europy Środkowo-Wschodniej. Warszawa dążyła do tego, aby Fundusz oparto o podobne zasady, co Fundację „Polsko-Niemieckie Pojednanie” (FNP)¹⁰⁶⁸. W dokumencie zwrócono również uwagę, że ilość przypadającego Polsce złota (38,4 kg) ma znikome znaczenie finansowe. Konkludowano jednak, że ustalenia w sprawie złota z puli mogą mieć wpływ na dalsze roszczenia społeczności żydowskiej. Projekt stanowiska spuentowano stwierdzeniem: „Sprawa ta ma dla Polski duże znaczenie polityczne”¹⁰⁶⁹. O postulatach strony

---

¹⁰⁶⁶ ARM RM-22-76-97, dz. cyt., Stanowisko Rządu RP wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. Złota dotyczącej utworzenia funduszu pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich, s. 12.

¹⁰⁶⁷ AEB, Stanowisko Rządu Rzeczypospolitej Polskiej wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. złota dotyczącej utworzenia funduszy pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich [projekt], Aneks III, Propozycje dokumentów niezbędnych dla utworzenia Funduszu na rzecz Ofiar Hitlerowskich będących w potrzebie.

¹⁰⁶⁸ W szczególności chodziło to o zdefiniowanie ofiar: „Do ubiegania się o pomoc [...] uprawnione są osoby, które były ofiarami szczególnych prześladowań nazistowskich takich jak pobyt w hitlerowskich obozach koncentracyjnych, więzieniach i gettach... zmuszanie przez okres co najmniej 6 miesięcy do wykonywania pracy niewolniczej na rzecz III Rzeszy [...] prześladowania stosowane wobec dzieci, odebranych i rodzicom w celu germanizacji, deportowanych wraz z rodzicami do obozów pracy, urodzonych i przebywających w obozach koncentracyjnych lub więzieniach oraz »dzieci Holocaustu«” – cytat z omawianego dokumentu – AEB, Stanowisko Rządu Rzeczypospolitej Polskiej wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. złota dotyczącej utworzenia funduszy pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich [projekt], Aneks II: Informacja o tzw. „złocie nazistowskim”.

¹⁰⁶⁹ Tamże, Aneks I: Międzynarodowa Konferencja Londyńska na temat złota nazistowskiego, Londyn 2-4 grudnia 1997 r.

polskiej, które zamierzała zgłosić w czasie konferencji Śliwiński poinformował prasę przed konferencją¹⁰⁷⁰.

Za istotny czynnik, który również przemawiał za przekazaniem polskiego udziału w ostatecznym podziale złota należy uznać okoliczności jakie miały w przededniu londyńskiej konferencji. 28 listopada 1997 r. wizytę w Polsce złożył brytyjski minister spraw zagranicznych Robin Cook. Choć w czasie tej krótkiej wizyty temat złota nie był poruszany w rozmowach dwustronnych¹⁰⁷¹, to istotne były gesty i słowa Cooka. Po złożeniu wieńca na Umschlagplatz w Warszawie, brytyjski polityk zaapelował do europejskich państw o przekazanie należnych im udziałów w puli do przekazania na rzecz ofiar Holocaustu i ich rodzin¹⁰⁷².

W tej atmosferze na konferencję do Londynu, która odbyła się w dniach 2–4 grudnia 1997 udała się polska delegacja. Przewodniczył jej Śliwiński. Oprócz niego Polskę reprezentowali: Wojciech Kowalski, naukowiec i prawnik zajmujący się restytucją, Eleonora Bergman, ówczesna wicedyrektor Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, Tomasz Kozłowski (I sekretarz ambasady RP w Londynie), Andrzej Chmiel (radca Ministerstwa Finansów)¹⁰⁷³. Oficjalne stanowisko jakie zaprezentowała delegacja, a które znalazło swoje odzwierciedlenie w publikacji pokonferencyjnej, nie odbiegało od przyjętego wcześniej stanowiska. Polska wyraziła chęć zasilenia Funduszu swoim przydziałem złota. W pisemnym stanowisku zwrócono także uwagę na problem definicji ofiar i grup docelowych, do których powinna być skierowana pomoc finansowa¹⁰⁷⁴, co wynikało z projektu listy organizacji mogących być potencjalnymi beneficjentami Funduszu.

O tym, że wcześniejsze przypuszczenia strony polskiej co do tego, że jej stanowisko będzie bacznie obserwowane na Zachodzie były zasadne, świadczy rozmowa jaką odbył

---

¹⁰⁷⁰ *Złoto dla ofiar*, „Rzeczpospolita”, 26 XI 1997; *Fundacja pomoże ofiarom holocaustu*, „Prawo i Gospodarka”, 26 XI 1997.

¹⁰⁷¹ Por.: AMSZ Z-29 W-566 T-7319, Departament Europa-Zachód, Stosunki polsko-brytyjskie w roku 1997, Notatka ze spotkania Prezesa Rady Ministrów RP, Pana Jerzego Buzka z Ministrem Spraw Zagranicznych Wielkiej Brytanii, Panem Robinem Cookiem, 1 XII 1997, k. 227-229.

¹⁰⁷² *Britain presses for Nazi gold fund*, „The Times”, 29 XI 1997; *Holocaust survivors 'should get Nazi gold'*, „The Daily Telegraph”, 29 XI 1997.

¹⁰⁷³ Relacja Wojciecha Kowalskiego, 17 XII 2021; Relacja Eleonory Bergman, 22 X 2021; AEB, R. Stemplowski do K. Śliwińskiego, 31 XII 1997, Międzynarodowa konferencja na temat „złota nazistowskiego, [notatka]; nie udało się dotrzeć w AMSZ do jednostki poświęconej udziałowi polskiej delegacji w konferencji pomimo jej obecności w spisie zdawczo-odbiorczym. Część materiałów w postaci kopii znajduje się jednak w Archiwum Eleonory Bergman, które otrzymała jako uczestnik delegacji.

¹⁰⁷⁴ *Poland. Statement of the Polish delegation [in:] Nazi gold. The London Conference*, dz. cyt., s. 389-390; co jest zaskakujące, w powyższej publikacji, przy składzie polskiej delegacji, jako jedynej spośród wszystkich reprezentacji rządowych, nie podano funkcji sprawowanych przez poszczególnych członków – por. tamże, *List of delegates*, s. 827-832. W publikacji znalazło się również zestawienie wszystkich transakcji kont bankowych prowadzonych dla Komisji Trójstronnej, na których wyszczególniono również transfery złota gdańskiego dla Polski, pojawia się przy niej jednak błędna (bo będąca połączeniem j. rosyjskiego z j. polskim) nazwa NBP: „Narodni Bank Polski” – tamże, *Federal Reserve of New York*, s. 269.

Śliwiński na konferencji ze Stuartem Eizenstatem. Przewodniczący amerykańskiej delegacji wyraził uznanie dla polskiej decyzji. Jednocześnie wskazał na pilną konieczność „doprowadzenia przez RP prawa własnościowego do standardów obowiązujących w ramach UE i NATO”¹⁰⁷⁵.

Realizacja zamiarów wszystkich rządów pragnących wnieść swój wkład w Fundusz stała się możliwa dopiero po przygotowaniu ostatecznego podziału złota. Komisja poinformowała wstępnie polski rząd o przydzieleniu jej złota 28 maja 1998 r.¹⁰⁷⁶. Warszawa jeszcze przed oficjalnym poinformowaniem jej przez Komisję Trójstronną o przypadającym mu udziale w ostatecznym podziale złota zadecydowała o jego przeznaczeniu na Fundusz 16 czerwca 1998 r.¹⁰⁷⁷.

Warszawa od razu po podjęciu decyzji w tej sprawie chciała przekazać należny jej udział na rzecz Funduszu. W tym celu 18 czerwca ambasador RP w Brukseli Jan Piekarski skontaktował się telefonicznie z sekretarzem generalnym Emrysem Davisem. Brytyjczyk wyjaśnił jednak, że formalnie Komisja musi najpierw przyznać Polsce ten udział, a następnie jej władze zadecydują o dyspozycji środków na rachunkach w BoE¹⁰⁷⁸. Komisja przekazała swoją decyzję i należne dokumenty ambasadorowi Piekarskiemu 25 czerwca. Na ich mocy przyznano Polsce 1206,228 oz. złota (ok. 38 kg) i 4782,9 GBP, z tytułu likwidacji puli złota i Komisji. Podobnie jak w 1976 r., również i w tamtym momencie przedstawiciel polskiego rządu podpisał dokument stwierdzający, że wskazana ilość złota ma charakter ostateczny¹⁰⁷⁹. Jeszcze w tym samym miesiącu środki te zostały przekazane na rzecz Funduszu, którego rachunkiem zarządzał rząd brytyjski. Ważny był również kontekst, w jakim polski rząd poinformował opinię publiczną o swojej decyzji. Stało się to w Waszyngtonie, na kolejnej z wielu międzynarodowych konferencji poświęconych zagrabionemu mieniu ofiar Holocaustu, jakie zapoczątkowało spotkanie w Londynie w grudniu 1997 r.¹⁰⁸⁰.

Polski rząd, zgodnie ze swoim stanowiskiem wypracowanym przed konferencją, podjął starania aby z Funduszu mogły skorzystać polskie organizacje skupiające ofiary III Rzeszy. Był

---

¹⁰⁷⁵ AEB, R. Stemplowski do K. Śliwińskiego, 31 XII 1997, Międzynarodowa konferencja na temat „złota nazistowskiego, [notatka].

¹⁰⁷⁶ CAD TGC 160QO72, dz. cyt., Tripartite Commission for the restitution of monetary gold, 28 May 1998.

¹⁰⁷⁷ ARM RM-22-45-98, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Departament Prezydialny Rady Ministrów, Wniosek o podjęcie decyzji o przekazaniu do Funduszu na Rzecz Ofiar Prześladowań Hitlerowskich utworzonego na mocy porozumienia z dnia 1 grudnia 1997 roku, pomiędzy rządem Wielkiej Brytanii a Zarządem Banku Rezerwy Federalnej w Nowym Jorku przypadającego Rzeczypospolitej Polskiej złota z Funduszu Złota Monetarnego zarządzanego przez aliancką Komisję Trójstronną ds. Restytucji Złota Monetarnego, J. Ambroziak do A. Proksy, 29 V 1998.

¹⁰⁷⁸ CAD TGC 160QO72, dz. cyt., E. Davies to J. Piekarski, 18 Jun 1998.

¹⁰⁷⁹ Tamże, Receipt, 25 June 1998.

¹⁰⁸⁰ *Nasze złoto na fundusz*, „Gazeta Wyborcza”, 2 VII 1998.

to także jeden z motywów przekazania polskiego udziału na rzecz Funduszu. Urzędnicy Ministerstwa Skarbu wskazywali, że ilość środków potencjalnie dostępnych dla polskich obywateli w ramach Funduszu będzie znacznie przekraczała wkład Polski¹⁰⁸¹. W pierwszej kolejności władze chciały zbadać zapotrzebowanie na te środki. Wobec tego premier Jerzy Buzek w lipcu 1999 r. powołał międzyresortowy zespół, któremu przewodniczył sekretarz stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów Mirosław Koźlakiewicz. Przyjmowanie wniosków trwało do 15 października 1999 r. Rząd zakładał, że powinny one dotyczyć pomocy socjalnej i medycznej przez daną organizację dla poszczególnych ofiar¹⁰⁸². Dzięki postawie polskiej delegacji w czasie wielostronnych rozmów na temat podziału środków z Funduszu w pierwszej połowie 2000 r., udało się wynegocjować, że USA prześlą dodatkowe 10 mln USD na rzecz polskich ofiar III Rzeszy. Waszyngton, oprócz przekazanych przez siebie już wcześniej środków, planował przekazanie dodatkowej sumy na rzecz Funduszu¹⁰⁸³.

Po rozpatrzeniu wniosków i wytypowaniu organizacji rozdzielających pomoc, rządowy zespół wystąpił do Funduszu z prośbą o przekazanie 16 polskim organizacjom dofinansowania (m.in. Stowarzyszenie Żydów Kombatantów i Poszkodowanych w II Wojnie Światowej, Związek Powstańców Warszawskich czy Stowarzyszenie „Szarych Szeregów”). Pierwsze dwie raty zostały przekazane dopiero w pierwszym kwartale 2001 r. i wyniosły łącznie ponad 366 tys. USD¹⁰⁸⁴.

Na nieco innych zasadach środki z Funduszu otrzymały te ofiary III Rzeszy, które do tej pory nie mogły liczyć na pomoc. Sytuacja ta dotyczyła części poszkodowanych w wyniku pracy przymusowej. Pomimo wielu świadczeń ze strony RFN i Austrii jakie zostały wypłacone tej grupie poszkodowanych na przełomie drugiego i trzeciego tysiąclecia, wciąż liczna grupa polskich ofiar nie otrzymała żadnych świadczeń finansowych. Dlatego też w 2000 r. FPNP wystąpiła do Funduszu z wnioskiem o przyznanie środków na rzecz ofiar pracy przymusowej. 30 stycznia 2001 r. rząd brytyjski (zarządzający rachunkiem Funduszu) zawarł z Fundacją umowę, na mocy której przekazano jej w 2001 r. 10 mln USD (ok. 43 mln PLN według kursu z 2001 r.). Środki te okazały się jednak niewystarczające na objęcie całej grupy poszkodowanych, dlatego Fundacja przeznaczyła dodatkowo 60 mln PLN ze środków

---

¹⁰⁸¹ ARM RM-22-45-98, dz. cyt., J. Ambroziak do A. Proksy, 29 V 1998.

¹⁰⁸² *Mały worek złota*, „Nasz Dziennik”, 5 X 1999; *Jeszcze tydzień na wnioski*, „Rzeczpospolita” 5 X 1999; *Złoto do podziału*, „Gazeta Wyborcza”, 5 X 1999.

¹⁰⁸³ J. Barcz, B. Jałowicki, J. Kranz, *Między pamięcią a odpowiedzialnością. Rokowania w latach 1998-2000 w sprawie świadczeń za pracę przymusową*, Warszawa 2004, s. 165; S. Eizenstat, *Imperfect justice. Looted assets, slave labor, and the unfinished business of World War II*, New York 2003, s. 262–265.

¹⁰⁸⁴ *Dla kombatantów*, „Nasz Dziennik”, 9 II 2001; *Miliony dolarów dla ofiar*, „Życie”, 9 II 2001; w ARM nie zachowały się jednak archiwalia dotyczące działalności międzyresortowego zespołu.

własnych. Jednorazowymi, zryczałtowanymi świadczeniami w wysokości 1000 PLN objęto osoby, które w trakcie wojny jako dzieci do lat 16 pracowały przymusowo w miejscu zamieszkania, zostały umieszczone w domach dziecka na ziemiach wcielonych do Rzeszy, zostały pozbawione opieki rodzicielskiej w wyniku represji niemieckich bądź germanizowane w ramach akcji Lebensborn. Wypłata środków, które Fundacja otrzymała od Funduszu zakończyła się we wrześniu 2002 r. Łącznie, w latach 2001–2005 ze wspólnych środków Funduszu Londyńskiego Złota i środków własnych FPNP skorzystało ponad 84 tys. osób¹⁰⁸⁵.

W ten sposób historia zatoczyła koło, ponieważ złoto prywatne, o którego restytucję tak bardzo zabiegała Polska po 1945 r., a które faktycznie było częścią puli złota zgromadzonego po wojnie przez trzy rządy, zostało przekazane nie tyle prawowitym właścicielom, co polskim ofiarom III Rzeszy. Choć były to środki niewspółmierne do tego, czego te osoby doświadczyły w czasie wojny, była to jedna z wielu symbolicznych rekompensat za ich cierpienia.

---

¹⁰⁸⁵ J. Sułek, *Świadczenia finansowe dla byłych robotników niewolniczych i przymusowych III Rzeszy oraz innych ofiar nazizmu. Bilans wypłat w Polsce z lat 1999-2004*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004. Studia*, red. S. Dębski, W. Góralski, Warszawa 2004, s. 377; *Historia wypłat świadczeń*, Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie” [<https://www.fpng.pl/Wyp%C5%82aty-%C5%9Bwiadcz%C5%84.html>].

Podsumowanie

Wojny od zawsze wiązały się z ogromną skalą zniszczeń i grabieży. Dlatego już od czasów starożytnych istniały zwyczaje, które miały na celu naprawienie lub zadośćuczynienie za dokonane szkody. W związku z tym w systemie prawnym pojawiały się kategorie instytucjonalizujące zasady ich realizacji. Najszerszą były odszkodowania wojenne, w nich zawierały się reparacje, stanowiące formę naprawy za wyrządzone szkody. Szczególną kategorią reparacji stała się restytucja, czyli przywrócenie stanu sprzed konkretnego zdarzenia, w tym wypadku sprzed konfliktu zbrojnego. Z kolei kontrybucje wojenne to forma daniny zwyciężonego na rzecz zwycięzcy.

Pomimo długiego trwania wymienionych pojęć w porządkach prawnych państw, zostały one sformalizowane bardzo późno, bo dopiero w pierwszych latach XX wieku. Dawało to duże pole interpretacyjne i możliwość arbitralnego stosowania. Począwszy od starożytności aż po wiek XIX, to strona zwycięska narzucała samo zastosowanie reparacji czy restytucji wobec strony zwyciężonej, uciekając tym samym od wzięcia odpowiedzialności za wyrządzone szkody w myśl zasady „Vae victis!”.

Dopiero tzw. IV konwencja haska z 18 października 1907 r. dawała możliwość (ale nie obowiązek) nałożenia odszkodowań wojennych na państwo-sygnatariusza, które złamało postanowienia konwencji. Tym samym świat wkroczył w I wojnę światową z nowymi regulacjami prawnymi w sprawie odszkodowań wojennych, co odróżniało pierwszy globalny konflikt od poprzednich wojen. Diametralnie inny był również charakter działań zbrojnych i powstałych w ich wyniku zniszczeń. Dlatego też państwa ententy były zdeterminowane, aby uzyskać reparacje od państw centralnych, a przede wszystkim Niemiec. Wśród zachodnich sojuszników ścierały się dwie koncepcje: amerykańska, która zakładała wyznaczenie reparacji w związku ze złamaniem prawa międzynarodowego. Z kolei koncepcja francuska zakładała bardzo szerokie pojmowanie reparacji, co miało doprowadzić do uzyskania jak najwyższych odszkodowań ze strony Niemiec.

Ostatecznie zwyciężyło kompromisowe rozwiązanie, które znalazło swoje odzwierciedlenie w traktacie wersalskim. Rodząca się w bólach Republika Weimarska została zobowiązana do spłaty reparacji. Jednocześnie ich wysokość miała określić specjalna komisja. Reparacje były przy tym ściśle związane z tym, że odpowiedzialność za wojnę ponosiły Niemcy, a prowadzone przez nie działania były nielegalne. Reparacje pobierano z tytułu szkód materialnych jakie wyrządzono państwom ententy i ludności cywilnej. Traktat wersalski bardzo szczegółowo określił również, które zagrabione przedmioty Niemcy miały zwrócić (np. dzieła

sztuki i archiwalia). W niektórych przypadkach Berlin został również zobowiązany do restytucji zastępczej, czyli przekazania przedmiotów o równorzędnej wartości na rzecz zniszczonego mienia. Traktat pokojowy po I wojnie światowej trwale wprowadził do prawa międzynarodowego rozróżnienie pomiędzy reparacjami a restytucją w prawie międzynarodowym.

Choć okres międzywojenny nie przyniósł zasadniczych zmian w definiowaniu pojęć związanych z odszkodowaniami wojennymi, to znacząco podniósł ich znaczenie. Wynikało to z międzynarodowych dążeń do kryminalizacji wojny. Najbardziej widoczną emanacją tych działań był pakt Brianda-Kellogga z 1928 r. W tym kontekście wszelkie grabieże i zniszczenia dokonywane w trakcie konfliktów uważane były za nielegalne. Reparacje i restytucja urosły do rangi surowych sankcji prawnych.

Ani pakt z 1928 r., ani werbalne potępienie wojny jako narzędzia polityki zagranicznej nie uchroniły świat przed największym w dotychczasowych dziejach konfliktem zbrojnym. Zorganizowany charakter grabieży i niespotykane wcześniej metody rabunku ze strony państw Osi w trakcie II wojny światowej, wymusiły na aliantach niestandardowe rozwiązania prawne i działania, jeszcze w trakcie trwania wojny. Poszczególne deklaracje i akty prawne stanowiły nie tylko zapowiedź rozliczenia agresorów z grabieży, lecz także miały na celu zapobieżeniu dalszych kradzieżom. Stanowiły również jasne ostrzeżenie dla państw neutralnych, które w istocie pomagały Niemcom.

Szczególnym zasobem, służącym napędzaniu maszyny wojennej państw Osi było złoto, zarówno prywatne, jak i monetarne, czyli pochodzące z zasobów banków centralnych. Dlatego też, począwszy od Anschlussu, III Rzesza starannie dbała o jak najszybsze przejęcie rezerw złota poszczególnych państw, które często służyło do transakcji handlowych z państwami neutralnymi. Alianci mieli pełną świadomość tego procederu, dlatego przyjęli jeszcze w czasie wojny szereg aktów prawnych, które posłużyły do powojennej restytucji złota monetarnego. Do najważniejszych należała Międzysojusznicza Deklaracja Przeciwno Aktom Wywłaszczenia Popelnionym na Terytoriach pod Okupacją lub Kontrolą Wroga z 5 stycznia 1943 r. Alianci zarezerwowali sobie w niej prawo do anulowania wszelkich zmian własnościowych jakie zaszły w trakcie wojny. 22 lutego 1944 r. sojusznicy uchwalili również deklarację odwołującą się bezpośrednio do złota, w której stwierdzili, że nie uznają żadnych niemieckich transakcji przeprowadzonych przy jego użyciu. Spośród wszystkich konferencji Wielkiej Trójki dla problemu odszkodowań największe znaczenie miało spotkanie w Poczdamie. Zapadła tam decyzja o podziale reparacji według klucza Wschód-Zachód (z wyjątkiem dodatkowych dostaw przewidzianych dla ZSRR). Nie bez własnego interesu, Kreml zrzekł się na rzecz Francji, USA

i Wielkiej Brytanii roszczeń do całości złota znalezionej na terenie okupowanych Niemiec i Austrii.

Z kolei zachodni alianci zorganizowali na przełomie listopada i grudnia 1945 r. w Paryżu konferencję, aby ustalić przebieg pobierania reparacji i restytucji mienia zagrabionego w czasie wojny. Efektem konferencji był Paryski Układ Reparacyjny z 14 stycznia 1946 r., który miał kluczowe znaczenie dla restytucji złota monetarnego. Po raz pierwszy w historii w układzie odwołano się do pojęcia złota monetarnego. Zwrotowi miało podlegać nie tylko złoto znalezione na terenie okupowanych Niemiec i Austrii, lecz także w krajach neutralnych. Restytucja dotyczyła złota monetarnego „zagrabionego lub bezprawnie wywiezionego do Niemiec” w okresie 1938–1945. Już wtedy zachodnie mocarstwa zdawały sobie sprawę z tego, że uda się odnaleźć tylko część zagrabionego złota, dlatego w Układzie uznano, iż poszczególne kraje powinny uznać otrzymaną ilość kruszcu za ostateczną. Jak pokazała powojenna rzeczywistość, proces odzyskiwania złota, które gromadzono w jedną masę (pulę), trwał bardzo długo. Choć w Układzie określono, że do złożenia roszczeń uprawnione były państwa sygnatariusze, które uczestniczyły w rozdziale reparacji z zachodnich stref okupacyjnych Niemiec, to zostawiono możliwość przystąpienia do restytucji innym krajom. Za wykonanie postanowień Układu odpowiedzialne były Paryż, Londyn i Waszyngton.

W celu implementacji postanowień Układu 27 września 1946 r. trzy rządy powołały do życia Komisję Trójstronną ds. Restytucji Złota Monetarnego. Instytucja ta miała szybko i sprawnie przeprowadzić zwrot znalezionej puli. Nikt nie przypuszczał jednak, że Komisja będzie działała ponad pięćdziesiąt lat. Była ona odpowiedzialna za przyjmowanie i ocenę roszczeń składanych przez poszczególne kraje. Komisja stanęła przed bezprecedensowym zadaniem zwrotu chociaż części złota monetarnego zagrabionego przez państwa Osi. Był to skomplikowany problem polityczny, ekonomiczny i prawny.

Równie trudnym zadaniem, co przydział złota, było jego gromadzenie przez trzy rządy. Złoto odnajdowano w różnych miejscach: na terenie okupowanych Niemiec, w krajach neutralnych, a także w międzynarodowych bankach. Odzyskiwanie złota trwało zasadniczo do 1959 r. Największą część puli stanowiła tzw. złoto frankfurckie (ponad 129 t). Do Frankfurtu nad Menem napływało złoto z różnych części Niemiec. Pozyskanie złota od państw neutralnych było trudnym zadaniem. Większość z nich, przez długi czas, wypierała się współpracy z Osią. Polityczne i ekonomiczne narzędzia nacisku okazały się tylko częściowo skuteczne. Szwajcaria, której zasoby w USA zostały zamrożone, przekazała ponad 51 t złota na rzecz puli. Z kolei Portugalia aż do 1959 r. skutecznie grała kartą amerykańskiej bazy lotniczej na Azorach. Niewyjaśnienie roli krajów neutralnych w praniu zasobów III Rzeszy w bezpośrednim okresie

powojennym zemściło się na wszystkich, a cała kwestia powróciła ze zdwojoną siłą w latach 90. XX wieku. Ostateczna, ogłoszona w 1998 r., wielkość puli wyniosła 336 t złota. Stanowiła ona oczywiście tylko ułamek złota zagrabionego przez państwa Osi, niezależnie od tego czy było to złoto monetarne czy prywatne. Znalezione złoto zostało zdeponowane na rachunkach w BoE, FRB NY i BdF.

Do złożenia roszczeń zostały zaproszone państwa-sygnatariusze Paryskiego Układu Reparatyjnego, a także Austria, Włochy i Polska. W przypadku trzech ostatnich krajów złożenie roszczeń nie przesądzało jeszcze o ich uczestnictwie w restytucji. Ostatecznie nastąpiło to na mocy oddzielnych protokołów pomiędzy trzema zachodnimi mocarstwami a trzema rządami, w których zaakceptowały zasady restytucji określone przez Komisję. Swoje roszczenia zgłosiło łącznie dziesięć państw. Ich wielkość (736 t) znacznie przekraczała dostępną wtedy pulę złota. Dlatego według wstępnych ustaleń, poszczególne kraje miały otrzymać tylko 40% uznanych roszczeń. Wraz z powiększaniem się puli złota proporcja ta zatrzymała się na 66%. Każdy kraj wnoszący roszczenia musiał przedstawić szczegółowe dane i dowody uzasadniające roszczenia, co w wypadku niektórych krajów okazało się bardzo trudne ze względu na charakter okupacji. Każdy rząd, niezależnie od uznania bądź nieuznania roszczeń przez Komisję, miał możliwość zaprezentowania swoich racji na posiedzeniach TGC a nawet przedstawienia dodatkowych dowodów.

Ocena roszczeń przez Komisję była utrudniona przez charakter grabieży. Złoto często zmieniało właścicieli, czy to w obrębie władz okupacyjnych, czy samych państw Osi. Restytucja miała z reguły charakter zastępczy. Z różnych powodów, m.in. przetopu złota i nadawania przez Niemcy fałszywych cech identyfikacyjnych, nie był możliwy zwrot tych samych sztabek. Roszczenia, które zostały odrzucone, najczęściej nie spełniały jednego z dwóch warunków: zrabowane złoto nie miało charakteru monetarnego lub dany kraj nie przedstawił dowodów na grabież. Na cały proces restytucji wpływ miał jeszcze jeden czynnik. Komisja, w skład której wchodziła trzema rządami, posiadała niejednoznaczny status. Z jednej strony miała być bowiem bezstronnym quasi-sądem, który na podstawie określonych kryteriów oceniał zasadność zgłaszanych roszczeń. TGC mogła liczyć na pomoc ekspertów z zakresu finansów i prawa. Z drugiej strony Komisja wciąż była przedłużeniem władzy trzech rządów, które próbowały wykorzystać restytucję do realizacji swoich własnych interesów.

Na restytucję złota niebagatelny wpływ miała zimna wojna. W szczególności mocarstwa anglosaskie postanowiły wykorzystać restytucję do uregulowania własnych interesów z krajami zza żelaznej kurtyny. Najjaskrawszym tego przykładem była Albania,

której złoto przekazano dopiero w 1996 r. Należy jednak podkreślić, że pierwszorzędą rolę w procesie restytucji odgrywały czynniki merytoryczne, o czym mogły się również przekonać kraje zachodnie.

Trzy zachodnie rządy z przyczyn ekonomicznych podjęły decyzję, aby rozpocząć podział złota, zanim jeszcze udało się ocenić wszystkie roszczenia i zakończyć odzyskiwanie złota. Dlatego też, te roszczenia, które nie budziły zastrzeżeń Komisji, zostały zaspokojone w ramach pierwszej fazy podziału złota (1947–1950), mającej charakter wstępny. Łącznie, w jej ramach przekazano ponad 266 t złota. Stanowiło to częściowe pogwałcenie zasady równości wszystkich krajów w procesie restytucji. Opóźnienie w dalszym podziale złota było spowodowane m.in. problemami z oceną składanych roszczeń. Dlatego też Komisja celowo opóźniła drugą fazę, aby wszystkie kraje otrzymały orzeczenia w tym samym czasie (niezależnie od tego, kiedy zachodnie rządy przekazały danemu państwu złoto). Orzeczenia zawierały szczegółowe omówienie wszystkich roszczeń, decyzję wraz z uzasadnieniem. Do drugiej fazy należy zaliczyć wszystkie przekazania złota, które miały miejsce w latach 1958–1996. W ramach tego podziału zasadnicza część została przekazana w latach 1958–1959, ale z różnych przyczyn powodów aż cztery kraje otrzymały złoto w późniejszym czasie. Łączna ilość kruszcu przekazana w ramach tej fazy wyniosła 59 t.

Prace Komisji po wydaniu orzeczeń uległy znacznemu wyhamowaniu. Instytucja ta spotykała się od czasu do czasu z umiarkowanym zainteresowaniem dziennikarzy. Wszystko zmieniło się jednak w połowie lat 90., kiedy światło dzienne ujrzały dwie sprawy. Pierwszą z nich było rozpoczęcie szerokiej dyskusji na temat roli Szwajcarii w trakcie wojny, przede wszystkim jako bankiera III Rzeszy. Druga kwestia wprost odnosiła się do działalności Komisji. Badacze ustalili, że w puli złota monetarnego znajdowało się również złoto prywatne. Obie sprawy wywołały międzynarodową debatę nad uczciwością i skutecznością zachodnich mocarstw w powojennej restytucji. W sytuacji, gdy pomimo kolejnych faz podziału złota, w puli wciąż pozostawało 5,5 t tego kruszcu, organizacje reprezentujące ofiary prześladowań niemieckich postulowały, aby złoto zostało przekazane żyjącym poszkodowanym. Główny prym w tej kampanii odgrywały organizacje żydowskie, wsparte przez rząd USA. Formalnie tylko poszczególne rządy, uczestniczące w restytucji złota monetarnego, mogły wyrazić na to zgodę.

Kolejnym postulatem międzynarodowej opinii publicznej było odtajnienie archiwaliów dotyczących złota i rozpoczęcie naukowej dyskusji na temat grabieży złota w trakcie wojny. Dlatego też, trzy zachodnie rządy zaprosiły reprezentantów państw uczestniczących w restytucji, organizacje pozarządowe i przedstawicieli świata nauki, na międzynarodową

konferencję do Londynu, w grudniu 1997 r. Spotkanie stanowiło punkt wyjścia do ostatecznego podziału złota i likwidacji Komisji. Każdy kraj otrzymał ilość złota odpowiadającą jego wcześniejszym udziałom w restytucji. Większość państw dobrowolnie przekazała przypadające im złota na utworzony Fundusz na rzecz Ofiar Prześladowań Hitlerowskich. Ostatnim problemem rozpatrywanym przez Komisję było złoto przypadające państwom byłej Jugosławii, które doszły do porozumienia w tej sprawie dopiero w 2004 r. Tym jednak Komisja nie musiała się już zajmować. Zakończyła swoją działalność 9 września 1998 r., jako jeden z ostatnich relikwów II wojny światowej i zimnej wojny.

Jednym z najtrudniejszych przypadków, z jakim musiała się zmierzyć Komisja były roszczenia Polski. Choć w trakcie wojny udało się uchronić zasoby Banku Polskiego S.A., zachodnie mocarstwa postanowiły zaprosić Warszawę do złożenia swoich roszczeń. W całą sprawę zaangażowane było wiele ministerstw i instytucji: MSZ, Ministerstwo Skarbu, Biuro Rewindykacji i Odszkodowań, Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce czy Polska Misja Wojskowa w Berlinie.

Strona polska świadomie zignorowała kryteria restytucji. Polskie władze zgłosiły w większości pretensje do złota, które nie miało charakteru monetarnego. Były to zasoby z przymusowego skupu i konfiskat, skradzione ze skrytek bankowych, a nawet zrabowane ofiarom niemieckich obozów koncentracyjnych na ziemiach okupowanej Polski. Jedynie roszczenia do złota Banku Gdańskiego, centralnej instytucji finansowej WMG były zgodne z definicją złota monetarnego. Łączna wysokość roszczeń opiewała na astronomiczną wielkość 143 t. Żaden inny kraj nie zgłosił tak wysokich roszczeń. Polskie władze przekonywały, że zrabowane złoto prywatne nabrało cech monetarnych w momencie, gdy zasiliło skarbiec Reichsbanku. Warszawa, zanim jeszcze zgłosiła swoje roszczenia 29 kwietnia 1947 r., doskonale zdawała sobie sprawę ze słabości swojej argumentacji. Dlatego też jeszcze przed odesłaniem kwestionariusza wraz z dowodami na grabież, podjęła bezskuteczne działania mające na celu zmianę definicji złota monetarnego, wystosowując m.in. notę do RMSZ w Moskwie.

Komisja, oceniając wstępnie całość polskiego zgłoszenia, zwróciła uwagę na bezzasadność polskich roszczeń oraz błędy obliczeniowe i braki materiału dowodowego, uzasadniającego pretensje. Formalnie nie mogła jednak podjąć żadnej decyzji, a nawet prowadzić oficjalnych rozmów z Warszawą, ponieważ Polska musiała przystąpić do restytucji poprzez podpisanie protokołu z trzema rządami. Okazało się to trudnym zadaniem, gdyż strona polska, kiedy zorientowała się, że jej roszczenia zostaną prawdopodobnie odrzucone, starała się zapewnić sobie prawo do odwołania od decyzji Komisji, np. do Międzynarodowego

Trybunału Sprawiedliwości w Hadze. Skutkowało to przeciąganiem negocjacji w sprawie podpisania protokołu, które i tak nie przyniosły oczekiwanych skutków. Ostatecznie Polska przystąpiła do procedury restytucji złota monetarnego, 6 lipca 1949 r., jako ostatni kraj, długo po Austrii i Włoszech. W świetle tego, że ostatni kraj był sojusznikiem III Rzeszy, należy to uznać za kompromitujące dla Warszawy.

Kiedy Komisja mogła już oficjalnie rozpatrzyć polskie roszczenia, chciała przede wszystkim uporządkować chaotyczne zgłoszenie Warszawy. Strona polska zataiła również to, że okupant niemiecki nie zdołał przejąć złota Banku Polskiego S.A. Pomimo dostarczenia przez stronę polską – z opóźnieniem – dodatkowych wyjaśnień i szczegółowych analiz, w lipcu 1950 r. Komisja podjęła wstępną decyzję o odrzuceniu polskich roszczeń, o czym poinformowano Warszawę. Zgodnie jednak z przyjętymi zasadami, każdy kraj miał prawo przedstawienia swoich racji na posiedzeniach Komisji. Wysłuchania przedstawicieli Polski odbyło się dwukrotnie: 5 września 1950 r. i 12 lutego 1951 r. Ich zręczna argumentacja, odwołująca się zarówno do prawa jak i moralności, nie przekonała jednak Komisji. Tak jak wszystkie kraje, Polska musiała poczekać na otrzymanie orzeczenia do czerwca 1958 r.

Decyzja Komisji była jednoznaczna: wszystkie roszczenia do złota zagrabionego na terytorium Polski uznano za bezzasadne – zagrabione złoto nie miało charakteru monetarnego. Ponadto, Warszawa nie przedstawiła dokładnych i weryfikowalnych dowodów na poparcie swoich roszczeń. Roszczenia do złota gdańskiego zostały zawarte w oddzielnym orzeczeniu. Komisja uznała, że do czasu ostatecznego uregulowania przynależności państwowej Gdańska, złoto należy przekazać na przechowanie trzem rządów. Restytucja złota gdańskiego padła więc ofiarą zimnej wojny. Ostateczny status zachodniej granicy Polski miał wszakże określić traktat pokojowy z Niemcami. Była to niejedyna przyczyna, która stała za tą ambiwalentną decyzją. Od 1945 r. Polska, konsekwentnie odmawiała wzięcia odpowiedzialności za spłatę długu obligacyjnego WMG. Większość obligatariuszy stanowili obywatele brytyjscy i amerykańscy. Było więc jasne, że Londyn i Waszyngton nie będą skłonne przekazać złota bez uregulowania tej kwestii.

Wymowa orzeczeń Komisji była jednoznaczna i zgodna z przyjętymi wcześniej zasadami restytucji. Wobec tego, należy kategorycznie odrzucić obecne w pracach powstałych w czasach Polski Ludowej i współczesnych publikacjach dziennikarskich tezy, jakoby Polska padła ofiarą dyskryminacji, a Komisja niesprawiedliwie odrzuciła jej roszczenia. Również inne kraje, włączając w to państwa zachodnie, których roszczenia nie spełniały określonych kryteriów, otrzymywały odpowiedź odmowną.

Warszawa nie zdecydowała się na spełnienie swoich gróźb o odwołaniu się do Hagi, co mogłoby znacznie spowolnić prace Komisji. Kiedy polskie władze zorientowały się że może być problem z odzyskaniem złota prywatnego za pośrednictwem Komisji, próbowały uzyskać je na drodze zwykłej procedury restytucyjnej, stosowanej przez władze okupacyjne w Niemczech. Te próby spełzły jednak na niczym.

Polska musiała poczekać na lepsze czasy. Przyszły one wraz z klimatem odprężenia w stosunkach międzynarodowych u progu lat 70. Dla władz PRL pierwszym owocem détente było podpisanie układu z RFN o normalizacji wzajemnych stosunków. Dawало to stronie polskiej silny argument na rzecz wznowienia negocjacji z Komisją. Okazał się on jednak niewystarczający. Pod koniec 1973 r. doszło do kuriozalnej sytuacji: państwa anglosaskie wstrzymały wszelkie dyskusje na temat zwrotu złota gdańskiego do momentu podjęcia przez stronę polską tematu zadłużenia gdańskiego, a władze PRL zamierzały uregulować zadłużenie gdańskie dopiero po zwrocie złota.

Dopiero po podjęciu przez Warszawę negocjacji na temat spłaty obligacji z organizacjami reprezentującymi obligatariuszy Komisja i trzy rządy zaczęły głośno mówić o rewizji orzeczenia w sprawie złota gdańskiego. Za podjęciem rozmów ostatecznie przeważał rachunek ekonomiczny. Warszawa policzyła, że pozyskane złoto będzie miało wyższą wartość niż kwota potrzebna na spłatę zadłużenia. Ponadto, ekipie Gierka zależało na uregulowaniu stosunków ekonomicznych z Zachodem. Kwestia złota i obligacji była w tym kontekście tylko jednym z problemów, których rozwiązanie pomogło utorować drogę do realizacji ważniejszych celów – np. pozyskanie kredytów.

W imieniu strony polskiej negocjacje toczyli przedstawiciele Ministerstwa Finansów i NBP. Ze strony brytyjskiej rozmowy prowadzili reprezentanci dwóch organizacji: Council of Foreign Bondholders i League Loans Comitee, ze strony amerykańskiej natomiast, negocjacje toczyła Foreign Bondholders Protective Council. Organizacje po obu stronach Atlantyku dążyły do zawarcia tzw. klasycznego porozumienia, czyli wznowieniu wykupu obligacji po obniżonym oprocentowaniu, co było jednak bardzo kosztowne dla dłużnika. Z kolei strona polska chciała wykupić obligacje w formie zryczałtowanej za 30–40% ich nominalnej wartości. Łączna wartość zadłużenia wynosiła ponad 1,7 mln GBP i 3,4 mln USD. Negocjacje trwały prawie dwa lata. Na ostateczne przekazanie złota nieoczekiwanie miała wpływ restytucja przez inny kraj zza żelaznej kurtyny – Czechosłowację. W ostatnim momencie przekazanie złota Pradze zostało storpedowane przez amerykański Kongres. Zarówno strona polska, jak i Departament Stanu obawiali się, iż taki sam los może spotkać złoto gdańskie.

Ostatecznie, organizacje zgodziły się przystać na polską propozycję, ustalając wykup za 35% wartości nominalnej obligacji. Wobec tego, trzy rządy wpłynęły na Komisję, aby ta zrewidowała swoje orzeczenie. 12 lipca 1976 r. polska delegacja odebrała w Brukseli orzeczenie, na mocy którego Polsce przyznano 2474 kg złota. Władze PRL próbowały zdyskontować decyzję Komisji politycznie – przekazanie złota miało stanowić dowód ostatecznego uznania przez Zachód granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej. Tę koncepcję udało się jednak zrealizować w bardzo ograniczonym stopniu. Sprawa złota została bowiem zrzecznie wykorzystana w propagandzie wewnętrznej PRL. Zachodnie rządy, z wyjątkiem Francji, która od dawna miała własne stanowisko co do zachodniej granicy Polski, stanowczo odrzuciły taką możliwość interpretacji decyzji Komisji. Złoto gdańskie wzbudziło również ograniczone zainteresowanie w RFN. Bonn nie miało jednak żadnych możliwości protestu, czego domagali się niektórzy deputowani do Bundestagu i zachodniemiecka opinia publiczna, reprezentowana przede wszystkim przez środowiska ziomkowskie.

Jednym z celów niniejszej pracy było zbadanie tego, jaką rolę w procesie restytucji złota monetarnego dla Polski odgrywały trzy rządy i Komisja. Role te zmieniały się w czasie i były uzależnione od wielu czynników. W czasie dyskusji pomiędzy trzema rządami nad tym, czy Warszawie w ogóle należy wysłać kwestionariusz to Francja była temu przeciwna. Państwa anglosaskie, pomimo pojawiających się już wątpliwości, co do przekazania złota gdańskiego Polsce z powodu odmowy przez nią wzięcia odpowiedzialności za gdański dług obligacyjny, opowiadały się za daniem Polsce szansy. Paradoksalnie połączenie tych dwóch spraw dawało Anglosasom możliwość załatwienia swoich interesów.

Trzy rządy były zgodne co do tego, że należy odrzucić nieweryfikowalne roszczenia do złota, które nie spełniało kryterium monetarności. Z czasem, postawy Londynu i Waszyngtonu zaczęły się zmieniać. To Wielka Brytania i USA, z racji problemu zadłużenia gdańskiego, opowiadały się przeciwko przekazaniu Polsce złota gdańskiego, do momentu gdy Warszawa weźmie na siebie odpowiedzialność za spłatę długów byłego WMG. W pierwszym okresie (do 1958 r.) to Londyn wiódł prym w tej taktyce, natomiast w drugim (1969–1976) – Waszyngton. Na tle swoich partnerów Paryż zachowywał się dosyć pasywnie. Wynikało to z prostej przyczyny. Francuscy obywatele nie byli posiadaczami gdańskich papierów wartościowych. Przez większość omawianego okresu postawa Francji sprowadzała się do zapewniania strony polskiej o wsparciu jej starań, przy jednoczesnym zachowywaniu lojalności wobec pozostałych dwóch zachodnich rządów.

Również rola Komisji zmieniała się w czasie. Naturalnie największe znaczenie miała w początkowej fazie, przy ocenie polskich roszczeń. Tak jak w przypadku innych krajów,

Komisja rekomendowała odrzucenie bądź akceptację roszczeń do złota. Odpowiadała również za analizę polskich roszczeń, co skrupulatnie i sumiennie wykonała. Natomiast w latach 70. jej rola została sprowadzona do technicznego wykonawcy woli politycznej trzech rządów. W okresie *détente* Warszawa praktycznie nie toczyła rozmów z Komisją, aż do momentu otrzymania zmienionego orzeczenia. Jednocześnie w ciągu całego procesu dało się zaobserwować następujący trend: gdy negocjacje z Komisją nie posuwały się do przodu, lub chciano wyrazić sprzeciw wobec jej decyzji, strona polska uciekała się do protestu w trzech stolicach. Dla Warszawy było jasne, kto podejmuje ostateczną decyzję w sprawie polskich roszczeń. Jednocześnie należy zaznaczyć, że negocjacje w sprawie złota rzadko docierały na najwyższy szczebel decyzyjny, po obu stronach żelaznej kurtyny. Restytucja była tylko jednym z wielu elementów wzajemnych relacji Polski z trzema rządami.

Na cały proces restytucji złota monetarnego przez Polskę niebagatelny wpływ miała zimna wojna. Kolejne fazy negocjacji rezonowały z poszczególnymi etapami napięć pomiędzy Wschodem a Zachodem. Sam brak traktatu pokojowego z Niemcami po II wojnie światowej, był przecież wynikiem zimnej wojny. Najbardziej widocznym przykładem tej korelacji była atmosfera, w jakiej prowadzono rozmowy. W czasach największego napięcia, w latach 1950–1953, negocjacje były pełne nieufności i oskarżeń, w szczególności ze strony Warszawy. W drugiej połowie tej dekady, pomimo powziętych już wcześniej decyzji Komisji o odrzuceniu polskich roszczeń i wstrzymaniu przekazania złota gdańskiego, komisarze brytyjski i francuski zastanawiali, co zrobić, aby to złoto Warszawa jednak otrzymała. Jak zaznaczali to Brytyjczycy, mogło to stanowić wyraz poparcia dla popaździernikowych zmian wprowadzanych przez Gomułkę. Epoka odprężenia stanowiła całkowicie nową jakość. Negocjacje były prowadzone w innej atmosferze niż ponad dwadzieścia lat wcześniej, co zgodnie przyznawały wszystkie zainteresowane strony.

Zwrot złota nie odbyłby się bez nieformalnego powiązania problemu złota gdańskiego z kwestią obligacji. W istocie więc, na restytucję mieli wpływ niepaństwowi uczestnicy stosunków międzynarodowych (*non-state actors*), w postaci organizacji reprezentujących interesy obligatariuszy. Odegrały one niebagatelną rolę. Londyn i Waszyngton przekonały Warszawę do podjęcia z nimi rozmów, ale to do trzech organizacji należało stwierdzenie, czy porozumienia są satysfakcjonujące. Dało to zielone światło do przekazania złota. W tym wypadku decydującą rolę odegrał więc czynnik ekonomiczny. Jednocześnie należy podkreślić, że uwarunkowania geopolityczne i ekonomiczne były ze sobą ściśle powiązane i trudno jest wskazać, który z czynników odegrał ważniejszą rolę.

Podobnie jak w przypadku innych krajów, historia tzw. złota nazistowskiego w wypadku Polski nie zakończyła się wraz z przekazaniem złota gdańskiego. Zainteresowanie tym tematem w latach 90. ubiegłego wieku w Polsce było równie duże, co na świecie. Inna była natomiast już sytuacja polityczna nad Wisłą, co warunkowała również polską politykę zagraniczną. Tak jak w wypadku innych stolic, Warszawa musiała podjąć decyzję, co zrobić z przypadającym jej niewielkim udziałem w masie spadkowej po likwidowanej Komisji (38,4 kg). Przekazanie złota na rzecz specjalnego funduszu pomagającego ofiarom prześladowań niemieckich należy uznać za właściwy krok polityczny i wizerunkowy przybliżający Polskę do integracji ze strukturami świata euroatlantyckiego. Również polskie ofiary otrzymały niewspółmiernie dużo środków do wkładu Warszawy w fundusz. Oczywiście, te pieniądze nie były w stanie zadośćuczynić za szkody wyrządzone tym osobom w trakcie II wojny światowej.

Przekazanie środków z likwidacji puli nie zakończyło zainteresowania polskiej opinii publicznej tematem złota zagrabionego w czasie wojny. Wciąż na badaczy czeka kilka zagadnień, które wymagają opracowania. W przypadku Polski są to straty wojenne polskich obywateli w złocie. W niniejszej pracy temat ten poruszono na tyle, na ile było to konieczne ze względu na zakres badań. Jak już jednak wspomniano, powojenne szacunki mają wątpliwą wartość. Pomimo pokazania, ile środków z Funduszu na rzecz Ofiar Prześladowań Hitlerowskich trafiło do polskich poszkodowanych i ich rodzin, dane te wydają się być niepełne, podobnie jak w wypadku beneficjentów tych środków w skali globalnej. Wymaga to wykorzystania źródeł organizacji pozarządowych i reprezentujących ofiary. Jest to wykonalne, w przeciwieństwie do innego zadania.

Wydaje się mało prawdopodobne znalezienie odpowiedzi na kluczowe pytanie: co stało się z resztą zagrabionego złota (prywatnego i monetarnego), które nie udało się odnaleźć zachodnim aliantom? Odległą perspektywą jest również zbadanie losów złota, które mogło znaleźć się w sowieckiej strefie okupacyjnej. Tylko otwarcie archiwów rosyjskich umożliwiłoby opracowanie tego wątku.

Aneks

Aneks 1 Kalendarium restytucji złota monetarnego przez Polskę za pośrednictwem Komisji Trójstronnej

- 9 XI–25 XII 1945 Paryska Konferencja Reparacyjna
- 14 I 1946 podpisanie Paryskiego Układu Reparacyjnego
- 27 IX 1946 powstanie Komisji Trójstronnej ds. Restytucji Złota Monetarnego
- 23 III 1947 wysłanie kwestionariusza do krajów IARA, Polski, Austrii i Włoch
- 29 IV 1947 zwrócenie wypełnionego kwestionariusza przez Polskę wraz z dowodami
- 6 X 1947 wysłuchanie polskiego chargé d'affaires Edwarda Bartola na posiedzeniu Komisji
- 6 VII 1949 podpisanie tzw. protokołu londyńskiego przez przedstawiciela Polski
- 27 VII 1950 przekazanie stronie polskiej informacji o wstępnym odrzuceniu roszczeń
- 5 IX 1950 I wysłuchanie delegacji polskiej
- 12 II 1951 II wysłuchanie delegacji polskiej
- 9 VI 1958 wydanie orzeczenia przez Komisję w sprawie wszystkich roszczeń (w tym polskich)
- IV–V 1969 skierowanie przez Polskę do trzech rządów aide-mémoires w sprawie złota gdańskiego
- 30 VII 1974 wyrażenie zgody przez premiera Piotra Jaroszewicza na rozpoczęcie negocjacji z organizacjami obligatariuszy
- 16–20 IX 1974 I runda negocjacji z amerykańskimi obligatariuszami (Nowy Jork)
- 12–14 II 1975 I runda negocjacji z brytyjskimi obligatariuszami (Londyn)
- 18–21 II 1975 II runda negocjacji z amerykańskimi obligatariuszami (Warszawa)
- 23–25 VI 1975 II runda negocjacji z brytyjskimi obligatariuszami (Warszawa)
- 21–22 IV 1976 III runda negocjacji z brytyjskimi obligatariuszami (Londyn)
- IV 1976 III runda z amerykańskimi obligatariuszami (Nowy Jork)
- 28 VI 1976 wydanie zmienionego orzeczenia przez Komisję odnośnie złota gdańskiego
- 12 VII 1976 spotkanie polskiej delegacji z Komisją: podpisanie i odebranie orzeczenia
- VIII 1976 transport sztabek złota z FRB NY do Polski
- 1977–1979 transport monet z BoE do Polski
- 2–4 XII 1997 Londyńska Konferencja ds. nazistowskiego złota
- 25 VI 1998 przekazanie Polsce złota z tytułu likwidacji Komisji
- 9 IX 1998 rozwiązanie Komisji Trójstronnej

Opracowanie własne

Aneks 2 Komisarze brytyjscy

Komisarz	Okres urzędowania
Desmond Morton	IX 1946 – III 1953
Ronald Wingate	III 1953 – X 1958
John Cotton	XI 1958 – IX 1962
John Wraight	IX 1962 – VI 1968
George Hiller	III 1971 – V 1972
Ian Winchester	VI 1976 – X 1976
Richard Watson	X 1976 – XI 1978
William Wenban-Smith	XI 1978 – III 1980
Patrick Yarnold	III 1980 – I 1984
Michael Collins	I 1984 – II 1988
Brian Attewell	II 1988 – VII 1992
Nicholas Jarrold	VII 1992 – I 1996
Mervyn Jones	II 1996 – IX 1998
Zastępcy	Okres urzędowania
Ronald Wingate	IV 1947 – III 1953
John Cotton	VII 1958 – X 1958
Clive Clemens	VII 1958 – IV 1959
L. Stuart Ross	IV 1959 – VIII 1962
Reginald Hibbert	VIII 1962 – III 1965
Collin McGurk	III 1965 – VII 1968
George Hiller	XII 1968 – III 1971
Geoffrey Bide	XII 1968 – V 1971
Peter Corley	V 1971 – II 1972
Timothy Gee	II 1972 – IV 1972
John Elam	IV 1972 – V 1976
Ian Winchester	I 1973 – VII 1976
William Wenban-Smith	V 1976 – XI 1978
Patrick Wongan	XI 1978 – IV 1981
Richard Lavers	IV 1981 – II 1986
Piers Burton Baker	III 1986 – V 1988
Nicholas McCarthy	V 1990 – X 1994
Edward Watson	I 1996 – IX 1998

Opracowano na podstawie: CAD TGC 160QO82, Final Report of the Commission to the three Governments. 1998. (Projets et original signé le 3 septembre 1998), Annex D ; The Foreign Office List 1957; The Diplomatic Service List (DSL) 1978; DSL 1981; DSL 1990; DSL 1996; DSL 1998; C. Mackie, *A Directory of British Diplomats*, p. 2, FCO Historians 2014; CAD TGC 160QO88, Files/dossiers 1/3 et 1/4 Commission – Généralités, File 1/3(b): Commissaires britanniques (sept 1946-juin 1996) ; *Who's Who 2023* [<https://www.ukwhoswho.com/>].

Aneks 3 Komisarze francuscy

Komisarz	Okres urzędowania
Jacques Rueff	IX 1946 – IV 1953
Henry Spitzmuller	IV 1953 – XI 1959
Jacques Lanson	VII 1958 – I 1962
Roger Labry	I 1962 – VI 1976
Serge de Tschaikowsky	VI 1976 – II 1979
Jacques Dalberto	II 1979 – V 1984
Guy Stehelin	V 1984 – IX 1987
Guy Lombard	IX 1987 – IV 1991
Michel Cotte	IV 1991 – IX 1993
Boris Catoire	IX 1993 – IX 1995
Philippe Malo	XI 1995 – IX 1998
Zastępcy	Okres urzędowania
Henry Spitzmuller	IX 1946 – IV 1953
Jacques Lanson	IV 1953 – VI 1958
Jean Lempérière	VI 1976 – II 1978
Alain Rochon	II 1978 – X 1980
Jean-Francois Thuriere	X 1980 – I 1983
Gerard Dechamps	I 1983 – XII 1983
Dominique Bourdillat	XII 1983 – III 1985
Claude Ameline	III 1985 – IX 1987
Mlle Chadebec	IX 1987 – I 1991
Jean-Pierre Colnard	I 1991 – IX 1993
Antoine de Dianous	IX 1993 – IX 1995
Patrick Manon	IX 1995 – IX 1998

Źródło: CAD TGC 160QO82 Final Report of the Commission to the three Governments. 1998. (Projets et original signé le 3 septembre 1998), Annex D ; W ostatecznym raporcie występują pewne rozbieżności co do okresu sprawowania funkcji w porównaniu z tytułami figurującymi w protokołach z posiedzeń, przyjęto dane z drugiego źródła jako bardziej wiarygodne.

Ankes 4 Komisarze amerykańscy

Komisarz	Okres urzędowania
Russell Higginson Dorr	IX 1946 – X 1948
Alex Daspit	X 1948 – V 1950
Homer Fox	VI 1950 – VI 1954
Charles Adair	VIII 1954 – I 1957
Richard Freund	I 1957 – XII 1960
Don Catlett	XII 1960 – VII 1964
Chris Petrow	VII 1964 – IX 1969
Edwin Crowley	IX 1969 – II 1973
Ruth Philips	VI 1976 – IX 1977
Robert Kaufman	IX 1977 – IX 1980
Mary McDonnell	IX 1980 – III 1985
Lange Schermerhorn	III 1985 – XI 1988
Arnold Croddy	XI 1988 – VII 1992
John Moran	VII 1992 – VI 1994
Terry Breese	VIII 1994 – VII 1997
Anne Derse	VIII 1997 – IX 1998
Zastępcy	Okres urzędowania
Alex Daspit	IV 1947 – X 1948
Nat King	VIII 1949 – VII 1954
Samuel Perkins IV	I 1957 – IX 1959
Armistead Lee	IV 1960 – VII 1964
William Harrop	VII 1964 – X 1966
C Edward Dillery	X 1966 – III 1968
Walter Collopy	III 1968 – X 1968
Caroll Woods	X 1968 – VIII 1970
Arthur Bauman	VIII 1970 – IV 1974
John Heimann	IV 1974 – I 1976
Mark Lore	I 1976 – X 1978
Jack DeWynton Aubert	X 1978 – X 1982
Geraldeen Chester	IX 1982 – XII 1986
Cornelia Bryant	XII 1986 – XI 1990
John Moran	XI 1990 – XI 1992
Ronald Roberts	XI 1992 – VII 1996
Willem Brakel	VII 1996 – IX 1998

Źródło: CAD TGC 160QO82, Final Report of the Commission to the three Governments. 1998. (Projets et original signé le 3 septembre 1998), Annex D.

Ankes 5 Sekretarze generalni Komisji Trójstronnej

Sekretarz	Okres urzędowania
Jacques Lanson	IX 1946 – III 1947
Michel Hirigoyen	III 1947 – II 1948
John Watson	II 1948 – I 1977
Colin Harris	I 1977 – III 1992
Emrys Davies	I 1995 – IX 1998

Źródło: CAD TGC 160QO82, Final Report of the Commission to the three Governments. 1998. (Projets et original signé le 3 septembre 1998), Annex D.

Spis tabel, rysunków i fotografii

Tabele

Tabela 1. Pula złota monetarnego według stanu na lipiec 1998 r. ^a	46
Tabela 2. Roszczenia państw do złota monetarnego	57
Tabela 3. Pierwsza faza podziału złota w latach 1947–1950.	63
Tabela 4. Druga faza podziału złota w latach 1958–1996.	67
Tabela 5. Ostateczny podział złota z tytułu likwidacji puli w 1998 r.	83
Tabela 6. Roszczenia Polski do złota według zgłoszenia z 1947 r.	109
Tabela 7. Roszczenia Polski do złota monetarnego według ustaleń Komisji	171
Tabela 8. Zadłużenie WMG z tytułu emisji przedwojennych obligacji. Zestawienie na koniec 1972 r.....	192
Tabela 9. Wartość złota gdańskiego w momencie jego przekazania i współcześnie.....	231

Rysunki

Rysunek 1. Implementacja Paryskiego Układu Reparacyjnego.....	39
Rysunek 2. Negocjacje dotyczące restytucji złota monetarnego przez Polskę w latach 1946–1958.....	87
Rysunek 3. Negocjacje dotyczące restytucji złota gdańskiego przez Polskę w latach 1969–1976	187

Fotografie

Fotografia 1. Złoto w kopalni Merkers.	48

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych

Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów

Komitet Centralny PZPR

Ministerstwo Finansów

Ministerstwo Skarbu

Polska Misja Wojskowa w Berlinie

Archiwum Eleonory Bergman

Materiały związane z Londyńską Konferencją ds. nazistowskiego złota

Archiwum Rady Ministrów

Kancelaria Prezesa Rady Ministrów

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych

Departament Afryki, Azji, Australii i Oceanii

Departament Ekonomiczny w latach 1945–1951

Departament II za lata 1949–1960 (Europa Zachodnia - bez RFN)

Departament III za lata 1949–1960 (W. Brytania, Ameryka Płn. i Płd.)

Departament IV za lata 1949–1960 (Austria, RFN, NRD)

Departament Polityczny 1945–1948

Departament Prawno-Traktatowy

Gabinet Ministra (Zespół 23)

Zespół Depesz (Waszyngton, Londyn, Paryż)

Archiwum Muzeum Gdańska

Materiały dotyczące przekazania złota do Muzeum

Archives nationales à Pierrefitte-sur-Seine

Fonds de l'Agence interalliée des réparations

Archiwum Zakładowe Ministerstwa Finansów

Departament Zagraniczny

Bank of England Archive

Overseas Department: Danzig

Overseas Department: Germany

Overseas Department: League Loans Committee

Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve

Archives de la commission tripartite pour la restitution de l'or monétaire 1946–1998

Archives du Commissaire français à la Commission tripartite pour la restitution de l'or monétaire 1946–1976

Ministère des Affaires étrangères, Direction des affaires économiques et financières 1971–1978

Freedom of Information Act Electronic Reading Room

Gerald R. Ford Library

National Security Adviser

Library of Congress, Washington DC

Microfilm 2005/8, Reel 13, Confidential U. S. State Department Special Files, Records of the office of the assistant legal advisor educational, cultural, and public affairs, part 4: records relating to the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold

National Archives, College Park

Record Group 43 Records of International Commissions, committees and councils, Paris Conference on Reparations

Record Group 59 General Records of the Department of State, Office of Financial Operations, Records relating to the Tripartite Commission for the restitution of monetary gold 1942–1962

Record Group 59 General Record of the Department of State, Office of the Historian, Records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold

Record Group 84 Records of the Foreign Service Posts of the Department of State, Files, of the U.S. Delegation to the IARA, X Tripartite Gold Commission

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin

Referat IIA2

The National Archives, Kew

Foreign Office

Foreign and Commonwealth Office

Records of International Organisations, DG – Copies of records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold

Treasury

William J. Clinton Presidential Library & Museum

Presidential Advisory Commission on Holocaust Assets in the United States and Art & Cultural Property Theft

Prasa

„Continental Daily”, „Czas Krakowski”; „Dziennik Bałtycki”; „Der Spiegel”; „Głos Wybrzeża”; „Hull Daily Mail”; „Gazeta Wyborcza”; „International Herald Tribune”; „Leicester Mercury”; „Nasz Dziennik”; „Nowa Europa”; „Polityka”; „Polska Zbrojna”; „Rzeczpospolita”; „Słowo Polskie”; „Sunday Telegraph”; „Sunday Times”; „The Daily Telegraph”; „The Financial Times”; „The Times”; „Trybuna Ludu”. „Trybuna”; „Życie Warszawy”; „Życie Gospodarcze”

Źródła publikowane

Affaire relative à une quantité d'or revendiquée par les Pays-Bas — Décision du 17 août 1963, [w:] United Nations Treaty Collection, “Reports of International Arbitral Awards”, vol. XVI, s. 297-331 [https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XVI/299-331.pdf].

Agreement on German external debts (with annexes and subsidiary agreements). Signed at London, on 27 February 1953, [w:] United Nations Treaty Collection, Treaties and international agreements registered on 15 June 1959 No. 4764 [<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20333/volume-333-I-4764-English.pdf>].

Boundaries in the Island of Timor (The Netherlands v. Portugal), „Permanent Court of Arbitration” [<https://pca-cpa.org/en/cases/87/>].

Création d'une commission tripartite pour la restitution de l'or monétaire, "Journal Officiel de la République Française", no. 226, 27 Sep 1946, p. 8238-8239.

Czechoslovakia-United States: agreement on the settlement of certain outstanding claims and financial issues, „International Legal Materials“, 1982, t. 21, s. 371-395. [http://moses.law.umn.edu/transitional-justice/pdfs/Military_Government_Germany_Supreme_Commanders.pdf].

Danzig and Poland - Convention between Poland and the Free City of Danzig, signed at Paris, November 9, 1920 [1921], "League of Nations Treaty Series 74, no. 153 [https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%206/v6.pdf].

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 30 listopada 1939 roku o nieważności aktów prawnych władz okupacyjnych, Dz. U. 1939 nr 102, poz. 1006.

Dissolution de la commission tripartite pour la restitution de l'or monétaire, "Journal Officiel de la République Française", no. 14305, 19 sep 1998.

Dissolution of the Tripartite Gold Commission, 9 Sep 1998, Special Notice, "U. S. Department of State Dispatch".

Final Act of the Bretton Woods Conference (22 July 1944), Department of State (Ed.). United Nations Monetary and Financial Conference: Bretton Woods, Final act and related documents, New Hampshire, July 1 to July 22, 1944. Washington: United States Government Printing Office, 1944, [https://www.cvce.eu/content/publication/2003/12/12/2520351c-0e91-4399-af6369e4b33ef17a/publishable_en.pdf].

Final Act of the Paris Conference on Reparation, 14 January 1946, [https://reparations.qub.ac.uk/assets/uploads/1946-Agreement-on-Reparations-from-Germany.pdf].

Final Act of the Paris Conference on Reparation, draft version [https://www.cvce.eu/en/obj/final_act_of_the_paris_conference_on_reparation_21_december_1945-en-5c0dfcd9-2af2-431b-8cbf-e8e288aef30e.html].

Foreign Relations of the United States (dalej FRUS) 1947, vol. III, general editor: S. E. Gleason, Washington 1972.

FRUS 1945, Diplomatic Papers, The Conference of Berlin (The Potsdam Conference), eds. R. Dougall, R. Hayes, D. Ambach, P. Curl, E. McDonald, R. Patterson, H. Spielman, I. Stone, vol. I, Washington 1960.

FRUS 1969–1976, vol. E-15, general editor: A. M. Howard, Washington 2014.

FRUS 1977–1980, vol. XX, general editor: A. M. Howard, Washington 2015.

Hitlerowskie „prawo” okupacyjne w Polsce. Wybór dokumentów., cz. I, ziemie „wcielone” opr. K. M. Pospieszalski, Poznań 1952.

J. Widacki, Odpowiedź ministra spraw wewnętrznych na interpelację posła Józefa Sałaty i grupy posłów w sprawie złota byłego Wolnego Miasta Gdańska, Sprawozdanie Stenograficzne z 60 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 16 i 17 maja 1991 r. [[https://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/4B09C9AFAA9FB210C1257D20002CC733/\\$file/060_000007177.pdf](https://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/4B09C9AFAA9FB210C1257D20002CC733/$file/060_000007177.pdf)].

J. Sałata i grupa posłów, Interpelacja nr 424 do ministra spraw wewnętrznych w sprawie złota Wolnego Miasta Gdańska z 26 X 1990, Sejm X kadencji, Sprawozdanie Stenograficzne z 43 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 8, 9 i 10 listopada 1990, [[https://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/9E33ABB591333F49C1257D20002CC722/\\$file/043_000006775.pdf](https://orka2.sejm.gov.pl/StenogramyX.nsf/0/9E33ABB591333F49C1257D20002CC722/$file/043_000006775.pdf)].

Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Dz. U. RP 1927 nr 21, poz. 161.

Międzynarodowa Deklaracja Przeciwko Aktom Wywłaszczenia Popełnionym na Terytoriach pod Okupacją lub Kontrolą Wroga z 5 stycznia 1943 roku.

Military Government Germany. Supreme Commander's Area of Control. Proclamations, Laws, Ordinances and Notices. Directives and Instructions to German Police, Ninth United States Army 1944, University of Minnesota Law Library [https://librarycollections.law.umn.edu/documents/transitionaljustice/pdfs/Military_Government_Germany_Supreme_Commanders.pdf].

Official Gazette of the Allied High Commission for Germany.

Polskie Dokumenty Dyplomatyczne (dalej PDD) 1958, red. D. Jarosz, M. Pasztor, Warszawa 2011.

PDD 1973, red. P.M. Majewski, Warszawa 2006.

PDD 1974, red. A. Kochański, Warszawa 2007.

PDD 1975, red. P. Machcewicz, Warszawa 2008.

PDD 1976, red. P. Długołęcki, Warszawa 2008.

PDD 1977, red. P.M. Majewski, Warszawa 2010.

Potsdam Agreement. Protocol of the Proceedings, August 1, 1945 [https://www.nato.int/ebookshop/video/declassified/doc_files/Potsdam%20Agreement.pdf]

Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004. Dokumenty, red. S. Dębski, W. M. Góralski, Warszawa 2004.

- R. Zając, Interpelacja do prezesa Rady Ministrów w sprawie hitlerowskiego złota w bankach szwajcarskich, 17 IX 1996, Sprawozdanie Stenograficzne z 89 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 25, 26, 27 września 1996 r.
- Terms of the Armistice With Germany, Signed November 11, 1918, [w:] Papers relating to the foreign relations of the United States. The Paris Peace Conference, 1919, vol II, [<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1919Parisv02/d1>].
- The Clousure of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, 11 Sep 1998. "The Belfast Gazette", number 5964.
- Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o potwierdzeniu istniejącej między nimi granicy, podpisany w Warszawie dnia 14 listopada 1990 r., Dz.U. 1992 nr 14 poz. 54.
- Traktat pokoju między mocarstwami sprzymierzonymi i skojarzonymi i Niemcami, podpisany w Wersalu dnia 28 czerwca 1919 roku, Dz. U. 1920 nr 35, poz. 200.
- Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku, Dz.U. 1921 nr 49 poz. 300.
- Traktat pokoju pomiędzy Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi z jednej strony a Austrią z drugiej, protokół o warunkach wykonania pewnych postanowień tego Traktatu, deklaracja, dotycząca szkód wskutek zatopienia okrętów i ładunków przez austriackie siły morskie podczas działań wojennych, protokół podpisania, porozumienie pomiędzy Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi w sprawie udziału w wydatkach, związanych z oswobodzeniem terytoriów byłej Monarchji austriacko-węgierskiej, porozumienie pomiędzy Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi w sprawie rozrachunku odszkodowań, o ile to dotyczy Włoch, podpisane w St.-Germain-en-Laye dnia 10 września 1919 r, Dz. U. 1925 nr 17, poz. 114.
- Traktat pokoju z Włochami, podpisany w Paryżu dnia 10 lutego 1947, Dz. U. RP 1947 nr 72, poz. 445.
- Treaty of Peace with Bulgaria: February 10, 1947 [https://avalon.law.yale.edu/20th_century/usmu012.asp]; Treaty of Peace with Romania: February 10, 1947 [https://avalon.law.yale.edu/20th_century/usmu011.asp].
- Treaty on the final settlement with respect to Germany (with agreed minute). Signed at Moscow on 12 September 1990, [w:] United Nations Treaty Collection, Treaty Series, no. 2926, [<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201696/volume-1696-I-29226-English.pdf>].

Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, "London Gazette", 27 Sep 1946, p. 4851.

Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, "State Department Bulletin, vol. XV, 27 Sep 1946, p. 563.

Verwaltungsbericht der Bank von Danzig 1938.

Wspomnienia

Estreicher K., *Dziennik wypadków*, t. II 1946-1960, red. A. M. Joniak, Kraków 2002

Róžański H., *Śladem wspomnień i dokumentów (1943-1948)*, Warszawa 1988.

Wingate R., *Not in the Limelight*, London 1959.

Źródła wywołane, w zbiorach autora

Korespondencja mailowa z Terry Breese, 22 IX 2023

Relacja Eleonory Bergman, 22 X 2021

Relacja Wojciecha Kowalskiego, 17 XII 2021

Opracowania

Barcz J., Jałowicki B., Kranz J., *Między pamięcią a odpowiedzialnością. Rokowania w latach 1998-2000 w sprawie świadczeń za pracę przymusową*, Warszawa 2004.

Barcz J., Kranz J., *Reparacje od Niemiec po drugiej wojnie światowej w świetle prawa międzynarodowego aspekty prawa i praktyki.*, Warszawa 2019.

Dr. Becher (Pullach), Teil IV: Fragen 1 bis 69 mit den dazu erteilten Antworten, Fragen gemäß § 111 der Geschäftsordnung für August 1976, Drucksache 7/5788, Deutscher Bundestag — 7. Wahlperiode, „Deutscher Bundestag”, S. 14 [https://ds.server.bundestag.de/btd/07/057/0705788.pdf].

Bennett G., *Churchill's man of mystery. Desmond Morton and the world of intelligence*, Londyn 2007.

Borodziej W., *Polityka zagraniczna Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w roku 1972 – szkic do dyskusji*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, 2005, t. 23, nr 1, s. 15–33.

Borowski W., *Bank Gdański i gulden gdański*, „Komunikaty Instytutu Bałtyckiego”, 1975, nr 2, s. 123–147.

- Braillard P., *Switzerland and the crisis of dormant assets and Nazi gold*, tłum. D. Crapon de Caprona, A. Lötter, London 2000.
- Buxbaum R.M., *From Paris to London: The Legal History of European Reparation Claims 1946-1953*, „SSRN Electronic Journal“, 2011, s. 1–27.
- Chase J.L., *The Development of the Morgenthau Plan Through the Quebec Conference*, „The Journal of Politics“, 1954, t. 16, nr 2, s. 324–359.
- Clark E.M., *Borderland of the Mind. The Free City of Danzig and the Sovereignty Question*, „German Politics & Society“, 2017, t. 35, nr 3, s. 24–37.
- Cooper R., *Economic aspects of the Cold War 1962-1975*, [w:] *The Cambridge History of the Cold War. Crises and Détente*, red. M.P. Leffler, O.A. Westad 2012, s. 44–56, „The Cambridge History of the Cold War“, t. 2.
- Czapliński W., *Opinie dotyczące projektu uchwały w sprawie uznania deklaracji z 23 sierpnia 1953 r. o zrzeczeniu się przez Polskę reparacji wojennych za nieobowiązującą*, „Przegląd Sejmowy“, 2005, t. 69, nr 4, s. 93–98.
- Tenże, *Pojęcie reparacji wojennych w prawie międzynarodowym. Reparacje po drugiej wojnie światowej*, „Sprawy Międzynarodowe“, 2005, t. 58, nr 1, s. 66–78.
- Czechoslovakia-United States: agreement on the settlement of certain outstanding claims and financial issues*, „International Legal Materials“, 1982, t. 21, s. 371–395.
- Cziomer E., *Historia Niemiec współczesnych 1945-2005*, Warszawa 2006.
- Deighton A., *The Impossible Peace. Britain, the Division of Germany, and the Origins of the Cold War*, Oxford 1993.
- Dickhaus M., *Fostering ‘the bank that rules Europe’: the Bank of England, the Allied Banking Commission, and the Bank deutscher Länder 1948–51*, „Contemporary European History“, 1998, t. 7, nr 2, s. 161–179.
- The Diplomatic Service List (DSL) 1978, H[er] M[ajesty] S[taionery] O[ffice], London 1978.
- DSL 1981, H.M.S.O., London 1981.
- DSL 1990, H.M.S.O., London 1990.
- DSL 1996, H.M.S.O., London 1996.
- DSL 1998, The Stationery Office, London 1998.
- Drzycimski A., *Polacy w Wolnym Mieście Gdańsku (1920-1933). Polityka Senatu gdańskiego wobec ludności polskiej*, Wrocław 1978.
- Eizenstat S., *Imperfect justice. Looted assets, slave labor, and the unfinished business of World War II*, New York 2003.
- Fuks R., *Organizacje ziomkowskie w NRF w latach 1945 - 1967*, Poznań 1968.

- Galofré-Vilà G., Meissner C.M., McKee M., Stuckler D., *The economic consequences of the 1953 London Debt Agreement*, „European Review of Economic History“, 2019, t. 23, nr 1, s. 1–29.
- Garczewski K., *Narracje historyczne w niemieckim dyskursie publicznym – wybrane problemy i implikacje dla Polski*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej“, 2020, t. 18, nr 2, s. 255–274.
- Gondek L., *Polskie misje wojskowe 1945-1949. Polityczno-prawne, ekonomiczne i wojskowe problemy likwidacji skutków wojny na obszarze okupowanych Niemiec*, Warszawa 1981.
- Goy R., *Le sort de l'or monétaire pillé par l'Allemagne pendant la deuxième guerre mondiale*, „Annuaire français de droit international“, 1995, t. 41, nr 1, s. 382–391.
- Gójski A., *Urząd Nadzoru Bankowego dla Generalnego Gubernatorstwa*, Warszawa 2021.
- Hambura S., *[Opinie] dotyczące projektu uchwały w sprawie uznania deklaracji z 23 sierpnia 1953 r. o zrzeczeniu się przez Polskę reparacji wojennych za nieobowiązującą*, „Przegląd Sejmowy“, 2005, t. 13, nr 4.
- Hanhimäki J., *Détente in Europe, 1962–1975*, [w:] *The Cambridge History of the Cold War: vol. 2: Crises and Détente*, red. M.P. Leffler, O.A. Westad, Cambridge 2010, s. 198–218.
- Historia Polski w liczbach*, t. 5. Polska 1918–1945, opr. C. Leszczyńska, Warszawa 2018,
- Independent Commission of Experts, *Switzerland and gold transactions in the Second World War. Interim report*, Bern 1999.
- Independent Commission of Experts, *Switzerland, National Socialism and the Second World War. Final Report*, Zürich 2002.
- Janus J., *Polska i Czechosłowacja wobec planu Marshalla*, Kraków 2001.
- Jarosz D., Pasztor M., *Polska-Francja 1970-1980 relacje wyjątkowe?*, Warszawa 2006.
- Ciż., *Stosunki polsko-francuskie 1944-1980*, Warszawa 2008.
- Jarząbek W., *Polska Rzeczpospolita Ludowa wobec polityki wschodniej Republiki Federalnej Niemiec w latach 1966-1976. Wymiar dwustronny i międzynarodowy*, Warszawa 2011.
- Jeziński A., Leszczyńska C., *Bank Polski SA. 1924-1951*, Warszawa 1994.
- Kaczmarek R., *Górny Śląsk podczas II wojny światowej. Między utopią niemieckiej wspólnoty narodowej a rzeczywistością okupacji na terenach wcielonych do Trzeciej Rzeszy*, Katowice 2006.
- Karecka L., *Akcja rewindykacyjna w latach 1945-1950: spór o terminologię czy o istotę rzeczy*, „Ochrona Zabytków“, 2002, t. 55, nr 3, s. 404–409.

- Karski K., Myszone-Kostrzewa K., *Biogram Manfreda Lachsa*, [w:] *Manfred Lachs - wybitny prawnik świata*, red. Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa, Warszawa 2011, s. 11–13.
- Kłusek M., *Pieniądz i bankowość na ziemiach wcielonych do Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie*, „*Studia nad Totalitaryzmami i Wiekiem XX*”, 2023, t. VII, s. 132–164.
- Kocot K., *Problem pojęć - reparacje wojenne, restytucja, odszkodowania itp. w aspekcie Umowy Poczdamskiej, traktatów pokojowych, umów zawartych przez NRF, wyroków sądowych i doktryny prawa międzynarodowego*, Warszawa 1974.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Warszawa 1991.
- Korban T., *Problem restytucji złota monetarnego zagrabionego przez III Rzeszę. Polska a Komisja Trójstronna. Stań badań i perspektywy badawcze*, [w:] *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 4, red. R. Łatka, Warszawa 2022, s. 127-139.
- Tenże, *Bank von Danzig (1923-1939) i jego związki z Polską*, [w:] *Studia z historii najnowszej Polski*, t. 5, red. S. Szyk, Warszawa 2023, s. 67–79, s. 67-79.
- Tenże, *Yugoslavia and the Restitution of Monetary Gold After the Second World War*, „*Journal of Contemporary History*”, 2024, t. 59, nr 1, s. 140–160.
- Tenże, *Stosunki polsko-brytyjskie w latach 1971-1980 w świetle polskich źródeł dyplomatycznych*, Kraków 2020, niepublikowana praca magisterska, Uniwersytet Jagielloński.
- Kowalski W., *Restytucja dzieł sztuki. Studium z dziedziny prawa międzynarodowego*, Katowice 1993.
- Lachs M., *Problem prawny restytucji złota zagrabionego w okresie wojny*, „*Państwo i Prawo*”, 1960, nr 6, s. 895–909.
- Tenże, *Le problème de la propriété dans la liquidation des suites de la seconde guerre mondiale*, „*Annuaire français de droit international*”, 1961, t. 7, nr 1, s. 43–66.
- Landau Z., *Działalność koncernu Kreugera w Polsce*, „*Przegląd Historyczny*”, 1958, t. 49, nr 1, s. 91–120.
- Tenże, *Historia Pocztovej i Powszechnej Kasy Oszczędności*, Warszawa 1994.
- Lester R., *Records of the Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold 1946-1998. A guide to the microfilm edition*, Bethesda, MD 2002.
- Linowski J., *Stosunki polsko-brytyjskie w latach 1945-1956*, Łódź 1990.
- Loew P.O., *Gdańsk. Biografia miasta*. tłum. J. Górny, Gdańsk 2013.
- Lorentz C., *La France les restitutions allemandes au lendemain de la seconde guerre mondiale (1943-1954)*, Paris 1998.

- Louçã A., *Nazi Gold and the Swiss-Portuguese Connection*, „Cardozo Law Review“, 1998, t. 20, nr 2, s. 497–506.
- Łaptos J., *Pakt Brianda-Kelloga. Stanowisko państw europejskich wobec zagadnienia rezygnacji z wojny napastniczej w stosunkach międzynarodowych*, Kraków 1988.
- Machcewicz P., *Polityka zagraniczna PRL w roku 1975*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny“, 2011, t. 62, nr 4, s. 119–152.
- MacKercher B., *Toward the postwar settlement. Winston Churchill and the Second Quebec Conference*, [w:] *The Second Quebec Conference revisited waging war, formulating peace: Canada, Great Britain, and the United States in 1944-1945 The Second Quebec Conference revisited*, s. 17–48.
- Majewski P. M., *Polityka zagraniczna PRL w roku 1977*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny“, 2009, t. 52, nr 6, s. 109–138.
- Mauro P., Yishay Y., *The Corporation of Foreign Bondholders*, „IMF Working Paper“, 2003, nr 107.
- Michálek S., *The Tripartite Commission and The Czechoslovak Monetary Gold*, „Historický časopis“, 2017, t. 65, nr 5, s. 895–929.
- Michálek S., *Československé menové zlato 1938-1982*, Bratislava 2021.
- Michálek S., *Nazi Germany and the role of the US in the fate of Czechoslovak monetary gold*, Cham 2023.
- Nazi Gold: Part I-II. Information from British Archives*, ed. FCO, issue 11-12, 1996-1997.
- Nazi gold. The London Conference*, London 1998.
- Nowacki M., *Działalność dyplomatyczna profesora Manfreda Lachsa*, [w:] *Manfred Lachs - wybitny prawnik świata*, red. Z. Galicki, T. Kamiński, K. Myszone-Kostrzewa, Warszawa 2011, s. 49–63.
- Okoniewska K., *Dentystyka w obozach koncentracyjnych na przykładzie KL Auschwitz i KL Stutthof*, „Medycyna Nowożytna“, 2018, t. 24, nr 1, s. 127–138.
- Olas E., *Znaczenie międzynarodowych umów indemnizacyjnych w kontekście komunalizacji gruntów warszawskich na podstawie dekretu warszawskiego*, „Nieruchomości@“, 2021, t. 1, nr 1, s. 155–175.
- Pastusiak L., *Stosunki polsko-amerykańskie 1945-1955*, Toruń 2004.
- Pasztor M., *Francja i Wielka Brytania wobec polskiej granicy zachodniej na Odrze i Nysie Łużyckiej w latach 1958-1967*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy“, 2003, t. XXXVIII, s. 147–182.

- Piper F., *Liczba ofiar*, [w:] *Auschwitz 1940-1945. Węzłowe zagadnienia z dziejów obozu*, t. III. Zagłada, red. W. Długoborski, F. Piper, Oświęcim-Brzezinka 1995, s. 171-178.
- Plischke E., *History of the Allied High Commission for Germany*, Bad Godesberg-Mehlem 1951.
- Raporty Szluzb Naukowych Bundestagu w sprawie reparacji wojennych dla Polski i odszkodowań dla polskich obywateli*, opracowanie i komentarz: M. Balczyk, „IŻ Policy Papers”, nr 26 (I).
- Rojek W., *Odyseja skarbu Rzeczypospolitej. Losy złota Banku Polskiego 1939-1950*, Kraków 2000.
- Roselli A., *The Question of "The Albanian Gold"*, „Rivista di storia economica”, 2007, nr 2, s. 183–208.
- Roth K.H., *German Reparation Debts After the Second World War—A Research Summary*, „Critique”, 2020, t. 48, nr 2-3, s. 133–148.
- Roth K.H., Rübner H., *Wyparte - odroczone - odrzucone. Niemiecki dług reparacyjny wobec Polski i Europy*. tłum. E. Marszałek; A. Peszke, Poznań 2020.
- Rydel J., *Polityka historyczna w Republice Federalnej Niemiec. Zaszłości, idee, praktyka*, Kraków 2011.
- Sainsbury K., *The turning point Roosevelt, Stalin, Churchill, and Chiang-Kai-Shek, 1943 the Moscow, Cairo, and Teheran conferences*, Oxford [Oxfordshire], New York 1987.
- Schwanke E., Groß D., *Progressive Entanglements? Activity Profiles, Responsibilities and Interactions of Dentists at Auschwitz. The Example of 2nd SS Dentist Willi Schatz*, „Medical History”, 2020, t. 64, nr 3, s. 374–400.
- Sękowski P., *Activity of the international community in Europe after the Second World War within the scope of the International Refugee Organization as a model of the aid action towards refugees*, „Securitologia”, 2017, t. 25, nr 1, s. 119–139.
- Skalniak F., *Bank Emisyjny w Polsce 1939-1945*, Warszawa 1966.
- Skubiszewski K., *Pieniądz na terytorium okupowanym. Studium prawnomiędzynarodowe ze szczególnym uwzględnieniem praktyki niemieckiej*, Poznań 1960.
- Skuza C., *Wojenne i powojenne losy polskich skarbów narodowych*, Toruń 1994.
- Tenże, *Walka o odzyskanie majątku polskiego utraconego w wyniku II wojny światowej*, Szczecin 2014.
- Slany W.Z., Eizenstat S., *U.S. and Allied efforts to recover and restore gold and other assets stolen or hidden by Germany during World War II: preliminary study*, Washington, D.C. 1997.

- Słownik fachowej terminologii finansowej. Angielsko-polski, polsko-angielski*, oprac. R. Koziarkiewicz, Warszawa 2007.
- Smith A.L., *Hitler's gold. The story of the Nazi war loot*, Oxford, New York, Munich 1989.
- Tenże, *A Commentary on Europe's Looted Gold, 1938-45*, [w:] *The Plunder of Jewish Property during the Holocaust. Confronting European History*, red. A. Beker, New York 2001, s. 111–124.
- Stanic A., *Financial Aspects of State Succession: The Case of Yugoslavia*, „European Journal of International Law”, 2001, t. 12, nr 4, s. 751–779.
- Stępnia H., *Ludność polska w Wolnym Mieście Gdańsku. 1920-1939*, Gdańsk 1991.
- Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator. Europa 1918-2006*. red. A. Herman-Łukasik, B. Janicka, K. Szczepanik, Warszawa 2007.
- Sullo P., Wyatt J., *War Reparations*, [w:] *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*.
- Sułek J., *Świadczenia finansowe dla byłych robotników niewolniczych i przymusowych III Rzeszy oraz innych ofiar nazizmu. Bilans wypłat w Polsce z lat 1999-2004*, [w:] *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004. Studia*, red. S. Dębski, W. Góralski, Warszawa 2004, s. 377-425.
- Szarota T., *Okupowanej Warszawy dzień powszedni. Studium historyczne*, Warszawa 1988.
- Szczerbiński H., *Restytucja mienia polskiego z zachodnich stref okupacyjnych Niemiec*, Warszawa 1983.
- Szumilo M., *Protegowani Jakuba Bermiana jako przykład klientelizmu i nepotyzmu w elicie władzy PRL*, „Pamięć i Sprawiedliwość”, 2019, t. 34, nr 2, s. 456–477.
- Tebinka J., *Nadzieje i rozczarowania polityka Wielkiej Brytanii wobec Polski 1956-1970.*, Warszawa 2005.
- Tenże, *Gdańsk in British Diplomacy, 1945–1989*, „Studia Historica Gedanensia”, 2022, t. 13, s. 251–264.
- Tyszkiewicz J., *Rozbijanie monolitu. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec Polski 1945-1988*, Warszawa 2015.
- Wasiewicz M., *Udział delegacji Stanów Zjednoczonych w moskiewskiej konferencji Rady Ministrów Spraw Zagranicznych w 1947 roku*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica”, 2007, t. 81, s. 147–156.
- Zeidler K., *Restytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa. O trudnych przypadkach na granicy kultury i prawa*, Warszawa 2011.

Żejmo M., *Stosunki polsko-szwajcarskie. Przeszłość i teraźniejszość*, Gdańsk 2016.

Netografia

About Good Delivery [<https://www.lbma.org.uk/good-delivery/about-good-delivery>].

Armitage D., Pitts J., *Charles Henry Alexandrowicz*, Oxford Dictionary of National Biography (ODNB), [<https://doi.org/10.1093/odnb/9780198614128.013.111220>].

Blocker J., *World: Nazi Gold Commission Disbands*, „Radio Free Europe”, 9 IX 1998, [<https://www.rferl.org/a/1089450.html>].

Corfu Channel (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania), „International Court of Justice”, [<https://www.icj-cij.org/en/case/1>].

Corporation of Foreign Bondholders (UK) & Foreign Bondholders Protective Council (US), „Stanford Libraries”, [<https://library.stanford.edu/collections/corporation-foreign-bondholders-uk-foreign-bondholders-protective-council-us>].

Czy uda się odnaleźć złoty pociąg, „historia.rp.pl” [<https://historia.rp.pl/historia/art2824891-czy-uda-sie-odnalezc-zloty-pociag>].

Definicja złota monetarnego OECD, [<https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=1677>].

Historia wypłat świadczeń, Fundacja „Polsko-Niemieckie Pojednanie” [<https://www.fpnpl/Wyp%20aty-%20Bwiadcz%C5%84.html>].

Howson S., *Niemeyer, Sir Otto Ernst*, ODNB, [<https://doi.org/10.1093/ref:odnb/31501>].

Levy P., *Carrier Robert*, ODNB [<https://doi.org/10.1093/ref:odnb/97219>].

List of All cases, „International Court of Justice”, [<https://www.icj-cij.org/decisions>]

Mackie C., *A Directory of British Diplomats*, part 1-4, FCO Historians, [<https://issuu.com/fcohistorians>].

Miller J., *Hugo Grotius*, „Stanford Encyclopedia of Philosophy” [<https://plato.stanford.edu/entries/grotius/>].

MP99-2 US Army Footage of Nazi Gold Found in a Mine in Merkers, Germany, Harry S. Truman Library [https://www.youtube.com/watch?v=g0GVwqBsjLs&t=486s&ab_channel=HarrySTrumanLibrary].

Murray Amsdell Seeger, “Hamburg Alumni Foundation”, [<https://hamburgalumnifoundation.org/inductee/murray-amsdell-seeger/>].

Poszukiwacze skarbów, Światowy Kongres Żydów i Rosja. Rośnie kolejka do "złotego pociągu", „tvn24.pl” [<https://tvn24.pl/polska/rosnie-kolejka-do-zlotego-pociagu-ra572627-ls3311518>]

Officer L. H., Williamson S. H., *The Price of Gold, 1257 - Present*, „MeasuringWorth”, 2024
[<http://www.measuringworth.com/gold/>].

Ronald L., *Morton, Sir Desmond John Falkiner*, ODNB,
[<https://doi.org/10.1093/ref:odnb/31473>].

Stearn R. T., *Wingate, Sir Ronald Evelyn Leslie, second baronet*, ODNB
[<https://doi.org/10.1093/ref:odnb/101392>].

Sullo P., Wyatt J., *War Reparations*, „Max Planck Encyclopedia of Public International Law”
[<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e432>].

The Washington Agreement of 1946, „Dodis” [<https://www.dodis.ch/en/node/5959>] (serwis informacyjny Diplomatische Dokumente der Schweiz).

Waldhoff C., *Ulrich Scheuner*, „Portal Rheinische Geschichte” [<https://www.rheinische-geschichte.lvr.de/Persoenlichkeiten/ulrich-scheuner/DE-2086/lido/57c946bdc9fa65.12942273>].

Wartość nominalna, „Słowniczek. Obligacje skarbowe”
[<https://www.obligacjeskarbowe.pl/slowniczek/>].

Dostęp do stron internetowych zweryfikowano na dzień 30.09.2024 r.